

BELVEDERE

MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA VIII. évfolyam 5-6. szám

Újvilág

Jézus amerikai apostolai – Zakar Péter cikke
amerikai rovatunkban, a 87-92. oldalakon olvasható

MCMXCVI

szeptember-október

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNESSHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: DÖBÖR ANDRÁS

Szerkesztők: FORRÓ LAJOS, KÁKONYI GELLÉRT,
KISS GÁBOR, SIKET ZOLTÁN

Főmunkatársak: NAGY TAMÁS, JANCÁS CSABA

Munkatársak: BARICZ ÁRPÁD, CSIGA ANDREA, CSÓKA GABRIELLA,
JAKSA HELGA, MÉSZÁROS ANIKÓ, ZAKAR PÉTER

Fényszedés: FODOR EDINA

Laparculat: MAJZIK ANDREA

**Számunk a JGyTF Hallgatói Önkormányzat,
a Nemzeti Kulturális Alap
és az Agora Print Kft. támogatásával készült.**

Kiadja a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
Történettudományi Tanszéke.

Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.

Megjelenik: 750 példányban.

Nyomás: Agora Print Kft., Szeged. Tel.: 62/464-015

Tartalom

Referátumok

Csóka Gabriella: A simontornyai börtényártás története (1780–1948)	4
Mészáros Anikó: Redemptio, avagy a Jászokúság megváltása	10
Szegfű László: Kain rehabilitációja	12

Háztáji

Bereczki Sándor: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola múltjának rövid áttekintése, 1928–1947	17
A hosszabbítás után (Nagy Tamás)	35

Egykori és mai tanáraink

Dr. Czúth Béláné (Hőbe Judit)	39
-------------------------------------	----

Hajdani vármegyénk

Szepes (Kákonyi Gellért)	41
--------------------------------	----

Magánvasutak Magyarországon

Nagy Tamás: A Kassa–Oderbergi Vasút rövid története	44
---	----

A síneken

Szabó Pál Csaba: Vasutas illetmények a századeleji Magyarországon	65
---	----

Az én Balkánom – Balkane moj 3.

„Na strateškim mjestima njihovi ljudi” (Forró Lajos)	69
--	----

Parthiscum

Baricz Árpád: Kálvária – A szegedi ferences rendház vázlatos története (1914–1950)	72
Bóka Zita: Mórakalom kialakulása és a mezőgazdasági átszervezési kísérletek gondjai (1950–1994)...	78

Amerikából jöttem... (Rovatszerkesztő: Zakar Péter)

Zakar Péter: Jézus amerikai apostolai	87
Zakar Péter: Egy szélhámos aposztata viszontagságai az emigrációban	93
Siket Zoltán: Rágógumi, McDonald's, Dallas és ... szcientológia „A világ leggyorsabban növekvő egyháza”	97
Hegyi Dóra: Magyarok a függetlenség háborúban „Fidelissimus ad mortem”	101
Tudomány Attila: Több mint egy utazás Amerikában	105
Egyházi Dóra: „Ah Amerikába, csak ott túl a tengeren, ott van az élet”	110
Kiss Gábor: „Légigangszterek Szeged felett” – Mennyből a bomba... ..	115
Döbör András: A MAORT-per	119

Plhenő

Kláben Gyula: Born in Storyville	126
Nyíri Anett: A Vízöntő gyermekei – A hippikről	131

Téka

Star Spangles Banner Sellers–May–McMillen: Az Egyesült Államok története (Nagy Tamás)	133
Anekdotakincs (Adomazda: Kotecki István)	135

Megjegyzések

In memoriam Szabó János Győző (Döbör András)	137
Szabó János Győző: Balhiedelmek az egrí várról... ..	139

Csóka Gabriella

Referátumok

A simontornyai börgyártás története (1780–1948)

Bevezetés

Topográfia

Simontornya, régi mezőváros, a dunántúli dombvidéknek azon a pontján fekszik, ahol a Pécs körüli hegység észak felé vonuló nyúlványa végződik és találkozik a Fejér megyei fennsíkkal. Vízrendszere sokat változott a 600-700 évvel ezelőtti képhez képest. Akkor ugyanis ez a terület csupa láp, csupa mocsár volt, melyet nádasok öleltek körbe. A községet a Sió szeli keresztül, melyet a tihanyi apátság alapítólevelében még *Fok, For, Fuk* néven találunk. Csákány Ferenc 1960-ban így fogalmaz „a Kapos a Koppányból ered és a Balaton Tavából táplálkozó Saár nevű folyóval együtt Siónak nevezetük”.

A szabályozásig a folyó ágai szigeteket, tavakat hoztak létre, melyek a lecsapolás után kitért termőföldet és legelőt hagytak maguk mögött.¹ A nagyközség lakossága megközelítőleg 4700 fő s ennek több mint egynegyede nagyüzemi dolgozó. Ugyanis ebben a dunántúli községben működik az ország valaha egyik legfontosabb börgyára, mely 216 éve áll fenn.

Alapítás előtti idők

Gazdaság, kereskedelem

Simontornya fontossága soha nem nemesi családjaiban, politikai szerepében vagy természeti kincseiben rejtett, hanem szerencsés helyzetében. Évszázadok óta fontos kereskedelmi útvonalak gócpontja volt ez az egyre növekvő falucska. 1277-ben már vásártartó hely, a cserekereskedelem központja lett. 1725 és 1778 között a mezőváros a megye közigazgatási központja lesz, a megyegyűléseket is itt tartják. A bőripar kifejlődéséhez minden feltétel adott volt Simontornyán.

A községet a marhahajcsárok útvonala szelte át, akiknek elhullott állatai bőrét sürgősen ki kellett készíteni.² A kiváló termőtalaj termékeny legelőket eredményezett, ahol az állattenyésztés virágozhatott. Fényes Elek 1841-ben a „Magyarország s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben” című munkájában a vidék lótenyésztéséről, 1850-ben pedig „Magyarország geographiai szótárában” a merinói juhok elterjedéséről ír.

Az itt tenyésztett állatok bőrét is ki kellett készíteni. A kikészítéshez szükséges cserzőanyagot a környékbeli erdők, az áztatáshoz szükséges vizet a Sió szolgáltatta.

A Styrum család

Közel 100 évig volt Simontornya ura a Styrum család, mely idegenből származott, de rokoni összeköttetései végén csakhamar összeforrt a nemzettel. A birtokszerző Styrum Miksa Vilmos, német teljhatalmú megbízottat állított Simontornya élére, Petrásch Miksa személyében. Később, 1722. május 22. után Queck Keresztély váltotta fel őt. A birtokos, Styrum Miksa Vilmos 1728-ban bekö-

* A Második Belvedere Helytörténeti Pályázaton díjazott munkákat válogatva és tematikusan elhelyezve közöljük következő lapszámainkban. Most a *Referátumok* rovatban Csóka Gabriella megosztott másodikként helyezett dolgozatát, a *Parthiscum* rovatban pedig Bóka Zita első- és Baricz Árpád Belvedere-különdíjas pályamunkáit tárjuk olvasóink elé. A szerk.

vetkezett halála után fiai, Lipót I. Károly és Ferdinánd örökölték a birtokot. I. Károly halálával mindkét testvér egyaránt jogot formált a vagyona. Végül is II. Károly (az elhunyt fia) kapta meg a területet, s két nyábjának ezért járulékot fizetett.

A bőrgyár története szempontjából a család legfontosabb személyisége II. Károly 50 évig állt kormányzása alatt az uradalom, s mindvégig a gyarapítására, felvirágoztatására törekedett. Felső-Magyarországról és Szlavóniából zselléreket és jobbágyokat telepített Simontornyára, valamint megkezdte a cseh és német iparosok becsalogatását uradalmába. Így került a zsidó származású Fried Salamon Simontornyára.

Az alapítás

Styrum Károly támogatta az újonnan érkezett iparost. 1780-ban már egy oklevelet állított ki, melyben a hajdani megyeháza helyiségeit átadja a mesterembernek, ipara üzésére. Cserében az uradalom birtokosa csak annyit kért, hogy elhullott állatait Fried Salamon ingyen készítse ki számára³.

Az alapító F. Salamonnak kezdetben elég sok küzdelmébe került, hogy megfelelő egzisztenciát tudjon magának és utódjainak biztosítani. Mindez nem sikerült volna gr. Styrum Károly segítségével. Az idegen uradalmi birtokos 1800-ban bekövetkezett halála után a tímárműhely helyzete is megváltozott.

A birtok a görög származású Sina testvérek, György és János kezébe ment át, akik igyekeztek minden eszközzel kiszigerelni a még csak rügyező vállalkozást.⁴ Fried Salamonnak és fiának, Bernátnak tíz pere volt az uradalommal. Ezek azonban eleve erőtlen próbálkozásoknak bizonyultak, hisz a Sina testvérek 1830-tól Tolna vármegye táblabírái lettek, s uradalmaik közül Simontornya a legkisebbek közé tartozott.⁵

A perek tárgya a vízhasználat volt, a bőrgyártás legfontosabb alapszükséglete, amit a Sió biztosított. A birtokosok egyre nagyobb díjat próbáltak kisajtolni a vállalkozásból, ami pereskedéshez vezetett. 1839-ben, Perczel Mór szolgabíró közreműködésével zárult le a per, mindkét félnek megfelelő módon⁶. 1830-tól, az öreg Salamon halálát követően, Fried Bernát vette át a műhely irányítását. Egy 1828-as összeírás szerint a tímárműhely egy segéddel dolgozott, s Fried Salamon volt az egyetlen mesterember a mezővárosban. Már ekkor a hét legeredményesebb iparos közé sorolták.

1811-ben újra megkezdtek a Sió szabályozását, s ezáltal a folyó 300 lépéssel távolabb került a műhelytől. F. Bernát ezért új műhelyt bérelt ki: A folyó partján álló harmincados házat (vámház), valamint az uradalmi pálinkafőző helyiségeit⁷. Az 1848-49-es forradalom meghozta a várt változást. 1855-ben, egy kertkiosztás alkalmával Bernátnak sikerült megvásárolni a Barbacsy-féle réteket. Ide építette fel lakását és műhelyét; fiával Móriccal és néhány segéddel hozzákezdett az új telep berendezéséhez. Ifjabbik fia, Vilmos ezalatt Bezdánban és Vukováron tanult.

A műhely lassanként gyarapodni kezdett. Az 1850-es években már 5-6 tímársegéd, néhány inas és napszámos állhatott a Friedek alkalmazásában (kb. 16-18 fő)⁸. Az inasok és az öreg Bernát között valódi patriarchális viszony állott fenn. Uruk együtt dolgozott velük, humánusan bánt velük, évenként, szüretkor meg is vendégelte őket. A XIX. század közepétől kezdve, a birtokviszonyok, s az adózás stabilizálódása után a műhely rohamos fejlődésnek indult.

A bőr története és feldolgozása

Az őseim eleinte nem ismerte a tartósítási módszereket. Az elejtett állatok bőrét lenyúzva, nyersen húzta azt magára. Azonban hamar rájött, hogy ez a módszer nem jó, hisz a bőr hamar bomlani indul. A Kr. e. VIII. évezredben már bizonyítottan jelen van a „zsírcserzés”, mint a leg-

ösibb tartósító módszer. A bőrök megpuhulását ütögetéssel érték el. Egyiptomban fedezik fel az ásványi cserzést. Az egyébként Távol-Keletről kiinduló *Fehértímárságot*, őseink hozták be Európába.

A magyar bőrkikészítés híres lett egész Európában. Colbert annyira elismerte a mesterségünket, hogy – tanulás céljából – Magyarországra küldött egy Laros nevezetű tímárt⁹. A cserzés harmadik fontos csoportja a növényi cserzés. Erre a legalkalmasabb növények: a tölgy és a Mecsekben honos szömörce. A XIX. század végén, a nagy felfedezések időszaka a bőriparnak is fejlődést hozott. Mérföldkő az ipartörténetben az 1853-as év, mikor Knapp kikísérletezte a krónccserzést. Ehhez járult később az egész gyártástechnológia gépesítése.¹⁰

A nyersbőr szerkezete és a bőrfeldolgozás

A felhám és a hájashártya a bőrgyártás szempontjából jelentéktelen, ezért a meszes műhelyben eltávolítják. A lényeges része az irharéteg. Az irha szemölcsrétege adja a készbőr felületét, a receréteg pedig a bőr mechanikai tulajdonságát.

1. Áztatás: ázóműhelyben, vagy folyóban, lehetőség szerint.
2. Meszezés: meszesműhelyben. Feladata a szőrzet, felhám, hájashártya eltávolítása. Az így nyert bőr: *pőre*
3. Mésztelenítés: Az előző fázisban nyert mész eltávolítása.
4. Pácolás: A rostok fellazítása
5. Cserzés: A fellazult rostok közé cserzőanyagok bejuttatása.
6. Zsírozás: a bőr simulékony, jó fogású lesz.
7. Kikészítés

A bőrgyár fejlődése az I. világháborúig

A fejlődő műhely fokozatosan terjesztette a piacát. A környékről, Székesfehérvárról, Veszprémből, Szekszárdról vásárolták a nyersbőrt, a gubacsot pedig Komáromból, tutajon szállították le a Dunán és a Sión keresztül. A műhely ekkor már – a század végén – hetente 60 db talp -, 50 db. felsőbőrt állított elő. 1876-ra már a Fried név ismertté vált. Simontornya leggazdagabb iparosának mondhatta magát, s egyre több segédet tudott foglalkoztatni¹¹.

1882-ben a Budapest–Pécsi Vasút megépítette vasúti fővonalát, amelyen Simontornya is kapott állomást. Ezért a fellendülés a XIX. század végén még nagyobb lendületet vett. A vasút megjelenése mellett mindezt elősegítette a bőséges munkaerő, valamint az új cserzőanyagok megjelenése. Az 1886-os év mérföldkő a műhely történetében: ekkor állítják fel a legelső gőzgépet, ami megindítja a gyár fejlődés útján. 1882-ben a Kereskedelmi Iparkamara még „gyárszerű tímárüzemnek” nevezi a simontornyai bőrműhelyt.

Bernát igyekezett kitaníttatni fiait, majd pedig bevonni őket a gyár vezetésébe. Vilmos, tanulmányútról hazatérve hatalmas energiával vetette bele magát az üzem vezetésébe. Több cikket is megjelentetett a bőripari szaklapokban (pl. „Védelmet a bőriparnak” címmel, amiben sürgette az olcsó amerikai bőrök versenyének megszüntetését.) Vilmos nemcsak jó szakember, üzletember, kereskedő volt, hanem mindezek mellett megfelelő kitekintése volt a világra, s minden változást figyelembe véve alakította kitűzött céljait.

Összefoglalva tehát, az első gőzgép megjelenése (1886) és az I. világháború kitörése között erőteljes fellendülés figyelhető meg a Fried Bernát és Fiai cég termelésében. A bőrgyár munkáslétszáma 34-re emelkedett, ami megfelel a kor átlagának, mégis az országban bőriparban dolgozók számának csak 0,4 %-át tették ki¹².

A századfordulóra a bőrgyár fontos szerepet töltött be a község életében. A lakosság (3175 fő) 8,4 %-a dolgozott már az üzemben. Ha ehhez az eredménnyel hozzáadjuk az egy családfőtől függő családtagokat, az arány jóval magasabb lesz. A község igyekezett kihasználni a gyár termelése kapcsán elérhető előnyöket. Magas adókat követelt, amit a Pécsi kereskedelmi és Iparkamarához beadott jelentésében (1890) sérelmez is a gyár vezetősége.

Az akadályozó tényezők ellenére is szépen fejlődött a gyár. Az 1896-os árukinálatban még csak a fekete és barna tehén-, illetve borjúbőr szerepel, 1912-re ez sok új termékkel kiegészült. Technikailag is megújult az üzem. A – már említett – gőzgép után, 1890-ben union rendszerű hasítógépet, egy táblás tisztógépet, valamint egy 4 és egy 45 lóerős gőzgépet vásárolt F. Vilmos.

Apja példáját követve Vilmos, szintén külföldre küldte fiait tanulni. Pál a vöröscserzés (növényi cserzés) eljárását tanulmányozta, Imre pedig a krómbőrgyártást és az ásványi cserzést. Imre, hazatérve újtárol tudását itthon kamatoztatta: Simontornyán is bevezették az ásványi cserzéssel történő bőrgyártást, a kor leghaladóbb technikáját. Emellett új, 80 lóerős gőzgépet vásároltak, 1910-ben 1912-re 35 munkás és 5 tisztviselő dolgozott a gyárban¹³.

Az I. világháború gyökeres változásokat hozott a fejlődés irányában. A hadiipar a növényileg cserzett gyártmányok fokozott igényét hozta, s így a növényi üzemrész nagyarányú fejlesztése vált szükségessé. A gyár fejlődését ebben az időszakban nagyon nehéz követni, mivel az írásos dokumentumok nagyrészt megsemmisültek. Az bizonyos, hogy a Fried-üzem az első világháború idején a hadiipar egyik fontos gyára lett. Szerencsés módon, károk nem érték, így a háború után nem kellett az újjáépítésre nagyobb összeget fordítani.

Mindez nem mondható el a bőripar egészéről. (Pl. Wofer Gyula és társai bőrgyár 28,9 millió korona, a Mauther testvérek 4,9 millió korona, az Első Pécsi Bőrgyár is magas kárt szenvedett.)¹⁴

Trianon hatása a bőriparra

A Simontornyai Bőrgyár kivételt képez a háború utáni bőripar általános válságában. Az adatokra a magyarázat nagyon egyszerű. Trianon után Magyarországon a 67 bőrgyárból 18 maradt. Nyilvánvaló tehát, hogy ebben az új helyzetben sokszorosán megnőtt a szerepe. A háború után újra felvetődött a krómcserezési eljárás bevezetése és egyéb fejlesztések lehetősége. Ezekhez azonban tőkére volt szükség.

1920-ban a Bőrgyár fuzionált a Singer Dezső tulajdonát képező, budapesti bőrnagykereskedő céggel, 1923-ban pedig részvénytársasággá alakult. A Fried Bernát és Fiai Bőripari és Kereskedelmi Rt vagyona így 120 millió koronára rugott¹⁵. 1924-ben a cég megvásárolta a Gerhardus-palotát, mely a simontornyai gyár budapesti központja lett.

A kellő tőke előteremtése után megkezdődhetek a fejlesztések. 1927-ben és 1933-ban a krómos részletet bővítették, emellett artézi kutat fúrtak a gyár területén. A gépekkel gazdagodott az üzem: 500, 300 és 80 lóerős generátorokat, 92 db. elektromotort, légsűrítőt, valamint hidraulikus vasalót¹⁶ szereztek be. A modern technika mellett a szakértelem „megvásárlására” is törekedtek. Nagy számú külföldi vegyész- és mérnökgárda dolgozott Simontornyán ekkor: Karl Goss a bőrfedés módszerét, Schielthammer a boxgyártást vizsgálta a gyári laboratóriumban. Lóránt mérnök pedig a vizes pigment fedőfestéket alkalmazta a gyárban¹⁷. Tanácsadókat is alkalmaztak, Dr. Batlig Bast utazó vegyész és Dr. Arnoldy holland bőrvagyész személyében.

Az 1929-ben bevezetett „Autonom vámtarifá” a bőrgyártás oly régóta sérelmét, az olcsó külföldi versenyt oldotta meg. A 130 %-os vámnál már az eddig importból élők is inkább az olcsóbb magyar árút választották. Összefoglalva tehát a világháború, Trianon, a vámrendet és a tőkekoncentráció a céget tekintélyes helyre léptette elő. A gazdasági válság idején ez az iparág a legkevésbé

sújtottak közé tartozott, s így a simontornyai üzem termelése sem esett vissza a megszokotthoz képest (Sőt! A sajátos ütemben emelkedett.)

1930-ban ünnepelte a gyár a 150 éves jubileumát. Ebben az időszakban már utolérte a világ legmagasabb színvonalú gyárait, több terméke világhírű lett. Híres termékei voltak a *Matador*, *Hungaria Durablel*, *Nacocalf*, *Star*, *Rapid* márkanévű bőrtermékek. A bőrgyártásban itt alkalmazták a „színkártyás rendszert”. Ennek lényege nagyon egyszerű: Minden bőrfajtából egy meghatározott nagyságú darabot kivágtak, ezeket összefűzték, s a vásárló már ebből válogathatott, akár otthonában is.

A munkásság helyzete

Nem esett még szó a gyárban dolgozó emberek hétköznapijairól, s munkájáról.

Fried Bernát idején még patriarchális viszony állott fenn mester és inas közt. Ahogy azonban a műhely gyarapodni kezdett és megjelentek az első gépek ez a szerencsés viszony megszűnt. Egyre inkább a teljesítmény fokozása, a lehető legnagyobb haszon kisajtolása lett a cél. A munkás már nem apját látta mesterében, hanem ellenségét, aki igyekszik őt kizsigerelni.

A gyárosok eme önkényét próbálta visszaszorítani a Soproni kamara aki 1876-ban a bőriparban dolgozók munkaidejét 12 órában maximálta. Szinte megdöbbenő, hogy milyen visszaélések lehettek, ha már ilyen lépésre volt szükség¹⁸. A bőriparban dolgozók egészére az alulfizettség volt jellemző, s ezalól a simontornyai üzem sem kivétel. Még egy talpbőrért 12 Ft-ot fizettek, egy munkás napi bére 30 krajcár és 1 Ft 50 krajcár között mozgott. A rossz életkörülmények e szakma dolgozóit is szervezkedésre serkentették.

Az első nagygyűlést 1839-ben Pécsen tartották, majd 1903-ban a Hölfér gyár munkásai tartottak sztrájkot. Az igazi egymásratalálás azonban még váratott magára, hiszen a távolság – a közlekedés nehézkes, lassú és drága volta miatt – lényegesen nagyobb volt az egyes bőrgyárak között. A mozgalom felélénkülése ezért az 1920-as évekre terelődik át. 1922 decemberében Simontornyán is sztrájk tör ki, majd pedig a Bőrmunkások szaklapjában jelenik meg egy elégedetlenkedő cikk, a belügyminiszter 1923-as simontornyai látogatását követően:

„Az a kis könyvtár, amelyet a simontornyai bőrmunkások a saját maguk művelésére, saját erejükkel létesítettek, hiába várja az olvasókat, a tanulni vágyókat, mert ettől egy szolgabírói rideg intézkedés eltoltotta őket. Abban a bőrgyárban, amelynek fejlődéséről és gyártmányairól a belügyminiszter úr elismerését fejezte ki, 200 munkás hihetetlen rossz bérviszonyok mellett dolgozik. Munkabérei 50-60 %-kal alacsonyabbak az ország bármely részében dolgozó bőrgyári munkások munkabéréinél, annak dacára, hogy az életviszonyok ott ugyanolyan rosszak, mint bárhol máshol. A belügyminiszter úr ezt látogatása alkalmával nem vette észre. De nem is érdeklődött ez iránt.”

Egyébként – a visszaemlékezések szerint – a gyárban semmiféle tiltakozásnak helye nem volt, mert az illető személyt azonnal elzavarták. Munkaerőutánpótlás bőven akadt.

A helyzetét csak tovább rontotta az 1930-as években bevezetett *Bedeaux*-rendszer. A legjobb munkás egy perc alatt végzett legjobb teljesítményének hatvanszorosát kellett teljesíteni, hogy *sim*a (!) órabért kaphassanak. Ha ezt a minimumot túlteljesítették, akkor kaphattak prémiumot, de a túlteljesítésnek legfeljebb 75 %-át.

A gépek is sok balesetet okoztak. 1930-ban például egy bőrpácoló gép okozott szerencsétlenséget, 1932-ben pedig egy simító gép fogaskerekei zúzták össze egy munkás kezét¹⁹. A munkaidő általában reggel 6-tól délután 6-ig tartott, ha több munka volt, akár 21 óráig is bent kellett maradni, ha pedig nem volt nyersanyag a vezetők a dolgozókat fizetés nélküli szabadságra küldték.

A nagy munkaerőkínálat miatt mindent el kellett viselniük a dolgozóknak. Gyakran előfordult, hogy keresetkiegészítésként a környékbeli falvakba is eljártak csépelni, vagy más mezőgazdasági munkát végezni a megélhetés érdekében.

Készülődés a II. világháborúra

Az 1930-as években a győri program keretében fellendülő ipar már a háborús készülődést szolgálta. Az iparág termelése 1929 és 1938 között 28 %-kal, 1938-39-ben 20 %-kal, 1940-ben újabb 11 %-kal emelkedett. A börgyár nyereségének megsokszorozódásából mindez jól leolvasható.²⁰

1930	43 585 pengő
1939	280 000 pengő
1940	297 000 pengő
1941	320 000 pengő

A gyár munkáslétszáma ebben az időben volt a legmagasabb. Más-más számadatot találunk a különböző forrásokban. Körülbelül 600-650 fő dolgozhatott ekkor az üzemben. A II. világháború azonban sem a börgyárat, sem a községet nem kerülte el. 1941-ben a nagyközségnek 4755 lakosa volt, a börgyár alkalmaz-

zottainak száma megközelítette a 650 főt. A simontornyai lakosság 14 %-át (illetve 33 %-át a keresőknek) tette ki a börgyári dolgozók száma.

A község a háború alatt, főleg 1944 novembere és 1945 márciusa között, többször vált hadszíntérre. A gyárat is súlyos csapások érték: Megsemmisült a meszesműhely, a talposztály, a krómos műhely, a laboratórium, a műszaki iroda, a bölcsőde, szinte az egész gyár.²¹ A megyéhez küldött jelentésben azt írták, hogy a gyár teljes egészében leégett. Ez nem is állt messze a valóságtól.

Az üzem a II. világháborút nem tudta olyan szerencsésen átvészelni, mint az előzőt. Jelentős kárai voltak, s 1945 után szinte mindent újra kellett kezdeni. A harcok befejeztével, 1945 április 15-én, 150 fővel újra megindult a munka.

Az államosítás

A háborús pusztítások utáni újjáépítés 1947 végére nagyjából befejeződött. Ekkor már újra kb. 500 főt foglalkoztatott a gyár. A vezetés egy kis időre még visszakerült az örökösök, Fried György, Fried László és Fried Imre kezébe. Az időszak utolsó fontos, sorsdöntő dátuma 1948 március 26-a. Ekkor ui. a XXV. törvénycikk alapján a gyár állami tulajdon lett. A törvény kimondta, hogy minden magyar magántulajdonban lévő ipari, közlekedési, bányá- és kohóvállalatot, villamos erőművet, melyeknél bármely munkakörben alkalmazott munkavállalók száma 1946 augusztus 1-től, a törvény hatályba lépéséig eltelt időben bármikor elérte a száz főt, állami tulajdonba vesznek. A Fried testvérek családjukkal együtt külföldre emigráltak.

Az államosítással új korszak kezdődött meg a gyár történetében. Az elkövetkező 40 év a tervgazdálkodás, a keleti orientáció időszaka lett. Megváltozott a piac, a kereslet, a kínálat, mely az üzemet egy teljesen új feladat elé állította. Kisebb-nagyobb nehézségek ellenére a Simontornyai Börgyár a mai napig áll és működőképes. A megváltozott politikai helyzet lehetővé tette, hogy egykori – jól bevált – piacait újra kiépítse, s a jövőben újra fellendülhessen, s a még mindig nagy számban érdekelt simontornyai lakosság megélhetését biztosítsa.

Felhasznált irodalom

Dr. Kiss István: Simontornya krónikája. Simontornya, 1938.

T. Mérei Klára: 200 éves a Simontornyai Börgyár. Jubileumi kiadás. Simontornya, 1980.

Csiba Éva: Bőrművesség. Bp., Corvina, 1978.

Lukovszky Ilona: Bőrművesség. Bp., Műzsák, 1986.

Tímáripari alapismeretek (Szakmunkásképző iskolai tankönyv)

Simontornyai Vármúzeum tulajdonát képező dolgozat. L. Sz.: S.81.2.226.2

Tolna megyei Újság 1930. aug. 9-i száma

Jegyzetek

1. Dr. Kiss 10-12.
2. Dr. Kiss 250.
3. T. Mérey 3-4.
4. Dr. Kiss 209.
5. Dr. Kiss 131-152.
6. Dr. Kiss 247.
7. T. Mérey 5.
8. Dr. Kiss 247.
9. Csiba 6-7.
10. Lukovszky 9.
11. T. Mérey 6.
12. T. Mérey 8.
13. Sim.V. M. L. Sz.: S. 81. 2. 226. 2 4.
14. T. Mérey 13.
15. T. Mérey 14.
16. Sim.V. M. L. Sz.: S. 81. 2. 226. 2 5.
17. T. Mérey 17.
18. T. Mérey 20.
19. Soproni Kam. J. II. köt. II. füzet. 1261., 1263.
20. Tolna M. Újs. 1930. aug. 9.
21. T. Mérey 21.
22. T. Mérey 26.
23. T. Mérey 27.

Mészáros Anikó

Redemptio, avagy a Jászkunság megváltása

A Jászkunság történetében talán a legegységibb és legfontosabb esemény a XVIII. században a redemptio volt. A *redemptio* latin eredetű szó, megváltást, kiváltást jelent, s ez ki is fejezi a történelmi esemény lényegét.

A redemptio története azzal kezdődött, hogy a török kiűzése után az udvar által felállított kamarai bizottság hozzákezdett a török által birtokolt területeken lévő lakatlan és lakott földek összeírásához és értébecsléséhez. A Pentz János Kristóf vezetése alatt álló bizottság megállapította, hogy a Nagykunság Karcag kivételével lakatlan, továbbá azt, hogy a Hármaskertület (Nagykunság, Kiskunság, Jászság) eladása érdemes. Földjét ugyanis legeltető állattartásra és gabonatermesztésre kiválóan alkalmasnak találták. Értékét pedig mindössze 700 000 forintban határozták meg. A Pentz-féle

összeírás jogalapot teremtett az udvarnak az eladásra. Ezek a kunok lakta területek ugyanis a XIII. századtól kezdve különböző kiváltságokat élveztek, amelyeket többször megerősítettek, azonban a zavaros időkben elveszett papírokok miatt a lakosság a jogait nem tudta bebizonyítani. Emiatt kerülhetett sor a Jászkunság értékesítésére.

Kollonich Lipót esztergo-Lipót 1702-ben eladta ezen telenknek potom 500 000 rénes főzödése megfösztotta a Hármastól, és a lakosságot jobbágysor-emberek magukat szabadnak a jogaikért, így ez is ösztönözte annak a Rákóczi-féle szabadság-désben lekötött jogait azonban szatmári béke után kezdte gya-munkát az itt élöktől, inkább vezetésére törekedett. Annak el-jogilag jobbágy állapotba került, jobbággá vált, nem alakultak ki jobbágytelkek és csak árendát fize-tő jobbágyparasztokká váltak. Az adó, az árenda értékét a kerületi, városi vagy községi előjárókkal megkötött szerződések határozták meg. A jászkunsági jobbágyok tehát nem egyéneként, hanem mint közösség állottak szemben uraikkal. A lovagrend uralma alatt az elnéptelenedett földek újra benépesedtek, és bizonyos mértékű gazdasági erősödés is megfigyelhető. Ezek együttesen teremtet-tek meg a redemptiós mozgalom hátterét.

mi érek közreműködésével I. rületeket a Német Lovagrend-rintért. Az udvar és a rend szer-kerületet évszázados kiváltsái-ga süllyesztette. Az itt élő tekintették, és harcot indítottak őket arra, hogy bekapcsolód-harcba. A lovagrend a szerző-csak a szabadságharcot lezáró korolni. Nem követelt robot-különböző bérleti viszonyok be-lenére, hogy a jászkun lakosság

A német lovagok tevékenykedése csak a nádort, a kunok főbírját sértette - természetesen a lakosságon kívül - aki az új birtoklás miatt jelentős jövedelemtől esett el. A jászok, kunok nem nyugodtak bele alárendelt helyzetükbe és kiharcolták ügyük felülvizsgálatát, a szatmári béke 5. pontjának betartását, amely ígéretet tett a jászkun sérelmek orvoslására. Az 1715-ös országgyűlésen már előrelépés történt az ügyben: az udvar határozatot hozott arról, hogy visszafizeti az eladási összeg felét, mivel az üzlet nem egészen tiszta körülmények között született meg. Az eladást is elzárógosítá-sra módosították.

A lovagrend hamarosan felszámolta tevékenységét a jászkun kerületekben, a fennhatóságot pedig átruházta a Budán székelő invalidusokra, egy alapjában véve katonai jellegű szervezetre. Jogilag és gazdaságilag lényegében semmi sem változott.

Az 1740-es évekre megérlelődtek a lehetőségek a jogokért való erősebb fellépésre. Így került sor arra, hogy a Jászkunság lakói 1744-ben egy 11 pontból álló kérvényt juttattak el a Helytartótanáshoz. A petíció tartalmazta azokat a feltételeket, amelyek alapján hajlandóak kifizetni az érték felvett zálogösszeget. Követelték, hogy az összeg kifizetése után visszakapják szabadságukat, és azt, hogy eladhatatlanok és elzárógosíthatatlanok legyenek, továbbá csak a nádor és az egyes kerületekben működő kapitányok bíraskodhassanak felettük.

Néhány hónapos gondolkodás után Mária Terézia 1745. május 6-án aláírta a redemptiós oklevelet. A redemptióhoz 25 jászkun település csatlakozott: a Jászságból Jászsalszentgyörgy, Jászfelsőszentgyörgy, Jászapáti, Jászárokszállás, Jászberény, Jászdózsza, Jászfényszaru, Jászfűkőhalma, Jászkisér, Jászládány és Jásztelek; a Kiskunságból Fülöpszállás, Kiskundorozsma, Kiskunfélegyháza, Kiskunhalas, Kiskunlacháza, Kiskunmajsa, Kunszentmiklós és Szabadszállás; a Nagykunságból Karcag, Kistűszállás, Kunhegyes, Kunmadaras, Kunszentmárton és Túrkeve.

A városok közös kasszából nem tudták kifizetni a megváltás összegét. 1745 őszén határozták meg, hogy melyik település mennyivel járul hozzá az összeghez, és hogy melyik területet váltja meg. A városokra kivetett pénzhez a lakosok járultak hozzá. 1751-re a tartozást sikerült kifizetni, és az 1751. évi 25. törvénycikk végérvényesen elismerte a jászok kiváltságait. A visszaváltott földet azután felosztották a megváltáshoz hozzájárult családok között. A megváltó, redemptus családok nevét, a befizetett pénzösszeget és az osztott földek révén kialakult új birtokrendszert a Liber Fundiban (földkönyv, telekkönyv) rögzítették.

A redemptióban a lakosság jó része részt vett, bár erről kevés adat maradt fent. Annyi azonban bizonyos, hogy a Nagykunság lakóinak háromnegyede lépett így ki a jobbágyorsból. A redemptió nyomán kialakult birtokviszonyok és jogviszonyok határozták meg ezután hosszú időre ezen területek fejlődését.

Felhasznált irodalom

Bellon Tibor: Nagykunság. Gondolat, Bp., 1979.

Egy város várossá lesz. Szerk.: *Bellon Tibor*. Karcag, 1985.

Illés János: A jász-kunság eladása a Német Lovagrendnek In: Századok 1905 I. 22–39 p., II. 138–157.

Kelemen Kajetán: A jász-kun redemptio története és fejlődése a jelen korig tekintettel a jászok birtokviszonyok rendezésére Szeged, 1877.

Szegfű László

Kain rehabilitációja

Manapság, a rehabilitációk korát éljük, harsogva és hangosan, nem is gondolva arra, hogy az igazán nagy rehabilitációk régen kevésbé deklarálva, de sokkal következetesebben zajlottak le. Itt van mindjárt Kain ügye.

Ádám fiai közül, mint tudjuk „Ábel juhásztor lett, Kain pedig földműves”. Mindketten istenfélők voltak, érthető tehát, hogy „Kain a föld terméseiből áldozatot mutatott be az Úrnak. Ábel is áldozatot mutatott be, nyája zsenge bárányaiból, azok zsírjából. Az Úr kegyesen tekintett Ábelre és áldozatára, Kainra és áldozatára azonban nem tekintett”. Az írásokból nem derül ki, mi volt e diszkrimináció oka, de miután Kain haragjában megölte az említett kegyben leledző öccsét, az Úr megbélyegezte és földönfutóvá tette őt. (Gn 4, 1–8.)

Talán azt hivatott megindokolni e história, hogy miért vált a zsidóságnál döntő áldozati formává az állatok feláldozása, a véres és égő áldozat. Tudunk ugyan termésáldozatról is, amelyet „a szérű bőségéből és az új borból” kellett felajánlani (Ex 22, 28; Deut 18, 4.), de ez inkább a termés zsengejéből származó adónak tekinthető, semmint áldozatnak. Azt mondja Ezekiel próféta: „minden első termés legjava, és minden italáldozat mindabból, amit bemutatnak, legyen a papoké, és ételeitek legjavát is adjátok a papoknak, hogy áldás szálljon házatokra”. (Ez 44, 30.) A szombatoként templomi áldozatul adott tizenkét szent kenyér is a papok ellátását szolgálta voltaképpen. (Lev 24, 5–9.) csak ritkán fordult elő, hogy bizonyos rituális előírások betartása mellett más is ehető e kenyérből (1 Sm 21, 5–7.).

A szentélyen kívül talán csak Melkizedek, e titokzatos származású „papkirály”, Sálem királya, azaz a béke fejedelme” áldozott bort és kenyeret, amikor a négy király szövetségét legyőző Ábrahám üdvözlésére ment „ő ugyanis a magasságbeli Isten papja volt”, aki megáldotta a győztes hadvezért. (Gn 14, 18.) Azután csak egy, a messiásról jövődőlő zsoltár említi, hogy az Úr így szól az üdvözí-

tőhöz: „Te pap vagy mindörökké Melkizedek rendje szerint”. (Ps 110, 4) Nem véletlen tehát, hogy a zsidókhoz írott apostoli levél szerint Isten ugyanígy szól Krisztushoz (Hbr 5, 6), az apostol is állítja „Isten őt [Krisztust] tette főpappá Melkizedek rendje szerint” (Hbr 5,10), illetve, hogy „Jézus a Melkizedek rendje szerint való főpap” (Hbr 6, 20), végül pedig egy hosszú szakaszon át összeveti Melkizedek és Jézus „főpapi” mivoltát (Hbr 7, 1-8, 3).

A rejtély kulcsa tehát, mit is jelent votaképpen „Melkizedek rendje”. Jézus Krisztus példabezédeiben gyakran élt a mezőgazdaság köréből vett hasonlatokkal, beszélt a magvetőről (Mc 4. 3-9.), a konkolyról és a búzáról (Mt 13, 24-30.), a kovásról (Mt 13, 33.), a növekvő vetésről (Mc 4, 26-29.), saját működését aratáshoz hasonlította (Mt 8, 37-38), s a szombati kalásztépés kapcsán Dávid példájára hivatkozott (Mt 12, 1-8.). Megtanította a népek az Úr imáját, amelynek egyetlen materiális kérése: „mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma!” (Mt 6, 11.). Csodáit a kánai menyegzőn a víz borrá változtatásával kezdte (Io 2, 1-11), s csodás kenyérszaporítással többször is jóllakatta a tanítását hallgató éhes tömegeket (Mt 14, 15-21.; Mt 15, 32-38.).

Önmagáról többször kijelenti, „én vagyok az élet kenyere” (Io 6, 34, Io 6, 48.), majd azt: „A kenyér, amelyet adok, a testem a világ életéért”. (Io 6, 51.) Végül az új szövetséget deklarálja a zsidó hagyomány alapján megtartott húsvéti vacsorán, amelyen 4 pohár bort ittak előírás szerinti sorrendben. Az első a bányai feltalálásakor (Lc 22, 14-16.). A második pohár borhoz a csuládfő megtörte a kovásztalanul sült kenyeret és mindenkinek nyújtott egy faláshyt belőle. Jézus is így cselekedett: „kezébe vette a kenyeret, hálát adott, megtörte és odanyújtotta nekik [tanítványainak] ezekkel a szavakkal: Ez az én testem, amelyet érettetek adok. Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre”. (Lc 22, 19.). A harmadik pohár a bányai elfogyasztása után „a hálaadás kelyhe”. Jézus is „fogta a kelyhet, hálát adott és ezekkel a szavakkal nyújtotta nekik: Igyatok ebből mindnyájan, mert ez az én vérem.” (Mt 26, 27-28.). Végül pedig a vacsora utolsó aktuusa a negyedik pohár kiürítése volt. Jézus „a vacsora végén fogta a kelyhet és azt mondta: Ez a kehely az új szövetség, az én vérem, amelyet érettetek ontok”. (Lc 22, 20.). Az új áldozat tehát, amelyet Krisztus elrendelt termésáldozat, amelyet reá emlékezve kenyér és bor felajánlásával kell végezni. (1 Cor 11, 23-24.) Talán már ebből is sejthető, hogy Kain rehabilitációját Jézus végezte el. De talán érdemes ezen a szílon tovább lépni.

Krisztus tehát, amint maga tesz erről tanúbizonyságot, a saját életét és tevékenységét a Közel-Keleten ekkoriban általánosan ismert ún. vegetációs, meghaló és feltámadó természetistenségekhez hasonlította. Szenvedései megjövendőlésekor is így szól „Bizony, bizony mondom néktek, ha a búzaszem nem hull a földbe, és nem hal el, egymaga marad, de ha elhal, sok termést hoz”. (Io 12, 24.)

Az élő néphit gyakorlatilag azonosította Jézust a kenyérrel, amelyet óriási reverenciával övezett, ördögűző erejűnek tartott, s a történetet, míg az elvetett magból kenyér lesz, az ő életének és halálának párhuzamaként adta elő. Közismert az a mese, hogy amikor az ördög eljön a hősért, az frissen sült cipót tesz a kapuba. A kenyér csak akkor hajlandó beengedni a gonoszt, ha mindazon szenvedéseket kiállja, amit ő kiállott. Más redakciók szerint pedig maga a búza panaszkodik az üdvözítőnek sorsát. Talán nem érdektelen e párhuzamok áttekintése. A búza a föld alól hajt ki, Jézus földbe vajt barlang-istállóban született (Lc 2, 6-7.), ki kellett állnia az időjárás viszontagságait, Krisztusnak szintúgy (Mt 8, 20.); beérett, Jézust bíbor palástba öltöztették (Mc 15, 16-20.); levágták, az üdvözítőt tanítványaitól és híveitől elszakították (Io 18, 3-12.); kévébe kötötték, Jézust is megkötötték (Io 19, 12.); aratás után csűrbe, malomba, gazdaasszonyhoz, kemencéhez viszik, Krisztust is a főpaphoz, majd Pilátushoz, onnan Heródeshez, újra Pilátushoz és ismét a főpaphoz hurcolják (Lc 22, 47-23, 24.); megcsépezték, az Ember Fiát pedig megostorozták (Io 19, 1); s mert a búza legnagyobb ellensége a tövis és más vadon termő növények, Krisztust is tövissel koronázták, kezébe pedig

nádat adtak (Io 19, 2). A gabonát megőrlik, Jézust fizikailag megtörték a kereszttúton (Mc 15, 21–23.); a téstát a gazdaasszony dagasztja, az Urat a katonák verik (Lc 22, 63–65.); fülapátra teszik, Jézust keresztfára feszítik (Io 19, 18–22.); vízzel meghintik, az üdvözítőnek inni adnak a kereszten (Io 19, 8–30.). A következő panasza a búzának: „forró kemencében lesz rövid ideig szállásom”, Krisztus pedig alászállt a (tüzes) pokolra, hogy az igazak lelkét kiszabadítsa (Mt 27, 52–53.; Act 2, 27.). A kenyér a kemencéből kivéve az emberek tápláléka lesz, Jézus Krisztus pedig feltámadván az emberiség üdvözítője (Io 20, 11–31). Joggal mondhatjuk tehát, hogy gabonaistenhez hasonlatos.

Megjegyzendő, hogy hasonlataiban szőlőtőnek is nevezi magát (Io 15, 1–5.), de itt a hasonlat domináns, nem az azonosulás. Bár e biblikus hely a boráldozat miatt el nem hanyagolható, itt most nem térünk ki rá. Az egyiptomi Ozirisz istenséget is a Halottak könyvében magnak, a Piramis szövegekben a szőlővessző istenének nevezik. Mivel Jézus életének egy részét Egyiptomban töltötte, nem érdektelen a párhuzamok figyelembe vétele.

A kereszténység üdvörténeti Szentháromság-tana a keresztelés liturgikus gyakorlatában gyökerezik, amelyet – Krisztus meghagyása szerint – „az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében” (Mt 28, 19.) végeztek, s már a korai időszakban a hitvallás részét képezte. A gnózis időszakától kezdve számos teológiai kísérlet történt fogalomtartalmának tisztázására. Olyan kiváló személyek foglalkoztak vele, mint Irenaeus, Justinus, Athénagoras, Tertullianus, Origenes, Athanasius, Nagy Szent Vazul és Naziansi Gergely, Hilarius, Ambrosius és Augustinus. Olyan óriási hitviták származtak e megfigyelt kísérletekből, mint a homousios és homoiusios kérdése, vagy a Filioque vita stb.

Tudjuk, hogy a zsidó és a keresztény vallás közötti döntő különbség, hogy a zsidók nem fogadják el a Krisztológiát (Krisztus messiási működéséről szóló tanítást), a Szentháromságot, nem keresztelnek vízzel, és istenük harcos istenség, nem az általános megbékélés szöszlője.

Ha elfogadjuk, hogy Jézus önmagát gabonaistenként deklarálja, közelebb juthatunk a Szentháromság gondolatának megértéséhez is. Minél szélesebb és mélyebb filozofiko-teológiai síkra teleröködött a vita és az interpretáció, annál megoldhatatlanabb, átláthatatlanabb és misztikusabb lett e hittitok. Pedig Krisztus nem a tudósoknak, iskolázottaknak, előkelőknek tanított, hanem az egyszerű embereknek és tanítványai szintűgy. „Isten nem angyalokat küldött a mennyekből az evangéliummal a földkerekségre e világ hatalmasai és a múlandóság fejedelmei ellen, – írja Szent Gellért – hanem embereket: nem tudósokat, hanem halászokat, nem képzett vitatkozókat, hanem együgyűeket, akik lábuk alá igazták az egész világot.” Isten tehát „tizenkét írástudatlan férfiú igehirdetésével evangéliuma alá igazta az egész világot.” (43^f) Aki teológiai ismereteivel kérkedik, inti: „Járuljon a próféták elé, akik nem tudósok, hanem istenfélő, egyszerű, bárdolatlan emberek voltak. Vitatkozzék Péterrel és társaival, akik nem szónokok, hanem halászok voltak.” (142^f) Ha tehát Krisztus az emberekhez, emberek által szólt, nyilván emberi módon tette ezt, hogy az emberek megértsék tanításait. Így lehetett ez a Szentháromság esetében is.

A vegetációs tenyészet-nyészet istenségek mítoszaira agrárszemiotika jellemző, azonosnak fogják fel őket az árpa vagy búza vetőmaggal. Ha ebben a szellemben elemezzük az egyiptomi Ozirisz-történetet, valamennyi képtelenné tűnő mítikus elem evidenssé válik. Ozirisz meghal, belőle sarjad Izis istennő (a gabona szára), aki halott hitvesétől – aki szintén Ozirisz – megfogam és megszüli gyermekét, Horuszt, azaz a kalászban érő magot. Amikor Horus a földbe kerül vetőmaggént, azonos lesz apjával, Ozirisszel. Így végtelen körforgásban egyesülnek és maradnak azonosak is önmagukkal.

Hasonló mítikus elemekkel találkozunk Mezopotámiában is. A sumer Innin istennőnek pl. Sa-ra hadisten hol kedvese, hol gyermeke, máskor An égisten leányának nevezik, egyben annak felesége

is. Az ókori sémi főistenség, Ilu, leánya egyben felesége is Asirat, aki hetven gyermeket szül neki stb. Itt nem valami vérfertőzésről van szó, hanem az archaikus mitológiai modell fő elemeiről és azok kapcsolatáról: tehát a mag, a magból eredő szár (így leánya), és a terméshozó szár (így gyermeki szülőanyja), végül a kalász magvai, gyermekeik, akik azonosak apjukkal. Az atyából eredő leány, aki azonos lesz a feleséggel, már a biblikus teremtetéslírások egyikében szerepel: Isten Ádám bordájából alkotja Évát, aki egyben felesége is lesz. (Gn 2, 21–24.). A kor embere számára tehát ennél hatásosabb szimbólumot Jézus aligha keresett, hiszen így értethette meg leginkább az Istenség lényegét, az örök változásban rejlő változatlanyságot, az örökéletűséget, ugyanakkor a megváltó halálának és feltámadásának misztériumát, s az Istenség jelenlétét evilágban a végítéletig.

Az archaikus és szemléletes mitológiai kompozíciók átteológizálásánál azonban probléma mutatkozott, ugyanis a hagyományos elképzelés lényegében a családot modellezi, amelyben nem lehet egylényegűség, ugyanis a hármasság egyik tagja nőnemű. Ám Krisztus, mint köztudott, héberül prédikált a népnek, s a héber „lélek” (ruah) szó nőnemű. Vagyis a keresztény Szentháromság mítosznak (Atya, Fiú, Szentlélek kapcsolata történetének) is volt nőnemű alkotóeleme: a lélek. Csak a későbbi filozófiai és teológiai interpretációk változtatták meg ezt a kortársak számára roppant egyszerű és közérthető elképzelést.

Mint láttuk, Melkizedek papkirály volt, s az általa képviselt kultuszban gyakran előfordul a papkirály (valós vagy jelképes) legyilkolása, hiszen az agrármágia is a természet halálát és feltámadását modellezi: az elvetett, eltemetett mag kihajtását, kalászbá szökkenését, beérését és learatását. Ebben az összefüggésben nyer értelmet az a biblikus jelenet, amely során a mindig szerfelett szerény Jézus Pilátus azon kérdésére, hogy „király vagy?”, azt válaszolta: „Igen, király vagyok.” (Io 19, 33–40.) A procurator pedig keresztjére is három nyelven felíratta: „A názireti Jézus, a zsidók királya.” (Io 19, 19–20.)

A víz, mint a keresztelési rítus fontos eleme is e gondolatkörbe illik, hiszen nélküle nincs élet, nincs termés. És nem véletlenül nevezték Melkizedeket a béke fejedelmének: a földművesek számára létérdek a béke, termőföldjeikkel ellenség közeledtekor nem menekülhetnek el, mint a nomádok állataikkal.

Jézus Krisztus tehát, mint Melkizedek rendjének örököse valójában az új szövetségben a véres- és égőáldozat helyett visszaemelte rangjára a terményáldozatot, az állattartók áldozata helyett a földművesek áldozatát s ezáltal de jure, életével, cselekedeteivel és áldozásával pedig de facto is rehabilitálta Kaint.

Véletlenül láttam meg egyik hajnalon egy harmincas, öltözete alapján valószínűleg jobb napokat is megélt fiatal embert, aki – miután rettegve körülnézett, hogy látja-e valaki – beletúrt a lakótelepi kukába, hirtelen mozdulattal kikapott belőle egy piszkos kenyérvéget, egy pillanatig nézte, aztán átszellemült arccal kezdte a kabátja ujjához dörzsölgetve tisztogatni, majd – mint aki lopott – újra riadtan körülnézett és sietve hátrált a bokrok felé, de nem bírta ki odáig, mohón belefált a kenyérdarabba. Az első falat után valami áldott békesség ült ki meggyötört arcára. Azt hiszem, akkor értettem meg valamit: azt, hogy a tízmilliárd ember fele számára, akik nyomorognak és éheznek, valójában mit is jelent a kenyér, akkor értettem meg, miért mondotta Jézus, hogy „én vagyok az élet kenyere”, és azt is talán, miért kellett Kaint rehabilitálnia.

Irodalom

Artner, Edgar: Ókeresztény egyház- és dogmatörténet. I. Bp., 1946

Berze Nagy János: Magyar népmesetípusok. I. Pécs, 1957. 479–481.

Eliade, Mircea: Vallási hiedelmek és eszmék története. I–II. Bp., 1994–1995.

Frazer, James George: Az aranyág. Bp., 1965

Gellért: *Deliberatio supra hymnum trium puerorum ad isingrimum liberalem*. Ford.: Karácsonyi Béla – Szegfű László [nyomdában]

Haag, Herbert: Bibliai lexikon. Bp., 1989.

Halm István: Hitvilág és történelem. Bp., 1982.

Láng János: Lélek és isten. Bp., 1974.

Lukács József: Istenek útjai. Bp., 1979.

Magyar népmesék-katalógus. 5. Szerk.: Kovács Ágnes. Bp., 1982 [1995] 340–347.

Mitológiai enciklopédia. Szerk.: Tokarev, Sz. A. I–II. Bp., 1988.

Pleidel Orsolya: A Szentháromság-dogma kialakulásáról. (Egyiptomi kultikus elemek a keresztény teológiában.) Világosság, 6(1965) 339–346.

Horváth Ágnes, T.: Az ókori Mediterráneum térségének vallásai és mítoszai. Szeged, 1995.

A biblikus rövidítések feloldása

Gn Teremtés könyve;
Ex Kivonulás könyve;
Lev Leviták könyve;
Deut Második törvénykönyv;
1 Sam Sámuel 1. könyve;
Ps Zsoltárok könyve;
Ez Ezekiel könyve;

Mt Máté evangéliuma;
Mc Márk evangéliuma;
Lc Lukács evangéliuma;
Io János evangéliuma;
Act Apostolok cselekedetei;
1 Cor Korintusiaknak írt 1. levél;
Hbr Zsidóknak írott levél.

A szegedi főiskola 1929-ben

Bereczki Sándor

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola múltjának rövid áttekintése 2. (1928–1947)

*„A Főiskola udvarán
Van öt platán.
Van öt platán
A Főiskola udvarán.
Most éppen hatvanévesek,
Magasak, szépek,
S mint ifjan, még mindig délcegek
Pedig már hatvanévesek.*

*Néhány évig itt jársz alattuk,
S talán nem látod
A tél havát az ágakon,
S a tavaszi rügyekből
Hogyan lesz újra nyári lomb.
Amikor itt már semmi nem marasztal
Emléklül egy őszre megsárgult levelet
Vigyél magaddal.”*

A Főiskola történetének első része a Belvedere MCMXCVI április–május számában jelent meg. Mielőtt a történet második részére rátérnék, röviden – az első rész lezárásaként – ki kell egészítenem néhány tartalmi elemmel. Mindenekelőtt az igazgatók, illetve igazgatónők ismertetésével.

A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola igazgatói voltak:

1. Gyertyánffy István 1873/74 – 1895/96.
2. Kiss Áron 1896/97 – 1906/07.
3. Váangel Jenő 1907/08 – 1917. dec. 29.
4. Koch Ferenc 1917. dec. 29. – 1918. márc. 14.
5. Imre Sándor 1918. márc. 14. – 1918. nov. 15.
6. Koch Ferenc 1918. nov. 15. – 1919. ápr. 15.
7. Imre Sándor 1919. ápr. 15. – 1919. aug. 9.
8. Koch Ferenc 1919. aug. 9. – 1919. dec. 19.
9. Gyulai Ágost 1919. dec. 19. – 1927/28.

A Polgári Iskolai Tanárnőképző Főiskola igazgató(nő)i voltak:

1. Zirzen Janka 1873/74 – 1895/96.
2. Lázárné Kaszner Janka 1896/97 – 1910/11.
3. Berta Ilona 1911/12 – 1919. ápr. 30.
4. Berzeviczy Gizella 1919. máj. 1. – 1919. aug. 9.
5. Berta Ilona 1919. aug. 9. – 1920. febr. 4.
6. Horger Antal 1920. febr. 4. – 1922. márc. 1.
7. Tolnai Vilmos 1922. márc. 1. – 1922. aug. 14.
8. Solymossy Sándor 1922. aug. 14. – 1923. júl. 30.
9. Barkáts Mária 1923. júl. 30. – 1927/28.

Áttekintve az igazgató(nő)k névsorát, megállapíthatjuk, hogy a magyar közoktatástígy, tanárképzés, a magyar tudományos élet ismert, kiemelkedő egyéniségei álltak a két tanárképző főiskola élén. Nem véletlen, hogy a két főiskola olyan jelentős szerepet játszott a magyar tanárképzés történetében.

Érdemes megemlíteni a két főiskolán végzett tudományos munkásságot is. Mindkét intézet tanári karának tagjai a magyar tudományos élet egy-egy területének jelentős egyéniségei voltak. A képzési célnak megfelelően természetesen a pszichológia és a pedagógia tudományában értek el eredményeket, de – mivel a képzés szakcsoportjai a tudományok teljes körét felölelték – a tudományok többi területén is fontos tudományos munkák születtek. A két főiskolán tanító férfi tanárok többsége egyetemi magántanár minősítéssel rendelkezett. Ez az akkori közoktatáspolitikai helyzetnek megfelelően nem vonatkozhatott a női tanárookra is, annak ellenére, hogy tudományos tevékenységük nekik is jelentős volt. A főiskolán tanító tanárok tudományos munkásságának természetes elismerése volt az, hogy nagy részükből egyetemi tanár lett. Az egyes tudományok területén a következő tanárokat említhetjük meg – sajnos, nincs lehetőség itt arra, hogy a tudományos munkásság részleteire is kitérjék.

Filozófia, pszichológia, pedagógia: Gyertyánffy István, Kis Áron, Imre Sándor, Zirzen Janka, Lázárné Kasztner Janka, Sebestyenné Stetina Ilona;

Magyar irodalom: Gyulai Ágost, Király Pál, Tolnai Vilmos, Berta Ilona, Berzeviczy Gizella;

Magyar nyelvészet: Erdélyi Lajos, Horger Antal;

Történelem: Lovcsányi Gyula;

Földrajz: Lázár Gyula, Littke Aurél;

Matematika: Goldziher Károly, Rucsinszky Lajos, Pavetits Mihály, Suppán Vilmos;

Kémia: Koch Ferenc, Kozocsa Tivadar;

Fizika: Kovács János, Heller Ágost;

Biológia: Vángel Jenő;

Német nyelv: Weber Ede, Gragger Róbert, Hermann Antal;

Ének-zene: Bahnert József, Bartalus István;

Testnevelés: Kmetykó János, Oheroly János.

A felsorolt nevek a magyar tudományok történetében jelentőset alkottak a munkásságukat az egyes tudománytörténetek is számon tartják és értékelik. Szeretném megemlíteni a két főiskolán megszervezett ifjúsági egyesületek működését is, annál is inkább, mivel ezek tevékenységéről eddig kevés szó esett. Az ifjúsági egyesületek tevékenységével kapcsolatban mindenekelőtt azt kell megemlíteni, hogy 1873-tól 1928-ig ezek mindenféle politikai tartalomtól és célkitűzésektől mentesek voltak s szervezetük a két főiskolán azonos volt.

Nagyon rövid ideig működött – 1873–1874 – az önképző kör. Gyertyánffy István a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetéről írt munkájában „A növendékek társulási” című fejezetében ír róla. Megállapítja: „E társulat kimúlt önmagától, végelgyengülésben. Akkor állott virágzásának tetőpontján, amidőn az intézet a legnagyobb válságait élte, s amidőn a közszellem s főleg a kötelességérzet a növendékek közt a legalsóbb fokon állott. Amily mértékben erősödött intézetünkben a céltudatos pedagógiai hatás, s fokozódott ebből kifolyólag a kitűzött célok elérésére irányzott komoly törekvés, azon mértékben apadtak az önképzőkör életnedvei, míg végre teljesen kiszáradtak azok minden külső hozzájárulásunk nélkül.” Hozzáteszi: az önképzőkör működésében nem sok örömünk volt, mivel „szakasztott mása volt ez a középiskolában honos irodalmi önképzőköröknek”, amely a szorosan vett tanítói szakképzés célját nem szolgálta.

Az ifjúsági egyesületek sorában fontos funkciója volt a Segítő-Egyesületnek. Megszervezésére 1881-ben került sor, alapszabályzatát a minisztérium 1894-ben kiadott rendeletével fogadta el. Megalakulásával kapcsolatosan Gyertyánffy ezeket írja: „az »Önképzőkör« feloszlása után, a képezde ifjúsága áthatva azon nemes céltól, hogy szegény, de szorgalmas tanulótársait, ha rászorultak, lehetőleg

segélyezze, az intézet kebelében segélyegyletet alapított. Ebben pedig feltalálta a társulásnak legszebb erkölcsi motívumát és egyszermind legalkalmasabb formáját is. Az önszegély eszméje már magában véve nevezetes morális értékkel bír a mai világban, midőn mindenki a mások, sőt legtöbbször a közügy rovására akar boldogulni.” A segélyegyletnek alapító, pártfogó és rendes tagjai voltak. Az alapítótagnak az egylet tőkéjét belépéskor 10 forinttal kellett gyarapítani, a pártfogó tagnak évi 2 forint tagsági díjat kellett fizetni, a rendes tagok havonta fizettek 10 forintot. A segélyegylet szerepét így méltatta Gyertyánffy István: „az állami ösztöndíj még a legkedvezőbb esetben is csak az ingyenlakást és étellemezést biztosítja az illetőnek, de hát az egészen magára hagyatott ifjak – kiknek száma nem csekély – miből szereznek be a nélkülözhetetlen ruházatot és taneszközöket?”

Az Ifjúsági Kört 1901-ben szervezték meg s alapszabályzatát a minisztérium 1902-ben hagyta jóvá. Választott tiszttalakkal, választmányi és póttagokkal működött. Többféle szakosztály keretében tartottak előadásokat a legkülönbözőbb tudományos témákról. Ilyen szakosztályok voltak: pedagógiai, irodalmi, természettudományi, történelmi, földrajz-etnográfiai, sport. Az ifjúsági énekkar 1878-ban, az ifjúsági zenekar pedig 1880-ban alakult meg. Érdekes műsoruk tanulmányozása.

A Sport szakosztály 1911-ben alakult meg. Az első intézeti bajnokságon (1912. május) Greguss Pál másodéves hallgató nyert aranyérmeket (diszkosz: 30,05 m; magasugrás: 1,50 m; 200 méteres futás 27,5 mp.)

Külön szeretnék szólni a tanárképzés fontos területéről: a gyakorlóiskoláról és a gyakorlati kiképzésről. Mindkét főiskolán a gyakorlóiskola és a gyakorlati kiképzés működésük kezdetétől kiemelt szerepet kapott. Amikor az egyetemi tanárok az egyetemek és a két tanárképző főiskola munkáját összehasonlították, mindig kiemelték, hogy ebben a tekintetben a főiskolák sokkal eredményesebb munkát végeznek, mint az egyetemek. Gyertyánffynak egyik nagy érdeme, hogy – magáévá téve példaképének, Diesterwegnek, mondását: „A tanítóképezde csak annyit ér, amennyit a gyakorló iskolája”, – a gyakorló iskolát a tanárképzés meghatározó intézményének, a gyakorlati kiképzést pedig fontos elemének tekintette. Már az első – 1873/74 – tanévben kijelöltek az intézet számára egy polgári iskolát a gyakorlati képzés céljára, ezzel azonban Gyertyánffy nem volt megelégedve, mivel ez az intézettel távol is volt, főleg azonban „szervezetbeli önállóságánál fogva” az együttműködés mindkét fél számára terhes volt. Ezért szorgalmazta Gyertyánffy kezdetől fogva az önálló polgári gyakorló iskola felállítását. A helyzetet az 1879. június 29-én megjelent miniszteri rendelet oldotta meg, amely előírta: „..... már a bekövetkező 1879/80. iskolai évben felállítatik egy minta polgári iskola első osztálya s az évről-évre hat osztályivá egészül ki. A felálló első osztályt helyezze el az intézet épületében. Ez az iskola a polgári tanítóképezde gyakorló iskolájának fog szolgálni.”

A gyakorlati kiképzés menetét az 1873-as és 1877-es tanterv foglalja magában, de az utasítások nagyon szűkszavúak voltak és az egyes feladatokat nem differenciálták eléggé. Az 1879-es szabályzat főleg a jelölt tanításra való felkészítését dolgozta ki részletesebben. A jelöltek kéthetes oktatási folyamatban tanítottak, de a szabályzatok nem rögzítik, hogy szaktárgyaikból hány gyakorlati tanítást tartottak. Jelentős volt Imre Sándor 1909-ben kidolgozott szabályzattervezete, amely megalkozta a gyakorlati képzés mai napig érvényes irányát és feladatrendszerét. Imre tervezete a gyakorlati képzés minden részletére kiterjed és egységben szemléli a gyakorlati képzés részfeladatait, hangsúlyozva a gyakorlati képzés szerepét a tanári személyiség fejlesztésében. Tervezete két fő elvet vesz alapul: 1. A jelöltek egy-egy oktatási téma feldolgozásában vegyenek részt, 2. nagyobb önállóságot kell biztosítani a jelölteknek a gyakorlati képzés minden mozzanatában. A gyakorlati képzést már az I. éven meg kívánja indítani a hospitálások bevezetésével. Hiányolja, hogy az eddigi képzés során a jelöltek nem kaptak kiképzést az osztályfőnöki munkára s általában a tanítási órán kívüli feladatokra.

Szükségesnek tartja a szorosabb kapcsolat kiépítését a főiskola tanárai és a gyakorló iskola között. Érdekes, hogy ezt a nagyon modern tervezetet sem a főiskolák tanári karai, sem a gyakorló iskola tanári kara nem fogadta el. A minisztérium 1914-ben kiadott rendelete azonban a tervezet több elemét bevezetetti. Az 1923-ban megjelent új gyakorlati képzési szervezet Imre javaslatának még több pontját valósítja meg, s különösen kiszélesíti a jelöltek tanítási órán kívüli feladatait. A két főiskola e néhány kiegészítő témaköre után vizsgáljuk meg történetük alakulását az 1928 és 1947 közötti időszakban.

A két főiskola egyesítésének, Szegedre helyezésének előzményeire már az I. részben is utaltam. Ezeket most nem ismételném meg, utalnék azonban néhány, eddig nem említett történeti tényre.

Mint láttuk, a két főiskola egyesítését és Szegedre helyezését Klebelsberg Kunó VKM miniszter rendelte el, több évi előkészítő munka és sokirányú vita lezárása után. Klebelsberg reformja a polgári iskolai tanár(nő) képzés területén szervesen illeszkedett kultúrpolitikai célkitűzéseibe. Ezek részletezése itt szükségtelen. Ebben a kultúrpolitikai koncepcióban Klebelsberg fontos szerepet szánt a polgári iskoláknak is 1927-ben adja ki a polgári iskolákkal foglalkozó XII. tc-et, amely pontosabban jelöli meg ennek az iskolatípusnak helyét a magyar iskolarendszerben, s ugyanakkor tantervét, képzési célkitűzését sokkal gyakorlatiasabbá teszi. Így értékeli a polgári iskola funkcióját: *„A polgári iskola valósággal az az eszköz, amely a népes falvat a maga csendes munkájával felemelkedni segíti a kisvárosok színvonalára, s a magyar nép négy polgári osztályt végezve ugyanazon műveltséghez jusszon, amelyhez Ausztriában és Németországban mindenki eljut.”* A polgári iskolák tanári kara majd jelentékenyen gyarapítani fogja a főjegyzőből, az orvosból, a gyógyszerészből, a lelkészből és egy-egy ügyvédből álló kis létszámú intelligenciát. Ez a szempont is vezérelte Klebelsberg Kunót abban, hogy a két főiskolát vidékre helyezze, s így a polgári iskolák jövőbeni tanárai ismerjék meg kultúrpolitikai feladataikat. Az első részben már láttuk, hogy a Szegedre történő helyezésnek több objektív és szubjektív oka is volt. Mégis ismételtelen felvetődik a kérdés: miért éppen Szegedre került a két most már egyesített főiskola? A polgári iskolai tanárképzés reformjáról kialakult vitában az egyetemek elzárkóztak attól, hogy a polgári iskolai tanárképzés tanárképzési részét vállalják. Ezenkívül a budapesti egyetem azzal is védekezett, hogy funkcióképességét 100 %-osan kihasználja, így nincs hely a polgári iskolai tanárképzés számára. A pécsi és a debreceni egyetemnek nem volt matematikai-természettudományi fakultása, márpedig minkét főiskolán volt mennyiségtan-természettudományi szakcsoport. A Kolozsvárról 1921-ben Szegedre „ideiglenesen” áthelyezett Ferenc József Tudományegyetem hallgatói létszáma kevés volt, s ugyanakkor négy fakultással rendelkezett. Így az objektív feltételeknek és a képzési céloknak a legjobban s egyedül felelt meg. Igaz, kezdetben a szegedi egyetem tanári kara is kifogásokat emelt az ellen, hogy vállalja az egyetem funkciója mellett a polgári iskolai tanárképzést is, később azonban ez az álláspont megváltozott. Nincs írásos dokumentum e változás nyomon követésére. Feltételezhetően nagy diplomáciai előkészítések, személyes beszélgetések folyhattak egyrészt Klebelsberg és a város vezetősége – elsősorban a polgármester, Somogyi Szilveszter – között, másrészt Klebelsberg, illetve a város vezetősége és az egyetem vezetői között. Kétségtelen azonban az, hogy amikor Klebelsberg az áthelyezés kérdésében Szeged mellett döntött, akkor a szegedi egyetem bölcsészeti fakultásának előterjesztésére Klebelsberg szakbizottságot küldött ki a polgári iskolai tanárképzés átszervezésére és a szegedi egyetemmel történő együttműködés kidolgozására. A szakbizottság elnöke Kornis Gyula államtitkár lett, aki a kérdés kidolgozására Huszti József egyetemi tanárt kérte fel. Felvetődhet a kérdés, hogy miért éppen Huszti Józsefet? Ismét nincs írásos dokumentum, hogy a kérdést objektíven meg tudjuk válaszolni. Huszti József (1887–1954) a magyar felsőoktatás történetének kellően nem értékelt egyénisége. Érdekes, hogy a polgári iskolai

tanárképzés reformjában Klebelsberg szerepét emelik ki szinte kizárólagosan, jöllehet a tanárképzés szervezeti és tartalmi munkájának kidolgozása Huszti József érdeme. Klebelsberg pedig „csak” annyit tett, hogy elrendelte a két főiskola egyesítését, és Szegedre való helyezését. A polgári iskolai tanárképzés új rendszerének kidolgozása kétségkívül Huszti József alkotása. Huszti József kiválasztásánál bizonyára fontos szempont volt az, hogy intenzíven foglalkozott a tanárképzés, a felsőoktatás közoktatáspolitikai kérdéseivel, bár tudományos tevékenysége elsősorban a klasszika-filológia területén volt. Közrejátszhatott az is, hogy gimnáziumi tevékenysége után 1915-től 1918-ig tanított a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán, majd az Eötvös Kollégium tanára lett. 1921-től pedig egyetemi magántanár, majd 1923-tól Szegeden egyetemi rendes tanár lett, 1922-ben pedig az MTA tagja. Bizonyára politikai szempontok is szerepet kaptak abban, hogy e fontos feladatra nem más személyt – pl. Imre Sándort – kérték fel.

Felkérése után Huszti kidolgozta a polgári iskolai tanárképzést magában foglaló reformjavaslatát. Ezt megvitatta a szegedi egyetem, a minisztérium, az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület – csak a két érintett tanárképző főiskolát nem vonták be a vitába. Az 1927-ben elkészült javaslatában Huszti lehetetlenné tartotta, hogy a polgári iskolai tanárképzést teljes egészében az egyetem vállalja. Az egyetem tudniillik csak azt adhatja, ami a lényege: az egyetem a tudomány fellegvára, mást tehát, mint tudományt nem adhat és az egyetem ezt a tradícióját féltékenyen őrzi is. Célkitűzési tehát mások, mint ami a tanárképzéshez szükséges. Az egyetem a tudományt közli, a tudomány módszereibe vezeti be hallgatóit. Mint látjuk, Huszti érvelése megfelel a többi egyetem felfogásának.

Huszti azzal is érvelt, hogy maguk a bölcsészeti karok sem vállalhatják a középiskolai tanárképzést. A tanárképzésnek Huszti három elemét különbözteti meg:

1. a tudományos kutatásba való bevezetést;
2. a tanári hivatásra való előkészítést, amely a tanárképzés legfontosabb része és
3. a didaktikai kiképzést.

E három feladat közül az egyetem csak az elsőt vállalta. A 2. és a 3. feladat megoldására a bölcsészeti karok mellé középiskolai tanárképző intézeteket kellett szervezni.

Az egyetem képzési célkitűzése nem egyezik meg a tanárképzésével, főleg pedig nem a polgári iskolai tanárképzésével. Így természetes, hogy a polgári iskolai tanárképzés feladatai közül az egyetem csak az elsőt vállalhatja, ez pedig a tudományos kutatásba való bevezetés. A 2. és a 3. feladat megoldása érdekében a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolának és a gyakorló iskolának továbbra is fenn kell maradnia. Huszti javaslatának ez kétségtelen pozitív része, hogy a Főiskolát nem akarja felszámolni, elismerve annak közoktatáspolitikai érdemeit és értékeit. Igaz, Klebelsbergnek is csak a tanárképzés reformjának kezdetén volt olyan szándéka, hogy a két főiskolát megszünteti és beolvasztja az egyetembe. A polgári iskolai tanárképzésről kialakult viták és az egyetemek tiltakozása után – melyben kifejtették, hogy a polgári iskolai tanárképzést az egyetemek nem vállalhatják – Klebelsberg elállt ettől a szándékától. Huszti tervezete ezt a fejlesztési megoldást erősítette meg.

Huszti javaslatának többi része a kompromisszumos megoldást tartalmazza. Egyrészt azzal érvel, hogy elhibázott dolog volna, ha a jelölt mindent az egyetemen hallgatna. A polgári iskolai tanárjelölt egyetemi tanulmányainak célját csupán abban jelöli meg, hogy a polgári iskolai tanárképző hallgatóit a tudományos életbe bevezesse, a tudományos módszerrel megismertesse, a főiskolán kapott általános áttekintés egy pontján elmélyült tudásra tegyen szert, és szaktárgya iránt további érdeklődést tanúsítva tudományos munkásságra is képes legyen. Ebből a célkitűzésből következik, hogy az átszervezés során csak a tanárképző főiskolának az egyetemmel való együttműködéséről, kooperációjáról lehet szó, úgy, hogy a polgári iskolai tanárképző hallgatói egyik szaktárgyukból az

egyetemen is hallgatnak előadásokat – heti 5-6 órában –, kollokviumi kötelezettséggel. Így a tanárképző főiskolát fenn kell tartani, meghagyva a régi értékeket, képzésmódot és továbbfejleszteni az egyetemmel való kooperálással.

Husztí javaslata szerint meg kell hagyni az eddig szakcsoportokat, a kiegészítő szakköröket, és a gyakorlati kiképzés rendjét. Lényeges az a javaslata, hogy a képzési időt 3 évről 4 évre kell felemelni, hiszen csak így lehetett az egyetemmel való kooperálást megoldani. Hangsúlyozza azonban, hogy a főiskola hallgatói az egyetemen csak rendkívüli hallgatók lehetnek.

A tervezet foglalkozik a Főiskola szervezeti rendjével is. Husztí elgondolása szerint a Főiskolát 10 tagú igazgatótanács vezetné. Az igazgatótanács feladata a hallgatók főiskolai és egyetemi tanulmányainak szabályozása. Az igazgatótanács működése azt is eredményezné, hogy a Főiskolának nem lenne állandó igazgatója.

Husztí tervezetét a kiküldött bizottság megvitatta, azt elfogadta, majd Klebelsberg is jóváhagyta. Nem mindenki értett azonban egyet Husztí javaslataival. Az Országos Polgári Iskolai Tanár-egyesületben kialakult vitában többen is aláhúzták, hogy a 4-6 órán egyetemi tanulmány nem azonos a teljes jogú egyetemi képzéssel, amely csak akkor felelne meg a célkitűzésnek, ha a főiskolai hallgató heti 20 órát hallgatna az egyetemen szaktárgyaiból és pedagógiából. Követelték azt is, hogy a főiskolai hallgatók az egyetemen rendes hallgatók legyenek.

Ezeket az ellenvetéseket azonban nem vették figyelembe és így 1928 őszén a Husztí féle szervezeti keretekben kezdődött meg a Szegedre helyezett Főiskola működése. A tanítás feltételei nem voltak kedvezőek. A Főiskolát a szegedi III. ker. polgári fiúiskolának erre a célra átalakított épületében helyezték el, illetve, ahogyan az a akkori történetíró megjegyzte: *„ebbe a szűk épületbe beleszorított”*. Majd így folytatja: *„Aki valaha is látta az Erzsébet Nőiskola palotáját és a Pedagógium budai otthonát, a két intézmény gazdag felszerelésének ismerete nélkül is megállapíthatja, hogy a két egyesített főiskolát ebben az épületben a tanulmányi követelményeknek megfelelően elhelyezni nem lehet.”* De mégis lehetett, s bár ezekben az években játszódik le a klebelsbergi Szeged fejlesztési, nagyszabású építkezési programja, sem a miniszter, sem a város nem nyújt segítséget a problémák megoldásában.

S ez a későbbi években is hasonló lesz.

A Főiskola áthelyezését, a Főiskolának szánt épület átalakítását rövid idő alatt kellett megoldani s így megfelelően átgondolt tervről szó sem lehetett. A Főiskola az átköltözkéskor nem kapott megfelelő anyagi fedezetet sem. Az egykori tanári karok felbomlottak s a minisztérium nem gondoskodott olyan vezető, igazgató kinevezéséről, aki az áthelyezést irányította volna. Így elhamarkodott, át nem gondolt intézkedések történtek. Ennek eredménye lett az, hogy pl. a magyar irodalomtörténeti tanszék 20 000 kötetes könyvtárát olyan zsúfoltságban tudták csak elhelyezni, hogy a használata lehetetlen volt. Az állattani, növénytani, ásványtani, vegytani tanszék gazdag gyűjteményeit sem tudták elhelyezni, nagy részét pincehelyiségekben raktározták, ahol pusztulásnak indult. Nem voltak megfelelő és elegendő termek a hallgatók számára sem. A Főiskola vezetősége a későbbi évtizedekben is illetékes helyen állandóan hangoztatta és szorgalmazta a főiskolai épület kibővítését, de eredmény nélkül. Ma is egyetértéssel olvashatjuk az 1943-ban leírt sorokat: *„A Főiskola, amelyet Klebelsberg Kunó kultuszminiszter 1928-ban Szegedre áthelyezett és újjászervezett, de egy szűk épület bilincseibe vert, áthelyezésének első pillanatától fogva a hely szűköségével küszködött. A polgári iskolai tanárképzés érdekei azt követelik, hogy ez az égetően sürgős kérdés mielőbb megoldassék.”*

A szegedi első – 1928/29 – tanév, tehát a Husztí József által kidolgozott szervezeti kereteknek megfelelően kezdődött. Az igazgatótanács elnökévé Husztí József egyetemi tanárt nevezi ki a miniszter, a Főiskola ügyvezető igazgatója pedig – Jugovics Lajos néhány napos igazgatása után –

Galamb Sándor lesz. A Főiskola 12 rendes és több óraadó, illetőleg megbízott előadó tanárral kezdte meg működését. 11 tanszéket szerveznek

1. *Filozófia-pedagógia*: Mester János;
2. *Magyar nyelvtudomány*: Erdélyi Lajos;
3. *Magyar irodalomtörténet*: Galamb Sándor és Pitroff Pál;
4. *Német nyelv és irodalom*: Moór Elemér;
5. *Történelem*: Eperjessy Kálmán;
6. *Földrajz*: Littke Aurél;
7. *Állattan*: Abonyi Sándor;
8. *Növénytan*: Greguss Pál;
9. *Vegytan-ásványtan*: Jugovics Lajos;
10. *Mennyiségtan*: Szőkefalvi Nagy Gyula;
11. *Természettan*: Frank János.

A Szegedre történő áthelyezéssel csupán egy-két tanár vállalta az oktatást az új helyen is. Különösen feltűnő, hogy az egykori Polgári Iskolai Tanárnőképző Főiskola kitűnő tanári karából senki sem jött Szegedre. A tanárképzés tehát egy lényegében teljesen új összetételű tanári karral kezdődik Szegeden, olyan oktatókkal, akiknek eddig nem volt tapasztalatuk a polgári iskolai tanárképzés területén. Ehhez járult az is, hogy a tanári karban már 1930-ban megkezdődtek a személyi változások, amelyek a következő években is folytatódtak. Az új oktatók egy része vagy középiskolai tanárként került a Főiskolára, vagy pedig egyetemi tanárként valamelyik egyetemről. Az eltávozott oktatók vagy meghaltak vagy egyetemi tanárnak nevezték ki őket.

A Szegedre helyezett Főiskolán az 1928/29. tanévben 285 hallgató kezdi meg tanulmányait az új helyen és az új szervezeti keretben. A hallgatói létszám a következő években eléggé változó volt: az 1929/30. tanévben: 269; 1930/31-ben: 169; 1931/32-ben: 260; 1935/36-ban: 334; 1939/40-ben: 495; 1940/41-ben: 519. E létszámváltozás mögött sokféle társadalmi, közoktatás-politikai, politikai, gazdasági ok húzódik meg. E kérdéssel nagyon alaposan foglalkozik Karády Viktor-Valter Csilla munkája: *Egy országos vonzáskörű szegedi főiskola. A Polgári Iskolai Tanárnőképző diplomásai (1928–1950)*. Szeged, 1990. – A két szerző teljes összefüggésében vizsgálja a Főiskola hallgatóinak származását, végzettségét, vallását, a társadalmi kiválasztódás folyamatát, a férfi és a női hallgatók arányát és okait stb.

Mint már az előbbiekben említettem, az átszervezés nem érintette az 1920-ban kiadott tanterv szakcsoportjait, illetve a kiegészítő szakköröket, csupán a képzés időtartamát emelte fel 4 évre. Huszti tervezete is ezt a képzési keretet fogadta el. Így a szegedi első tanév az addig meglevő 4 szakcsoportos és 3 kiegészítő szakkörös tantervi koncepcióban folytatódik. A képzési idő 4 évre történő felemelése csupán az egyes szaktárgyak anyagának elrendezésében jelentett változást az egyes évfolyamokon s így ebben a tekintetben csökkent a hallgatók túlterhelése. Ugyanakkor azonban az egyetemen hallgatott órák és szaktudományi ismeretek beiktatásával növekedett a hallgatók tanulmányi kötelezettsége és terhe.

A tanterv lényeges átalakítására az 1934/35. tanévben kerül sor. Ez összefüggésben volt az 1935-ben kiadott szervezeti szabályzattal, amely rögzíti az új tanterv szakcsoportjait, tartalmát. Az új tantervben lényegében megmarad a 4 szakcsoport, de lényeges átszervezést hajtanak végre az egyes szaktudományok – különösen a természettudományok – tartalmában és elrendezésében. E 4 szakcsoportos tantervi koncepció 1947-ig marad érvényben, bár több változást hajtottak végre az

óraszámokban, illetve a tantervi anyag átcsoportosításában. Az 1934/35-os tanterv szakcsoportjai tehát a következők voltak:

- A) Nyelvi irodalom és történettudományi szakcsoport német nyelvvél;
- A) I Nyelv-irodalom és történettudományi szakcsoport német nyelv nélkül;
- B) Földrajz-természettudományi szakcsoport;
- C) Mennyiségtan-természettudományi szakcsoport.

A kiegészítő szakkörök:

- 1. ének
- 2. testgyakorlás
- 3. gyors- és gépírás
- 4. női kézimunka (az 1935/36. tanévtől)
- 5. mezőgazdaságtan (csak férfi B/ szakosoknak az 1933/34. tanévtől)
- 6. háztartástan-gazdaságtan (csak nőknek az 1941/42. tanévtől)

Új vonása volt az 1934/35. tantervnek az, hogy valamelyik kiegészítő szakkört (a német nyelvvél kapcsolt A) szakcsoportos hallgatók kivételével) minden hallgatónak kötelező volt választani és abból képesítést is szerezni. Érdemes megemlíteni az 1934/35. tanterv minden szakcsoportra kötelezően előírt tantárgyait:

- 1. Bevezetés a filozófiába, lélektan, logika és ismeretelmélet
- 2. Pedagógia
- 3. A filozófia története
- 4. A pedagógia története
- 5. Etika
- 6. Tanítási gyakorlat
- 7. Testgyakorlás
- 8. Karének
- 9. Szaktárgyi módszertanok
- 10. Közgazdaságtan és jogi ismeretek

Az eddigiekben többször hivatkoztam már arra a szervezeti szabályzatra, amelyet a minisztérium 1935-ben fogadott el és amelyet Huszti József 1928-ban elkészített javaslata alapján dolgoztak ki. Ez a szervezeti szabályzat egészen új alapokra helyezte a polgári iskolai tanárképzést s a magyar tanárképzés történetében egyedülálló típust jelentett. Néhány fontos pontját érdemes kiemelni. „Az állami polgári iskolai tanárképzés szervezete” a VKM 12228-34/IV. sz. a. 1935. évi január 25-én kelt rendelete alapján jelent meg Szegeden, 1935-ben. Az Állami Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola feladatával, jellegével kapcsolatban leszögezi: „1. Az állami polgári iskolai tanárképzés a Szegeden felállított polgári iskolai tanárképző főiskolán megy végbe, mely a szegedi m. kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi és mennyiségtan-természettudományi karaival együttműködésben megállapított tanterv szerint képez polgári fiú- és leányiskolák számára tanárokat és tanárnőket. 2. A tanárképző főiskola közvetlenül a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter felügyelete alatt áll. (...) 4. A főiskola tudományos és gyakorlati feladatahoz képest két főtagból áll: az elméleti és gyakorlati szaktudományi képzést adó tanárképzőből és a vele összefüggő, az iskolai gyakorlati képzést szolgáló gyakorló polgári iskolából.” 6. A tanárképző főiskolát tíz tagból álló igazgatótanács vezeti, mely a tanárjelölteket kétféle ágazó tanulmányaikban, az egyetemen és a tanárképzőben irányítja. Az igazgatótanács feladata az egyetem két kara és a tanárképző között a zavartalan tanulmányi együttműködés szabályozása, s általában a tanárképzőt érintő fontosabb személyi, tanulmányi és anyagi

ügyekben való javaslatétel, illetőleg döntés. Tagjai: lehetőleg minden tanulmányi szakcsoportnak egy-egy egyetemi és egy-egy tanárképző főiskolai tanára. Elnöke mindig egyetemi tanár, ügyvezető alelnöke, aki egyúttal a tanárképző igazgatója, a tanárképzőnek egyik rendes tanára. 7. Az igazgatótanács elnökét és alelnökét a minisztérium 5 évre nevezi ki. A megbízatás többször is megújítható. (...) 11. A tanárképzőnek tanári testületét rendes tanárok és megfelelő számú beosztott, illetőleg óraadó tanár alkotják. A tanárképző rendes tanárainak legmagasabb köteles óraszámja 12. 13. „A főiskolai tanári állásra tudományos irodalmi és gyakorlati úton igazolt rátermettség minősít. A tanári állások betöltésénél egyenlő rátermettség esetében elsősorban egyetemi és műegyetemi magántanárok, vagy más főiskolánál működő tanárok vétetnek figyelembe, másodsorban oly középiskolai és tanítóképzőintézeti tanárok, akik szaktudományukat irodalmilag is művelik. (...) 19. Az egyes tanszék mellé beosztott tanárok, vagy díjtalan gyakornokok az illető szaktanár közvetlen felügyelete és rendelkezései alatt állanak.. 21. A tanárképző főiskola tanári testülete a tanév folyamán havonként ülést tart, melyen számbavesszi a tanárképző főiskola tagjainak tanulmányi haladását és egész magatartását, továbbá esetleges javaslatokat tárgyal, melyeket a testület az igazgatótanács elé óhajt terjesztetni.”

A tanulmányi szervezet kérdéseivel a III. fejezet foglalkozik. Mindenekelőtt felsorolja a szakcsoportokat és a kiegészítő szakköröket. Ezeket az előzőekben már ismertettem. Nagyon lényeges része a tanulmányi szervezetnek *A tanárképző főiskola és az egyetem együttműködése* című fejezet. Ez volt a nagy újítás a polgári iskolai tanárképzés tanulmányi munkájában. A rendelet megállapítja: „30. A főiskola hallgatói a tanárképző tanulmányi rendjében kiszabott előadásokon kívül választott szakcsoportjuk egyik szakköréből, illetőleg annak egyik szaktárgyából a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsész-, nyelv- és történettudományi, illetőleg mennyiség- és természettudományi karán is kötelesek előadást hallgatni s e célból az egyetemre rendkívüli hallgatónak beiratkozni. Az egyetemen választható szaktárgyak a következők: magyar nyelv, magyar irodalom, történelem, német nyelv és irodalom, földrajz, állattan, növénytan, ásványtan, vegytan, mennyiség- és természettan. Az igazgatótanács külön engedélyével választható ezek egyike helyett a filozófia, vagy pedagógia is. Az egyetemen hallgatandó előadások óraszámja a választott szaktárgy követelményeihez igazodik. Minden egyes hallgatóra nézve a tanárképzőnek a megfelelő szakcsoportot képviselő igazgatótanácsosai állapítják meg féléről-félére az egyetem mindenkor tanrendje alapján az egyetemen hallgatandó előadásokat.” Mint látjuk, a szervezeti szabályzat nem rögzíti az egyetemen hallgatandó előadások óraszámát. Ez azonban heti 3-5 óra között mozgott.

A tanulmányi szabályzat külön részben foglalkozik a hallgatók felvételével, az egyetemre és a tanárképzőbe való beiratkozásával, az előadások látogatásával, a kollokviumokkal. Ugyancsak külön részt szán a rendelet a fegyelmi szabályzat pontjaira, a főiskola házirendjére, fegyelmi büntetésekre. S külön fejezet foglalkozik a gyakorlóiskolával. A rendelet megállapítja: „32. A gyakorlóiskola, mint a tanárképző főiskola egyik alkotórésze, mint polgári iskola. 33. A gyakorló polgári iskolának négy fiú- és négy leányosztálya van. A gyakorló polgári iskola egyes osztályaiba legfeljebb 25-25 tanuló vehető fel. 41. A hallgatók gyakorlati tanításainak előkészítésében, megtartásában és megbírálásában, a főiskola pedagógus tanárának vezetése alatt a gyakorló iskola illetékes tanárai, továbbá a tanárképző érdekelt szaktanárai együttesen vesznek részt. 43. A gyakorló iskola tanártestületének értekezleteire a tárgysor előzetes közlésével a főiskola igazgatója és pedagógus tanára meghívandó.”

Az 1935. évi rendelet e részletei alapján is láthatjuk, hogy valóban jelentős szervezeti és tartalmi átalakítást hajtottak végre a polgári iskolai tanárképzésben. A szervezeti átalakítást minden korabeli értékelés Huszti József érdemévé könyvelte el. Huszti József 15 éven át, 1928-tól 1943-ig töltötte be az igazgatótanács elnöki tisztét. Nyugdíjba vonulásakor a gyakorlóiskola igazgatója bú-

csúszta. A többi között a következőket mondta el: „Méltóságod 15 éven át a legnehezebb időkben vezette a Buda pestről Szegedre áttelepített főiskolát, valóban a Mindenható kegyének és bölcs rendelkezésének kell tekintenünk azt, hogy a főiskola kormánya ezekben az években éppen Méltóságod kezében volt. Erre az időre esik az 56 éven át Budapesten székelő főiskolának Szegedre való áttelepítése s az így áttelepített főiskola új szervezetének kiépítése. Méltóságod érdeme az, hogy előrelátó bölcsességével ezt az új szervezetet úgy alkotta meg, hogy abban a budapesti régi főiskolák nemes hagyományait és az 56 éves múlt értékes tradícióit a polgári iskolai tanárképzés érdekeinek megfelelően mind átmentette. Ma már tisztán látjuk, hogy az új szervezetet meghatározó alapelveket az eltelt 15 év tapasztalatai teljes mértékben igazolták. De Méltóságod 15 évi működéséhez kapcsolódik a főiskola új tanulmányi rendjének, a tanárvizsgálati szabályzatnak, a gyakorló polgári iskola új szervezetének kidolgozása, a polgári iskolai tanárképzés lényeges szerveinek: a kiegészítő szakköröknek a magyar polgári iskolák tanulmányi és nevelési céljához igazodó kiépítése, a főiskola épületének az adott viszonyokhoz lehetséges kibővítése.” E megállapításokban sok igazság van, azonban nem mutatnak rá azokra a problémákra, amelyek az új képzési formában jelentkeztek.

Ugyanilyen pozitíven értékeli Huszti József tevékenységét 1943-ban – Huszti nyugdíjba vonulásakor – a Főiskola akkori igazgatója, Schilling Gábor is. Megállapítja: „Huszti Józsefnek elvárhatatlan érdeme, hogy a Tanárképző Főiskola, amelyet éveken át a megszüntetés veszedelem fenyegetett, fennmaradt és a fejlődés magasabb fokára emelkedett. Meg volt győződve arról, hogy a Főiskola újjászervezésével, tanulmányi idejének négy évfolyamra való emelésével és az egyetemi kooperáció rendszeresítésével elérte az optimumot, elérte a maximumot. Szent kötelességének tartotta, hogy a Főiskola új szervezetét fenntartva, minden támadás ellen megvédje és teljesen kiépítse. Huszti József bölcs vezetésének köszönhető, hogy a Főiskola sikeresen kiállta az áthelyezéssel és átszervezéssel járó megrázkódtatásokat és viszontagságokat. A Főiskola öreg, de egészséges, erőteljes fája új gyökereket mélyesztett új talajába, új, biztos alapokra helyezkedett és minden várakozást meghaladó gyors fejlődésnek, sőt virágzásnak indult. az új Főiskola az újjászervezés és a vele kapcsolatos változások összehatása következtében a polgári iskolai tanárnak egy új típusát teremtette meg, amely a múlt nemes hagyományainak megtartása mellett gazdagabb szellemi tartalommal, magasabb színvonallal, nagyobb nevelő értékkel, új, modern alapos didaktikai készséggel lép az élet küzdőterére.”

Hasonlóan méltányolja a polgári iskolai tanárképzés átszervezését Karády Viktor és Valtér Csilla fentebb említett munkájában. Véleményük szerint a reform többrendű célt szolgált. Így pl. Szeged választóinak nyújtott szimbolikus elégtételt, a helyi egyetem bölcsész- és természettudományi karának diákokkal való ellátását, a gazdaságosság, a takarékoság szempontját. Ezeken kívül fontos művelődéspolitikai összefüggésekre is rámutatnak. Így:

1. Egyrészt helyreállította, illetve megerősítette az állami hegemoniát a magyar felsőoktatás egyetlen világi területén, ahol még számottevő egyházi konkurencia létezett.
2. Másrészt az egyetemi kooperáció révén a főiskola kiszakadt addigi intézményes környezetéből – a tanítóképzők sorából – és magasabb, „fél-egyetemi” státuszt nyert el. Ezzel megjavította a polgári iskola helyét a magyar oktatási rendszerben. Megállapítják: „A szegedi főiskola sajátossága maradt, hogy nem követelt érettségit, de hallgatói mégis egyetemi szintű oktatásban részesültek. Így tölthetett be egyedülálló módon egyfajta hid szerepet az elemi és az egyetemi szintű oktatás között.”
3. Harmadrészt a főiskola vidékre helyezése példának szánt, de a régi rendszer végéig kivételnek bizonyuló decentralizációs kezdeményezést képviselte.

4. A két eddig különműködő főiskola koedukációs intézménnyé alakítása nem jelentéktelen modernizációs lépés volt.

Az átszervezésnek ezeket az intézkedéseit feltétlenül pozitívan is értékelhetjük. Nem hallgathatjuk el azonban azt, hogy az új szervezeti forma negatív vonásokat is tartalmazott. Ezekre az Országos Polgári Iskolai Tanáregyesület – amelynek tagjai nem voltak elkötelezve Huszti József személyével kapcsolatban –, már az új szervezeti szabályzat első vitája alkalmával is felhívták a figyelmet. Összegezeként szeretnék kiemelni néhány pozitív és néhány negatív eredményt:

1. Feltétlenül nagy eredmény volt s a szaktudományi képzés színvonalát nagymértékben emelte az, hogy a főiskolai hallgatók előadásokat hallgathattak az egyetemen és ott kollokválniuk is kellett. A Főiskola adta meg a nagy tudományos egészet, a kompendiumot, a rálátást az egyes szaktudományokban, az egyetem pedig bevezette a hallgatókat a tudományos vizsgálódás részleteibe, a mélységekbe. Igaz, ezzel a hallgatók amúgy is nagy tanulmányi terhelése még inkább megnőtt, de emelkedett a polgári iskolai tanárok szakmai tekintélye.
2. A „fél-egyetemi” képzés eredmény is volt, de megalázó is. A rendkívüli hallgatóknak külön sárga indexük volt. S hiába jártak egyetemre, a szervezeti szabályzatban rögzített alacsony óraszám miatt tanulmányaikat nem ismerték el egyetemi végzettségnek. Ez azzal is járt, hogy nem kapták meg a doktorálási jogot. Ezzel továbbra is fenntartották azt a társadalmi ellentétet, amely a gimnáziumot végzett és érettségizett hallgatók és a tanítóképzőt végzett és képesítővizsgát tett hallgatók - mint rendkívüli hallgatók - között eddig is megvolt.
3. Az átszervezés valóban kiszakította a főiskolát addigi intézményes környezetéből - a tanítóképzők sorából. Ezzel ért véget lényegében Gyertyánffy nagy gonddal tervezetett és megvalósított iskola-komplexuma: a Pedagógium, amely virágkorában magában foglalta az 1868.XXXVIII.t.c. népiskolai rendszerének valamennyi iskolatípusát. Pedagógiai szempontból vitathatatlan Gyertyánffy elképzelése: az a tanuló, aki egy egységes szellemű, irányítási intézetben nő fel, s járja végig az elemi iskolát, polgári iskolát, tanítóképzőt, polgári iskolai tanárképzőt s esetleg a tanítóképzőintézeti tanárképzőt - szigorú szelekció alapján - az már kisgyermek korától pedagógiai szellemmel itatódik át a tanári személyiségének kibontakozása töretlen, egyenes vonalú.
4. Sokkal nagyobb problémát jelentett azonban az, hogy az átszervezéssel megszűnt az addig csak a minisztériumtól függő két tanárképző főiskola önállósága. Az igazgatótanács megszervezése, az egyetemmel történő kooperáció a Főiskola számára függő helyzetet teremtett, még akkor is, ha az egyetem és a főiskola, a főiskola tanári karának, igazgatójának kapcsolata az igazgatótanáccsal, annak elnökével mindvégig harmonikus volt. A szervezeti szabályzat alapján azonban a Főiskola tanári karának minden fontos szervezeti és tartalmi kérdésben ki kellett kérni az igazgatótanács, az egyetem döntését.
5. Iskolapolitikai szempontból még lényegesebb változást eredményezett az átszervezés. A Főiskola történetét ismertető első részben utaltam rá, hogy Gyertyánffy a Főiskola megszervezésekor, 1873-ban, a párizsi École Normal Supérieur tanárképzési szervezeti rendjét vette alapul, mintának. Ezzel a német, porosz felsőoktatási szisztémába francia modellt épített be. Huszti szervezeti szabályzatának értékelésekor mindenki azt hangsúlyozta ki, hogy az átszervezéskor Huszti – az egyetemi kooperáció megvalósíthatósága miatt is – a magyar egyetemek struktúráját építette ki s így a polgári iskolai tanárképzést a középiskolai

tanárképzők analógiájára alakította át. ezzel megszűntek azok a pedagógiai értékek, amelyekkel a korábbi szervezet rendelkezett.

Az átszervezéssel – a kezdeti évek problémái után – látszólag nyugodt mederben folyt az oktatás. A megoldatlan, vagy csak félig megoldott kérdések miatt azonban újra és újra viták alakultak ki. Az új képzési rendszer ellenzői legelősebben a kooperációnak azt a részét támadták, amely szerint a főiskolai hallgató az egyetemnek csak rendkívüli hallgatója lehet. Huszti azzal érvel, hogy *„a rendkívüli hallgatói jelleg nem jelent degradálást, az ilyen hallgató éppúgy elmélyedhet a tanulmányokban, s az egyetem a kiválóknak akár doktori fokozatot is adhat.”* Huszti az új szervezet egyik előnyét éppen abban látta, hogy nem vágta el az útját az elemi iskolai tanítók felemelkedésének.

Elmarasztalták az egyetemi kooperációt tanulmányi okoktól is. Egyesek szerint a kooperáció óta csökkent a főiskola nívója, főleg a didaktikai és a gyakorlati kiképzés területén. Huszti József 1937-ben, az Országos Felsőoktatási Kongresszuson elmondott beszédében ugyanakkor éppen azt emelte ki, hogy a tanárképzés új rendje kedvező eredményeket hozott, mivel fokozta a szakmai felkészültséget anélkül, hogy a hivatástudatot és a gyakorlati készséget csökkentette volna.

A kooperációt kezdetben a polgári iskolai tanárok többsége is helyeselte, mivel azt remélték, hogy végzettségüket ezentúl az egyetemi végzettséggel egyenrangúnak ismerik el, s így megjavulna anyagi, erkölcsi helyzetük. Mivel ez nem következett be s a kooperált képzés is felvetett néhány problémát, egyre többen követelik az egységes tanárképzés megvalósítását, vagyis azt, hogy a polgári iskolai tanárképzés teljes egészében az egyetemen történjék. Az országos Polgári Iskolai Tanáregyesület felhívása nyomán 1940-ben a polgári iskolai tanárság 98 %-a az egységes tanárképzés mellett foglalt állást.

A kooperációval való elégedetlenségnek lett az a következménye, hogy egyre többen és egyre határozottabban követelték: ha a szegedi egyetemmel nem oldják meg a kívánt módon a képzést, akkor a Főiskolát költöztessék vissza Budapestre, és az ottani egyetemmel valósítsák meg az egységes tanárképzést. Klebelsberg halála (1932) után különösen felerősödtek a vélemények a klebelsbergi intézkedés ellen, s mind többen emeltek kifogást a Szegeden működő Főiskola ellen. A következő érveket fogalmazták meg:

1. Szeged nem alkalmas a tanárképzésre, mert fekvése nem megfelelő.
2. Szegedet az ország különböző részeiből érkező hallgatóknak nehéz megközelíteni.
3. Szegednek nincsenek műzeumai, tudományos intézetei s így vidéki jellege elzárja a hallgatókat a kulturális élettől.

A Főiskola tanári kara is tesz lépéseket a visszahelyezés érdekében: a minisztériumba küldött felterjesztésükben sorolják fel érveiket. Több tanár ír tanulmányt, cikket a jelenlegi helyzet megváltoztatása érdekében. A Főiskola hallgatósága – feltehetően a tanári kar hatására – az 1932-ben Szegeden megtartott bölcsészkongresszuson hangoztatja a Szegedről való elköltözés szükségességét. Ezt a törekvést azonban a minisztérium, a város, az egyetem, de maga a Főiskola igazgatója is viszszautasítja és megakadályozza.

E zavaró incidens felszámolása után az új szervezeti és tanulmányi rend fokozatosan megszilárdul. Huszti József 1934-ben már a tudományos képzés kielégítő eredményeiről tud beszélni. A kooperációval jelentkező tanulmányi túlterhelést az 1933/34. tanévben az oktatott tananyag és az óraszám csökkentésével próbálták megszüntetni. A kooperációval szembeni elégedetlenség leszerelése érdekében felvillantják a főiskolai hallgatók doktorálási lehetőségét. Itt azonban nagy óvatosságra, lassú előrehaladásra intenek. Huszti álláspontja a doktorálási vitában jól mutatja az egyetem felfogá-

sát: „Csak olyan megoldás felel meg az egyetem szellemének, amelyet nem a főiskola, még kevésbé a felügyeleti hatóság, hanem az egyetemen maguk az egyetemi professzorok kezdeményeznek.”

Az 1935-ben megjelent szervezeti szabályzat azért volt jelentős, mivel jelezte a kooperált tanárképzés helyzetének stabilizálódását. Az egyetemmel kapcsolt tanárképzés szervezeti kerete, tartalma, és módszere az évek során mindinkább megszilárdul és egységes rendszerre ötvöződik. A képzés körüli viták lassan elcsendesednek, megszűnnek s az átszervezés után a polgári iskolai tanárképzés magasabb színvonalon, nyugodt feltételek között folyhatott.

Nem szűntek meg azonban a polgári iskolai tanárok társadalmi, anyagi megbecsülése körüli problémák. Ennek érdekében a Polgári Iskolai Tanáregyesület 1936-ban a minisztériumba küldött felterjesztésében ismételten azt kéri, hogy a polgári iskolai tanári oklevelet a magasabb főiskolai és egyetemi tanulmányok alapján tekintsék egyenlő értékűnek az egyetemi végzettséggel. Ennek megfelelően számukra is biztosítsák a 35 éves szolgálati időt, valamint kinevezésüket a IX. fizetési osztályba. E felterjesztés nyomán újra megindult a vita a polgári iskolai tanárok anyagi és erkölcsi sérelmeinek orvoslása érdekében.

A tanárképzés látszólag nyugodt, kiegyensúlyozott munkáját 1942-ben váratlan incidens zavarta meg. Érdekes módon a vita kezdeményezője most az egyetem volt. 1942-ben ugyanis az egyetem vezetősége javaslattal fordult a Főiskolához. Javaslatukban megfogalmazták azt a kérdést, hogy a Főiskola járuljon hozzá ahhoz, hogy a főiskolai hallgatók intenzívebben kapcsolódjanak be az egyetem tanulmányi rendjébe. A kérés okát a javaslat nagyon nyíltan feltárta: az 1941/42-es tanévben az egyetemre csak 80-80 hallgató iratkozott be s így volt olyan évfolyam, illetve szakcsoport, ahol csak egy-egy hallgató akadt. A Főiskolának ugyanakkor több mint 600 hallgatója volt. A javaslat készítői azzal is érvelnek, hogy a Főiskolai hallgatók két helyen is fizetnek tandíjat s ezt a drágább oklevelet mégsem ismerik el az egyetemi végzettséggel egyenrangúnak. Érvük azt is, hogy az egyetemen hallgatott kevés óraszám miatt nincs lehetőség a tudományokban való alaposabb elmélyedésre. Ezen indokok alapján az egyetem a következő módosítást javasolja:

1. A főiskolai hallgatók főtárgyukat csak az egyetemen hallgassák;
2. A főtárgyból csak egyetemi tanárok vizsgáztassanak;
3. A vizsgálat eredményét az oklevélben külön is feltüntessék..

E Főiskola ellenes javaslatnak külön érdekessége, hogy készítői azok az egyetemi tanárok voltak, akik korábban több éven át a Főiskolán tanítottak, s Főiskoláról kerültek át az egyetemre. A Főiskola tanári kara nagyon határozottan utasítja vissza a javaslatot. Válaszukban a többek között ezeket írják: „A Főiskolát a javaslat pusztán korrepetáló intézetté, afféle jogi szemináriummá fokozná le, ahol a tanárok csupán azokkal foglalkozhatnak, akiket a szaktárgyak kevésbé érdekelnek, míg a legnagyobb érdeklődést mutató legkiválóbb tanítványukat teljesen át kellene engedniök az egyetemnek. Ez a főiskolai tanárok anyagi megrövidítését is magával hozná. Akadna-e majd a jövőben valamirevaló tanár, ki olyan főiskolára pályáznék, ahol a tanár és a tanítvány részéről csak unott, kedvetlen korrepetálás folyik a nem kedvelt tárgyakból? Ez a Főiskola halálát jelentené.”

A képzéssel kapcsolatos elvek lassú tisztázódása és a gyakorlatban való megszilárdulása mellett a Főiskola legnagyobb gondja továbbra is az épület szűkössége maradt. A Főiskola vezetősége változtatlanul szorgalmazta a főiskola épület bővítését, de eredmény nélkül. Végül 1934 nyarán a Főiskola a kormány, a minisztérium, és a város minden külön hozzájárulása nélkül felépítette a második emeletet, hogy a helyzeten legalább átmenetileg segítsen. Ez valóban csak átmeneti segítséget jelentett, mivel nem felelt meg a Főiskola további fejlődésének, főleg a hallgatói létszám emelkedésének. A tantermek befogadóképessége kicsi, nincs olvasóterem, a díszteremben a hallgatóknak csak egy rész

fért el, az ifjúsági egyesületeknek csak az alagsor sötét, levegőtlen helyiségeiben jutott terem, a kiegészítő szakkörök kiszorulva a Főiskoláról, a gyakorló iskolában nyertek elhelyezést.

Történelmi érdekességgént érdemes megemlíteni, hogy 1935-ben ünnepelte az ország Horthy Miklós kormányzóságának 15. évfordulóját. A Főiskola tanári kara 1935-ben határozott, hogy ezt az évfordulót a Főiskola udvarán elültetett 15 platánfával teszi maradandóvá és emlékeztetővé. A Főiskola szűk udvara csak 5 fa elültetésére adott lehetősége. Sok hallgató ment már át a platánfák alatt, anélkül hogy tudná, hány fa is áll az udvaron, milyen alkalmából ültették el őket és mióta nőnek egyre magasabbra.

A Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola életét, oktató-nevelőmunkáját is befolyásolták a politikai élet eseményei, a II. világháború kitörésének előzményei. A háborúra való előkészítést szolgálták a tantervi reformok is. A testnevelést már az 1920-as tanterv minden hallgató számára kötelezővé teszi, s ezt – egyre nyitabb katonai kiképzési céllal – 1928-as, és az 1934/35. tanterv is meghagyja. A Horthy rendszer közoktatáspolitikája a testnevelést a honvédelmi nevelés szolgálatába állította: „Az ifjúságból testnevelés útján mellékhadcsereget kell nevelnünk. A fiatalságnak váljék vérévé az a gondolat: *testedzését azzal az eltökéltséggel és elszántsággal kell végeznie, hogy mindegyik katoná*” – fogalmazza meg az Országos Testnevelési Tanács egyik tagja. Az 1921-es testnevelési törvény alapján minden fiúnak 21 éves koráig kellett testnevelésben részesülniök, s így a főiskolára járó hallgatók számára mind a négy évre kötelezővé tették a tárgyat.

A politikai helyzet változását jól mutatja, hogy a testnevelésnek egyre inkább militarista jelleget adnak. 1935-ben a minisztérium elrendeli a kötelező testgyakorlás keretén belül a hallgatók katonai képzését és a céllovászet gyakorlását. 1939-ben pedig előírják a kötelező testnevelés mellett a hallgatóknak a leventekiképzésben való részesítését is. Ez azért érdemel figyelmet, mivel a leventekiképzés korhatára 14 évtől 18 évig terjedt. A Főiskolára történő bevezetése egyértelműen mutatja a militarista szellem egyre nagyobb térhódítását. A leventekiképzés mellett a katonai előadások kötelezővé tétele is a háborús felkészítés célját szolgálták. A kötelező katonai előadásokat az 1934/35. tanévben iktatják tantervbe a III. évfolyamon a férfiak számára heti 2 órában, s e tárgyból a hallgatóknak kolokválni is kellett. E tantárgy elnevezését 1938-ban *A modern honvédelem problémáira*, majd 1940-től a *Korszerű honvédelem problémáira* változtatják, s az 1940/41. tanévtől már az I. éven előírják tanulását heti 2 órában.

Természetesen a Főiskolán is végre kellett hajtani azokat az országos rendelkezéseket, amelyek a politikai helyzetnek feleltek meg. Így pl. selejtezni kellett a zsidó szerzők műveit. Meg kell azonban jegyezni, hogy a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolán mind a tanárok, mind a hallgatók körében idegen és ismeretlen volt mindenféle szélsőséges politikai nézet és irányzat. Ez is jól mutatja a Főiskola légkörének, vezetésének humánus jellegét, a kor viszonyaihoz mérten is demokratikus stílusát.

Az oktató, képző munkában zavaró elemmé vált a tanárok, hallgatók katonai behívásai, az egyre növekvő számban bekapcsolódó óraadó tanárok tevékenysége. A II. világháború eseményei érintették a Főiskolát is. A Főiskola épületét katonai célokra foglalták le. Egész berendezését, felszerelését Sopronba szállították, sőt a növénytani tanszék felszerelésének egy részét egészen Salzburgig vitték s onnan 1947-ben a főiskolai tanárok hozták vissza Szegedre. A háborús események hatására a főiskolai tanárok nagy része 1943–1944-ben elhagyta Szegedet. Az előadásokat helyettük az egyetem néhány Szegeden maradt tanára tartotta. A Főiskola tanári karának zöme az 1945/46-os tanévben tért vissza Szegedre s folytatta oktatómunkáját. A tanári kar legfontosabb feladatának a Főiskola épületének visszaszerzését, helyreállítását és az elszállított felszerelések visszahozatalát tekintette.

A Főiskola épületébe 1945 szeptemberében költözhetek vissza és a vizsgákat 1945 decemberében már itt is tarthatták meg.

A képzés természetesen a régi szervezeti keretekben folytatódott, figyelembe véve a feltételeket és a lehetőségeket. A tantervi módosítások is – megtartva a korábbi szakcsoportokat és kiegészítő szakköröket – megfeleltek a megváltozott politikai, társadalmi viszonyoknak.

A Főiskola igazgatói feladatait 1944. október 11-től – a szovjet csapatok Szegedre érkezésétől – 1945 júliusáig Kesselyák Adorján, az állattani tanszék vezetője látta el. 1945 júliusában a Főiskola vezetésével Eperjessy Kálmánt, a történelem tanszék vezetőjét bízták meg. Eperjessy Kálmán 1945 júliusában a Főiskola tanácsülésén így fogalmazta meg az ön maga és a Főiskola egésze előtt álló feladatokat: „*Programom: a 72 éves főiskola hagyományainak becsületes és hű szolgálata, érdekeinek őltalmazása és értékeinek a demokratikus Magyarország számára való minél teljesebb gyümölcösztetése*”. Azt hiszem – ismerve az 1945-ös állapotokat és 51 év távlatából nézve –, ez a programadás méltó volt mind Eperjessy Kálmánhoz, mind a Főiskolához.

Áttekintve a Főiskola történetének 1928-tól 1947-ig terjedő időszakát – mint az előző fejezet végén is – néhány kiegészítő résszel kell teljesebbé tenni. Mindenekelőtt a Főiskola igazgatóinak névsorát ismertetném.

1. Závodszy Levente 1928. szept. 26. – okt. 25.
2. Jugovics Lajos 1928. okt. 25. – okt. 31.
3. Galamb Sándor 1928. okt. 31. – 1932. okt. 18.
4. Littke Aurél 1932. okt. 18. – 1937/38.
5. Szőkefalvi Nagy Gyula 1937/38 – 1938/39.
6. Ábrahám Ambrus 1939/40 – 1940. nov. 27.
7. Schilling Gábor 1940. nov. 27. – 1944. okt. 11.
8. Kesselyák Adorján 1944. okt. 11. – 1945. júl. 1.
9. Eperjessy Kálmán 1945. júl. 1. – 1949. febr. 10.

Az igazgatótanács elnöke 1928-tól 1943-ig Huszti József volt, majd utóda Fröhlich Pál lett, 1943-tól 1947-ig.

A főiskolai tanárok tudományos munkássága 1928 után is jelentős és országos híré volt. Az I. részhez hasonlóan most is csak a szaktudományi területeket említeném meg, az illető tanárok tudományos munkásságának részletezése nélkül.

Filozófia, lélektan, pedagógia: Székely György, Imre Sándor, Somogyi József.

Magyar nyelv- és irodalom: Galamb Sándor, Sándor István, Csefkó Gyula.

Történelem: Eperjessy Kálmán.

Földrajz: Littke Aurél, Schilling Gábor.

Biológia: Kesselyák Adorján, Hazslinszky Bertalan, Ábrahám Ambrus, Greguss Pál.

Matematika: Szőkefalvi-Nagy Gyula, Szőkefalvi-Nagy Béla.

Fizika: Frank János, Budó Ágoston.

Kémia: Eperjessy György.

Ének-zene: Szeghy Endre.

Mezőgazdaságtan: Török Imre.

Néprajz: Bálint Sándor.

Német nyelv és irodalom: Moór Elemér, Petróczy István, Krammer Jenő.

Latin nyelv és irodalom: Juhász László.

Szlójd: Fogassy Ödön.

Női kézimunka: Hollóné Hatos Kornélia.

Sajnálattal kell megállapítani, hogy több főiskolai tanár tudományos tevékenységének feldolgozása és értékelése mindmáig nem történt meg.

Külön kell szólni a főiskolai hallgatók tudományos tevékenységéről. Ez már a budapesti évek alatt is jelentős volt, intenzitása és színvonala azonban természetesen fokozódott az új szervezeti keretek, az egyetemmel való együttműködés révén. A minden hallgató számára kötelezően megírandó szakdolgozatok igényes elkészítése mellett valamennyi tanszék minden évben pályázati tételeket írt ki a különböző szaktudományok területén. Érdekes tanulmányozni egyrészt a meghirdetett pályatételeket, másrészt az elkészült pályamunkákat. E pályamunkák szerzőinek egy része később az adott szaktudomány országos hírű kutatója lett, többen egyetemi tanárok, illetve főiskolai tanárok lettek.

Az átköltözéssel megváltozott az ifjúsági szervezetek munkája is. Eredményesen működött tovább Szegeden is a Sportkör, valamint a Főiskola énekkara és kamarakórusa. Megszűnt a Segítő-Egyesület.

Az 1901-ben alakult Ifjúsági Kör 1912-ben Polgári Iskolai Tanárjelöltek Körének nevezik el. Az 1921-ben megalakult Botond Bajtársi Egyesület vette át a Tanárjelöltek Körének, valamint a Segítő-Egyesület feladatait. Az Ifjúsági Kör által kiadott Pedagógiumi Lapok helyett indítják meg a Botond című folyóiratot. A Botond Bajtársi Egyesületet 1921-ben alakítják meg a harcteret járt és a hadifogságból hazatérő tanárjelöltek. Célja az ifjúságnak a keresztény nemzeti gondolat jegyében történő szervezése. 1924-ben leplezték le a főiskola világháborúban elesett hallgatóinak emléktábláját, melyet Szegedre is lehoztak a költözködés során s minden évben a díszteremben elhelyezett emléktáblánál tartottak megemlékező ünnepségeket. A Botond Bajtársi Egyesület élénk mozgalmi tevékenységet folytatott. Irodalmi, pedagógiai megemlékező ülések mellett tagjai résztvettek falu- és munkásszemináriumok, nemzeti munkatáborok, a honvédség számára folytatott gyűjtések szervezésében, háborús segédszolgálatban, sebesült katonák látogatásában stb. Kezdeményezésére váltak hagyományossá a tanév eleji műsoros ismerkedési estek, a mikulásesti ünnepségek, a farsangi bálók és a ballagás. Karády Viktor és Valter Csilla így értékeli a szervezet tevékenységét és ideológiai elkötelezettségét: *„A Turulhoz tartozó ellenforradalmi és irredens szellemű testület térhódítása érthetően erős volt a »keresztény kurzus« időszakában alatt egy olyan intézményben, melynek diákjai szerény közhivatalnoki állások várományosaként többségükben a korabeli középosztályok társadalmi-ideológiai játéktérének jobboldalára szorultak.»*

A másik ifjúsági szervezet a Foederatio Emericana Integra Corporatioja. 1929. november 12-én alakult meg Szegeden, jóllehet ennek az ifjúsági szervezetnek is voltak előzményei mind a Pedagógiumban, mind az Erzsébet Nőiskolában.

Mind a két főiskola hallgatói közül többen vettek részt a főiskolákon kívül szervezett Mária-Kongregációban, és a különféle emerkánás coproráriók munkájában. Szegedre költözéskor szükségét látták annak, hogy a Főiskolának önálló szervezeti egysége legyen. Ez az ifjúsági szervezet politikailag kevésbé elkötelezett jellegű volt. Célkitűzése az ifjúság katolikus szellemű nevelése volt, a magyar katolikus újjászűletés jelszavával. Elsősorban széles körű kulturális tevékenységet fejtett ki ez az ifjúsági szervezet. Szavalói, énekesi, zenészei a szegedi művelődési rendezvényeknek is gyakori szereplői voltak. A háborús viszonyok új feladatokat is előtérbe helyeztek: a vöröskeresztes gyűjtőmunka, a hadbavonultak hozzátartozóinak gondozása, sebesültjeinek megvendégelése, szórakoztatása, látogatása, véradás stb. Női tagozatának jelentős szerepe volt a szegedi katolikus nőmozgalom kifejtésében.

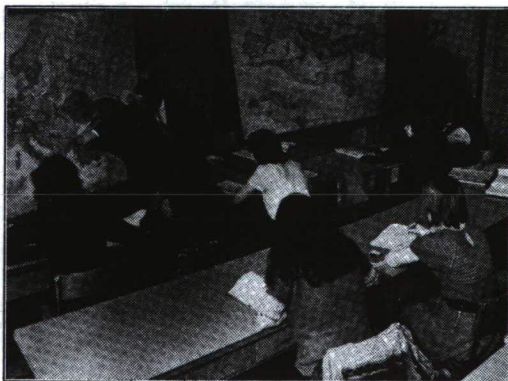
Az 1940/41-es tanévben hozták létre a *Főiskola Ifjúsági Hivatásszervezetet*, amely a Főiskola egész keresztény ifjúságát igyekezett összefogni, s a keresztény nemzeti eszmét, „a magyar sorsközösség tudatát” szolgálni. A Hivatásszervezet keretén belül diákszociális szakosztály is működött. A Hivatásszervezet lapja a *Sorsforduló* volt.

1939-ben szervezték meg a Főiskola cserkészcsapatát, az 533. sz. II. Rákóczi Ferenc elnevezéssel. Az 1939. október 1-én megalakult cserkészcsapat célja a polgári iskolák cserkészvezetőinek képzése volt. Ebben a történeti részben is külön kell szólni a gyakorlóiskola működéséről és a gyakorlati képzésről. A Gyakorló Iskola történetének 50 évét az 1979-ben megjelent könyv tartalmazza részletesen. A Szegedre helyezett Főiskola hallgatói az 1928/29-es tanévben négy szegedi polgári iskolában végezték gyakorlati tanításaikat. 1929 szeptemberére azonban elkészült – az eddig üresen álló telken – a Gyakorló Polgári Iskola épülete. Négy fiú és négy leányosztályt szerveztek, a koadukációt csak a tanárképzésben érvényesítették. A fiú és leányosztályokat az épületben elkülönítették egymástól. Az első igazgató Szenes Adolf lett, őt követte Kratofil Dezső. A gyakorló iskola mindvégig eleget tett első igazgatója, Szenes Adolf célkitűzésének: *„Érdeklődést kell keltenünk a tanítás gyakorlati problémái iránt, mert nálunk sajnos még mindig nagyon elterjedt az a vélemény, hogy a tanításhoz elég a tanítandó anyag ismerete, az ismerethözüléshez nem kellenek külön törvények.”*

A Főiskola gyakorló iskolája rövid időn belül országos hírvé vált, elsősorban a cselekedtető, munkáltató oktatási módszere révén. A gyakorló iskola igazgatói, tanári kara nagyon érzékenyen reagált a Magyarországon is jelentkező modern pedagógiai törekvésekre, az ún. reformpedagógiai irányzatokra, amelyek a megmerevedett, porosz szellemet képviselő herbarti pedagógiával fordult szembe. Ezeknek a modern irányzatoknak lett központja a Főiskola gyakorló iskolája. Országos híri szaktanáraival egyedülálló tekintélyre, kisugárzó szerepre tett szert. A magyar pedagógia történetében nagy értéket képviselt és képvisel a gyakorló iskola igazgatójának szerkesztésében és a tanári kar kiadásában 1933-tól 1944-ig, 12 évfolyamban megjelent *Cselekvés Iskolája* című folyóirat. E folyóirat kiváló elméleti tanulmányaival, a modern munkáltató oktatást bemutató tanítási óravázlataival a polgári iskolák tanárainak adtak felbecsülhetetlen segítséget. Ugyanilyen célt szolgált a *Gyakorlóiskola Könyvtára* című sorozat, melynek első kötete 1928-ban jelent meg: Szenes Adolf *Az élet iskolája* címen.

A főiskolának, a háború után, az apácáktól örökölt és az utóbbi években azoknak visszaadott „B” épülete

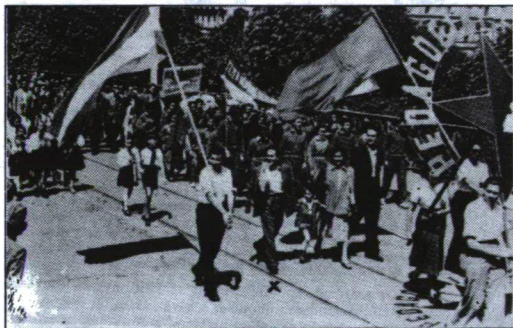
Egyetemes történeti szeminárium a Történettudományi Tanszéken

Az 1935-ös szervezeti szabályzat ismertetésekor már láthattuk, hogy az új szervezeti keretben is milyen nagy szerepet kapott a gyakorló iskola a tanárképzés folyamatában. A Főiskola tanárai rendszeresen látogatták a tanítási gyakorlatokat, tartottak előadásokat a gyakorló iskola tanárainak. A gyakorló iskola igazgatója az igazgatótanács és a főiskolai tanács tagja volt.

A képzési idő 4 évre történő felemelésével lehetővé vált az, hogy a gyakorlati képzés kiszélesedjen és elmélyüljön. A gyakorlati képzés 1928-ban kidolgozott rendje szinte teljesen Imre Sándor 1909-ben lefektetett pedagógiai elveinek megvalósítását jelenti. A gyakorlati képzés már a II. éven megkezdődött heti 1 órás hospitálással. Az új szervezeti szabályzat iktatja be a módszertani szemináriumot, melyet a gyakorló iskola szaktanárai vezettek. A jelöltek tanítása a III. évben kezdődött. Az előkészítés, megbeszélés az Imre Sándor által kidolgozott képzési rend szerint történt. Jelentős újjátársa volt az 1928-as gyakorlati képzési szabályzatnak – ismét Imre Sándor elgondolása alapján –, hogy a IV. évben a jelöltek egy héten át kapcsolódtak be a gyakorló iskola munkájába s ez idő alatt felmentést kaptak a főiskolai és az egyetemi órák látogatása alól.

A gyakorlati képzésnek ez a rendje 1945-ig, illetve 1947-ig érvényben maradt. Végül röviden szeretnék szólni az Apponyi Kollégiumról, a tanítóképzőintézeti tanárképzésről. Az első részben láttuk ennek történeti kialakulását. Célkitűzése és működésének pedagógiai alapelvei a Szegedre költözés után is változatlanok maradtak: a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola legkiválóbb hallgatóinak képzése a tanítóképzőintézeti tanári munkára. A képzés módszere is változatlan: egy-egy jelölttel az Apponyi Kollégium szakvezető tanára egyénileg foglalkozik, egyéni ütem- és feladatterv és egyéni ellenőrzés alapján. Az Apponyi Kollégium működésével kapcsolatban is alakultak ki viták. Az 1928-ban megtartott III. Egyetemes Tanügyi Kongresszuson elhangzik olyan javaslat, hogy az Apponyi Kollégiumot válasszák le a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolától és a képzést teljes egészében az egyetemen oktató tanárok vegyék át. A minisztérium azonban ezt a javaslatot nem fogadta el. A Főiskola Szegedre helyezését és az egyetemmel történt kooperáció kiépítésével kapcsolatban azonban szükségessé vált az Apponyi Kollégium újjászervezése is. A minisztérium 1929. június 18-án kelt rendeletével szabályozza az Apponyi Kollégium működését. A rendelet kimondja: a tanítóképzőintézeti tanárképzést az eddig alapelvek megtartásával az 1929/30. tanévtől kezdődően a szegedi egyetemmel és a szegedi tanárképző főiskolával kapcsolatosan egy évfolyamos intézmény alakjában a négy évre felemelt polgári iskolai tanárképzés fölé szervezi és azt a polgári iskolai tanárképző főiskolai igazgatótanácsának elnökének, valamint a főiskola igazgatójának, mint az Apponyi Kollégium felettes szerveinek vezetésére bízta. E rendeletben a változás az, hogy a képzési időt 1 évre csökkenti azaz az indoklással, hogy a polgári iskolai tanárképzés ideje 4 évre emelkedett. Nem kerül Szegedre az Apponyi Kollégium ének-zene, valamint a rajz szakos tanárainak képzése. A többi szak szakvezető tanárainak feladatát a szegedi egyetemi, illetve főiskolai tanárok látták el.

Az Apponyi Kollégiummal kapcsolatban is mozgalom indul már 1933-ban, hogy a tanítóképzőintézeti tanárok képzését helyezték vissza Budapestre. A Tanítóképzőintézeti Tanárok Országos Egyesülete két felterjesztést is küld a minisztériumba ennek érdekében. Mesterházy Jenő pedig így ír: *„Bármennyire is elismerjük a szegedi egyetem és a szegedi képzők kivá-*

Május elseje főiskolásokkal
a Széchenyi téren 1952-ben

lóságát, de az természetes, hogy az ország központjában lévő hasonló intézmények már csak felszerelésük nagyobb bőségénél fogva is jobban meg tudnak felelni a tanítóképzőintézeti tanárképzési hivatásnak.” Intézkedés azonban a helyzet megváltoztatására nem történik, s így az Apponyi Kollégium hallgatói szaktudományos elmélyült tanulmányaikat továbbra is az egyetemen, illetve a főiskolán végzik, gyakorlati tanításait pedig a szegedi tanítóképzőintézetben. Jelentős intézkedés volt az, hogy – több évi vita után – az Apponyi Kollégium hallgatóinak az egyetem lehetővé tette a doktori cím megszerzését. Az Apponyi Kollégium utolsó hallgatói az 1948/49 tanévben fejezték be tanulmányaikat. Az 1947-ben létrehozott Pedagógiai Főiskolák mellé már nem szervezték meg a magyar tanárképzésnek ezt a kiváló intézményét.

(folytatása következik)

A hosszabbítás után

A Belvedere Meridionale, a szegedi tanárképző főiskola történezhallgatóinak lapja 1989 októberében – akkori agilis másodéves hallgatók és az új tanszékvezető (Dr. Szegfői László) törekvéseként – jelent meg első ízben. A szerény tartalmú és kiviteli lap első állandó rovata *Hajdani vármegyénk* címet kapott. A lap alapítása egybeesett a „rendszer váltásnak” nevezett történelmi folyamattal, annak jellegzetes felsőoktatási törekvéseként fogható fel. A magyar történetírás az 1980-as években újra felfedezhette magának Erdélyt, és a társadalmi, gazdasági és nemzetiségi szempontokból is nyomasztó, a magyarországi közvélemény egyre hangosodó tiltakozását kiváltó Ceausescu-féle rezsim a hallgató elődök figyelmét is az egykori Magyarország keleti területére irányította. Az első lapszámok rövid cikkei és a vármegyékkel foglalkozó rovat szinte kizárólag Erdély történetével foglalkoztak. A korai megyeleírásoknál a szerkesztők megelégedtek a Pallas- vagy Révai-lexikonok vonatkozó szócikkeinek kivonatos közlésével, azok szabatosabb ismertetéssé fogalmazásával. Az Annus Gábor főszerkesztésével 1991 végéig készült 11 lapszámban a rovat ismertetőinek, az egy szem *Nyitra* megyéről írottat leszámítva, mindegyike a tágabb értelemben vett – a Partiumot és a Temesi Bánságot is magában foglaló – Erdély vármegyéiről készültek

(*Háromszék, Csíkszék, Udvarhelyszék, Hunyad, Marosszék, Ugocsa, Ung, Temes, Szabolcs, Torontál, Temes, Szatmár*).

A Belvedere második korszaka 1992 őszén kezdődött, amikor – mivel az első generáció időközben befejezte tanulmányait – új főszerkesztő (Nagy Tamás) és új szerkesztők (Jancsák Csaba, Farkas István és Hevesi István) vették át a folyóiratot. Munkaközösségük felfogása az volt, hogy a korábban szinte egyéni munkaként (Annus) készülő lapot valóságosan a történelem tanszék valamennyi évfolyamának szíviügyévé tegyék. Már első lapszámukba (1992/IV. 1-2.) belekerült a lap készítését részletesebben bemutató hátsó kolofon, az érdeklődő hallgatóknak szóltak a nyilvános, tanszéken meghirdetett szerkesztőségi ülések és új munkatársakat keresett a lap első helytörténeti pályázata is. Törekvésük csak részben valósult meg. Egyrészt az újabb Belvederek (1993/V. 1-2., 1994/VI. 3-4.) jelentős formai és tartalmi fejlesztés mellett valóban megvalósították azt a tervet, hogy a lap minél több hallgató első publikálási fórumává váljék. Viszont a kimagasló tehetségű Farkas István idegösszeroppanásai, végül tragikus eltűnése, ill. Hevesi István passzivitása a szerkesztői teendők iránt, a szerkesztőséget gyakorlatilag Nagy Tamás és Jancsák Csaba párosára redukálta. Utóbbiak – nézeteltérésektől

korántsem mentes, ugyanakkor magas színvonalú – együttműködése az új kollégákat kényelmesebbé tette: cikkeiket határidőre leadták... és elégedetten fellepozták a kész újságot. Amit nagyon kevesen tudnak: a szerkesztői, korrektori, terjesztési munkálatok (később a tördelés is) 1992 és 1996 között teljességgel erre a két hallgatóra hárultak. Ez és a végesen növekvő nyomdaköltségek folytán a lap nem tudta tartani a rendszeres megjelenést.

Nagy Tamás 1994-ben fejezte be főiskolai tanulmányait, főszerkesztői utóda, Szegfű tanár úr egyetértésével, Jancsák Csaba lett. Az ő 1996 májusáig tartó főszerkesztősége a kétszemélyes szerkesztői munkaközösségben nem jelentett változást, hiszen – főmunkatársi tisztségben – kollégája továbbra is a szegedi egyetemen továbbtanuló Nagy Tamás maradt. Ahogy Jancsák Csaba hallgatói önkormányzati feladatai gyarapodtak, a szerkesztői munkában éppenséggel a lassacskán „örök Belvederéssé” váló Nagy Tamás részére történt arányeltolódás. 1996 tavaszán végül a harmadéves Döbör András és Kiss Gábor, valamint a másodéves Siket Zoltán mutatkoztak lehetséges utódokként, akikkel az örségváltás megtörtént.

Négy év alatt Nagy Tamás és Jancsák Csaba főszerkesztőségével négy-négy lapszám készült, amelyek műhelynevüket mindig a címlap témája alapján kapták (*Turul, Kossuth, Szentkereszti, Merénylet! ill. Tisza, Gyűlölet!, Napóleon és Indulás!*). Összesen nyolc kiadvány jelent meg, szemben az első korszak bő két év alatti tizenegy számával. A tartalom, terjedelem, forma és példányszám fejlődése viszont megérte ezt az áldozatot. A folyóirat a magyarországi felsőfokú képzésben a hallgatói szakfolyóiratok sorában kiemelkedő produktum. A lap kapcsolata a szegedi és a többi hazai egyetem történészhallgatóihoz mindig is mintaszerű volt. Egyetemi diákok egész sora és több oktató is publikált a Belvedere hasábjain –, miközben a függetlenséget, a főiskolai történelemtanárképzés és a lap integritását, a Szegedi Történész-

hallgatók Egyesülete részéről többször megmutatkozó beavatkozási szándék ellenére is, sikerült megőrizni.

A történelem tanszéken megrendezett tudományos konferenciák előadásainak emlékkötetbe foglalására alapította meg a tanszék és a szerkesztők a Belvedere *Kiskönyvtár* sorozatát. A „normál” Belvederéktől nemcsak tartalmával, hanem méretével is eltérő különszámokból hat év alatt tíz készült (Mátyásról 1990-ben; Széchenyiről 1991-ben; Történetünk utolsó fél századáról 1991-ben; a tatárok kivonulásáról 1992-ben; Kossuth születési évfordulója alkalmából 1992-ben; Eperjessy Kálmánról 1993-ban; Benda Kálmánról 1994-ben; Kossuth halálának centenáriumán 1994-ben; 1995–96-ban, a honfoglalás millicentenáriuma konferencia kiadvány és Szegfű-tanulmány) – míg a legutóbbi Gellért-konferencia és a *Honfoglalási emléknapok* – legnagyobb örömkünkre – szükségyszerű második kiadása a közeljövőben várható.

1992-ben az új szerkesztők megőrizték a Hajdani vármegyénk rovatot, és több új rovatot (*Egykori [és mai] tanáraink, Útinapló, Parthiscum, Ajánlat, Pihenő* stb.) hoztak létre. A rövidebb dolgozatokat a *Referátumok* rovatban foglalták össze, de hamarosan a tematikus (egy-egy történelmi témával több szerző is foglalkozik) lapszámok szerkesztése került előtérbe. A szerkesztők kezdetben saját kutatási területükből (magyar vasúttörténet és rasszizmus-, antiszemitizmus-történet) szerkesztettek tematikus egységet, hogy aztán újabb összefoglalások (kelet-európai történelmi földrajz, néprajz, Írország, Egyesült Államok) is készülhessenek.

A Hajdani vármegyénk című rovat sem maradhatott meg addigi formájában. A Turul-számtól a Szentkeresztiig Jancsák Csaba írt – a korábbinál lényegesen nagyobb terjedelemben – *Pozsony, Bács-Bodrog és Abaúj-Torna megyékről*. Ezután Nagy Tamás foglalta össze *Vas, Sopron, Tolna, Borsod és Zala* megyék

történetét. Ezen munkák során alakultak ki a lap megyetörténet-írásának hagyományai: múltidézés fél-egy ív terjedelemben a felhasználható monográfiák segítségével; betekintés a megye közéletébe korabeli lapok alapján; a földrajzi, népességi adatok alakulása. A szerkesztők nem folytatták az erdélyi sort, az újabb leírások valamely más cikkhez tagolódtak, illetve a dunántúli megyék bemutatásában mutatható ki egy másik következetesség. Ez a kettősség – a megyeleírás a lapszám más cikké(i)hez is tartozik, de az egymás utáni munkák földrajzi egységet is képeznek – jól bevált, és remélhetően a későbbi szerkesztők is eszerint folytatják a sorozatot.

Az európai és magyar múlt ábrázolásában egy másik történeti-földrajzi rovata a lapnak az *Útinapló*. A rovat egy miskolci gépészkarai egyetemista felvidéki útleírásával indult, a műfaj

klasszikusaihoz méltóan, 1994-ben. A szerkesztők hagyományos nyári túráiról készített írások is ebben a rovatban jelennek meg. Ezekben a cikkekben a szerző egyszerre próbálta elvégezni a felkeresett tájegység természeti, kulturális, történeti bemutatását és egy kirándulás eseményeinek pontos megörökítését.

Áttekintve a Belvedere Meridionale hét éves pályafutását a fejlődés vonala szépen megrajzolható. Az új szerkesztők számára szép és nehéz feladat lesz a lap hagyományainak és eddigi színvonalának megőrzése. Ugyanakkor elvárható tőlük, hogy a megtartani érdemes régi formák és keretek mellett számos új témával és szemlélettel gazdagítják majd a lap arculatát.

N. T.*

* * *

Kedves Hallgatók!

Hat év emlékeiből válogatok. Előtte a kilencvenes tanévkezdés, a hangulatadó ópusztaszeri túrával, a történelem tanszék bemutatkozásával, amely azonnal érzékeltette, hogy itt másról, többről is lehet szó, mint egy hétköznapi felsőoktatási intézetben. Nekiünk a velünk együtt újonc, latint is tanító Tóthné volt a szótár, és a tanári elhivatottságával a passzívokat is mozgósító Sümei. Szegfű tanár úr „monstre” péntek délelőtti előadása kellemes, szórakoztató kikapcsolódás volt néhány harsányabb csütörtöki éjszaka után. Kovács tanár úr a belgyógyászati

klinikáról szökött ki, hogy egy kölcsönvett órácskában belénk tukmálja a helytörténet mibenlétét. A „kulcs” Julika néninél volt.

A „nagyokat” utáltuk – gondolom, mindig, minden „kisebbségben” ott munkál a háttérbe szorítottság érzése. Jöttek azzal az „évbélás”, Batu Kán-féle ökörséggel, és ennek lényegét nagyjából az első szakestélyig nem nagyon érzékeltük. A Belvederek ott hánykolódtak a régi folyosó nagy asztalán, és nem szégyellem kijelenteni, hogy kemény magunk – Kovács Józsi, Király Ernő, Szabenyi Nándi, Jáger Szabi és jómagam – inkább a Tűt olvasta és szerkesztette akkoriban. A második év végén a felejthetetlen tatárjárás-

* Munkatársunk 1996 tavaszán a JATE BTK Új- és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékén működő Gulyácss Tivadar Országismereti Önképzőkör számára készítette folyóiratunk történetének rövid összefoglalását.

konferencia rázta össze a négy évfolyamot, és ebben a mi elnöködött, visszahúzódo évfolyamunk helyett az akkori elsősök vitték a prímet.

A 92. őszi Belvedere „hatalomátvétel” felettébb időszerű volt. Régi barátom, Jancsák Csaba és évfolyamából a felejtethetlen Farkas István és Hevesi „Sztív” – remek kvartett lehettünk volna hosszabb időre is... Nem így történt. Egy év elteltével kettesben maradtunk. A nagyfiú Nyerges Zsolt volt, a mi tartalmi reformjainkhoz ő adta az akkor újszerű, általános tetszést arató formát. A szerkesztői teamből az évek során szerzői team lett, a hagyományos Mojó-beli estéken csak a cikkeket osztottuk ki és szedtük össze, a többi munka néhány átvirrasztott, vörösburos éjszakára maradt. Talán csak Majzik Andi a Parthiscummal csinált önálló rovatot, és a legutóbbi időben Döbörék, leendő utódaink. A „néprajzosító” vonal megfeneklett néhány

referátum közlésével, és ez biztos, hogy nem rajtunk múlt.

A Belvedere intézmény lett a tanszéken. A Hallgatói Önkormányzat támogatását és a tanszék anyagi kereteit a lap számára kellett mozgósítani. Ugyanakkor az egyre pofásabb kiadványokkal a tanszék gazdagodott. A folyóirat lett a hallgatók első igényes publikálási lehetősége, és a tanszék doyenjei számára – most már szomorúan látjuk – az utolsó.

A távozás az érkezésnél is időszerűbb. A Belvedere nem követheti az Aetas útját, nem válhat hallgatói szakfolyóiratból a publikálási lehetőség után sóvárgó pályakezdő tanártörténészek átmentésévé! És bár a tragikus felsőoktatási integráció aligha kiméli meg lassan százhuszonöt éves Főiskolánkat, a Belvedere, a főiskolai szintű történészhallgatók lapja a majdani Univerzitásban is irigylendő példa maradhat.

Otthoni magányomból:

Nagy Tamás

Apácák, lovagok, udvarhölgyek

A Belvedere szerkesztőinek tornagyakorlata (A felvételek az 1992 áprilisában megrendezett Tatárjárás-konferencián készültek.)

Czúth Béláné

Négy évtized a katedrán

Egykori és mai tanáraink

Dr. Czúth Béláné tanárnő húsz éven keresztül, 1975–95 között adjunktusi, majd docensi beosztásban történelem szakmetodikát, historiográfiát és társadalomismeretet tanított a Történettudományi Tanszéken. A Belvedere Meridionale lapban hagyománnyá vált a tanszék volt és jelenlegi tanárainak bemutatása. E sorozatunk keretében beszélgettünk Czúth Béláné tanárnővel.

Belvedere Meridionale: – *Kedves Tanárnő, hol teltek diákévei?*

Czúth Béláné: – Az alapfokú – elemi, polgári – iskolák elvégzése után a bajai tanítóképzőben tanultam, itt érettségiztem 1951-ben. A tanítóképzőben eltöltött évek meghatározták további utamat. A Szegedi Tudományegyetem – ma JATE – Bölcsészkarára jelentkeztem. A középiskolai években a történelem és a magyar voltak a kedvenc tárgyait. Mire a felvételiig eljutottam már csak egyszakos képzés volt az egyetemen, tehát választanom kellett. Ez végül is nem okozott nehézséget, mert a történelem mindig is közelebb állt hozzám. Amikor tanítani kezdtem az egyszakos diplomám kevésnek bizonyult – történelmet heti két órában tanítottunk –, ezért levelezőn elvégeztem a magyar nyelv és irodalom szakot is.

B. M.: – *Hogyan alakult az egyetem elvégzése után a pályafutása?*

Cz. B.: – Nagyon jó hírű intézményben kezdtem tanítani, a hódmezővásárhelyi Bethlen Gábor Gimnáziumban. Egy év után azonban átkértem magam Szegedre. Gyermeket vártam, a férjem Szegeden tanított, egyszerűbb volt itt állást vállalni, mint naponta ingázni. Szegeden általános iskolai állást ajánlottak fel. Úgy gondoltam, hogy nem az a fontos, hogy hol, hanem az, hogy hogyan tanítok, elfogadtam az állást. Ráadásul anyagilag sem jártam rosszul, mert fizetést a végzettség után kaptuk.

B. M.: – *Melyik iskolában tanított?*

Cz. B.: – A Gera Sándor Általános Iskolában hét évet tanítottam, majd átkerültem Újszegedre az ún. Csikós iskolába. Ennek „hivatalos” neve akkor Rózsa Ferenc sugárúti Általános Iskola volt, ma Fő fasori Általános Iskola. Közben magyar-történelem szakfelügyelő lettem, átkerültem a Bé-

ke utcai Általános Iskolába. A szakfelügyelőként ebben az időben egyazon helyen, ott kellett tanítaniuk.

B. M.: – *Mi volt a lényege a szakfelügyelői munkájának?*

Cz. B.: – A szakfelügyelő kifejezés nem fedi igazán azt a feladatkört, amit normális szakfelügyelő ellát. Nem a felügyelet volt ennek a lényege, hanem az hogy segítsük a tanárok munkáját. Gyakorlatilag a szakfelügyelő munkáját tapasztalat közvetítésnek lehet mondani, a másoknál látott jó eljárások, megoldások tanácsok formájában való közvetítése volt a feladat. Persze azt is le kellett írnia a szakfelügyelőnek, hogy az adott tanár milyen szinten tanít. Tudomásul kell venni, hogy vannak jeles tanárok és elégséges tanárok is. A gyerekeknek nem mindegy, hogy milyen felkészültségű tanár tanítja őket. A felkészültség alatt a szakmai tudást és a metódus ismeretét értem. Úgy gondolom, hogy az emberséges hang és a segítő szándék normális kapcsolatot alakított ki a tanárok és a szakfelügyelők között. Volt olyan ember, aki a felügyeletet felügyeletnek tekintette, volt olyan aki a segítő szándék megnyilvánulásaként fogta fel. A Béke utcai Általános Iskolában működött a Szegedi Pedagógus Továbbképző Kabinet, ahol továbbképzési felügyelő, majd kabinetvezető-helyettes voltam. Ebben a munkakörben tanári továbbképzések szervezése volt a feladatom.

B. M.: – *Hogyan került a főiskolára?*

Cz. B.: – Két éve dolgoztam a Kabinetben, amikor megszűnt. Ekkor hívtak először Nagy István tanszékvezető főiskolai tanár – szakmetodikusnak. Az elődöm akkor még dolgozott, szeretett volna még tanítani. Úgy gondoltam én tudok várni. A Kabinet megszűnése után választhattam két lehetőség között. Az egyik akkor induló iskola igazgatói állását vállalhattam volna el. A másik lehetőségem pedig az volt, hogy a Szeged Megyei Városi Tanács Művelődésügyi Osztályán az általános iskolai ügyek előadójaként dolgozzam. Az utóbbit választottam. Ennek oka az volt, hogy ezt az állást bármikor ott hagyhatom, ha ismét hívnak a főiskolára. Hogy hiába való nem volt az biztos, de ott azért nagyon aktaembernek éreztem magam. Ami

Egykori és mai tanáraink

kapcsolatot jelentett az oktatás gyakorlati részével, az az volt, hogy ki tudtam harcolni – két osztályban – a történelem további tanítását. Két éve dolgoztam a Művelődési Osztályon, amikor Huszka László Tanár Úr nyugdíjba ment. Újra hívtak szakmetodikusnak, ekkor fogadtam el az állást.

B. M.: – *A Tanárnő nagy tapasztalatokkal rendelkezett.*

Cz. B.: – Igen. Miután hét évig szakfelügyelő voltam, történelemből és magyarból, a magam tapasztalatán kívül, amit gyakorló pedagógusként szereztem – egy gimnáziumi és tizenkilenc általános iskolai év volt mögöttem – más kollégák tapasztalatai is birtokomba kerültek. Ezért úgy gondoltam, hogy ezeket a tapasztalatokat hasznosítani tudom a szakmetodika oktatásában. Ez heti két óra metodikai gyakorlatot jelentett.

B. M.: – *Ha jól tudom más tárgyakat is tanított...*

Cz. B.: – Így igaz. A metodikán kívül még historiográfiát is tanítottam a negyedéveseknek. Ez fél-éves tárgy volt, amelynek keretében a történetírás történetét a kezdetektől a XX. századig kellett tanítanom. Annyi szabadságom volt, hogy amelyik történetírói iskolát, történetírói fontosnak, meghatározónak tartottam, azt tanítottam részleteiben. Társadalomismeretet is tanítottam, ez a tárgy magában foglalta az állampolgári, jogi, közigazgatási, közgazdasági ismereteket alapfokon. Ezt a stúdiumot nem választottam, hanem új tárgyként akkor vezették be, amikor én már egy éve a főiskolán dolgoztam. Mivel ehhez hasonló tárgyat én már az általános iskolában állampolgári ismeretek címmel is tanítottam, „ajándékba” kaptam ezt a stúdiumot. Nagyon nem tiltakoztam ez ellen, oka az volt, hogy úgy gondoltam az élet tanítómestere a történelem akkor lesz, ha a gyerekek olyan ismereteket sajátíthatnak el, amelyek biztosítják számukra a mindennapi életben való eligazodást.

B. M.: – *Megfelelőnek tartja a főiskola gyakorlati képzését?*

Cz. B.: – A negyedéves tanárjelöltek már rendelkeznek annyi szakmai, pedagógiai, pszichológiai tudással, hogy kiállhassanak a szakvezető irányításával egy osztály elé. A negyedéves tanítási gyakorlat tulajdonképpen inasév. Ahhoz, hogy igazán jól

oktathasson, senki nem mentheti fel a tanárt az alól, hogy legalább egyszer végig ne tanítsa az általános iskolai tananyagot. Ez szükséges ahhoz, hogy szakmailag lássa, hogy honnan kell eljutni hova. Azt is tapasztalnia kell, hogy sajátos módszeres eljárásokat kell alkalmaznia a tíz-tizenégyéves gyerekeknél. A negyedéves tanítási gyakorlat időtartamát nem tartom elegendőnek ahhoz, hogy nyugodtan kiálljanak a jelöltek a gyerekek elé,

de elegendőnek tartom ahhoz, hogy ha az inasévet valaki komolyan veszi, és az alapokat megszerzi, tovább tudja magát képezni.

B. M.: – *A Tanárnő tudományos munkát a szakmetodika területén végzett?*

Cz. Z.: – Igen. Lektoráltam általános és középiszkolai történelem tankönyveket, munkafüzeteket, történelemtanítás-metodikai főiskolai jegyzeteket, egyéb történelemtanítás-metodikai főiskolai jegyzeteket, egyéb történelemtanítási segédleteket. Történelemtanítási segédleteket magam is készítettem. Tanácsadói minőségben végzős – történelem szakos – főiskolai tanárjelöltek szakmetodikai témájú szakmetodikai témájú szakkolozati munkáit irányítottam. Ezenkívül előadásokat tartottam – tanári továbbképzés keretében – különböző városokban, országos és nemzetközi történelemtanítás-metodikai fórumokon. Például 1972-ben a Szófiában megtartott nemzetközi történelemtanítás-metodikai konferencián. 1980-ban a XV. Történész Világkongresszuson, Bukarestben, a magyar delegáció tagjaként voltam jelen.

B. M.: – *Milyen tudományos közéleti tevékenységet végzett?*

Cz. B.: – Titkári teendőket láttam el – több mint tizenöt éven keresztül – a Magyar Történelmi Társulat Szegedi és Csongrád megyei Csoportjában. Egy ciklus időtartamra a Magyar Történelmi Társulat – országos – Tanári Tagozatának egyik elnökhelyetteseként dolgoztam.

B. M.: – *Kedves Tanárnő, köszönöm, hogy időt szakított a beszélgetésre, további sikeres munkát, jó pihenést, jó egészséget kívánok!*

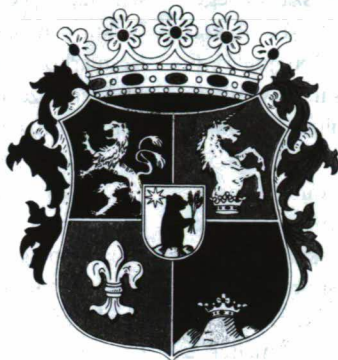
Hóbe Judit

Szepes

Hajdani vármegyéink

„... A lőcsei bíróval pedig az történt, hogy a golyó a 3. és 4. bal borda közt hatolt be. A hajtók és a vadász urak rögtön odaszaladtak, de ami különös eset, ... ahelyett, hogy a vérzést elállítottanák és a sebet hirtelen bekötöznék, ... a szász urak sugogva tanácskozni kezdtek egymással, úgy látszik, Nustkorb András uram vitte a szót köztük, a tanácskozásban csak a hevesebb Brewer Mátyás nem vett részt, hanem a hajtókat bujtogatta.

– Hajrá! Utána fiúk, fogjátok el a gyilkos zsványt! ”

Az idézet Mikszáth Kálmán A fekete város című művéből való. A történet az egyik szepesi város: Lőcse, és az alispán ellenségeskedését taglalja egy zavaros korban, mikor a török, kun, labanc egyszerre jelen van az országban. Ne rohanjunk előre, nézzük meg a történet színhelyét, Szepes vármegyét! Neve a „szép” melléknévből alakult személynévből származik, szlovákul Špiš. A Tisza jobbparti részében, egykori országunk északi határán helyezkedett el. Galícia, Sáros vármegye, Abaúj-Torna, Gömör, Liptó határolta. Területe 3605 km². Felszíne általában hegyes, nyugati határán emelkedik a szépségéről híres Magas-Tátra. Folyóvizekben gazdag, fő csapadékelvezetője a Hernád, amely Ny–K-i irányban átszeli, regényes völgyesorokon keresztül. Ilyen például a Sztránai-völgy. Tengersizemekben bővelkedik a Szepesség, hogy mást ne említsék a Hincói-tó, Halas-tó, Öttó. Ásványos források erednek a Magas Tátra vonulataiból (Tátrafüred, Lubló, Lucsivna).

Éghajlata zord, hegyvidéki. Évi középhőmérséklet a tátraalji síkon mindössze 6,2 °C. Minden apró termőterületet művelnek, rozs,

len, árpa, hüvelyesek szerepelnek a palettán. A megye életében az erdőgazdálkodás mindig nagy szerepet kapott. A bányászat részaránya a középkori felfutást követően erősen csökkent (vaskovand, vasérc, ezüst, rézérc).

Szepes ritkán lakott vidék. 1870–1891 között a lakosság száma folyamatosan csökkent, mindössze 163 291 lélek volt 1891-re. A közleke-

dés ütőere a vasút volt. A kassa–oderbergi vonal 83,2 km-en át halad a megyében.

Szepes vármegye története

Már a történelem előtti időkben is lakott volt. Sűrűn találhatók terasz földépítések, kör-sáncok maradványai a kő- és rézkorból. Legnevesebb a gánóci vidék a Tátraalján. Poprád tőzegrétegeiben cölöpepítményekre bukkantak. A népvándorlás idején sem volt lakatlan a vidék, kelta, vandál, szláv eredetű törzsek tanyáztak errefelé. Anonymus szerint Bors vezér Lengyelország felől ezeket a törzseket találja itt, és megalapítja a honfoglaló széket. Székelyek lehettek, ők építették Eőr, Sztrázsa, Nagyőr nevű őrhelyeket.

A magyar népesség valószínűleg a 11. század után két irányból, Gömörből és Tornából szivárgott be, megelőzve a 12. században érkező németeket. A szlávok nagyobb tömegben később érkeztek. Szepes vármegye területe eredetileg Borsodhoz tartozott, vármegyévé a tornai erdőispánság alakulásával vált (1200 előtt). Az első ismert ispánja 1216-tól való. IV. Béla 1243-ban kiváltságlevéllel erősíti meg jogait. Főispánja ugyanaz volt a székeknek, mint a vármegyének, de alispánját, szolgabíróját, esküdteit egy Bethlenfalván tartott közgyűlésen választotta.

Hajdani vármegyéink

Csupa nemes lakta a széket, adót nem fizettek, de a hadba induló királyt fegyveresen kellett kísériük. Szepes várát 1129-ből már említik, grófja Borisz herceg, II. István király öccse.

A szászok bevándorlása a 12. század végétől indult, 1190-ben Késmárkot lakják. A szászok Szilézia közeléből jöttek, külön jogkönyvet, jogszokásokat hozva magukkal. Egy választott grófjuk hatósága alatt alakultak *Provincia Saxonum de Scepus* tartománnyá, mely 24 városból állott. A hét szepesi bányavárost más vidékről jött németek alapítják. (Gründlernek nevezték magukat). 1198-ban Imre király alapítja a Szt. Mártonról elnevezett szepesi prépostságot és káptalant, mely hiteles helyeink egyik legöregebbike. A történelem viharai nem kímélték e vármegyét. A tatárjárás idején az alig előtte alapított telepek elnéptelenednek, a lakosság Jordán gróf vezérlete alatt a Hernád melletti Látonkőnek nevezett helyre menekül. Három évig védekeznek a mongol portyázók ellen. A veszély elmúltával ismét építkeznek, 1271-ben V. István kiváltságlevelet adományoz a szepesieknek. A vármegye fontos szerepet játszik Károly Róbert kiskirályok elleni harcaiban. A király elismeri, hogy 1312-es rozgonyi diadalát a szepesiek segítségének köszönheti. Nagy Lajos uralkodása alatt a vidék fejlődik. Fellendül a bányászat (arany), kereskedelmi utak vezetnek Lengyelország felé, amelyek mind jelzik fontos szerepét Szepesnek. Luxemburgi Zsigmond pénzszűkében 13 szepesi várost, a lublói várat és uradalmat, továbbá Lubló, Gnezda, Podolin városokkal együtt 1412-ben elzalogosítja Ulászló lengyel királynak – mindössze 37 000 garasért... Igló, Leibic, Durand, Ruszka, Béla, Ménhárd, Szepesszombat, Sztrázsa, Mathóc, Poprád, Olaszi, Váralja, a lengyel királyhoz kerültek. Azonban idegenben is megtartották önkormányzatukat és továbbra is a magyar szent koronához tartozónak tekintették magukat, így sok tehertől mentesültek. Helyzetük 1593 után válik kritikussá, amikor a Lubomisski grófok földesúri fennhatósága alá kerülnek. A vármegye

területének szétदारabolódása, és a lengyel uralom folytán a „tótok” betelepülése megerősödik.

A 15. század elején a husziták tanait szívesen tagadják, a kelyhesekkel szimpatizálnak. Giskra hosszú időre befészkelte magát Késmárkba, és megerősíti Lőcse, Podolin, Lubló és Szepesszombat városokat. Éveken keresztül dúlnak a harcok Giskra és Mátyás király hadvezérei között, váltakozó sikerrel.

1465-ben Szapolyai Imre kapta a Szepességet, örökös főispáni címmel együtt. Ezzel a vármegye földesúri fennhatóság alá került, a szászok kiváltságaival bíró lakók jobbágyokká lettek. 1531-ben Thurzó Elek kapja e birtokot. Családja kapcsolatban állt a korabeli európai pénzpiac óriásaival, a Fuggerekkel. A Fugger család tőkéjével „beszállt” az ércbányászatba is. Már ekkor kidolgozzák a bánya víztelenítés módszereit, ügyes szerkezetekkel. A Thurzó család rengeteget költött könyvekre, híres könyvtárak a korabeli Felvidék legnagyobb könyvtára. 1638-tól a Csáky család, és annak is egy jelentős alakja Csáky István tárnok szerzi meg a Szepességet.

A török hódítás elkerüli, csak kisebb portyázások érintik, annál többet szenvedett a kettes királyválasztás miatt. Lőcse Ferdinánd-párti volt, míg Késmárk János-párti, köztük az árulerakás szabadalma miatt nyílt háborúvá fajult az ellentét, mely az egész vármegyét lángba borította. Véres csaták, várostromok kísérték a küzdelmet. A reformációval az evangélikus vallást veszi át a vármegye jó része. Ez a szászok jelenlétének is köszönhető.

A 17. századra, az addigi virágzó terület elnyomorodott. Az állandó háborúk megviselték a gazdaságot is... A megyei tisztviselők leginkább a Máriássy, Görgey, Horvát-Stensith, Berzeviczy, Sváby, Teőke, Petróczy, Nemessány, Dobai Székely, Jekelfalussy, Bethlenfalvy Fajcell, Korotnok, és Droweczky családokból kerültek ki, akik a kisszámú köznevelést képviselték. A 17. századtól sok városi

polgár is címeres leveleket nyer a Habsburg-uralkodó háztól.

1772-ben Mária Terézia Lengyelország első felosztásakor visszacsatolta az elzalogosított területeket, amelyek szeparatizmusa azonban kieszközlötte, hogy 1778-ban önálló kerületként váltak törvényhatósággá. 1786-ban aztán II. József a kerületet a szabad királyi városokkal és a 10 lándzsás székekkel együtt a vármegyébe olvasztotta. (A lándzsás székeket a lándzsás nemesek alkották. Ezek a Szepesség területén élő határőrök, régebbi nevükön Gömör-őrök. Eredetüket tekintve a kabarsághoz tartozhattak. Nagyfokú autonómiával rendelkeztek. Szabad bíróválasztás, a női ág fiúéval egyenlő örökösödése stb. Közigazgatási beosztásuk a székekével és a kunokéval mutat hasonlóságot. A lándzsás nemesek kezdetben személyes hadbavonulással tartoztak a királynak, a tatárjárás után elszegényedésük miatt csak 10 lándzsát tudtak kiállítani. Tízlándzsás elnevezésük, „nobiles sub decemlanccis constituti”, első említése 1318-ból való. A 14. századtól megélhetésük a birtokok aprózódása miatt egyre nehezebb.) II. József halálával azonban ismét vissza állott 1791-ben a vármegyének az öt külön közigazgatással bíró területre való tagolása.

1801-ben újból egyesítették a Tízlándzsások területét a vármegyével, de a volt lengyel zálogban álló területek bekebelezése a vármegyébe csak 1876-ban sikerült, a közigazgatási reform keretében.

A dualizmus korában

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc kapcsán meg kell említsük a Branyiszközi-szorost, ahol Guyon Richárd katonái többszörös túlerőben hátrálásra kényszerítik a császári csapatokat. 1881-ben a megye lakossága 172 882 lakos, amely, mint a bevezetőben említettem, főgyó tendenciát mutat. Az össznépesség 66 %-a tót-rutén, 29 %-a többfajú német, és 2 %-a magyar, ezek jórészt a megyei értelmiséget

képviselték. A németiség asszimilációja a leggyorsabb a korszakban. Szót kell ejtenünk a lakosság fogyásáról. Ennek okát a kivándorlásban kell keresnünk. A megye férfilakosságának a 35 %-a ekkor a földművelésből élt. A vasútvonal építése (kassa–oderbergi) megnyitotta a Szepesség piacait az olcsó alföldi gabona előtt, a szállítási akadályok megszüntetésével. Ezzel viszont megfosztotta a szepesi gazdákat a drágán történő terményeladástól, mivel konkurencia alakult ki. A kivándorlási kedvet ösztönözte a bányászat pangása, a lassan kimerülő tárnák miatt. 1890-ig mintegy 20 000 fő próbált szerencsét Amerikában. Akik nem voltak iparosok, a pennsylvaniai bányákba kerültek, olyan szándékkal, hogy megtakarított pénzükkel hazatérjenek. 1887-ben a posta útján Szepes vármegyébe 901 324 forint 79 krajcár érkezett Amerikából az itthon maradtak részére....

Természetesen a gazdasági fejlődés nem kerülte el Szepes vármegyéjét sem. A nehézipar is újjászületett, ezt jelzik az újonnan alakított vasipari részvénytársaságok. Például a Kompach-Hemád-völgyi vasműbányatársulat 680000 Forint tőkével; a praktálvi vasgyár Csáky László tulajdonában; Koburg herceg sztracenai kohója; a máriahutai vasgyár. A már többször idézett kassa–oderbergi vasút mellett számos szárnyvonal húzódott a megyében. Az országutak hossza a 19. század végére elérte az 509,025 km-t.

Az első világháború után

Szepes vármegyéjét 1918-tól az újonnan megalakult csehszlovák hadsereg katonái szállják meg. Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés értelmében Csehszlovákia része, betagozódik az új államba. Csehszlovákia szétválása után (1992) pedig a szlovák állam része. Lakossága mára teljesen szlovák. A magyarság kis száma miatt eltűnt, a szászokat kitelepítették....

Kákonyi Gellért

Nagy Tamás

Magánvasutak Magyarországon

A Kassa–Oderbergi Vasút rövid története

Vasúttervek a Felvidéken, a Kassa–Oderbergi Vasút alapítása

„Mi, első Ferencz József, Isten kegyelméből ausztriai császár, Magyarország, Horvátország [... stb.] királya, mintán Riche testvérek és társaik, brüsszeli építési vállalkozók, összeköttetésben gróf Forgách Antallal, egy, a császári és királyi szabadalmazott Tiszavidéki, és a cs. kir. szab. Ferdinánd Császár Északi Vasúttal összekötendő mozdony-vaspályának, s egy Eperjesre kiágazó szárnyvonalnak építése és üzembe tételére engedélyért folyamodtak, ministeri tanácsunk meghallgatása után, tekintettel a vállalat közhasznúságára, indíttatva érezzük magunkat nevezett folyamodóknak ezen engedélyt, az 1854. szeptember 14-én kibocsátott vasútengedélyezési törvény alapján, a következőkben megadni.”

Amikor 1866. június 26-án a brüsszeli vállalkozók engedélyt kaptak a Kassa–Oderbergi Vasút (Kaschau–Oderberger Eisenbahn, legszerencsésebb rövidítése KsOd) megépítésére, a vasútvonal tervezése már három évtizedes múltra tekintett vissza.

Magyarországon az 1832–36. évi rendi országgyűlés foglalkozott először a vasúthálózat kialakításával. Ennek eredményeként született meg az 1836. évi XXV. tc., amely 13 útirányt javasolt, amelyeken a vasútépítést magánvállalkozók figyelmébe ajánlotta. Ezek többsége Pest-Budáról vezetett az ország határai felé. A 9. irány Bécsből illetve az ausztriai határszéltől magyar területen, Zsolnán át vezetett Krakkó felé, és a Poprád völgyében találkozott volna a 11., Kassa–Krakkó iránnyal. A felvidéki nyugat–keleti vasútvonalnak ez volt az első változata. Ausztriában viszont Riepl professzor tervét, Bécs és Galícia Morvaországon át történő összeköttetését fogadták el, és a Habsburg Birodalom első nagy vasútépítése ezen a nyomvonalon bontakozott ki. A Ferdinánd Császár Északi Vasutat 1836-ban alapították, és az 1848-as forradalomig már elkészítette vasútvonalát Sziléziáig. Emiatt a Kassa–Galícia/Szilézia vasútvonal tervéből csak a krakkói útirány maradt meg, a sziléziai lassan kiszorult a magyar vasútépítési tervek közül. Ezt a változást rögzítette Széchenyi István 1848-as tervezete is, amelyet a magyar országgyűlés 1848-ban a második vasúti törvényként fogadott el (1848/XXX. tc.). 1848–49 után a sziléziai vasút ügyét nem érintették sem a birodalmi, sem a magyar vasúthálózati tervek.

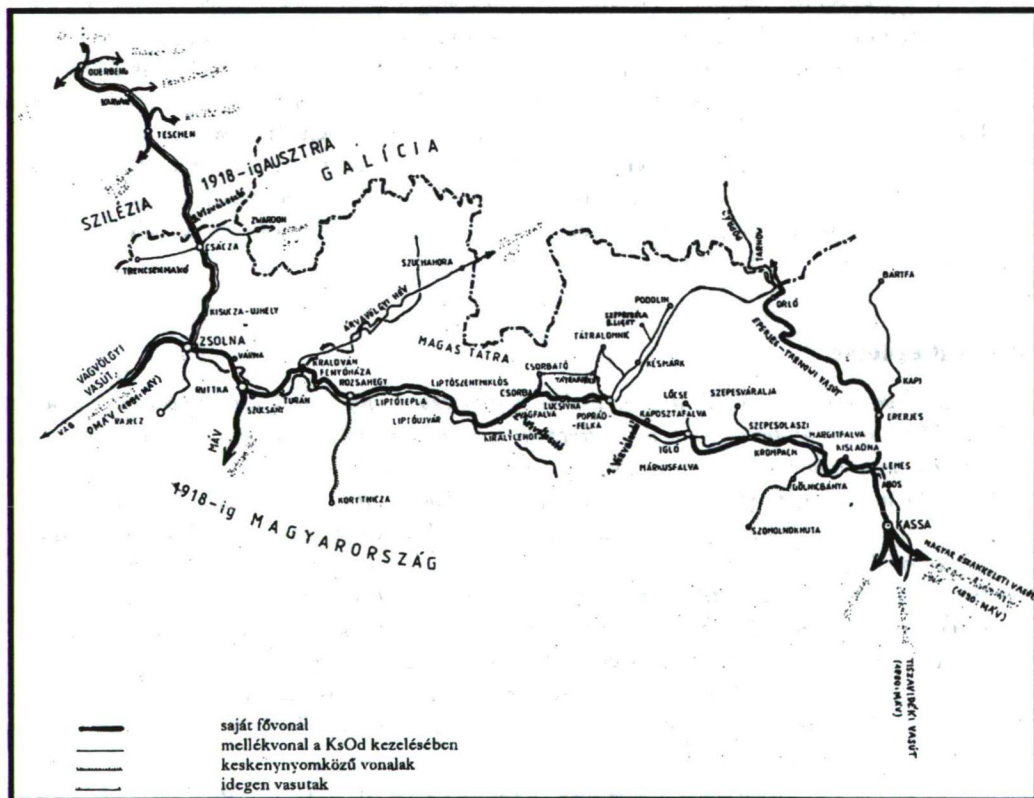
1860. augusztus 14-e nagy nap volt Kassa életében. Az eddig a magyar Alföld terményeinek exportálásával foglalkozó, ezért ott vasutat építő Tiszavidéki Vasút (TVV) megépítette hálózatának északi folytatását, a Miskolc–Kassa vasútvonalat. Az osztrák közlekedési politikára jellemzően, a felvidéki városból kerülőúton, Nyíregyháza–Debrecen–Szolnok útvonalon lehetett eljutni az ország központjába, Pestre, és onnan a birodalom nyugati tartományai felé. Bár maga, a Miskolc–Kassa vasútvonal nem okozott jelentős változást Felső-Magyarország gazdasági-kereskedelmi viszonyain, de felkeltette a vasútépítéssel foglalkozó nyugat-európai magánvállalkozók érdeklődését a továbbra is vasút nélküli Felvidék iránt. 1864-ben a bécsi Kereskedelmi Minisztérium is készített egy, az egész birodalomra vonatkozó vasúthálózati tervet, amely két évtizedes mellőzöttség után újra elővette a Kassáról a folyóvölgyekben Oderbergig vezető vasút tervét. A Tiszavidéki Vasút egyébként foglalko-

* Vasúti Okmánytár III. Kiadja a Magyar kir. Közmunka- és Közlekedésügyi Minisztérium, Buda, 1871. 161. p.

zott vonalának északnyugati továbbépítésével, de mémőkei a Hernád szűk völgyét bejárva, visszaretentek és lemondtak erről.

A kassa-oderbergi vasút valószínűleg azért került bele az 1864-es tervezetbe, mert a belga Riche testvérpár ekkor már két éve – 1862 óta – kitartóan ágált Bécsben ennek engedélyéért. Ezt végül 1865-ben – magyar közéleti személyiségek anyagi és politikai támogatásával – kapták meg. Szakmai körökben némi meglepetést keltett, hogy az addig viszonylag ismeretlen külföldi vállalkozók „milyen könnyen” nyerték el az engedélyt az addig épített vagy tervezett magyarországi vasútvonalaknál sokkal nehezebb lejtviszonyú felvidéki vasút megépítésére.

Az 1854. évi vasúttengedélyezési törvény alapján kiadott engedélyokirat semmiben sem tért el az addigiaktól. Az állam – porosz mintára – jövedelembiztosítást vállalt: ha az évi nyers bevétel nem éri el a 2 683 200 osztrák értékű ezüsförintot, a hiányt a vállalat részére az engedély tartamáig pótolni fogja. A kamatbiztosítás osztrák formája volt, hogy az engedélyes a kamatbiztosítást előleg formájában is kérhette az építési költségekre. Az engedély egyébként pontosan meghatározta az épülő vasútvonal nyomvonalát, szakaszonkénti építési költségét és sorrendjét, tarifáját valamint az építési és szállítási kötelezettséget. A vasút árszabása a Tiszavidéki Vasútnál nem lehetett magasabb. A személyszállítás terén az esetleg bevezetendő gyorsvonati menetjegy 20 %-kal drágább a személyvonatinál, de átlagsebessége nem lehet alacsonyabb, mint a Birodalom más vasútjain közlekedő gyorsvonatoké. Az árszabást csak kormányengedéllyel lehetett módosítani. A vasút üzemét és pénzügyeit a kormány szigorúan ellenőrizheti. Az építési munkálatokat az engedélyezéstől számított hat

A Kassa–Oderbergi Vasút vonalának áttekintő térképe

éven belül (1872. június 25.) be kellett fejezni.

A vállalkozók a tulajdonjogot – az egész vonal átadásától – kilencven évre kapták meg. Az állam az első harminc évben – évjáradék fizetése mellett – a vasutat bármikor beválthatja. Az engedélyokmány megszegése (például a vonalszakaszok megépítésének késése) esetén ugyanez történik. A vállalat megszűnésével illetve az engedély lejártával az átadás ingyenes. Az engedélyesek joga volt részvénytársaságot alapítani, kötelessége a vonalat hat éven belül megépíteni. Adómentességet a vasút az üzembehelyezéstől számított két évre kapott.

Már négy nappal később (1866. június 30.) a Kereskedelmi és Közgazdasági Minisztérium és Szontágh Samu, a KsOd képviselője újabb Egyezményt kötött, melyet az engedélyokirathoz kapcsoltak. Ez állapította meg az egyes vonalrészek építésére felvehető előlegeket az állami biztosításból.

Egy év múlva, 1867. június 22-én a vállalkozók további kedvezményeket kértek (a biztosított évi jövedelem felemelése [2 948 390 Ft], 5 milliós állami előleg az építkezésre, az adómentesség felemelése 9 évre) – és kaptak. A Pótegyezmény szerint a vasút előirányzott építési költsége 47 164 200 Ft (kilométerenként 128 437), felszereléssel és pótkamatokkal együtt összes költsége 58 237 800 Ft (kilométerenként 158 953) volt.

Néhány héttel korábban történelmi változás következett be a Habsburg Birodalom államrendszerében. A magyar országgyűlés által 1867. május 29-én elfogadott kiegyezési törvény (1867/XII. tc.) a birodalmon belül Ausztriát és Magyarországot önálló és egyenlő államnak nyilvánította, amelyek – az 1723. évi Pragmatica Sanctio alapján – az uralkodó személyével és a „közös” védelem kötelezettségével vannak elválaszthatatlanul összekapcsolva. A vasútügyek a területileg illetékes állam szakminisztériumához (Magyarországon a M. kir. Közmunka- és Közlekedésügyi, később a Kereskedelemügyi Minisztériumhoz) kerültek. A közös vasutaknál (Déli Vasút [DV], Osztrák Államvasút-társaság [StEG vagy ÁVT, később OMÁV]... Kassa–Oderbergi Vasút) mindkét állam engedélyező és ellenőrzési joggal bírt, bár ez – Magyarország kárára – sokáig nem érvényesült. A közös vasút, amelynek üzemeltetése a Monarchia egyik államában működött, a másikban köteles volt üzemeltetőséget felállítani az annak területén futó vonalrészeire. A Kassa–Oderbergi Vasút jelentőségét mutatja, hogy az első és – Baross államostításai után – az egyetlen közös vasút volt, amely vonalrészeire a Monarchia mindkét államától kamatbiztosításban részesült.

* * *

A vasút építése

„A Kassa–Oderbergi Vasút ügye kezdetben rossz kezekbe került, és csak nehezen és tetemes áldozatokkal sikerült a vállalatot solid alapokra fektetni.” Hamarosan kiderült, hogy az engedélyesek az építéshez a szándékon kívül nem sok egyébbel rendelkeztek. Az 5 milliós előleg megszerzése után az építkezés finanszírozására saját bankjuk vezetőjével (*Hektor Riche*), azaz önmagukkal akartak szerződést kötni. Ez a fajta nepotizmus – akkor még – megdöbbenést váltott ki az itthoni közvéleményben. A szerződéshez sem az osztrák, sem a magyar kormány nem járult hozzá. Ekkor (1867. augusztus 31-én) Riche-ék egy másik brüsszeli bankkal (*Banque de Crédit Foncier et Industriel*) kötöttek szerződést. Eszerint az építési engedélyt az engedélyesek eladják a bankháznak, az részvénytársaságot alapít, és az építkezést – jó pénzért – Riche-ékre bízta. Persze mindezt – főleg – az állami biztosításból! A két kormány, felháborodva ezen profithajász mesterkedésen, felszólította a brüsszeli bankot, hogy 1868 februárjáig mutassa be a vasút pénzügyi alapjait, ellenkező esetben az engedélyt

* A kassa–oderbergi vasút. Központi Vasúti Közlekedésügyi Közlöny 1873. 220. p.

elveszíti. Ilyen nyilván nem volt. A belgák visszavonulót fűjtak, és 1868. április 29-én cladták az engedélyesi jogokat a párizsi *Société de Crédit Foncier Internationale* banknak. 1868. augusztus 10-én a magyar, 21-én az osztrák kormány ezt a szerződést jóváhagyta. Ez rögzítette az új tulajdonos részvénytársaság alapítási szándékát. Hagyományos módon, 200–200 Ft értékű *részvény* (97 062 – 25 000 állami tulajdonú = 72 063 darab 14 412 600 Ft értékben) és *elsőbbségi kötvény* (194 126 db = 38 825 200 Ft) kibocsátását engedélyezték a Pótegyezményben megállapított 58,2 milliós beruházási költségek fedezésére. Minden jogviszonyt, építési, felszerelési és üzemeltetési költséget a társaság igazgató tanácsára ruháztak. Ugyanekkor az új tulajdonos lemondott az engedélyokiratban szereplő komáromi és przemysli csatlakozás elsőbbségi jogáról.

Végre az osztrák vonalrészen megkezdődött az építkezés, de még a munka első részével sem készültek el, amikor a banktulajdonos, *André Langrand-Dumoncean* gróf a Société Internationale csődjét jelentette. Kínkeserves munkálatok után 1869. február 1-jén elkészült ugyan az Oderberg–Teschén 31 km-es vonalszakasz, de olyan gyatra állapotban, hogy a vasút megnyitását másfél, a személyforgalom felvételét három hónappal kellett elhalasztani.

Megelégtelve a nyomasztó huzavonákat, a két kormány az engedélyt az Angol–Osztrák Bankra ruházta át, amely már 1869. február 12-én késznek mutatkozott ennek megvásárlására. A bank lázas gyorsasággal újjászervezte a vasúttársaságot. A vasút székhelyét Bécsből Pestre költöztette. A pénzügyi háttér biztosítására részvénytársaságot szervezett, amely a vasút értékpapírjaival megjelent a pénzpiacon. 1869. február 28-án a részvénytársaság megtartotta első, rendkívüli közgyűlését. Megválasztották az igazgató tanácsot, amelynek tagjai sorában – a bank vezetői mellett (*Weissel József, Falk Miksa*) – az akkori magyar közélet jelentős személyiségeit találhatjuk (*Vay Miklós* egykori udvari kancellár – a tanács elnöke –, *Forgách Simon, Trefort Ágoston* stb.). Pestre költözött az üzemeltetést ellátó igazgatóság is, a bécsit pedig feloszlatták. Az első igazgató, Leon Marsillon helyére az Osztrák Államvasút-társaság főfelügyelője, *Arthur Vicomte de Maistre* kapott kinevezést. A vasútépítésre építési igazgatóságot hoztak létre, amelynek vezetője a „déli vasutas” *Reuschler Vilmos* lett. Az egyes vonalszakaszokat honi építési vállalkozóknak adták ki: Deutsch Ignác és fia, Tafler Adolf, Kohner Henrik és fivére, Fischl testvérek, Brihl Henrik és fiai, Wahrmann és fiai, végül Müller Frigyes. Ezek után már nem volt további pénzügyi akadály a vállalkozásnak.

Az építési igazgatóság az építés alatt álló Kassa–Eperjes és országhatár–Teschén szakaszokat, valamint a már kész Oderberg–Teschén részzszakaszt 1869 tavaszán felülvizsgálta. Nem voltak illúziók: a részzszakaszok katasztrofális állapotban voltak. Az 1869. április 21-ei jegyzőkönyv szerint az eperjesi szárnyvonalon hátra volt még az építkezés 82,4 %-a, hozzá sem fogtak még Kassa állomás megnagyobbításához, az oderbergi részen pedig számos javításokat kellett elvégezni. Mindjárt a vogtwaldi bevágásban és a Dombrau–Karwin állomásközből földcsuszamlások történtek.

Jelentős anyagi áldozatok vállalásával végül mégis sikerült az eredetileg megszabott határidőre az egész vasútvonalat megépíteni. Az építési munkálatokat irányító *Legrand* főmérnök keze alatt belga szakemberek és az akkori magyar vasútépítő mérnöki kar legjobbjai (köztük rövid ideig vezetőként a fiatal *Tolnay Lajos*, a MÁV későbbi nagy hatású elnöke is, valamint *Festetics Emil*, *Szentgyörgyi Imre*, *Ábel Nándor* és *Ráth Péter*) tevékenykedtek. A munkálatokat, amint látni fogjuk, továbbra is rengeteg probléma nehezítette.

Riche-ék lanyhasága miatt az 1868 májusában megkezdett Kassa–Eperjes vonalszakasz csak 1870. szeptember 1-jén készült el. A műszaki felülvizsgálatot Záhorszky miniszteri osztálytanácsos (az 1870–80-as években a KsOd miniszteri biztosa) vezetésével tartották meg. Abos állomásig 20 %-os emelkedő volt előirányozva, ezt az állam kívánságára (és 100 000 Ft-os támogatásával)

14,2 %-re csökkentették. Kassa pályaudvarának bővítéséről az illetékes vasúttársaságok (TVV, KsOd és Magyar Északkeleti Vasút [MÉKV]) között elhúzódtak a tárgyalások. A *műszak-politikai* (közigazgatási) bejárást csak 1872 februárjában végezték el, utána viszont egy év alatt elkészültek a munkákkal.

Sorrendben harmadikként az engedély rendelkezése szerint a Teschen–Zsolna pályarészt kellett átadni, amelynek közel 70 km-ből 32,1 haladt osztrák; 37,5 km magyar területen. A korábbi építők az 1868. áprilisi közigazgatási bejárástól az 1869-es felülvizsgálatig az osztrák vonalon csak a munkák 2,84 %-át végezték el, – a magyarországi részen pedig még ennyit sem! A pályarész, rendkívüli erőfeszítések árán, háromhónapos késéssel készült el 1871 elejére. Ruttka és Teschen között a magyar kormány elrendelte a második vágány alépitményének kiépítését is, ezért Csaca és Kiszucaj hely között a pálya nyomvonalát át kellett helyezni. Az 1869-es és '70-es tél korán köszöntött be, az építkezésre rövid időszak állt rendelkezésre. A francia–német háború egyrészt a pénzüpiacot nagyon érzékenyen érintette, másrészt a „szakértő” porosz palléroknak be kellett vonulniuk. A legnagyobb technikai nehézséget a mostyi alagút jelentette. A magyar rész műszaki felülvizsgálatát Török Sándor minisztériumi titkár irányításával 1871 augusztusában, a sziléziaiét Bernard minisztériumi felügyelő vezetésével egy hónappal később végezték el.

A Zsolna–Poprád szakaszon a Riche-féle építési tervek a magyar kormány nem hagyta jóvá, így a fővállalatnak új tervekkel kellett kidolgoznia. Ezek alapján a közigazgatási bejárást 1869. december és 1870. március között végezték el a poprád–abosi résszel együtt. Szintén a kormány kívánságára Abos és Ruttka között az addigi fahidak helyett vasszerkezetű hidakat építettek. A nehézségek itt sem maradtak el: a rossz időjárást és nemzetközi helyzetet már említettük. Emellett a nyugatról érkező szakmunkásokat a járványos hagymáz valósággal előzte az építkezéssel, a helyettük felfogadott orosz és ukrán munkások soraiban a pestis szedte áldozatait. Mindehhez a többi nagy vasútépítés (MÁV, Magyar Keleti Vasút, Első Magyar Gácsországi Vasút, Magyar Északkeleti Vasút) miatt kialakult munkaerő- és anyagszerhiány járult. A Vág völgyében a folyó medrének áthelyezésével lehetett a szűk völgyben a vasútnak helyet nyerni. Másutt a közúttól kellett helyet kicsikarni. A sok híd és a két alagút építésébe a közös hadügyminisztérium is beleszólt, de rosszallását fejezte ki a sok közúti keresztezés miatt is. A próbamenet 1871. október 9-én haladt végig a részvonalon, és a következő hónap elejére tervezték a közforgalom felvételét. Viszont a magasépitmények hiánya miatt a megnyitás – ehhez képest – egy hónapot késett. A vasút Zsolna–Igló közötti szakaszán 1871. november 20-án megtartották a műtanrendőri bejárást, Ribáry Sándor osztálytanácsos vezetésével. December 8-án a vonalszakaszt átadták a közforgalomnak.

A Hernád-völgyi részből a Poprád–Igló közötti részt négy nappal később – fél évvel az eredeti előírás előtt – sikerült befejezni. Amint azt várni lehetett, legnehezebb szakasznak a Hernád Margitfalva–Kisladna közötti völgye bizonyult. Az építkezést sziklaomlások lassították. Csak hatalmas sziklarobbantások, óriási kő- és földtöltések, bevágások és meredek partoldalak kialakításával lehetett a pályát megépíteni. Több helyen a folyó medrébe helyezték a vasúti töltést. A munkálatokat télen is folytatták, és ezt az utolsó szakaszt 1872. március 18-án nyitották meg. Az abos–zsolnai szakasz

Részszakasz	Hossz (km)	Átadás ideje
Oderberg–Teschen	31,0	1869. II. 1.
Kassa–Eperjes	33,2	1870. IX. 1.
Zsolna–Teschen	70,0	1871. I. 8.
Zsolna–Poprád	138,6	1871. XII. 8.
Poprád–Igló	25,2	1871. XII. 15.
Abos–Igló	69,0	1872. III. 18.
Magyar osztrák		
Törzsvonal összesen	303,718	367,214
	63,496	

közös felülvizsgálatát Nagy László minisztériumi osztálytanácsos vezetésével 1872 júliusában végezték el.

A vasút törzsvonalának megépítéséről az 1. táblázat tájékoztat. A befektetett építési tőke a felszerelési költségekkel a tervezett keretet kimerítette (158 953 Ft/km), ami az addig *fair* módon épült magyar vasutak között a legmagasabb volt (2. táblázat). A kisajátítási költség (64 200 Ft/m. mf., azaz 7685 Ft/km) szintén jócskán felülmúlta az addigi építkezések hasonló kiadásait.

A vasút Kassától Iglóig észak-északnyugati irányban a *Hernád*, Poprád-Felkától a *Poprád*, Csorbától a *Vág* folyó völgyében halad Zsolnáig. Itt az utóbbiba ömlő *Kiszuca*-patakot követi észak felé, és az akkori magyar-osztrák határt a 286,35 km-nél éri el. Ezen túl az *Olva* mellé ér, és az vezetési Teschenig. Innen viszonylag sík vidéken halad északnyugati irányban a sziléziai szénmedencén keresztül Oderbergig. Útközben hétszer hidalja át a Hernádot (csak Kassa és Abos között négyszer), 106 km hosszúságban halad a Vág mellett. Igló és Poprád között 680 méter magasan átkel a Duna és a Visztula vízválasztóján, Poprád és Csorba között 896 méter magasan (!) visszatér a Duna vízgyűjtő területére, majd a Mosty melletti nagy alagútban, 520 méter magasan harmadszor is áthalad a Balti- és a Fekete-tenger fővízválasztóján.

A vasútvonalon 42 nagyobb híd és öt alagutat (összes hosszuk 2235 méter) kellett építeni. A hernádtihanyi alagút 277 m, a főnixhutai 418,2; a kralováni Justh-alagút 410,8; a sztrecsnói 523,1 m hosszúságú, míg osztrák részen a már említett mostyi alagút 606 m hosszú. A magyarországi alagutakat sziklába repesztették, a mostyit laza palaagyagba vájták és kifalazták. A vasútvonal 14,3 %-os legnagyobb lejtéssel épült, kisíví kanyarban fekszik 17 %-a, egyenesben a fele, és csak 13 %-a vízszintesben. A pályán 31,65; 32,4; 35,55 kg/fm tömegű vassíneket és 318 darab MÁV-szabványú (65 fontos) váltót fektettek le, amelyeket a magyar gyárak foglaltsága miatt, külföldről (főleg Könighütte, Laurahütte, Brezova [Porosz-Szilézia], kisebbrészt Belgium, Anglia) szereztek be.

A vasút törzsvonalán eredetileg 31 közbúlsó állomás épült. A KsOd fűtőházat létesített Kassán, Iglón, Liptószentmiklóson, Ruttkán és Oderbergben. Ideiglenes műhelye az építkezés alatt Oderbergben működött. Ennek Ruttkára költöztetésével 1874. december 2-án nyílt meg a főműhely. Fiókműhelye maradt Oderbergben, két másik pedig Kassán és Iglón működött. Az építési igazgatóságából 1873 februárjában alakult pályafenntartási főnökség Iglón kapott otthont.

A vasút fogadtatása *pegyes* volt. Kassa, Eperjes és Zsolna vagy a nagy hagyományokkal rendelkező, egykor gazdag és élénk kereskedést folytató szepesi városok ugyanúgy megváltóként várták és türelmetlenül sürgették a vasút elkészültét, mint a szegényebb Árva, Turóc és Liptó megyei települések. A Felvidék közlekedési lehetőségei – a vasút teljes hiányában – a rossz minőségű közútra és a folyami hajózásra korlátozódtak. A Vág felső szakaszára és az Árvára csak a legképzettebb és legmerészebb tutajosok merészkedtek, a sztrecsnói szorosban a vadvízű Vág havonta megkövetelt egy-egy áldozatot. A nagyobb városok (Zsolna, Liptószentmiklós vagy Igló) felismerték a vasút kereskedelmi és ipartelepítő jelentőségét, és igyekeztek annak működésében minél nagyobb befolyást szerezni. Komoly országgyűlési lobbizás folyt annak érdekében, hogy az üzletvezetőséget Teschenből Liptószentmiklósról költöztessék. A vasúti főműhely elhelyezését és az újabb vonalak (Vág-völgyi és MÁV északi vonal) „beszakadását” Zsolna és Liptószentmiklós kérvényezte. Mindkét város ingyen bocsátotta volna a vasút rendelkezésére az ehhez szükséges területet. Felmerült a KsOd saját vas- és gépgyárának Iglón történő elhelyezése is. A forgalmi és igazgatási központok elhelyezésénél betartották az engedélyokirat pótszerződésének rendelkezését: a főműhelyt az egyik, az üzletvezetőséget a másik országban helyezték el. A kis Ruttka a MÁV „visszautasíthatatlan” támogatását élvezte a nagyobb városokkal szemben.

Vasutak	Vonalhossz (km)	Építési és felszerelési tőke	Egy kilométerre eső költség	Építési tőke pótmunkálatok kal	Egy kilométerre eső költség
Alföld-Fiumei	392,280	37 281 400	95 037	38 988 000	99 388
Arad-Körösvölgyi ¹	62,801	941 964	14 909		
Arad-Temesvári	55,458	5 703 200	102 766		
Bánréve-Nádasdi ²	27,238	828 114	30 733		
Duna-Drávai	166,216	11 591 400	69 730		
Első Erdélyi	290,079	35 000 000	120 565	37 611 544	129 659
Magyar Északkeleti ³	580,300	57 955 729	99 820		
Győr-Sopron-Ebenfurti	86,195	9 744 194	113 041		
Mohács-Pécsi	68,438	8 375 986	123 176		
Pécs-Barcsi	68,049	6 913 200	101 655		
Tiszavidéki	586,176	48 752 000	83 337		
Vágvölgyi ⁴	139,700	16 884 050	141 759		
MAV	1692,373	209 226 991	123 629		
cx MKV	604,939	108 097 904	173 677		
cx MÉV	126,0...	16 020 320	127 145		
StEG összes	2108,982				
magyar	1191,235				
DV összes	4324,331				
osztrák-magyar	2239,698				
olasz	2084,633				
magyar	617,976				
Pragerfő-Buda-Újszöny	410,943	32 893 670	80 044		
Sopron-Kanizsa	165,030	9 738 796	59 012		
Murakeresztúr-Barcs	71,063	5 936 822	83 543		
Első Magyar Gácsországi	266,866	36 685 357	137 467		
magyar	119,875				
osztrák	166,791				
Eperjes-Tarnow ⁵	59,039	7 244 000	122 430		
Kassa-Oderbergi	367,214	58 237 800	158 593	65 885 541	179 420
magyar	303,718				
osztrák	63,496				
Magyar-Nyugoti	372,889	38 302 860	102 719		
magyar	304,776	29 248 492	95 967		
osztrák	68,113	6 538 168	95 990		

2. táblázat

Magyarországi vasutak építési és felszerelési költségei 1877-ben

Magyarírat: a vasutak sorrendje betűrendes. Az 1873 után megnyitott vasutak neve dőlt betűvel szerepel. A MÁV hálózataból csak a magánvasút eredetű vonalakat emeltük ki. Az államvasút után a közös vasutak következnek. Ezek – a MNyV kivételével – vonalaik építési költségeit nem bontották. A StEG 1877-ben egyáltalán nem vezetett külön statisztikát magyar vonalainak hosszáról és üzeméről. A vasutak megépítésüktől 1877-ig általában végeztek pótmunkálatokat, ezeket – ahol lehetett – különválasztottuk, ahol nem, azt – gal jelöltük. Egyéb jegyzetek:

¹ helyiérdekű vasút;

² keskenynyomközti, helyiérdekű vasút;

³ A MÉKV saját építési hossza 560 km. Az eltérés a S'atíjhely-L' Mihályi peage-ban használt EMGV-vonallal magyarázható;

⁴ építés alatt;

⁵ Az osztrák rész elkészült (1876. VIII. 18.) után a vasutat külön üzemeltették, így a költségvetést is szétválasztották.

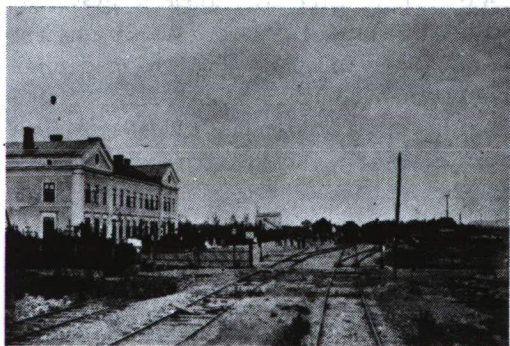
A vonal mentén fekvő kisebb települések *pályaudvar* és *megállópodási hely* nélkül maradtak, és ezért csak kevésbé használhatták ki a vasút előnyeit. Kéréseik eredményeként a KsOd egy-két éven belül újabb megállóhelyeket épített (Királylehotá, Darkau, Szucsány és Kende), és később, ahol az ipari vagy forgalmi cél megkívánta, ezeket állomássá bővítette. Másrészt sok település sérelmezte a kisajátítási eljárást, vagy azt, hogy határaitól túl távol, esetleg ahhoz túl közel vezetett a pálya nyomvonala. A vasútépítés igénybe vette, sok helyen megrongálta a közutat. Több helyen ezeknek a károknak a kijavítását követelték a vasúttól, másutt – szerényebben – bekötőutat kértek a település és állomása között. Néhány folyamodványnál pedig az érezhető, hogy egyes helységek a vasútépítés okozta károkat hiányzó infrastruktúrájuk (csatornázás, partvédelem, kövezett út) pótlásával igyekeztek összekötni. A KsOd elvégezte azokat a pótmunkálatokat, amelyekre a szakminisztérium kötelezte, és ezek is hozzájárultak többletköltségeihez.

Az Eperjes–Tarnow Vasút rövid története

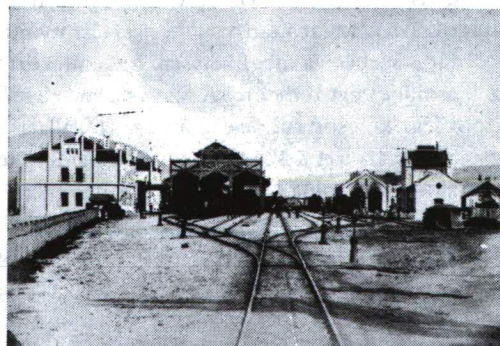
A magyar és gácsországi vasúthálózat összekapcsolása azóta napirenden volt, mióta szinte egy időben (1859–61) elkészült a Tiszavidéki Vasút miskolc–kassai és a Galíciai Károly Lajos Vasút krakkó–lembergi vonala. A gácsországi vasút kérdése egyike volt a legfontosabb és legbonyolultabb problémáknak, amelyek a kiegyezés után a két birodalmi fél között a vasútügy terén valaha is felmerültek.

Hosszas huzavona után a tarnow-i vasútra a magyar kormány 1870. május 30-án versenytárgyalást hirdetett, és a hét pályázó közül az 1871/XIV. tc. alapján a „*bécsi Unio Bank jogot nyert egy Eperjestől Kis Szebenen és orosz Volgán át Tarnowra vezető mozdony vasútnak Eperjestől egész az ország szélig terjedő részét kiépíteni és üzletben tartani.*”^{*} A vasút kamatbiztosítást is kért és kapott. Szóba került, hogy a pálya üzemeltetését a MÁV lássa el, de erről – közbülső államvasúti vonal hiánya miatt – végül letertek. A megbízható pénzügyi háttérnek köszönhetően a munkálatok zökkenőmentesen folytak, és két év múlva, 1873. május 1-jén a magyar vonalrész teljes egésze elkészült (59,3 km). Nem így az osztrák... Ezen még éppen csak hordani kezdték a földet, amikor a „fekete pénteken”, 1873. május 9-én a bécsi tőzsdén kirobbant a súlyos pénzügyi válság. A munka félbeszakadt, és nem volt építési vállalkozó, aki a folytatást vállalta volna.

A vasútvonal csak a külkereskedelem szempontjából bírt jelentőséggel, így – bár a tarifarendszer és menetrend készen volt – a „zsákutcás” magyar részen sem adták át a kész pályát a közforga-

Kassa pályaudvara 1872-ben

Oderberg, a sziléziai végállomás 1872-ben

^{*} Központi Vasúti Közlekedési Közlöny 1872. 10. p.

lomnak. Így történhetett, hogy a vasút vezetői egész egyszerűen elfelejtették értesíteni a MÁV Vezérgazgatóságát a vonal elkészültéről. A hiányzó osztrák szakasz átadására és a közforgalom felvételére csak három évvel később, 1876. augusztus 18-án került sor.

A KsOd érdekei nem kívánták, hogy Galícia felé a saját vasútjuknál sokkal rövidebb pálya megérődjék, és a Krakkó felé irányuló kivitelt saját fővonaláról elterelje. Azt mondhatjuk, hogy a vezetőket minden olyan elképzelés érdekelte, amelynek révén az Eperjes-Tarnowi Vasúthoz fűződő kapcsolatuk minél szorosabbá válhatott. A vasút KsOd általi átvételét a magyar kormány közlekedési politikája is megkívánta. Tarifális szempontból nem volt érdektelen, hogy a Galícia felé irányuló legrövidebb úton hány vasúttársaság vonalán kell az árut szállítani. Az ETV is közös vasút volt, és mint ilyennek a jogi, pénzügyi státusa rendkívül bonyolult volt. Hosszas tárgyalások után (1876-79) az 1879. évi XXXVIII. tc-vel megtörtént az Eperjes-Tarnowi Vasút magyar szakaszának a KsOd hálózatahoz kapcsolása. A törvény pontosan szabályozta a pénzügyi kérdéseket. A korábbi KsOd és ETV részvényeket beváltották, és helyettük azonos értékű, új részvényeket adtak ki. Az ETV 12 gőzmozdonyból álló vontatójárműparkját és kocsijait egyszerűen elfelejték a magyar és az osztrák vonalrész között.

A Kassa-Oderbergi Vasút saját üzemében is gondosan ügyelt arra, hogy az eperjes-orlói vasút a törzsvonalnak ne lehessen konkurensa. A vasútvonal forgalma a KsOd kezelésében elsősorban árubehozatalra szorítkozott, átmenő személyforgalmat (még közvetlen kocsikat sem!) nem vettek fel Tarnow felé. A pálya fővonalai rangja és ehhez méltó korszerűsítése nem utolsósorban katonai-stratégiai célokat szolgált. Az egykori osztrák rész üzemét az országhatár-Orló szakasszal (5,15 km) együtt a megnyitás óta az Első Magyar Gácsországi Vasút kezelte. A szétválás után állami tulajdonba került (*Tarnow-Leluchower Staatsbahn*), de az osztrák államvasút az üzletvitelt csak 1884. január 1-jével vette át az EMGV-től. Az Orló-országhatár részszakasz 5 km-e volt a KsOd egyetlen olyan pályája, amelyen nem saját maga látta el a vasútüzemi szolgáltatást.

Gondok és eredmények – a vasút üzem öt évtizede

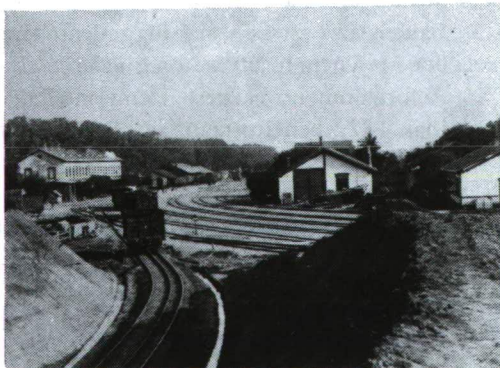
A gyorsított ütemű építkezés, az Abos-Ruttka szakaszon módosított vasszerkezetű hidak és a pótmunkák együttesen azt eredményezték, hogy a vonal átadásakor az építési fővállalat jelentős összegű (8 664 727 Ft) többletköltség megtérítésének igényével lépett föl. A KsOd vezetői próbálták elkerülni a kétes kimenetelű pert, és ezért igyekeztek megegyezni a vállalattal. Az ügyben eljáró Vasútépítészeti Igazgatóság 4,6 millió Ft kárpótlásra kötelezte a vasúttársaságot. Az igazgató tanács felterjesztést nyújtott be a kormánynak, amelyben kifejezte hajlandóságát a kárpótlás megfizetésére, de emlékeztetett arra is, hogy ezen összeg nagy része igazából az államkincstárt terhelné. A fizetésre tartalékalapot kívántak létrehozni 6,828 millió Ft értékű elsőbbségi kölcsön kibocsátásával. A fővállalat elfogadta volna a 4,6 milliós kárpótlást, abban az esetben, ha azt a KsOd igazgató tanácsa még az az évi (1873) közgyűlésen jóváhagyja. Ez meg is történt volna, de ekkor a kormány lépett közbe. Az ügyet felülvizsgálta, és csak 2,118 milliót tartott jogosnak. Erre a kölcsönügyletet engedélyezte, annak évjáradékait magára vállalta, és lehetővé tette, hogy a vasút a törlesztési hányadot az üzleti számlában elszámolja. Az osztrák kormány viszont – és ez teljesen érthető – nem járult hozzá az üzleti számla illetlen megterheléséhez. (Ami főlöské volt a vasútnak, azt elsősorban az osztrák vonalnak köszönhetette, ugyanakkor a módosított- és pótmunkákat a magyar vonalrészben eszközölték.) A két kormány bizottságai ezt a problémát a két ország kamatgarancia vállalásával és az Eperjes-Tarnowi Vasút egyesülésével egyetemben tárgyalták az 1875-76 években. A megállapodás

(1875. dec. 23. és '76. január 22.) értelmében a magyar kormány vállalta a 2,521 millió Ft értékű végleges kárpótlás kifizetését, Ausztria pedig felemelte a reá eső kamatbiztosítási hányadot.

Az 1870-es évek válságos időszakában – a magyarországi magánvasutak többségéhez hasonlóan – a KsOd is súlyos pénzügyi zavarokkal küszködött. Bár a teherforgalom évről évre emelkedett valamelyest, a személyforgalom elképesztően alacsony szinten maradt. Az állandó anyagi probléma miatt a vasút államosítása komoly vitatéma volt ekkortájt. De Tisza Kálmán kormánya, a helyzet mérlegelése után, elfogadta a szaksajtó véleményét: a KsOd kiemelkedő szerepe éppen abban rejlik, hogy egyelőre ez az egyetlen útvonal, amely *osztrák vasút érintése nélkül* kapcsolódik a külföldhöz (Németországhoz). Így a társaság államosítása csak akkor lenne célszerű, ha az *osztrák* vonalszakasz üzemét is a *magyar* államvasút láthatná el. Az osztrák kereskedelemügyi részéről erre vonatkozó jóindulatot felesleges lett volna remélni. Viszont az osztrák kézbe kerülő folytatás a magyar rész értékét is csökkentené. Ezen kényszer miatt Tisza a vasút megőrzéséhez ragaszkodott, és törekvését a KsOd későbbi eredményei igazolták. A KsOd átvette a MÁV áru- és személyszállítási díjszabását, és mindenkor igazodott a magyar kormány kereskedelmi politikájához. Így működése, fenntartása és állami támogatása nemcsak a vállalat számára, hanem nemzetgazdasági szempontból is fontos volt.

* * *

Alig készült el a vasútvonal, máris jelentős technikai korszerűsítések kezdődtek. A régi Howe-szerkezetű fahidakat vaszerkezetesekre, a vassíneket pedig acélsínekre cserélték. A saját szabványú 31,2 kg/fm súlyú acélsíneket a tescheni, teplitzi és wittkovitzi vasgyárak szállították. Először a nagy forgalmú sziléziai vonalon cserélték ki a vágányokat. A forgalom fenntartása mellett ez lassú és drága munka volt. A sziléziai rész 1879-ben, a magyarországi törzs- és orlói fővonal teljes egészében 1891-ben készült el. Ekkor újabb nagy munka kezdődött. A KsOd forgalma a Zsolna–Oderberg szakaszon olyan jelentős volt, hogy azt az egyvágányú vonalon többé nem lehetett lebonyolítani. A második vágány alépítményét – az engedélyokirathoz csatolt szerződés erre kötelezte a vasutat – még a KsOd építéskor elkészítették. A második vágány építését 1892-ben akarták megkezdeni a legnagyobb igénybevételnek kitett Karwin–Trzynietz vonalszakaszon. Ennek ellenére 1904-ig csak a Jablunkau–Csaca szakasz készült el, az sem teljes egészében. 1908-ban a Zsolna–Oderberg részvonal még egyvágányú szakaszainak kétvágányúsítására a magyar állam 46,5 millió korona kölcsönt adott a KsOd-nak.⁵⁰ 1914-ben a mostyi alagútnál és a Lomna-híd átépítésével a nagy vállalkozás befejeződött. A magyar ipar ásványigényének túlnyomó többségét, ezen belül a MÁV szénét Dombrauból, ezen a kétvágányú pályán szállították az országba. A második vágány építése mellett az egész törzsvonalat és az orlói fővonal egy részét KsOd VIII. rendszerű 34,5 kg-os acélsínekkel építették át. Az iparosodás és a növekvő forgalom (a vasútvonal jobb átbocsá-

Eperjes, a csatlakozó állomás Galícia és – az előtérben, a bevágásban húzódó vasút révén – Észak-Sáros megye, Bártfa felé

töképessége) az állomások vágányhálózatának bővítését is megkövetelte. A fejlődés útján az állomási vágányok nemcsak kevésnek, de rövidnek is bizonyultak, ezen új váltók egymástól távolabbi elhelyezésével lehetett segíteni. Az öt évtized alatt minden jelentősebb állomáson végeztek átépítést; Kassán, Zsolnán, Ruttkán és Liptószentmiklóson több alkalommal is.

1917-ben a vasút vezetősége felkérte Kandó Kálmánt, hogy végezzen előtanulmányokat a Ruttka–Oderberg részvonal villamosítására. Az iratokból kiviláglik, hogy a nagynevű mérnök drága (a kiküldetési- és napidíjakat, a tervezetek átadásának térítését a vasút részéről magasnak találták), de alapos munkát végzett. A villamos vontatás jelentősen csökkenthette volna az üzemi kiadásokat, de a hatalmas beruházást azokban a nehéz időkben a KsOd nem vállalhatta.

* * *

Az 1870-es években, bár a pénzügyi válság és a jelentéktelen személyszállítás nem kedvezett a vasutaknak, a KsOd áru fuvarozásával mégis évről évre növelni tudta bevételeit és üzleti fölöslegét. A teherszállítás, amely kezdetekben szinte kizárólag gabonakivitelből állt, meghatározó profilja az 1880-as évekre alakult ki: nehézipari nyersanyagok és késztermékek behozatala és elsősorban könnyűipari (papír-, textil-, élelmiszeripar) áruk kivitele. A KsOd szállítási teljesítményének minőségi és mennyiségi fejlesztésével, régi vállalatokhoz kapcsolódó kiszolgáló vágányok és iparvasutak alapításával illetve új vállalatok vasútra terelésével igyekezett növelni bevételeit. A vasút egyébként jó nyersanyag adottságokkal rendelkező területeken haladt keresztül. Az első iparvasút 1873 októberében nyílt meg: Márkusfalva állomásról Albrecht főherceg Bindt-völgyi vasércbányáihoz vezetett. A 18,96 km hosszú iparvasúti hálózatról az árut a KsOd vette át, és szállította a főherceg trznietzi vaskohójába.

Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a vasút osztrák része a Habsburg Birodalom egyik *legiparosodottabb* és igen nagy népsűrűségű területén haladt keresztül. Az összes vasúthálózatnak (HÉV-ekkel együtt) nem egészen egytizedét kitevő osztrák vonal az egész korszakban a társaság szállítási bevételeinek legalább 33-35 %-át tette ki. A vasút 1872-es megnyitása óta az osztrák-sziléziai és magyar vonalának üzletvitelét teljesen szétválasztotta. Az üzletvezetőség és a vonatmozgósítási szolgálat központja Teschenben volt. A két vonalrész önálló kezelése azzal vált teljessé, hogy a magyar vonalrész forgalmára Kassán üzletvezetőséget állítottak fel. (Ez a szétválás a vonatmozgósításra nem vonatkozott. A szerelvények gép- és személyzetváltás nélkül jártak át az országhatáron.) A KsOd-nál, más vasutakkal ellentétben, nem a magyar, hanem az osztrák vonal függetlenségére kellett nagyobb hangsúlyt fektetni. Ezt a célt szolgálta a tescheni üzletvezetőség *üzletigazgatósággá* minősítése 1907. november 1-jén.

A forgalom növekedése szempontjából nagy jelentőségű esemény volt a MÁV északi vonalának 1872-ben Ruttkán, az OMÁV új vasúti járatának (egykori Vág-völgyi Vasút) 1883-ban Zsolnán történt csatlakozása a KsOd vonalához. Az akkori két legnagyobb magyar vasút kocsijai, a sziléziai áruforgalomba bekapcsolódva, a KsOd vonalán közlekedtek. Az OMÁV 1884-ben megépítette a régóta tervezett Csaca–Zwardon vonalat, ami a legrövidebb eljutást biztosította Galíciába. Csatlakozó vasút hiányában a KsOd-dal kötött szerződést annak Zsolna–Csaca vonalának közös (*penge*) használatára. Az OMÁV államosítása után (1892) a MÁV e rövid vonal forgalmának ellátásával a KsOd-ot bízta meg és ehhez mozgonyokat is kölcsönzött.

* * *

A másik forgalomnövelő tényező a helyi érdekű vasútvonalak megépítése volt. Ezek iparfejlesztő hatása korábban vasúttól elzárt területen érvényesült, amelynek utasai és eddigi termékei a KsOd-on keresztül juthattak el más településekre. Az első HÉV-vonal építésének igénye a Gölnic patak völgyében, a vasérc- és szénbányászattal foglalkozó Gölnicbányán és Szomolnokon mutatkozott meg. Az építkezéshez az 1881-ben kiadott engedély alapján foghattak hozzá. A terepviszonyok miatt csak Gölnicbányáig épülhetett normálnyomtávú vasút, innentől nagyobb szintkülönbségekkel és kisvívi kanyarokkal 1000 mm-es keskenyvágányú pálya vezetett Szomolnokhútra. A vasútvonalat 1884 szilveszterén adták át a közforgalomnak. A keskenyvágányú rész

üzemét a társaság 1891-ig saját személyzettel látta el, ekkor ezt is a KsOd vette át. A következő HÉV-építkezés 1889 tavaszán kezdődött a Szepességen. Bár a KsOd fővonala északnyugat-délkelet irányban a vármegyét legnagyobb szélességében érintette, éppen az ennél északabbra, hegyvidéki tájon fekvő, régi szepességi városok (Késmárk, Lőcse és Szepesváralja) maradtak vasút nélkül. A Poprád-völgyi HÉV-hálózathoz 1894-95-ben a tátrai turizmus fellendítése érdekében – a kincstár költségére – még egy pályát építettek, amely Nagylomnicról vezetett Tátralomnicra. Ugyanezt a célt szolgálta a társaság saját tulajdonában, a Millennium évében épült csorbai fogaskerekű vasútvonal. Iglónál 1882-ben készült el a lőcsei, két évvel később Szepesolaszinál a szepesváraljai becsatlakozás. Közben egy nagyobb vállalkozás is eredményt hozott: a bártfaiak még 1892 nyarán kaptak engedélyt a városukat Eperjessel összekötő vasútvonal megépítésére. A szép kárpáti tájon vezetendő vasút építése már kellőképpen előrehaladott állapotban volt, amikor 1893 augusztusában egy felhőszakadás

Szárnnyonal	Távolság (km)	A megnyitás időpontja
GÖLNICVÖLGYI HÉV Margitfalva–Szomolnokhuta	7,5 + 25,5	1884. XII. 31.
OMÁV (1891-től MÁV) Csaca–Zwardon	20	1884. XI. 3.
POPRÁDVÖLGYI ÉS PODOLINI HÉV Poprád–Felka–Késmárk	13,2	1889. XII. 18.
Késmárk–Szepesbéla (Elágazás)	8,6	1892. VI. 6.
Elágazás–Podolin	11,0	1893. XII. 10.
Elágazás–Szepesbéla–Barlangliget	3	
LŐCSEVÖLGYI HÉV Igló–Lőcse	13	1892. X. 11.
EPERJES–BÁRTFAI HÉV Eperjes–Bártfa	44,89	1893. XII. 11.
SZEPESOLASZI–SZEPESVÁRALJAI HÉV Szepesolaszi–Szepesváralja	9	1894. X. 14.
TÁTRALOMNICI HÉV Nagylomnic–Tátralomnic	9,07	1895. IX. 1
Csorbá–Csorbá-tó (fogaskerekű vasút)	4,75	1896. VII. 29.
ÁRVAVÖLGYI HÉV Kralován–Árvaváralja	27,7	1898. XII. 4.
Árvaváralja–Turdossin	23,7	1899. VI. 18.
Turdossin–Szuchahora	19,1	XII. 21.
ZSOLNA–RAJECI HÉV Zsolna–Rajec	21,28	1899. X. 10.
RÓZSAHEGY–KORITNICAI HÉV Rózsahegy–Koritnica	23,6	1908. V. 2.
TRENCSEN-VÁRMEGYEI HÉV Csaca–Trencsénmakó	25,85	1914. VII. 9.
A KsOd által kezelt szárnnyonalak	normál- és keskeny összesen 256,89 + 53,85	= 310,74 km

3. táblázat

A Kassa–Oderbergi Vasúthoz
csatlakozó szárnnyonalak* A táblázat a HÉV-ek mellett a KsOd saját tulajdonú és általa
kezelt idegen vasutat egyaránt tartalmazza

szinte az egész felépítményt lemosta a töltésekről. A vonal átadása így majdnem fél évet késett.

Magyarország legészakibb és legszegényebb megyéje, Árva a századforduló előtt építette meg első és egyben utolsó vasútját. Az egyetlen lehetséges fővonal csatlakozás a megye déli részén Kralován volt. Innen épült az Árvavölgyi HÉV, amit három szakaszban adtak át a közforgalomnak 1898–99-ben. A vasútvonal jelentősebb személyforgalmat csak a megyeszékhelyig, Alsókubinig bonyolított le, de a teherforgalom a turdossini olajfinomítónak valamint a Ijeszki szénbányának és téglagyárnak köszönhetően szépen jövedelmezett. Szuchahoráról néhány évvel később elkészült a vasút folytatása Osztrák-Galíciába, Zakopane–Neumarkt felé.

A századforduló idején a HÉV-vonalak építésének nagy korszaka két – fürdő- és üdülőhelyek gyorsabb, kényelmesebb megközelíthetősége végett épült – vasútvonallal fejeződött be. Normál nyomtávon épült meg a zsolna–rajeci, míg 760 mm-es keskeny vágányon a rózsahegy–koritnicai szárnyvonal. A korszak végén, két héttel a trónörökös végzetes szarajevói útja előtt adták át az utolsó helyiérdekű vasutat Trencsén vármegyében, amely Csacáról vezetett Trencsénmakóra.

* * *

A Baross államosításai után talpon maradt magánvasutak rangsorában a KsOd 367 km saját tulajdonú magyarországi vonalával a Déli Vasút (704 km magyar–horvát vonal) mögött a második, 306 km hosszú általa kezelt HÉV- és idegen (Csaca–Zwardon) vasúttal az első helyen szerepelt.

A gazdasági növekedés és a kedvező vasútföldrajzi helyzetből adódóan a KsOd bevételei az 1880-as évek közepétől viharosan növekedtek. Negyven év alatt – 1872–1912 között a *bevétel* 3,6 millió koronáról 32,4 millióra nőtt: *megkilencszereződött*. (A személy- – teherforgalom bevételi aránya a kezdeti 1:5-höz képest, az 1880-as években 1:6-ra, később 1:4, 1:3,5-ra változott.) A vasút 1873-ban 1,876; 1875-ben pedig 2,685 millió tonna árut fuvarozott –, a DV és a StEG összes hálózatán majdnem tízszerannyit. Teherszállítási eredménye 1883-ban már 3,596 millió tonna, ehhez képest az elkövetkező másfél évtizedben nem is mutat jelentős előrelépést. (Az 1880-as években a DV magyar vonalain 2,426 millió tonnával szerénykedett, a többi – még nem államosított – magánvasút eredményei együttesen nem érik el a KsOd-ét.) Újabb nagymértékű fejlődés a századforduló után tapasztalható: 1904-ben 4,476; 1906-ban 5,206; végül 1913 – az utolsó békeév – csúcsteljesítménye: 7,54 millió tonna!

Az 1870-es évek mélyrepülése (1873: 702,5; 1875: 635,4; 1877: 546,8 ezer utas) után a személyszállítás ugrásszerű növekedése az 1880-as évek végétől figyelhető meg (1880: 647,4 ezer; 1887: 1,002 millió utas). Egyrészt a HÉV-vonalak révén a fővonal teher- és utasforgalma is növekedett. 1889. augusztus 1-jén a KsOd-on is bevezették a Baross-féle zónatarifarendszert, és ez óriási hatással bírt a személyforgalom fejlődésére (1890: 1,262; 1891: 1,576 ... 1897: 2,415 millió utas). A harmadik tényező a modern turizmus kialakulása volt. A KsOd nagyon sokat tett a felvidéki fürdőhelyek és különösen a Magas-Tátra üdülőforgalmának növeléséért. A turisztikai lehetőség kiaknázása Ráth Péter vezérigazgató [1888–1910] nevéhez fűződik. A millennium évében az egész ország csodálattal fogadta a KsOd fogaskerekű vasútját, ami a messze földről érkező tátrai üdülővendégeket az 1351 méter magasan lévő Csorbató állomására szállította. Ez a végállomás az akkori magyar vasúthálózat legmagasabban fekvő pontja volt. A tátrai üdülőhely közlekedésének újabb fejlesztése 1908-ban kezdődött. Ekkor alapították meg a Tátrafüredi Helyiérdekű Vasutat, amelynek 1000 mm nyomtávú, villamosí-

tott hálózata a hegy lábainál a KsOd vonalaihoz csatlakozott (Poprád-Felka, Csorba, Tátralomnic). 1908. augusztus 16-án készült el a Poprád-Felka-Tátrafüred-Tarajka vonal (15,7 km), ezt 1911. december 15-én a Tátraszéplak-Tátralomnic (9,5 km), majd 1912. augusztus 5-én a Csorbató-Tátraszéplak (13,6 km) szakaszok követték. Tátrafüredről 2 km-es függővasút vezetett Tarajkára, a Tarpatoki-völgyi vízeséshez. Az üdülőkényben a villamos vasút sűrű menetrenddel szolgálta a vendégeket. A KsOd századforduló utáni személyszállítási eredményei (1904: 3,046; 1906: 3,442; 1913: 5,036 millió utas) már a vasút megváltozott társadalmi funkciójáról tanúskodnak.

A világháborút megelőzően a KsOd fővonalának magyar részén 93, az osztrákon 47 gyártelep működött az állomások mellett. Az orlói vasútvonalon 5, Bártfán 2, a Gölnic völgyében 9, Szepesváralján 3, Lőcsén 2, a Poprád völgyében 8, a koritnicai HÉV-en 6, az árvain 4, Rajec felé 3, Turzófalván (Trencsénvármegyei HÉV) 1 gyár üzemelt. Ezek részletes felsorolása nem lehet célunk és feladatunk. A legtöbb üzem – természetesen – Kassán működött, utána Rózsahegy, Liptószentmiklós, Poprád, Igló és Zsolna következett. A városokban textil-, papír-, bútór-, építő- és élelmiszeripart találunk; a hegyvidéki, folyóvölgyi településeken fűrésztelepek, papír-, üveg- és téglagyárak, szeszfinomítók, bányák és malmok működtek. Zsolnán és Kassán vegyipari üzemek is ontották a füstöt és termékeiket. Amikor 1903-ban Fenyőházán, a magyar kincstári fűrésztelepen a faáruk szállítását vasútra akarták terelni, a gyógyfürdő klímájára való tekintettel a gőzüzemű vontatást nem engedélyezték. A 760 mm-es villamosított erdei vasút 1904-ben nyílt meg, járműveit a Ganz szállította. A felvidéki iparosodást jól jellemzi, hogy a korszak végére a KsOd vonalán aligha található olyan állomás, amely mellett ne folyna valamilyen ipari tevékenység. (Osztrák-Sziléziában az ipar és kereskedelem központja – a KsOd mentén – Teschen volt. A karwini, dombraui bányászat és a trzynietzi vaskohászatról már esett szó.)

A gazdasági fejlődést, ha nem is azzal megegyező tempóban, a társadalmi fejlődés követte. A tájak, amelyeken a vasút végighaladt, a Felvidék szebbnél szebb vidékei voltak, de élet-színvonal szempontjából igen nagy volt közöttük a különbség. Egy-egy isten háta mögötti észak-trencsényi, árvai vagy liptói község lakója, ha nagy néha Zsolnára, keletebbre élő sorstársa pedig Iglóra, Kassára esetleg Eperjesre tévedt, azt hihette, hogy egy másik világban jár. A leglátványosabb urbanizációt Kassa produkálta. Felső-Magyarország központja építészeti nevezetességekkel, festői természeti szépségekkel és szorgalmas iparral egyaránt dicsekedhetett. Közúti vasútja a pályaudvar-Fő utca-Csermelyvölgy között 1891-ben nyílt meg. Amikor a vasutat 1911-ben villamosították, hálózata már 23 km-re gyarapodott. Az abaúji megyeszékhely nyomában Eperjes és Igló, a két iskolaváros, Rózsahegy, Zsolna, Liptószentmiklós és Bártfa lépegettek. A történelmi levegőjű szepességi városok, bár az ipar és kereskedelem nem rekedt kívül falaikon, de – nemcsak ezen falak miatt – nem terjeszkedtek, bővültek jelentékenyen. Az ásványiból kimerült Gölnic-völgy településeinek pedig folyamatosan csökkent a lakosság. A csalódottak innen és Árva, Liptó vidékeiről egyaránt tömegesen vándoroltak ki az Újvilágba. Óriási fejlődését kizárólag a vasútnak köszönhetette Ruttkai, „ezen tisztán forgalmi tekintetéből ki-szemelt, de magában véve teljesen jelentéktelen helység”.^{*} A századforduló után a soknemzetiségű Kassa lakosságának 75 %-a magyar volt, a Szepesség városakóinak a többsége még mindig németajkú. Eperjesen némiképp a magyar, Bártfán már a szlovák lakosság volt többségben. (Az

^{*} A cs. k. szab. Kassa-Oderbergi Vasút üzletjelentése, 1874.

északi határmegyékben a lengyelek népessége is számottevő volt.) Nyugat felé haladva a városok népességében is egyre inkább a szlovák többség érvényesült; Árva, Liptó és Trencsén vármegye községei pedig – talán a földbirtokost leszámítva – színszlovákok voltak. Ahogy a dualista Magyarország eltávolodott kezdeti liberális nemzetiségi politikájától, úgy vált egyre nagyobbá a távolság az önrendelkezési jogaiiban számtalanszor korlátozott felvidéki szlovák majoritás és anyaország között.

A 4. táblázat a népesség alakulását mutatja be a KsOd és szárnyvonalai mentén fekvő néhány jelentősebb településen.

* * *

	1850	1870	1891	1910
Kassa	13 034	21 742	32 165	44 211
Korompa	1858			6378
Szepesolaszi	3238			2413
Igló	6171		7345	10 525
Poprád	1170		1156	2283
Liptószentmiklós			2940	3251
Rózsahegy	3531		6879	12 249
Ruttka	366		2933	6262
Zsolna	2495		4117	9179
Eperjes	6311	10 772	14 447	16 233
Kisszeben	2590			3288
Bártfa	4941	5303	5069	6102
Gölnicbánya	5016	5205		3833
Szomolnok	4048			2345
Szomolnokhuta	1437			1189
Szepesváralja	3144			3129
Lőcse	5270	6807	6318	7528
Késmárk	3375		4891	6317
Alsókubin	1261			1821
Teschén			15 220	35 790
Karwin				16 801
Oderberg			1371	5810

4. táblázat

* 1900, ** 1920

A vasúti személyzet életéről viszonylag kevés adat ismeretes. A KsOd

vonalainak megnyitása egybeesett a nevezetes vasút-magyarosító küzdelemmel. Ekkor a vasút már negyed évszázados múltat tekintett vissza hazánkban, és a neoabszolutizmus korának vasútvállalatainál vontató- és vontatott jármű, felszerelés és személyzet egyaránt nyugatról érkezett. Egy-egy új vonal ünnepélyes megnyitása előtt végighaladt a „benépesítő vonat”: az idegen vasutasok ezzel érkeztek meg új szolgálati helyükre. Kivétel nélkül minden vasút szolgálati nyelve a német volt. A kiegyezés után egyre erősödött a magyar földön magyar vasutat akarók hangja. Az első vasútmagyarosító rendelet még 1867-ben kelt, de nem volt semmi fogamatja. 1868-ban a Vasúti és Hajózási Főfelügyelőség megkövetelte a vasutaktól, hogy az új alkalmazottak felvételénél kritérium legyen a magyar nyelv ismerete. Egy évvel később a nyomtatványok magyar nyelven is történő kiadását rendelték el. Az eredeti elképzelés szerint 1871-ig kellett volna a vasutaknak a magyar szolgálati nyelvre áttérni – ebből semmi sem valósult meg. Néhány vasút alkalmazott ugyan nyelvtanárt, de az órákra senki nem járt...

Látnunk kell a probléma másik oldalát is. Egy-egy magánvasútnak több száz alkalmazottat kellett volna taníttatnia; az 1868-as rendeletet pedig, ha akarták volna, sem tarthatták be, mert 1871-ig nem folyt az országban magyar nyelvű szakemberképzés. Még a MÁV is csak két év után (1870–71-ben), lépésenként tért át a magyar szolgálati nyelvre. Az újabb határidő a megmagyarosodásra 1874. január 1-je volt. A rendelet szerint 1873 elejétől a felsőbb (minisztériumi) és alsóbb (municipális) ügyintézésben kellett felvenni a magyar nyelvet, 1874-től pedig az ügyintézés minden területén. A korabeli sajtó kritikus gondossággal figyelte az egyes vasutak lépéseit: az Alföld–Fiumei, Első Erdélyi és Kassa–Oderbergi Vasutat többször elmarasztalták idegen szellemiségükért, de a legkevesebb hajlandóságot a változtatásra a StEG és a DV mutatta. A nyelvrendelet gyakorlati érvényesítésére és a magyar mérnökgárda

„beérésére” csak Péchy Tamás minisztersége idején [1875–80] került sor. A magyarországi vasutak öltözetét már az 1868. szeptember 17-i, Mikó Imre közlekedési miniszter által kiadott rendelet egységesítette. Maga az egyenruha Baross 1888-as rendeletéig többször változott. A magánvasúti egyenruhák csak annyiban tértek el az államvasúti ruházattól, hogy a szárnyaske-
rék fölé nem került szent koronás jelvény.

Még Baross korszaka *előtt* a magánvasúti alkalmazottak fizetését a MÁV-dolgozók bérével maximálták. Ezt jobb üzleti eredmény esetén sem lehetett meghaladni. (Az 1880-as évektől a DV és az OMÁV is ennek elfogadására kényszerült.) A ksodisták zúgolódtak ugyan, hiszen a vasút szállítási eredménye a személyzet arányában meghaladta a többi vasútét, tehát ez az egységesítés reájuk nézve kedvezőtlen volt. Végül kénytelenek voltak beletörődni a megváltoztathatatlanba. Ennek ellenére a MÁV-dolgozókhoz fűződő viszonyuk példamutatónak tekinthető. A kassai pályaudvaron tekepálya társaság, Ruttkán 1886-tól Vasúti Alkalmazottak Klubja működött, amelyekben mindkét személyzet képviseltette magát. Az alkalmazottakat saját vasútjukon az államvasúti rendszerrel megegyező utazási kedvezmények illették meg, más vasút igénybevétele esetén viszont az arra érvényes szabadjegyet esetenként kérvényezni kellett.

A KsOd vasutaséletének központja a ruttkai főműhely volt. 1883-ban a kocsijavító üzem, 1892-ben a szertár leégett. A műhelyen ezért tűzoltóságot szerveztek. A tűzoltókból remek fűvós- és vonószemekar alakult. A tanonciskola 1890-ben, – a MÁV-val karöltve alapított – népiskola pedig 1894-ben nyitotta meg kapuit. A későbbi években fogyasztási szövetkezet és villanyvilágítás (1896), majd önálló plébánia alapítása (1899) jelezte az egyre otthonosabb vasúti telep fejlődését. A nagyobb forgalom miatt a műhely kapacitását is növelni kellett, a korszerűsítés után állománya 135 mozdonyból és 3032 kocsiból állt. Fedett helyen 22 lokomotív és 50 kocsi, a szabadban 200 kocsi tárolására volt lehetőség. A főműhelynek 1876-ban 185, a világháború előtt 645 munkása volt. Átlagos napi keresetük 1,59; havibéruk 41 Ft volt – ez nagyjából megegyezett az alacsonyabb fizetési fokozatba tartozó vasúti hivatalnokok bérével.

Saját személyzetük gyermekei számára, Ráth Péter kezdeményezésére, az 1899. szeptemberi tanévnyitóra készült el a KsOd nevelő- és tápintézete a „Szepesség fővárosában”, Iglón. A megnyitó ünnepségen Falk Miksa, aki 1890 óta az igazgató tanács elnöke volt, mondott beszédet. Ebben azt is hangsúlyozta, hogy a családjuktól távol szolgáló vasúti személyzet nem tud gyermekei erkölcsi és szellemi épülésére kellő gondot fordítani. Az új iskola a szükséges nemzeti érzést is közvetíti majd a 150 szegény (elsősorban szlovák- vagy németajkú) vasutas csemete számára. A KsOd is támogatta a MÁV 1909-ben épített kőszegi vasutas árvaházát.

A KsOd-vasutasok 1904. április 19–24. között, a nagy vasutassztrájk idején – bár egyetértésükről biztosították a mávistákat – teljesen nyugodtan viselkedtek. A vasutasok egymásért is küzdöttek: a MÁV-személyzet által kiharcolt bérrendezés és a szakmai egyesületek alapítására vonatkozó jog az 1907-ben megalkotott vasúti törvény alapján a magánvasúti dolgozókat is megillette. Adatunk van arra vonatkozóan, hogy az üzletigazgatóság engedélyezte személyzetének a május 1-je munkaszünetes napként történő megünneplését. 1915 végéig 101 ksodista áldozta életét az első világháború véres öldöklésében.

Ráth Péter a KsOd vezéralakja volt. Vasútjánál egész sor ragyogóan képzett mérnök talált állást, akiknek szakmai tudása révén a Kassa–Oderbergi Vasút a Monarchia mintavasútjává vált. Ilyen kiváló szakember volt a tescheni üzletvezetőségénél *Illich Ferenc*, *Köry Antal* vagy

Id. Willheim Gusztáv, a gépészeti szakosztály élén *Samarjay Lajos* és *Éder Róbert*, az építési és pályafenntartási osztályon *Wünscher Frigyes*, a forgalomszervező *Nógrády Ferenc*, a tarifakészítő *Szekula Gyula* vagy a pénzügyi igazgató, *Kincl Antal*. A közlekedési jog nemzetközi szak tekintélye volt *Hausser Adorján*, de mellette a KsOd másik neves jogtanácsosa, *Senn Ottó* is utóbb a szakma legmagasabb pozícióiba emelkedett. Ráth Péter 68 évesen, 1910-ben vonult vissza. A közlekedésügy tapasztalt kádere, *Pulszky Garibald*i követte. Az összeomlást követően, 1922-től *Nógrády Ferenc*nek, majd 1923-tól *Szigeti János*nak már „csak” a vasút felbomlásának szomorú ügyintézése jutott. 1910-ben vezércsere volt az igazgató tanács élén is: a MÁV-nál 22 évig elnöklő, a korabeli közvélemény (és a vasúttörténeti irodalom) által elég szélsőségesen megítélt *Ludvig Gyula* kinevezését amolyan „szellemi elfekvőnek” tekinthetjük. *Ludvig* 1919. januári öngyilkossága után *Sieghardt*ot, a főrézvényes *Oszták Földhitelintézet* kormányzóját választották az igazgató tanács elnökévé.

Elvesztett háború, elvesztett vasút

Ausztria–Magyarország az első világháborút elveszítette, és ennek következményeként a felszínre kerülő belső konfliktusok (polgári forradalmak ill. a nemzetiségek szeparatista törekvései) 1918 őszén elmosták a Habsburg Birodalmat. A felvidéki szlovákok, önálló függetlenségük feladásával, fokozatosan a cseh–szlovák egyesülés álláspontjára helyezkedtek, amit a Szlovák Nemzeti Tanács – hosszas viták után – az október 30-ai turócszentmártoni nyilatkozatban deklarált. (A Cseh Nemzeti Tanács már két nappal korábban bejelentette a független csehszlovák állam megalakulását.) A csehek november 11-én törtek be Szlovákiába, és – a Károlyi-kormány tárgyalási kísérleteit figyelmen kívül hagyva – egy hónapon belül a Szepességig nyomultak előre. Bár Kassa előtt a magyar csapatok visszavetették őket, *Vyx* december 24-ei jegyzéke elismerte az addigi cseh foglalást, és újabb egy hónapon belül a csehek elfoglalták a jegyzékben részükre biztosított terület egészét. A magyar Tanácsköztársaság ellen 1919 áprilisában támadólag fellépő csehszlovák intervenciót a Vörös Hadsereg késő tavasszal visszaverte, és júniusban visszafoglalta a Csallóközt, Zólyom, Gömör-Kishont, Abaúj-Torna és Sáros megyéket. Mindez csak időszakos siker volt: a Clemenceau-jegyzék a Felvidék feladására, a július végi román támadás pedig a megfutamodásra kényszerítette *Kun Béláék*at. Magyarország az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés alapján az egész Felvidéket (a kárpátukrán és csallóközi területtel együtt) elveszítette.

A Kassa–Oderbergi Vasút valamennyi vasútvonala Magyarország új északi szomszédjához, Csehszlovákiához került. A vasút ügye nemcsak csehszlovák–magyar, de elsősorban cseh–szlovák–lengyel vitaként merült fel. Lengyelország ugyanis Szilézia nagy részével magának követelte Teschent, a csehszlovák fél viszont a KsOd vonalához ragaszkodott. A magyar határmegállapításokhoz hasonló groteszk módon a lengyelek megkapták a belvárost, a csehek a pályaudvart, a vasúttal és a külvárossal.

A stratégailag is nagy fontosságú Kassa–Oderbergi Vasutat még 1918. november 4. – december 6. között elfoglalták a Felvidéket megszálló „szokolistákból, önkéntesekből és hevenyében összetoborzott nemzetőrökből” * álló cseh katonai alakulatok. A vasút magyar nemzetiségű személyzetének többsége (700 fő) azonnal elmenekült vagy kiutasították, és a trianoni Magyarország területén próbált magának megélhetést biztosítani. 1918-tól ’21-ig a vasúti

* Gratz Gusztáv: A forradalmak kora. Magyar Szemle Társaság, Bp., 1935. 55. p.

személyzet ellátását kölcsönképpen a MÁV fizette. 1920 februárjától a vasútüzemet a frissiben alapított Csehszlovák Államvasutak vette át. *A vasút elfoglalása két éven át a hatalmi önkényen alapult.* Csak ezután fogtak hozzá a KsOd bonyolult helyzetének törvényes rendezéséhez. A vasútvonalak Csehszlovákiában, az igazgatóság Magyarországon, a főrészszenyes (Österreichische Bodenkreditanstalt – Osztrák Földhitelintézet) Ausztriában volt. A párizsi békeszerződés vasúti cikkelyei az ilyen esetek rendezését az érintett államok közötti későbbi tárgyalásokra bízták. A Déli Vasút talán még kényesebb helyzetének bécsi ideiglenes és római végleges rendezése a KsOd ügyéhez is példát nyújthatott (volna). Nem ez történt.

1920. december 20-án a prágai parlament meghozta a kriminális 690 sz. törvényt, amely feljogosította az államot, hogy a területén lévő magánvasutakat – a tulajdonosok esetleges hozzájárulása nélkül is – államosíthassa. Ugyanakkor a törvény 4. §-a a magánvasúti személyzet sorsáról rendelkezett: addig szerzett jogaik megőrzése mellett az államvasúti alkalmazottakra vonatkozó nyugdíj-, beteg- és balesetbiztosítási szabályzatokat rájuk is kiterjesztette. (A sietség a fokozódó cseh–szlovák nézetkülönbséggel magyarázható.) A törvény alapján 1921. január 25-én a vasút vezérigazgatója és a főrészszenyes megállapodást kötött a csehszlovák kormánnyal. Ebben a vasút vezetői hozzájárulásukkal utólagosan szentesítették a *de facto* már korábban megtörtént állami kezelésbe vételt. Lényegében Sieghardt, a földhitelintézet *kormányzója* egyezett meg a csehekkel: a csehszlovák állam minél kevesebbet ad a vasutasoknak, annál többet térít meg a bank részére. Ezek szerint állapodtak meg a vonalszemélyzet sorsáról: egy hónapon belül minden dolgozónak jeleznie kellett, hogy tovább szolgál vagy a felmondási idővel végkielégítést kéri. A vezérigazgatóság dolgozóit – a vasútvonal átvételével rájuk már nem volt szükség – a prágai vasúti minisztérium szeptember 5-én szólította fel, hogy *három* napon belül nyilatkozzanak: hajlandóak szolgálni feltétel nélkül a ČSD bármelyik vonalán – amennyiben csehszlovák állampolgárok vagy annak felvételére jogosultak és beszélik a csehszlovák (sic!) nyelvet –, vagy *felmondási idő nélkül* kéri végkielégítésüket és nyugellátásukat. 398-an kiléptek, 61-en kívántak továbbra is alkalmazásban maradni és ebből 14 személy kérelmét fogadta el a csehszlovák szakminisztérium. Heten – a felmondási idő hiányára hivatkozva – a diszkriminációt visszautasították: Ők ezután nem kaptak semmiféle illetményt és járandóságot. A végkielégítettek egy évig a teljes fizetést, azután a nyugdíjat kapták. 1921. október 1-jén a prágai lapokban megjelent a csehszlovák kormány szeptember 24-én hozott „unifikációs” rendelete, amely a KsOd átvett vasutasaira is kiterjesztette a ČSD vasutasaira vonatkozó jogokat és kötelezettségeket. *A vasúti személyzet ügyének rendkívül gyors, felmondási idő nélküli intézése tehát azt a célt szolgálta, hogy közülük az átlépést lehetőleg a legkevesebben válasszák.* A rendezés után az egyenlősítést már könnyű szívvel meg lehetett adni a ténylegesen átlépett néhány vasutasnak. Az unifikáció *nem vonatkozott* a KsOd magyarországi nyugdíjasaira, így a ČSD nyugdíjasainak jogai (özvegyi nyugdíj, halotti negyed, háborús évek beszámítása) őket nem illették meg.

Még ugyanezen a napon a személyzet ügyeinek „rendezésével” a vasúti minisztérium a csehszlovák vasúti minisztérium a KsOd budapesti vezérigazgatóságát feloszlatta. A felszámolási eljárásra a Vezérigazgatóság néhány ügyintézőjéből megalakult a KsOd Társasági Ügyvitel.

A részvénnytársaság 1921. március 4-én az igazgatóság pesti épületében tartotta rendkívüli közgyűlését. A közgyűlés a január 25-ei egyezményt *jóváhagyta*, az igazgatósági tagok nem mertek ujjat húzni a főrészszenyessel. Sieghardt prágai megegyezését követően a részvénny-

tulajdont lépésekben átvette a csehszlovák állam. A helyzet rendezésével a csehszlovák állam többé már nem erőltette az államosítást.

1923. április 8-án 547 taggal megalakult a Kassa–Oderbergi Vasút Magyarországi Nyugdíjasainak Egyesülete. Az egyesület irodáját a vasúti és hajózási klub Csengery utcai székházában rendezte be. A társaság tiszteletbeli elnöke Ráth Péter, elnökei (időrendben) Wünscher Frigyes, Szigeti János és Nógrády Ferenc egykori KsOd-igazgatók voltak. A vasúttársaság emléktábláját 1932. október 3-án leplezték le a Vezérigazgatóság egykori épületén (Bp., Széchenyi u.) Az ügyintézkést mindvégig (1944-ben a német megszállás után az egyesületeket betiltották) Kubányi László titkár végezte. A tagságot a *Körlevelek* útján tájékoztatták az új fejleményekről. A nyugdíjas egyesület fő feladata a magyarországi KsOd-nyugdíjasok érdekvédelme volt. A vezetőség állhatatosságának köszönhetően a KsOd-nyugdíjasok a MÁV-tól megkapták ugyanazokat a kedvezményeket (utazási és tüzelőanyag-vásárlási kedvezmény), amelyeket a mávista nyugdíjasok élveztek. Mivel nyugdíjuk a megélhetésre nem volt elegendő, a ksodisták többsége – a még aktívak és a nyugdíjellátásból kihagyottakhoz hasonlóan – munkát vállalt. Legtöbbjük a főváros közlekedési üzeménél, a Duna–Száva–Adria Vasútnál (az egykori Déli Vasút) és a Budapesti HÉV-nél helyezkedett el. A nyugdíjrendezésből kiszorultak a KsOd Volt Alkalmazottainak Szövetségét alapították meg. (Teghze Gerber Frigyes vasúti főfelügyelő volt az elnök, Vass Imre a titkár.) A KsOd még aktív vezetői általában a MÁV-nál kaptak alkalmazást. Ráth Péter ragyogó iskoláját igazolja, hogy többen vezető beosztásba kerültek. 1927-ben Samarjay Lajos a MÁV elnöke lett, utóda 1934-ben Senn Ottó – mindketten korábban a Kassa–Oderbergi Vasút tisztikarához tartoztak.

A nyugdíjasok csak azt nem kapták meg, ami őket a legteljesebb mértékben megillette volna: nyugdíjuknak és jogosultságaiknak rendezését. Pedig 1927-ben a kapcsolatok javulásával erről is megállapodott a két ország kormánya. A ksodistákat unifikálták. Erről a magyarországi nyugdíjasokat a Poučenie (Kioktatás) tájékoztatta. Ehhez azt a fizetési osztályt vették alapul, amelybe a tényleges szolgálat utolsó időszakában tartoztak. Ezt átminősítették a ČSD fizetési osztályába, és az aszerinti nyugdíjat állapították meg, amelyet a magyarországi nyugdíjas csehszlovák korona–magyar korona (pengő) átváltással kapott meg. Ekkor állapodtak meg a KsOd magyarországi cégtörléséről is. A részvénytársaság utolsó budapesti ülését 1927. november 23-án tartotta Jaroslav Ouředníček alelnök vezetésével, amelyen a résztvevők elfogadták a nyugdíjrendezést. A KsOd székhelyét Kassára tette át.

1928. január 1-jétől – két évre visszamenő hatállyal – a magyar ksodisták már a rendezett nyugdíjukat kapták meg Prágából. De a pénz átváltása és a két ország árszínvonala közötti nagy különbség miatt ez a nyugdíj Magyarországon nem sokat ért. A helyzetet rontotta, hogy a 1929–33-as gazdasági válság idején a ČSD-nyugdíjakat sorozatosan csökkentették, a koronát pedig leértékelték. A nyugdíjak eredeti összeg szerinti rendezése Csehszlovákiában csak 1937-ben történt meg.

Így a magyar ksodisták számára ez a megoldás is elfogadhatatlan maradt. Jogos igényük az volt, hogy nyugdíjfizetési besorolásukat ne a ČSD, hanem a MÁV kategóriájához illesszék. Ezt azonban a legmagasabb helyeken kilincselve sem sikerült kieszközölniük.

1938. november 2-án az I. bécsi döntés átrajzolta Közép-Európa határait. A Felvidék Magyarországnak ítélt részével visszakertült a Kassa–Hernádtihany közötti 7 km hosszú KsOd-vonal a társaság kassai ingatlanaival együtt. Ugyanakkor Lengyelország megkapta Cseh-Szilézia egy részét (Tescheni hegyvidék), Szlovákia északnyugati csücskét és ezzel a Csaca-

országhatár és Csaca–Zwardon vonalakat. Csehszlovákiát 1939 márciusában a Német Birodalom megszállta, megalapította a Cseh–Morva Protektorátust és az önálló Szlovenszkrát. Lengyelország 1939. szeptemberi lerohanásával Lengyel–Szilézia is Németországhoz került. Az addigi lengyel fennhatóságú KsOd-vonalak üzemét a németek a szlovák vasútnak adták át (SŽ). 1940. november 15-én Berlinben a német, magyar és szlovák szakminisztérium megállapodott a területükre eső KsOd-vonalak államosításáról. Ezután minden állam maga fizeti a saját területén élő KsOd-nyugdíjasok illetményét. Magyarországon és a Protektorátus területén több nyugdíjas élt – ezért nagyobb volt a nyugdíjteher –, mint a rájuk eső vonalhossz. Ezt az aránytalanságot Szlovenszko egyenlítette ki, Magyarországnak évi 70 millió, Németország részére fizetendő 28 millió szlovák koronával.

A KsOd-nyugdíjasok 1939 februárjában helyzetüket Emlékiratban tárták a magyar Közlekedési Minisztérium elé, és annak rendezését kérték. Emlékszüink rá, 1918 előtt rendelet tiltotta, hogy a ksodisták fizetése meghaladja a MÁV-vasutasokét. Így a KsOd-vasutasok részéről az a minimális igény, hogy nyugdíjuk a MÁV-nyugdíjasokéval megegyezzen. Mindhiába. A minisztérium felállította a Volt KsOd-alkalmazottak Ügyeit Intéző Állandó Bizottságot, amely utoljára 1943 októberében helybenhagyta az egykori csehszlovák vasúti minisztérium nyugdíjrendezését. Sehr Gusztáv, az egyesület nyugdíjügycéért felelős választmányi tagja nem adta fel: még 1947-ben Gerő Ernőt, az új éra „hídverő” szakminiszterét is petíciókkal ostromolta a saját és még néhány élő sorstársának ügyében.

Talán nem volt felesleges az egykori KsOd-vasutasok 1918 utáni szomorú pályafutásán végigtekinteni. Súlyos tévedés lenne, ha az esetet néhány mindenkor, mindennel elégedetlen kisöreg aggályoskodásának tartanánk. Az első világháború és az azt lezáró békediktátum elmosta az addigi állam- és intézményrendszert, és ennek következményeit szenvedték a régi világból megmaradtak életük hátralevő részében.

* * *

A Bárdossy-kormány még 1941. október 26-án a 6790/1941. sz. rendeletével szentesítette a berlini megállapodás határozatait, ezzel a Kassa–Oderbergi Vasúttársaság megszűnt.

* * *

A második világháborúig a KsOd fővonalán a ČSD nem végzett számottevő korszerűsítést. Az 1945 utáni években a vasútvonalat felújították, villamosították és számos helyen új nyomvonalra helyezték. Óruzsín és Főnixhuta között hatalmas új alagút építésével kiváltották a Hernád szűk völgyében vezetett, kisvív kanyarokkal tűzdelt régi pályát. A völgyben víztározó épült, így a régi iparos falut, Kassahámort megszüntették, lakóit más fálvakba költöztették. A célszerűség azt kívánta, hogy Karwin után a vasutat az egykori Fridek–Mistek–Petrovitz vonalra tereljék. Az új fővonal a korábbi deltavágányon éri el az egykori Ferdinánd Császár Északi Vasút Petrovitz felől érkező szakaszát (itt ma Lengyelország felé ágazik el), és azon halad Oderbergbe. A tervezett HÉV-vonalak közül csak a Podolin–Orló szakasz épült meg. 1945 után a lengyel–csehszlovák átmenő forgalomban két új határállomással (Plaveč és Muszyna) kapott a korábbinál nagyobb jelentőséget az Eperjes–Krakkó útirány, viszont megszűnt a zwardoni és szuchahorai átmenet. A helyiérdekű vasutak közül a korinica HÉV-et számolták fel. A Csorba-tói fogaskerekű vasutat 1931-ben megszüntették, és három évtizeddel később régi helyén villamosított vasútvonalat építettek.

* * *

1992 végén Csehszlovákia megszűnt. Hetvenöt évvel azután, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlott, az önálló Csehország és Szlovákia határa Csaca és Mosty között ugyanott húzódik, mint a történelmi Magyarország és Ausztria között annak idején.

Megjegyzések

Jelen tanulmány 1996-ban a József Attila Tudományegyetem Új- és Legújabb Kori Magyar Történeti Tanszékén készített szakdolgozatom jelentősen rövidített változata. A Belvedere folyóiratban a több mint száz tétele jegyzetapparátus közléséről – hely hiányában – el kellett tekintenem. A szövegben csak az idézeteket láttam el lábjegyzetekkel. A dolgozat elkészítéséhez a Budapesti Közlekedési Múzeum archívumában és könyvtárában, valamint a MOL Közmunka- és Közlekedéstudományi és Kereskedelemügyi Minisztériumok iratanyagában kutattam a vasúttársaság életére vonatkozó adatokat, iratokat, üzletjelentéseit. A szaklapok mellett a korabeli napi- és hetilapokat is felleltem, továbbá a korszak statisztikai évkönyveit. A Kassa–Oderbergi Vasút történetéről eddig semmilyen összefoglalás nem jelent meg, Kubinszky Mihály a vasút építészeti, Fialovits Béla és Lányi Ernő vontatójárműveinek, Varjú Béla vontatott járműveinek történetét kutatta. Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – néhány olyan munkára hívom fel az érdeklődők figyelmét, amelyek a KsOd-dal (is) foglalkoznak:

- ▣ *Bek, Jindřich – Kvarda, Karel*: Atlas Lokomotiv 1. Praha, Nadas, 1970. 87; 92., 117–118., 165–197.
- ▣ *Eperjesi László*: Magyarország közlekedése a trianoni békeszerződés után. A nemzetközi kapcsolatok alakulása 1920–1938 között. In: A Közlekedési Múzeum évkönyve IX. 1988–92. Műszaki Könyvkiadó, Bp., 1994. 141–180.
- ▣ *Horváth Ferenc*: Hazai és külföldi vasúti balesetek. KÖZDOK, Bp., 1995.
- ▣ *Kubinszky Mihály*: Adalékok a Kassa–Oderbergi Vasút egykor magyar területén épült magasépítményeinek történetéhez. In: Vasúthistória Évkönyv 1994. 189–195.
- ▣ *Kubinszky, Mihály*: Die Kaschau–Oderberger Eisenbahn. In: Eisenbahn 2/1995. 56–61.
- ▣ *Lányi Ernő*: A magyar magánvasutak és mozdonyaik (kézirat) 39–42.
- ▣ *Majdán János*: A vasszekér diadala. A magyarországi vasútépités 1914-ig. In: Népszerű Történelem. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1987.
- ▣ *Miklós Imre*: A magyar vasutasság oknyomozó történelme. A legelső vasúttól napjainkig. Szerzői kiadás [1937].
- ▣ *Ruzitska Lajos*: A magyar vasútépités története 1914-ig. KÖZDOK, Bp., 1964.
- ▣ *Ságody István*: A kassa–oderbergi vasút építészeti és gazdasági viszonyairól. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 1881. 607–608.
- ▣ *Stockklausner, Johann*: Dampfbetrieb in Alt-Österreich. 1937–1918. Verlag J. O. Slezak, Wien, 1978. 56–57., 110–111.
- ▣ Geschichte der Eisenbahnen der österreichischen-ungarischen Monarchie I. Szerk.: Hermann Strach. Wien–Teschen–Leipzig, 1898.
- ▣ Ungarische Lokomotiven und Triebwagen. Herausgegeben von Mihály Kubinszky. Bp., Akadémiai Kiadó, 1975. 86–88., 168–172., 333. (A vonatkozó részt Varjú Béla írta.)
- ▣ *Varjú Béla*: A magyarországi nagyvasutak kocsijainak fejlődése 1846–1918 között. IV/1. Személykocsik, IV/2. Teherkocsik. 1880–1918. [Kézirat]
- ▣ Magyar vasúti évkönyv. 1878–1884. Szerk.: Vörös László. Kiadja: Mihók Sándor, Bp.
- ▣ *Willheim Gusztáv*: A Kassa–Oderbergi Vasút átadása. In: Magyar Mérnök és Építész Egylet Közlönye 1921. 84–85.
- ▣ *Zelovich Kornél*: A magyar vasutak története. In: A magyar közlekedéstudomány monográfiája. Bp., [é. n.]

A mellékelt fotók a Múzeum, Kubinszky Mihály és Lányi Ernő gyűjteményéből származnak. A téma feldolgozásához Kubinszky professzor, Lányi Ernő és Szabó Pál Csaba adott útmutatást; Magyarits Katalin, Csiszár Gábor és Máthé Zoltán pedig gyakorlati segítséget. Ezúton mondok nekik köszönetet.

Szabó Pál Csaba

A síneken

Vasutas illetmények a századeleji Magyarországon

„... nemcsak az állami tisztviselőkhez hasonlóan előnyösebb az államvasúti tisztviselők helyzete, hanem más államok vasutainak és más vasúti magánvállalatok alkalmazottainak fizetéséhez mérten is. Közép-Európában alig van ma vasút, amely jobban dotálná tisztviselőit, mint a hogy ezen túl a magyar állam fogja azokat fizetni. Nemcsak a magyarországi magánvasutak, pl. a Dél-vasút, vagy a többi vasutak nem fizetik ilyen erősen tisztviselőiket, hanem az osztrák, az olasz, vagy a porosz vasutak sem.”

(Hoitsy Pál, a Képviselőház pénzügyi bizottságának előadója. 1907.)

A fizetési osztályokba sorolás a vasutasok számára nem csupán az anyagi juttatások bizonyos évi tömegét jelentette, hanem – a köztisztviselőkhez, vármegyei és állami alkalmazottakhoz hasonlóan – a társadalmi kötelességek, jogok és lehetőségek jól körülhatárolt, begzakarolt és elismert szerepvállalásait is.

A vasutas illetmények mint állandó és rendszeresített pénzkifizetések egy adott szolgálati osztályba és megfelelő fizetési fokozatba történő kinevezéshez kötődtek.

A vasutas illetmények mint állandó és rendszeresített pénzkifizetések egy adott szolgálati osztályba és megfelelő fizetési fokozatba történő kinevezéshez kötődtek. A vasutasok fizetéseit először az első magyar nevű Szolgálati és Illetményszabályzat szabályozta meg 1872-ben. Ezután a századfordulóig mindössze kétszer nyúltak a vasutasfizetésekhez 1884-ben, majd 1887-ben. Az 1880-as évek két fizetésrendezése az alkalmazotti körben a legmagasabb illetményeket biztosította a vasutasoknak. A különbség olyan tetemes volt a vasutasok javára, hogy amikor a törvényhozás az 1893. évi IV. tc-el az államai alkalmazottak béreit is rendezte, továbbra is a korábban megállapított vasutasfizetések voltak a magasabbak. Az 1901-es gazdasági válság nyomán megjelenő és tartóssá váló infláció néhány hónap alatt beszűkítette a vasutas jólét forrásait. A vasutas követelések mind határozottabbak és szervezettebbek lettek egy új általános fizetésemelés érdekében. Ennek eredményeképpen az 1904-es részleges fizetésrendezés és az 1907-es új Szolgálati és illetményszabályzat, a vasutasok kivételeztségét nagyrészt helyreállította. Ezután a hivatalnokok kezdőfizetése legkevesebb évi 1600 korona volt, a diplomával rendelkezők pedig legalább évi 2300 koronához jutottak.

A vasutas illetményszabályzat indoklása külön is kiemelte, hogy „ama nagyobb idő- és pénzáldozatokért, anyagi és erkölcsi tőkéért, melyet a főiskolán végzetek hoznak a vasúthoz...” egy teljes fizetési osztállyal, tehát 3 fizetési fokozattal magasabban kezdik meg szolgálatukat a csak középszintű és tanfolyamot végzett többi tisztviselőinél.¹

A vasúti tisztviselő még a legkedvezőtlenebb esetben is bármiféle magasabb képzettség nélkül 32 év szolgálat után a jelentősnek mondható 4400 korona évi fizetéshez jutott. (Az 1900-as évtized közepén egy kilogramm fehér kenyér ára átlagosan 30 fillér, a zsemle 4 fillér, egy tojás 5 fillér, egy kilogramm csirkehús 1-1,5 korona, egy középkelet-ázsiai utcai cipő ebben az időben 10-20 koronába kerül, egy budapesti belvárosi albérleti szoba havi díja 10-15 korona.)

Az állami alkalmazottak egyéb kategóriáival történő egybevetések szinte kivétel nélkül, és minden ponton a vasúti dolgozók kedvezőbb helyzetére derítenek fényt. A vasutas hivatalnoki

fizetések az egész korszakban a korabeli értelmiségi létminimumot tartósan meghaladták.² A postatisztek 10 évi szolgálat után 1300 korona, a vasúti altisztek 1400 korona fizetést kaptak.

A postai altisztek fizetése ennél tovább nem emelkedhetett, viszont a vasúti altisztek fizetése egészen a 2000 koronáig felmehetett. A vármegyei alkalmazottak egyetlen kategóriájukban sem érték el a vasutas fizetések nagyságát. A hazai vasúti vállalatok neveztek ki először tömegesen női alkalmazottakat rendes évi fizetéssel. 1000 és 1400 korona közötti fizetésük az ipari munkásság átlagkeresetét is meghaladta.

A századforduló állandó vasúti járandóságainak másik része a természetbeni lakás illetve az ún. lakáspénz volt. Minden fizetési osztályhoz megfelelő méretű és színvonalú lakás tartozott, amit az illető fizetési fokozatba lépő alkalmazottnak a helyi lehetőség szerint biztosítani kellett.

Amennyiben az alkalmazott kisebb lakást kapott mint amire jogosult volt, lakáspótlékban részesült, mégpedig 1 szoba hiányáért 90-240 korona, kis szoba vagy konyha hiányáért 60-150 korona összegben. Ha a vasút lakást egyáltalán nem tudott kiutalni, pénzzel váltotta meg kötelezettségét. Az ország vasúti állomásait a helyi lakásbérleti díjak nagyságát figyelembe véve, lakáspénzosztályokba sorolták. Az elsőbe Budapest, Fiume és a külföldi állomások, a másodikba az üzletvezetőségi székhelyek mellett, Brassó, Győr, Kassa, Nagyvárad, Pozsony, Temesvár városa, a harmadikba a középvárosok és a nagy forgalmú vasúti csomópontok (Hódmezővásárhely, Komárom, Szolnok, Szekesfehérvár, Brod, Bruck-Királyhida, stb.), a negyedikbe a kisvárosok (Gyöngyös, Csíkszereda, Medgyes, Szentes, Veszprém, Mezőtúr stb.), az ötödikbe az összes többi település került. Ezután a lakbérosztályok és az évi fizetések alapján készült el a lakáspénztáblázat.

Az állami alkalmazottak fizetési helyzetét a várakozási idő hosszúsága jelentősen befolyásolta. Várakozási időnek nevezték az alsó fizetési fokozatból a felső fizetési fokozatba való automatikus feljutás idejét. A vasutasok „várakozási idői” majd minden szolgálati osztályban a legrövidebbek voltak. Az állami hivatalnokok legalsó fizetési osztálya harmadik fokozatból például 8 év alatt lehetett az első

Vármegyei és vasúti hivatalnokok által elérhető legmagasabb évi fizetések összehasonlítása 1907 ³			
VASÚT		VÁRMEGYE	
Megnevezés	fizetés koronában	Megnevezés	fizetés koronában
Főfelügyelő	8400	Alispán	7200
Felügyelő	6600	Főjegyző, főügyész, árvaszéki jegyző	5400
Főmérnök	5000	Főorvos, aljegyző	4000
Mérnök	3800	Alügyész, levéltáros	2900
Segédmérnök	2900	Járási orvos, fogalmazó, iktató	2200
Mérnök	2000	Írnok, segédírnok, lajstromozó	1600

Vasutas átlagilletmények 1913-ban ⁴		
ALKALMAZOTTI CSOPORTOK	ÉVI FIZETÉS KORONÁBAN	ÁTLAGFIZETÉS-HEZ VISZONYÍTOTT ARÁNY (%)
Tiszviselők	3948	266
Általános igazgatási hivatalnokok	4566	308
Segédszemélyzet	1739	117
Munkások	952	64
Vonatmozgósítás és műhelyszolgálat munkásai	1659	112
Pályafelügyelet munkásai	622	42
Női alkalmazottak	1364	91
ÁTLAGFIZETÉS	1482	100

fokozatba eljutni. Ugyanez a vasúton 5 év alatt történt meg.

Az alkalmazottak automatikus előrelépése a hivatalnoki (A) illetménytáblázat VIII. fizetési osztályának 1 fokozatáig biztosítva volt. Főellenőri (VI. osztály 3. fokozat) és azon felüli kinevezéshez azonban vasúti igazgatói határozat szükségeltett.

Automatikus előrelépés hiányának kompenzálására az alkalmazottak ún. korpótlékokat kaptak, melynek összegét az illetménytáblázatok is közölték. Megjegyzendő, hogy a vasúti korpótlék köre és összege is jelentősebb volt mint más állami intézményeknél.

A vasúti fizetési rendszernek egyetlen komoly hiányossága volt. Mivel egészen a század elejéig a vasútnál az automatikus előrelépés nem volt biztosított, így tág tere nyílt a kinevezéseknél a főnöki önkénynek és protekciózásnak. Ennek látható és hűsbavágó következménye az volt, hogy a fizetési fokozatokban rendkívül aránytalanul jelent meg a személyi állomány. Az alkalmazottak zöme alacsony fizetési osztályban és a fizetési osztályok legalsó fokozataiban dolgozott és jutott illetményeihez.

Még rosszabb volt a helyzet (különösen az államvasútnál) ha a fizetési osztályok közötti arányokat vizsgáljuk. A századfordulón a vasúti alkalmazottak 2/3-a az alsó fizetési nyegydben volt található.

A vasutas jövedelmek tetemes részét speciális vasúti szakmunkákból adódó munkaköri pótlékok tették ki. Szinte minden munkakörhöz és beosztáshoz a pótlékok olyan rendszere csatlakozott, amelynek jókora életszínvonalnövelő hatásai is voltak.

A vasúti vezetés a nagyobb felelősséggel járó állásokat betöltő, vagy több hivatal vezetésével állandóan megbízott, illetve valamely különleges szolgálatra is beosztott alkalmazottaknak, személyi vagy működési pótlékot engedélyezett. A személyi pótlékok összege gyakran a rendes fizetések 10 %-át is elérte, és a vasutasok olyan széles körére terjedt ki, hogy a vasúti vezetésnek erőteljes lépéseket kellett tenni a növekvő személyi pótlékokkal kapcsolatos kiadások visszaszorítása érdekében.

A vasúti műhelyekben dolgozó főnökök, osztályvezetők, mérnökök évi 600-800 korona műhelyi pótlékot kaptak. Új vasút építésénél alkalmazott vasutasok építési pótlékhoz jutottak. Azokon az állomásokon, ahol a vasutas munkát bármilyen megnehezítette vagy különlegessé tette az alkalmazottak helyi pótlékhoz jutottak (120-840 korona).

Az alkalmazottaknak hivatali székhelyükön kívül eső szolgálattételei esetén, nagyjösszegű, a napi költségeket valóban fedezni képes napidíjakat vehettek fel. Szolgálati utazások alkalmából a vasutasok nemcsak napidíjat, de útiköltséget is elszámolhattak. Lakásukról a pályaudvarra minden esetben, vagy akkor, ha a kiküldetési helyük 1 km-nél távolabb volt az érkezési álló-

Vasutasok lakásigényei 1907-ben ⁵			
FIZETÉSI OSZTÁLY IL. FIZETÉS	20 M ² -NÉL NAGYOBB SZOBA	12 - 20 M ² KÖZÖTTI SZOBA	KONYHA
Hivatalnok			
III.	5	2	1
IV.	5	1	1
V.	4	1	1
VI.	3	1	1
VII.	3	-	1
VIII.	2	1	1
IX.	2	-	1
Egyéb alkalmazottak			
2900 - 3600	2	1	1
2400 - 2800	1	2	1
1800 - 2300	2	-	1
1200 - 1700	1	1	1
600 - 1100	1	-	1

mástól. Az I-V. fizetési osztályba tartozó tisztviselők kétfogatú (fiáker), a VI-IX. fizetési osztályba tartozó tisztviselők egyfogatú (konflis), a többi alkalmazottak tömegközlekedési eszköz (villamos, omnibusz) igénybevételére szereztek jogosultságot.

Azok a vasutasok, akik egy kijelölt vasúti vonalrész gyakori bejárására voltak kötelezve, utazási átalányt kaptak (osztályvezetők 1400 koronát, pályafelvigyázók 100 koronát). Az állomási szolgálatnál este 9 órától reggel 6 óráig terjedő időben a legalább 6 órán át teljesített szolgálatért az alkalmazottak éjjeli díjazásban részesültek. Az éjjeli díj altiszteknél, szolgálknál 50 fillér, hivatalnokoknál 1 koronát jelentett éjszakánként.

A mozdony- és vonatkísérő személyzet szolgálati utazásai alkalmával, illetményein felül kilométer és utazási órapénzben részesült. A kilométerpénz a vonat által befutott menetrendszerinti kilométertávolságok, az órapénz pedig, a honállomástól való távollét hosszúsága alapján jár. A kilométer- és órapénzek az utazó személyzet illetménytáblázat szerinti fizetéseit akár 30-50 %-kal is megemelhették. A mozdonyvezetői személyzet jutalékban részesült, ha fűtőanyagmegtakarítást ért el, (1 tonna szén után 3 koronát) túlfogyasztásnál viszont tonnánként 1 korona 20 fillér levonást állapítottak meg. Tolatáskor külön óradíjat, kiküldetésben, laktanyai elhelyezéssel laktanyai pótdíjat, helyettesítéskor, helyettesítési pótdíjat, hivatali helyiségek rendbentartására tisztogatási, fűtési, világítási pótlékok igényelhettek az alkalmazottak. Kielégítő üzleti eredmények esetén a szolgálati helyek személyzete évente többször, többféle címen járó jutalomban részesült. A hivatalnokok saját költségükön szereztek be egyenruhájukat, az egymással éles versenyben álló egyenruházati cégek kínálatából. Vásárlásukhoz évi 120 korona egyenruhaátalányban részesültek. A többi alkalmazott egyenruháit a vasút saját költségvetéséből biztosította.

Az alkalmazottak három havi fizetésükkel egyenlő, kamatmentes egy év alatt törlesztendő fizetési előlegekhez jutottak. Az írásbeli munkát is végzők átlagosan havi 15-20 korona hivatali és irodai átalányt kaptak. Ha a felsőbbfokú rendeletére – szolgálati érdekből – az alkalmazottat áthelyezték számára költözési átalány járt. Hivatalnokok az utazási költségeken felül 80-300 korona, az altisztek és a szolgálk 20-120 korona összeghez jutottak ily módon.

A magyarországi vasutak megengedték, hogy alkalmazottaik a vállalati szénkészletből kedvezményes áron juthassanak évi fűtési szükségletükhöz. A vasutasok saját vasútjuk vonalait díjtalanul vehették igénybe. I-VI. fizetési osztályú hivatalnokok az első, VII-IX. osztályú hivatalnokok és mozdonyfelvigyázók, fűtőházfőnökök, állomási előjárók, irodai altisztek a második, a többi alkalmazott a harmadik kocsiosztályra volt jogosult. A vasutas családtagjainak, háztartási alkalmazottainak évente két szabad jegyet igényelhetett, ezenkívül – 1907-től – személyzeti jeggyel utazhattak.

Jegyzet

1. Képviselőházi irományok 1906. 32. kötet 125.
2. Mazsu János: A magyarországi tisztviselő-értelmiség. Történelmi Szemle. 1985/2.
3. Saját készítésű táblázat a Magyar Törvénytár 1904. évi X. tc-nek melléklete és a Magyar Törvénytár 1896-1907. 807. alapján
4. Saját készítésű táblázat a Magyar Királyi Kormány 1913. évi működéséről és az ország közállapotaival. Bp., 1915. 179. alapján.
5. Filesz Lajos: Vasutasok Könyve. Kolozsvár, 1908. 86.

Forró Lajos

Az én Balkánom – Balkane moj 3.

„Na strateškim mjestima njihovi ljudi...”*

A parlamenti merénylet után óriási volt a felháborodás a horvátok körében. Az *Ante Pavelić* vezette Jogpárt már júniusban szerbellenes tüntetést szervezett. Az állam fennállásának 10. évfordulója alkalmából rendezett ünnepen pedig a Parasztpárt által összehívott népgyűlés tüntetett a király és az állami egység ellen a zágrábi *Jelačić* téren. Mindkét megmozduláson néhányan meghaltak a rendőrséggel való összetűzés következtében.

1929. január 6-án *Sándor*, királyi rendelettel hatályon kívül helyezte az 1921-ben elfogadott alkotmányt, betiltott minden pártot és tömegszervezetet. Miniszterelnökké a királyi testőrség parancsnokát *Živković Petar* tábornokot nevezte ki. A monarchofasiszta diktatúrává alakult Szerb–Horvát–Szlovén Királyság neve **Jugoszláv Királyság** lett, melynek területét 9 bánságra osztották (*Száva, Dráva, Vrbas, Drina, Duna, Morava, Vardar, Zeta és Tenger mellék*). Élükön a bán (kormányzó) állt, akit a király nevezett ki. A bánságok határait úgy húzták meg, hogy csupán 3-ban kerültek kisebbségbe a szerbek. Korlátlan rendőrruralmat vezettek be, a legkisebb piszenés a szerb diktatúra ellen súlyos büntető rendszabályokat vont maga után. Mindez azonban még jobban felizzította a kedélyeket. Ebben a furcsa helyzetben egy egészen lehetetlen kivezető utat próbáltak keresni: egy olyan parlamentarizmust hoztak létre, amelyben volt ugyan parlament, nemzetgyűlés és felsőház, felelős kormány, azonban ezt az egész apparátust nem a nép válasz-

totta, hanem egy népválasztás mókájával, a diktatúra nevezte ki.

1931. szeptember 21-én megjelent az egyesületekről, pártokról és a gyülekezési jogról szóló törvény, amely abból indult ki, hogy tilos bármilyen egyesületet faji, vallási alapon létesíteni, valamint nem engedte a területek szerinti szervezkedést. Súlyos csapás volt ez a Jugoszláv Királyság területén élő kisebbségekre nézve.

1933. novemberében *Sándor* király Zágrábba látogatásakor *Oreb Petar* és társai merényletre készültek az uralkodó ellen, de az utolsó pillanatban visszaléptek. Mindez ellenére Orebet és társait elfogták és halálra ítélték. Igazi figyelmeztetés volt ez a királynak, akit a horvát nacionalisták a főbűnösnek tartottak a diktatúra minden intézkedéséért.

A diktatúra elől menekülő horvát politikusok egy csoportja Bécsben megalapította az *Ustaša Hrvatska Revolucio-narna Organizacija* nevű szervezetet, amely a horvát területek függetlenségének kivívását tűzte ki célul. Vezetőjük *Ante Pavelić*, a Jogpárt elnöke lett. Az usztasák már 1929-ben szövetségre léptek a macedónok felszabadító szervezetével, az ún. *Belső Macedón Forradalmi Szervezettel* (ORIM), amelyben egymás kölcsönös segítése mellett foglaltak állást. Mindkét szervezet kapcsolatot tartott fenn külföldi országokkal, többek között Németországgal, Olaszországgal és Magyarországgal is.

A *Nezavisna Hrvatska Država* (Független Horvát Állam) című újság 1934. április 16-i száma közölte: Az úgynevezett *Horvát Unió* halálra ítélte *Karadžević Sándort*. A király olyannyira komolyan vette az őt ért fenyegetéseket, hogy amikor 1934. október 8-án a *Dubrovnik* jugoszláv hadihajó

* „A vezető helyeken az ő emberei” (AZRA: Kurvini sinovi...).

fedélzetén elindult Marseille felé már elkészítette végrendeletét. Az iratban az uralkodó az akkor tizenegy éves fiát, *II. Pétert* jelölte utódjául. A franciaországi utazás előtt a jugoszláv kémelhárító szolgálat, egy a király ellen készülő merényletről tájékoztatót. Marseille valóban remek terepnek kínálkozott a nacionalista ellenzék pokoli tervének végrehajtásához. Ehhez járult még, hogy a kivezényelt francia rendőri karhatalom képtelennek bizonyult a rend biztosítására.

Amikor Sándort a kikötőben üdvözölte *Louis Barthou* külügyminiszter és *Georges* tábornok, a Legfelsőbb Haditanács tagja, a merénylő(k) már a tömegben várakoztak. Az államférfiak nyitott autókba szálltak és elindultak a város központjában álló háborús emlékmű felé, amelyen a király arany pálmaágot kívánt elhelyezni az ismeretlen katona tiszteletére. Az út mentén a tömeg éljenzéssel ünnepelte Sándort, aki mosolyogva integetett. Az autó rendkívül lassan haladt, és így az egyik merénylő könnyedén a kocsi jobb oldali hágcsójára ugrott, és sikerült pisztolyának egész tárát a gépkocsiban ülőkre lőnie. Az óriási zűrzavarban a karhatalom emberei is lövöldözni kezdtek, és a kíváncsiskodók közül is többeket találat ért. A király és *Georges* tábornok eszméletét veszítette, míg *Barhtou* külügyminisztert a karján érte a találat. Utóbbi kiszállt a kocsiból, és taxival indult a városi közkórházba. A sors fintora, hogy a nem is igazán súlyosan sebesült miniszter, mire a kórházba ért, elvérzett... A jugoszláv királyt is kórházba szállították, de mire hozzáférhetek volna a műtéthez *Karadžević* Sándor belehalt sérüléseibe. Amikor az utazás előtt figyelmeztették a készülő merényletre, állítólag ezt mondta: „*Ha ezt megúszom, száz évet élek!*...”

A gyilkos lövések pillanatképe, a rendőrök későn eszmélnek

A merénylő, akinek kilétét a mai napig homály és találgatás fedi, a helyszínen meghalt. A hatóságoknak azonban sikerült kézre keríteni társait, akik a merénylet megtervezésében, és a fegyverek Franciaországba csempészésében segítettek. A bírák 1936. február 10-én mondták ki az életfogytig tartó börtönbüntetést *Milan Rajić*, *Mijo Kralj* és *Zvonimir Pospisil* vádlottakra. Látható, hogy a merénylet és az ítélet között több mint egy év is eltelt. Ez azzal magyarázható, hogy a vizsgálatot vezető hatóságok óvakodtak, nehogy nemzetközi konfliktust idézzenek elő. A nyomozás során pl. kiderült, hogy a merénylők Magyarországon is átutaztak, illetve tartózkodtak, ez azonban a tárgyaláson már nem került szóba. Annak ellenére sem, hogy a Jugoszláv Királyság is Magyarországot szerte volna bűnbaknak kikiáltani. Ha a tényeket megvizsgáljuk volt is ennek némi oka: Az usztasa emigránsok Olaszország, Ausztria és Németország mellett Magyarországon is megtelepedtek. Az említett országok számukra tartózkodási engedélyt, illetve állampolgárságot biztosítottak. Néhol szabályos kiképzőtáborokat létesítettek. Ilyen tábor működött a magyarországi *Jankapusztán* is, amelynek létéről a szerb kémelhárítás is tudomást szerzett. Mégpedig igen nevetséges véletlen foly-

tán: a táborparancsnok *Gustav Perčec* titkár-
nője és szeretője *Milka Pogorelec* elunta a
tábori életet és kitálat a szerb hatóságoknak.

Az már mellékes apróságnak bizonyult a
nyomozás során, hogy Olaszországban sokkal
több hasonló tábor létezett ez idő tájt...

Karađorđević Sándort, végrendelete ér-
telmében fia követett a trónon. Az ifjú király
nagykorúságáig egy háromtagú régenstanács-
ra, *Pavle* királyi hercegre, *Stanković*
Radenkó és *Perović Iván*ra bízta az ország
vezetését. A királyi hatalmat azonban Pavle
herceg gyakorolta...

Az ellenzék erősödését mutatta, hogy az
1935 májusában megtartott választásokon az
egyesült ellenzéki blokk (a Maček féle Horvát
Parasztpárt, a Davidović vezette Szerb De-
mokrata Párt stb.) a szavazatok 37 százalékát
szerezte meg.

Az 1935-ben megalakult *Stojadi-nović*-
kormány külpolitikailag nagy előzékenységet
mutatott a német elképzelések irányában. Ezt
mutatja, hogy 1937 júniusában „örök barát-
sági” szerződést kötött Bulgáriával, majd
semlegességi egyezményt írt alá Olaszország-
gal. Az 1939 februárjában létrejött *Dragiša*
Cvetković kormány pedig még jobban köze-
ledett Németország felé.

A kormány 1939. augusztus 26-án tette
meg az első engedményt a legnagyobb rivális
nemzet, a horvátok számára, az *Autonóm*
Horvát Bánság felállításával. Zágrábban hor-
vát kormány alakult, amelynek élére *Ivan*
Šubašić került. A jugoszláv kormányban

Vladimir Maček, a Horvát Parasztpárt vezére,
miniszterelnök helyettes lett.

1941. március 3-án Pavle régens baráti
látogatást tett Hitlernél és a tanácskozás során
késznek mutatkozott csatlakozni a németek
vezette háromhatalmi egyezményhez. Az
úgynevezett Cvetković Maček-kormány
1941. március 25-én járult hozzá a csatlako-
záshoz, de megtagadta a német vezérkar azon
kívánságát, hogy csapatait Jugoszlávián ke-
resztül felvonultassa Görögország ellen.
Ezután került sor (március 27-én) a nevezetes
jugoszláv kormányt megdöntő államcsínyre,
aminek hatására *Hitler* elrendelte Jugoszlávia
megszállását. A jugoszlávok, illetve szerbek a
mai napig szívesen emlegetik, hogy hatalmas
részüik volt a német birodalom összeomlásá-
ban, ugyanis miattuk kellett Hitlernek elha-
lasztania a Szovjetunió elleni támadást. Hen-
cegés ide, hencegés oda ez, a tény minden-
képpen elgondolkoztató, hiszen, mi van ha
Németországnak nem kell „időzni Jugoszlá-
viával”, hanem rögtön a Szovjetunióra tá-
mad?!

A szerb fegyverletételre április 17-én
került sor, miközben április 10-én Ante
Pavelić horvát usztasa poglavnik (nemzet-
vezető) Zágrábban kikiáltotta a *Független*
Horvát Államot...

(folytatjuk)

A „királygyilkos” revolver

Baricz Árpád

Parthisum

Kálvária – A szegedi ferences rendház vázlatos története (1914–1950)**Bevezetőül****A szent életállapot**

Az emberiség történelme folyamán, sokféle vallási alapon álló, szerzetesi életközösségben élő emberek vállalták fel az általános életformáktól elkülönülő, szigorúbb életállapotot. Keresztény szerzeteseknek nevezzük azokat a megszentelt életállapotú férfiakat és nőket, akik meghatározott szabályok, regulák, – régi magyar szóval „szerzet” vagy „szerzés” – szerint az engedelmesség, tisztaság és szegénység hármasság evangéliumi tanácsra tett fogadalom alapján rendezik be közösségi életüket.¹

A Római Katolikus Egyház sokszínű, de mégis egységes filozófiája miatt, különböző szerzetesrendek alakulhattak Európa tájain Szent Benedek regulája alapján. A kora középkor társadalmának és a monasztikus életformának a válsága, a városi polgárság, mint új társadalmi osztály megjelenése, az eretnek tanok térhódítása szinte magától értetődően, új szerzetesi életfelfogást hozott létre. A két koldulórend, a domonkos, de még inkább a ferences rend, szinte teljesen elszakad a benedeki modelltól és az Evangélium szó szerinti átvételével alkotja meg reguláját.

A ferencesek Magyarországon és Szegeden

Már a rendalapító halála után nem sokkal hazánk területén is megtelepedtek, főleg a városok adtak számukra otthont. Szegeden már a tatárjárás idején megtelepedtek de pontos dátumot nem ismertünk. Szinte megtelepedésük pillanatától fontos szerepet játszottak a város életében.

Sajnos, a terjedelem rövidsége miatt nem tudok történeti hűséggel kitekinteni az elmúlt századok viszonyaira, hiszen ezen dolgozat a XX. századi Szeged-alsóvárosi Ferences rendház történetével foglalkozik. Az általam 1992-ben megírt tanulmányban (*A szeged-alsóvárosi ferences rendház XX. századi kálváriája 1913–1950*) bőven kitérek a középkori előzményekre és több oldalról próbálom megközelíteni és elemezni a rendház XX. századi megpróbáltatásait egészen a szétszórattatásig. A mostani dolgozatomban az előbbi tanulmányom utolsó fejezetének kivonatolt, átdolgozott, újraserkesztett változata. Tehát más, hiszen újabb kutatási információk is megjelennek ebben a változatban. Rendház a történelem viharában

A XX. századi történelem a halál története, a gyűlölet története, a rombolás története. A világ egyre gyorsuló iramban tart a szekularizáció, az Istentől való elszakadás felé. A Nietzsche-i gondolat úgy látszik már, hogy igaznak bizonyul: meghalt Isten. A boldog békeidők, a kezdődő jólét feledteti a bajokat, feledteti Isten létét. És ekkor becsap a felhőtlen boldogság mámorába a világháború borzalma, s a század eleji társadalom azt veszi észre, hogy a frontról hazaérkező bakák egyre-másra Istentől beszélnek. Az „Elfeledett” újra él és hathatón jelentkezik az emberek lelkében: a szekularizációból való első nagy kiábrándulás ez. Ezt még a század folyamán több is követi, de követni fogja az ateizmus kegyetlen türannisa is. Ezen vészjósló és megzavarodott világban hogyan működik, él és küzd a szegedi ferences rendház az életbemaradásáért, az értékeiért és hagyományaiért, utat mutatva az alsóvárosi nép számára. Erről szólna ez a fejezetnyi dolgozat.

Az I. világháború vérzhatara

Az egész világ számára sokkoló élmény volt az I. világháború. Nem volt ez másként Alsóvároson sem. Minden jelentősebb híre azonnal reagáltak a kolostor szerzetesei, így történt ez a szarajevói gyilkossággal is: „*Gonosz kezek meggyilkolták szeretett trónörökösünket, Ferenc Ferdinándot nejével együtt, Szarajevóban a boszniai hadgyakorlat alkalmával. Szeretett főpástorunk rendelete folytán, a mai napon ünnepélyes requiem-et tartottunk értük.*”² A porcinkulai búcsún már érződött a háború hatása: „Porcinkula a zűrzavaros háborús állapotok miatt nem sikerül.”³ A sikertelen búcsú indoklásában az is szerepel, hogy a vonatok a katonaság számára voltak fenntartva, így nem tudtak a búcsúsok sok helyről eljönni.⁴ Néhány hónap múlva maga a kolostor is megérezte a háború mindennapjait: a frátereket hadba szólították október 19-én.⁵ A háború most már befurakodott a mindennapok világába is. November 1-jén és 2-án a templomban gyűjtést rendeztek a Vöröskereszt számára, az összeg mintegy 1022 koronát tett ki.⁶ Bizalmas levél érkezett a házfőnökhöz a provinciálistól annak apropóján, hogy az orosz csapatok átlépték a határt. A levélben – egy lehetséges szegedi bevonulás esetén – a ferences rendház feladatát határozták meg.⁷ Egy december 24-i bejegyzés szerint 10-14 „kórház” működik sebesültek számára, ahol a legmagasabb társadalmi rangú nők vállalták az ápolást.⁸ A háború miatti speciális köradatait. A polgármester kérésére, hadikölcsönök jegyzése érdekében beszédet kellett tartaniuk a nép körében,⁹ a fegyverek győzelméért körmenetet tartottak,¹⁰ a házfőnök a tüzérek hadizászlaját szentelte meg.¹¹

A hősökre való emlékezés ősi kultuszát mutatja, hogy a világháború második évében már keresztet szenteltek a Mátyás téren a „világháború emlékére”.¹² A hadiipar kiszolgálására a templomok harangjaira is szükség volt, a ferencesektől 1916-ban rekvirálták el a harangokat, kivéve a nagyharangot.¹³ A Quardián így búcsúztatta el a harangokat: „Ha ágyúk lesztek védjétek meg hazánkat...”¹⁴

Minden háborúban a menekültek tömegeinek kell elhagyniuk hazájukat. A rendházba 1916. szeptember 3-án éjszaka érkeztek meg az erdélyi menekültek, ferences atyák és testvérek, sok civillel együtt kértek bebocsájtást a szegedi „Szent Ferenc”-fiaktól.¹⁵ Az egész város megmozdult és mindenki erejéhez mérten próbált segíteni a menekülteken. A város október 24-én hangversenyt szervezett az erdélyi menekültek javára, ahol a házfőnök „szívhez szóló” beszédet mondott.¹⁶

A román csapatokat, akik Erdélyre törtek, a magyar és a német egységek visszaverik, a házfőnök így kommentálja az eseményeket: „*Rövid volt a románok erdélyi öröme. Hős csapataink Isten segítségével egészen kiszorították őket édes hazánk földjéről. S most már saját földjükön üldözik a gonosz szomszéd bocsorásokat... elfoglaltuk Bukarestet, fővárosukat is, sőt az egész oláh országot.*”¹⁷

Az atyák az inségben a nép mellett álltak, több népijóléti intézkedést kezdeményeztek és kiviteleztek. A házfőnök így számol be minderről: „*A háború okozta nagy inségek közt, a mi földművelő és állattenyésztéssel foglalkozó népünkénél, nem utolsó helyen áll az állateleség, az 'abrak' hiánya. Ezért kérték P. quardiánt segítsen ügyükben. P. quardián segített is és a hatóság 10 vagon korpát utalt ki. A páterek a templomtéren osztották ki a népnek. Hálát is adtak nagyon, mert a lelkipásztoraik e profán ügyüket is ennyire szívükön viselték.*”¹⁸

A háború mindenkorí velejárója a hadifogoly. A rendház is kapott két orosz hadifoglyot, akik segítettek a gazdasági munkában, hiszen a laikus testvérek a fronton, vagy más katonai szolgálaton voltak. A hadifoglyok egyik jelentős érdeme, hogy adományozott facsemetékből gyümölcsöst telepítettek.¹⁹

Egy másik sajátos háborús jelenség a rekvirálás volt. A megmaradt nagyharangot is elvitték, súlya 778 kg volt.²⁰ A háború utolsó szakaszában is rekviráltak. 1918 májusában orgonasípot koboztak el a hadsereg számára.²¹

A háború utolsó szegedi egyházi megmozdulása a „Szeged város békéért könyörgő körmenet” volt, melyen 15-20 ezren vettek részt.²² A fejezet bevezetőjében írtam arról, hogy a háború miatt az emberek vallásos érdeklődése megnövekedett. Ezt bizonyítják a háború alatt tartott ősi hagyományokkal rendelkező havibúcsún való résztvevők igen nagy száma.

A háború elvesztését így őrizte meg a Historia Domus: *„A háborút elvesztettük, noha minden csatát megnyertünk.”*

A forradalmak orkánja

Az őszirózsás forradalmat, forradalomnak nevezte a házfőnök és kitette a templom tornyára a trikolórt, míg az 1919-es hatalomátvételt terrorként említette. A Tanácsköztársaság megalakulása után pár nappal a hatóságok letartóztatták a kolostor házfőnökét P. Zadravecz Istvánt...²⁴ Páter István igen kemény hangon tiltakozott minden direktóriumi megmozdulás ellen, sőt jelentős szerepet játszott az ellenforradalmi kormány, az „Anti Bolsevista Comité” megszervezésében is. Ennek a hátterében meghúzódó politikai szerepnek a feltárására nem vállalkozhatom. Egyrészt kevés lenne a hely, másrészt sokkal több kutatási információhoz kellene jutnom. Csak annyit lehet itt most leszögezni, hogy igencsak jelentős politikai szerepe lehetett a házfőnöknek, P. Zadravecz Istvánnak, hiszen egy év múlva – hálából – a kormányzó püspöki méltósághoz juttatta.

A Tanácsköztársaság bukása után nem sokkal, gyászistentiszteletet tartottak a vörös terror áldozatairól.²⁵ Egy érdekes adalék P. Zadravecs István szerepének megítéléséhez. Ő áldotta meg a Prónai-század lobogóját a Mátyás templomban 1919. július 15-én.²⁶

A Kis-Trianon szökeője

A több millió ember halálát okozó első világháború és az azt követő trianoni békediktátum, mely Magyarország végletekig történő megcsonkítását eredményezte, a ferencesek rendi életében is érzékeny változásokat hozott.

A szegedi rendház a Kapisztrán Szent Jánosról elnevezett rendtartományba tartozott. A békediktátum következtében a Romániában fekvő három zárdát (Kalonyt, Szatmárt, Máriaradnát) az erdélyi Stefanita tartománynak adták át. A Szerbiában fekvő szabadkai és bácsi zárdákat a Cirill és Metód provinciának juttatták. A Csehszlovákia területén lévő zárdákat pedig, amiből 6 volt, egyesítették egy új provinciába, melynek a Szent Szalvatorisz nevét adták. Így a magyarországi zárdák száma 17-re apadt.²⁷

A diktátum következtében Szegedre helyezték Kolozsvárról a Ferenc József Egyetemet, melyet 1921. október 9-én Zadravecz tábori katolikus püspök, Ravasz református szuperintendáns és Horthy Miklós avatott fel.²⁸ A román kiutasítás miatt, a Szentszék engedélyével a csanádi püspök Dr. Glattfelder Gyula áttette székhelyét Temesvárról Szegedre.²⁹

A vihar utáni csend

A háborús veszteségek helyreállítása napról-napra sürgetőbbé vált. Így került sor új harangok rendelésre és a megmaradt régi harangok visszaállítására az 1921. esztendőben. Díszes körmenet közepette helyezték vissza a harangokat a régi helyikre.³⁰

A tájfun

A következő évtizedek a megállapodás, a gyarapodás jegyében teltek el. Szinte felkészültek azokra a nehéz időkre az atyák, amelyek a második világhéget és az azt követő kommunista diktatúrát hozták el mindenki számára.

Sajnos, a második világháború Alsóvárost és a ferenceseket érintő eseményeiről nem tudok olyan részletesen, mint az első világháborúban történekről, mert a kutatás alapjául szolgáló Historia

Domusban csak igen szűkszavú összefoglalót találtam. Schneidel Vencel házfőnök a következőket írja 1940 szeptemberében: „*Nagyon bonyolult a világpolitikai helyzet... Új világháború küszöbén állunk? Csak a jó Isten tudja mit rejt a jövő.*”³¹

A kolostorba lengyel menekültek 1940-ben érkeztek, két pap és egy világi hívő. A kolostornak újból fel kellett készülnie a menekültek fogadására.

A háború új fordulatot hozott: Magyarország több, volt területét visszakapta. Ezért esedékesé vált többek között a csángók hazatelepítése. Szegeden 1400 csángó vonult keresztül. Az akkori magyar kormányzat a Ferences rendet kérte fel a csángók pasztorációjára, ami újabb terheket rótt a szegedi rendházra.³² Az 1944-es év, a borzalmak éve volt. Mindenki menekült a front elől, aki tehetett. A szegényebb földművesek és az alsóvárosiak maradtak csak otthon és velük maradtak papjaik, a ferencesek. A gyakori bombázások miatt a kolostor óvóhellyé alakult át, mintegy 2000 embert tudott befogadni. Ezen tettükkel a franciskánusok hűek maradtak tiszteletre méltóan alázatos elődeikhez, akik annak idején a török megszállás alatt sem hagyták el a népet. Ötszáz év elmúltával is Szent Ferenc szegény fiai, még ugyanabban a szellemiségben működtek.

A háború ezen szakaszáról a zűrzavaros körülmények miatt nem maradt fenn tételes napló, csak majd később a házfőnök megbízásából elkészített összefoglaló.

A megsemmisítő özönvíz vészkorszaka

A háborút követően már érezhetővé vált a kommunista befolyás számottevő növekedése. Ez év októberében a házfőnök és P. Henrik Orosházára mentek tíz napos missziót tartani. Tapasztaltuk a következő volt: „*a szociális bajok, politikai szenvedélyek annyira felkavarták a lelkek békéjét, hogy azt a vidéket még ma is Viharsaroknak nevezik. Bizony a misszió sikere csak közepesnek mondható. Mindazonáltal egyikünket le is tartóztatták.*”³³ A dokumentum hitelessége a bizonyíték, hogy már 1946-ban egyházi prédikáció miatt, várható volt a letartóztatás.

A politikai események egyre gyorsabban váltották egymást és egyre többször fordultak az egyház ellen. Amikor a kisgazdapárt 1947-ben a fakultatív hitoktatást kezdeményezte, nagy felháborodást keltett Szegeden, ahol a diákok 4 napig tüntettek. A házfőnök így számol be a történetekről: „*Országszerte azt híresztelték, hogy papi bujtogatásra kezdtek a középiskolás diákok, négy napos tüntetésbe. Ez nem felel meg a valóságnak.*”³⁴

Az egyre erősödő kommunista befolyás nagyon érdekes példáját láthatjuk a következőkben. A kolostorhoz tartozó Kecskéstelepen a kommunista párt ajándék gyanánt a ferenceseknek oltárt építtetett. A házfőnök a következőket nyilatkozta: „*Mint párttól nem fogadhatjuk el az ajándékot, legfeljebb, mint kommunista pártállású hívektől.*”³⁵ Az oltár megépült és a szentelésen a helyi pártalapszervezet képviseltette magát. A ferenceseket egyre több atrocitás érte a párt és a kormányzat részéről. A minden évben megrendezett Mátraverebély-szentkúti zarándoklatot a helyi kommunista vezetés ellenzése miatt a minisztérium nem engedélyezte.³⁶ Hosszabb tárgyalások után, mégis az alapszervezet visszavonta a feljelentést, így az alsóvárosiak elzarándokolhattak a szentkúti Mária-hoz 1947-ben is. Keserves volt az 1947-es esztendő a fiatal katolikusok körében is. Betiltott az állam minden ifjúsági csoportot. Ezért P. Hetény elvállalta, hogy a gazdái-fakból szervez ifjúsági csoportot. Nemcsak vallási témákról beszélgettek, hanem „magyaros” táncokat tanultak és népi művelődés minden foglalkoztak.

Az 1948-as év folytatása volt az előzőnek... Februárban a Beltügyi minisztérium el akarta venni a kultúrházat, hiába volt a házfőnök közbenjárása, mégis államosították. P. Hetény erősen védte a hivatalos személyekkel szemben a kultúrházat, ezért később börtönbe is került. Ötnapos előzetes fogás után megbilincselve a szegedi Csillagbörtönbe vitték.³⁷

Ezen események után hadd idézzem a házfőnököt: „A hatalommal elvett kultúrház, amiből mozi lett, csödbe ment a hívek bojkottja miatt.”³⁸ Egyre jobban érződött, valami készül a szerzetesrendek ellen. P. Hetény két évet kapott büntetésül a „demokrácia iránti izgatás vétsége” miatt, Szegedről a pesti Gyűjtőfogházba szállították.³⁹ Októberben két atya is kérte az áthelyezését – a házfőnök elmondása szerint – feltehetőleg politikai okok miatt.⁴⁰

November egyik hívős éjjelén, 1 és 3 óra között razzia volt. A rendőrkapitány azt mondta, hogy azért ilyen későn jöttek, mert akkor mindenki otthon van. Mindenkit megmotoztak. Az egyik testvérnek nem volt jó a bejelentő lapja, ezért öt napra lecsukták.⁴¹ A zaklatások már szinte rendszeressé váltak, a politika sem kecsegtetett semmi jóval, így jött el az 1949-es esztendő szeptembere, amikor törvényerejű rendelet szabályozta a fakultatív hitoktatást, megszüntetve a vallásfelekezeti hitoktatást. Itt mutatkozott meg a legjobban, hogy mennyit jelentett Alsóváros népének, a ferences rendi papok tevékenysége, hiszen a fakultatív hittan beiratkozás 100 %-osnak bizonyult.⁴²

Az 1950-es szétszórattatásról és kitelepítésről semmilyen adatot sem sikerült találnom a Historia Domusban. A pontos eseményeket egy akkori fiatal ferences szerzetes elbeszéléséből tudom rekonstruálni, aki részese volt mindezen történelmi jelentőségű eseménynek. Páter Tátrai Gábor o. f. m, a szegedi zárda hitoktató lelkésze és a Rózsafüzér társulat lelki elnöke volt. A továbbiakban hallgassuk őt magát, úgyis mint az akkori események egyik szenvedő alanyát.

„1949. július 25-én, Szent Jakab ünnepén kerültem Szolnokról hat év után – talán kicsit könnyek között, mert első helyem volt – Szegedre. Itt jól éreztem magam, fő feladatam a hitoktatás volt. Csaknem harmincezer hívő tartozott hozzánk. Nagy munka volt. Hatan voltunk páterek, négyen pedig laikus testvérek. Nagy volt az összetartozás, egymás munkáját becsültük. Szombatonként, vasárnaponként már sok munkánk lett. Sok gyónatás, beteglátogatás stb. Mindenki kivette a részét a munkából. Én kaptam meg a Rózsafüzér Társulat vezetését. azon voltam, hogy a fiatalok is vegyenek részt a társulatban. Rövidesen alig férünk a terembe (pedig nagy terem volt). Voltak általános iskolások, középiskolások, sőt egyetemisták is. Természetesen óvatosságnak kellett lenni, a gyerekek nem egyszerre távoztak el, hanem kisebb csoportokban, mert az ilyesmit már nagyon figyelték. Ettől függetlenül, már éppen azon gondolkodtunk, hogy nyilvánosan fellépünk, amikor azon az éjszakán beleszólt a történelem. Ezt megelőzően már különféle cikkek jelentek meg a szerzetesrendek ellen. Elsősorban a nagy kommunista ideológusnak, Révai Józsefnek a cikkei. Aminek a címei igencsak ezek voltak: »Mire való a Jezsuita rend?«, »Mire való a Piarista rend?«, »Mire való a ferencesek rendje?«... és így tovább...

Ugyanakkor nem gondolták meg azt, hogy hány, de hány kiváló magyar ember került ki pontosan ezekből az iskolákból? Nem beszélve Kosuth Lajosról, Széchenyiről és a többiekéről, akik az egyházi iskolákban nevelődtek olyan jó magyarrá, mint amilyenek voltak. Kérdés tehát valóban »Mire való ...?« A történelem erre is megadja a feleletet...

Eljött tehát 1950. június 9-ről 10-ére virradó éjszaka. A rendházban mindenkinek megvan a maga dolga, de egy közülünk, hetenként más és más a hebdomadárius, vagyis hetes. Ő megy beteghez, neki kell lemenni a ptközben is, ha hívják gyónatni, bármelyik órában.

Azon a héten én voltam a hebdomadárius. A közös esti ima után lefeküdtünk. Éjjel 1/2 12 óra-kor kopogtak az ajtómon. Kiszóltam:

– Igen, hallom, mindjárt megyek. – Gondoltam, hogy beteghez kell mennem. A következő pillanatban egy dörgedelmes hang megszólalt:

– Tessék azonnal felkelni! – Gondoltam, ennek már fele sem tréfa. Felkeltem, kinyitottam az ajtót.

Megszólal az ávós:

– Tessék azonnal jönni utánam! – Hát mit csináljak, mentem utána. Fegyver volt nála. Valamit alá kellett írni, valószínűleg azt, hogy deportálnak. De, hogy hová, azt nem tudtuk. Visszamehettünk a szobába és összepakolhattunk ötven kilónyi cuccot. Az egész Mátyás teret ávósok vették körül. Minket civil ávósok és fegyveresek kísérték. Leponyvázott teherautóval szállítottak el minket. A fegyveres ávós ránk förmedt:

– Mindenki csendben marad, egy szót se! – Csendben maradtunk. De egyet nem tudtak megtiltani, mégpedig azt, hogy egymásra néztünk és mosolygottunk. Ezeket a mosolyokat soha el nem felejtettem. Pedig nem tudtuk, hogy hová visznek. Azt sem tudtuk, hogy a Szovjetunióba, azt sem, hogy akasztani-e?

Debrecenbe a Mikes Kelemen utca 31. szám alatt pakoltak ki bennünket. Három hétig maradtunk ott, majd sok szenvedés után engem a csanádi püspök átvett és a debreceni Szent István plébániára helyezett.⁹

Így némitották el a ferenceseket Szegeden, de a nép őrizte emléküket.

Az újrakezdés csírái

1989 szeptemberében újra ferences zsolozsma gregorián hangjaival telt meg az ősi Havas Boldogasszony templom csarnoka. Ismét ferencesek irányítják az ősi plébániát. A ferences rend számára országos központ lett 1990-ben Alsóváros, mivel ide helyezték a teológiájukat. Ezen öröndetes események bizonyítják a ferencesek karizmatikus jelentőségét Szeged vallási és kulturális életében, amely immár több, mint ötszáz éve a Szent Ferenc-i életeszmenyt tükrözi. Adjuk vissza a szót a szétszórtatás tanújának és túlélőjének, Páter Tátrai Gábornak (visszaemlékezéseit hangfelvételtől tisztáztam)!

Bibliográfia

1. Historia Domus I. kötet, 1828–1920 (magyar nyelven 1912. októberétől, addig latin nyelven) Az alsóvárosi ferences rendház története. Csongrád Megyei Levéltár.
2. Historia Domus II. kötet, 1920–1949.
3. Historia Domus III. kötet, 1949–1950.
4. Puskely Mária: Szerzetesek, Zrínyi Nyomda Kiadója 1990.
5. Török József: Szerzetes és lovagrendek Magyarországon, Panoráma, Bp., 1990.
6. Direktórium A Zsolozsma és a mise rendje a Római Kalendárium szerint az 1985–86. évre Magyarország egyházmegyéi számára. Kiadja a Magyar Katolikus Püspöki Kar, Bp., 1985.

Jegyzetek

1. Puskely Mária: Szerzetesek. Zrínyi Nyomda Kiadója, 1990. 7.	14. H.D. I.k. 1916. ápr. 22. 672.
2. H.D. I.k. 1914. júl. 4. 664.	15. H.D. I.k. 1916. szept. 3. 672.
3. H.D. I.k. 1914. aug. 2. 644.	16. H.D. I.k. 1916. okt. 24. 673.
4. H.D. I.k. 1914. aug. 2. 644.	17. H.D. I.k. 1916. decemberi b.
5. H.D. I.k. 1914. okt. 19. 652.	18. H.D. I.k. 1917. mrc. 13. 676.
6. H.D. I.k. 1914. nov. 1-2. 652.	19. H.D. I.k. 1917. dec. 3. 681.
7. H.D. I.k. 1914. nov. 16. 653.	20. H.D. I.k. 1917. dec. 4. 681.
8. H.D. I.k. 1914. dec. 24. 653.	21. H.D. I.k. 1918. máj. 29. 687.
9. H.D. I.k. 1915. jún. 3.	22. H.D. I.k. 1918. jún. 9. 687.
10. H.D. I.k. 1915. jún. 29. 662.	23. H.D. I.k. 1918. okt. 31. 692.
11. H.D. I.k. 1915. júl. 25. 663.	24. H.D. I.k. 1919. márc. 25.
12. H.D. I.k. 1915. dec. 29. 665.	25. H.D. I.k. 1919. júl. 3. 715.
13. H.D. I.k. 1916. ápr. 10.	26. H.D. I.k. 1919. júl. 15. 716.
	27. H.D. II.k. 1924. máj. 6. b.

28. H.D. II.k. 1921. okt. 9. b.
 29. H.D. II.k. 1923. márc. 28. b.
 30. H.D. II.k. 1921. máj. 26. b.
 31. H.D. II.k. 1939. szept. 6. b.
 32. H.D. II.k. 1941. máj. 29. b.
 33. H.D. II.k. 1946. okt. 27. b.
 34. H.D. II.k. 1947. márc. b.
 35. H.D. II.k. 1947. márc. b.

36. H.D. II.k. 1947. nyara b.
 37. H.D. II.k. 1948. febr. b.
 38. H.D. II.k. 1948. ápr. b.
 39. H.D. II.k. 1948. máj. b.
 40. H.D. II.k. 1948. okt. b.
 41. H.D. II.k. 1948. nov. b.
 42. H.D. III.k. 1949. szept. b.

Rövidítések

- H.D. Historia I omus
 I. k. első kötet
 II. k. második kötet
 III. k. harmadik kötet

- b. bejegyzés
 P. páter
 o. f. m. ordo fratrum minorum

A Havas Boldogasszony templom búcsú

Porcinkula, augusztus 2. Assisi Szent Ferenc halálának napja. Porcinkula (Olaszo.) kápolnában halt meg.

Havas Boldogasszony, augusztus 5. Főbúcsú Szűz Mária római templomának felszentelése. A korábban Liberiusz által épített templomot III. Sixtus szentelte fel a Szűzanya tiszteletére és az efeusi zsinat emlékére. A havas csoda legendája középkori eredetű.

Kisasszony vagy Kisboldogasszony, szeptember 8. A Boldogságos Szűz Máris születése.

Kislexikon

fráter: (latin szó) testvér. A szerzetesrendek azon tagjai, akik nincsenek pappá szentelve. Vagy növendékek, vagy kétkézi mesteremberek, akik a szerzet kötelékében vannak, de nem teológusok, hanem ún. „kiszolgáló személyek”.

hebdomadarius: (latin szó) hetes

ordo fratrum minorum: (latin szó) kisebb testvérek rendje. Szent Ferenc által alapított regula szigorú értelmezői ún. obszervánsok.

pater: (latin szó) atya. A felszentelt Római Katolikus papok megnevezése.

Porcinkula: (olasz szó) Olasz helységnév. Szent Ferenc halálának a helye

guardian: (latin szó) Házfőnök. A rendház vezető szerzetese a kolduló rendeknél. Választott vezető.

reqvirálás: (latin szó) elkobozás. Főleg háborús hasznosításra elkobzott tárgyak művelete.

superintendáns: (latin szó) Felsőbb vezető. A Református egyház püspökké nem avatott legfelsőbb vezetője.

Bóka Zita

Mórahalom kialakulása

és a mezőgazdasági átszervezési kísérletek gondjai (1950–1994)

Mórahalom az ország délkeleti részén Csongrád megyében, Szegedtől 21 km-re délnyugatra helyezkedik el. A település elnevezéséről sokan azt hiszik, hogy ez a település Móra Ferenc írótól

kapta a nevét. Inczei Géza *Szeged környékének földrajzi nevei* című munkájában azt állítja, hogy a Móra domb az 1729-ben itt élő Móra családtól kapta a nevét. A dombtól pedig maga a község.¹

Hogy ez a család mikor telepedett le Mórahalmon, azzal nem foglalkozik. Bálin Sándor *A szegedi tanyavilág benépesedése helyneveink tükrében* című könyvében megállapítja, hogy Mórahalom nevét az 1601-ben itt letelepedett Móra családtól nyerte.²

Az említett család birtoka minden valószínűség szerint, a róla elnevezett *Mórahalom* homokdomb környékén volt, melyet a szegedi térképek 1747-től a közelmúltig mindig feltüntetnek.³

Ez az 1747-ben készült helyzetrajz Szeged területének első ismert ábrázolása, Kaltschmidt Ábrahám nevéhez köthető.⁴

Mórahalom mai területét a XVI. század óta Szeged város polgárai birtokolták. Móra pusztája neve a szegedi szandzsák 1570. évi összeírásában bukkan föl először. A török adóösszeírók 11 „szállást” vettek jegyzékbe. (Arani Berta, Bakóc András, Baracska Berta, Barabás János, Barabás Lázár, Bika Tamás, Fábián Balázs, Rác Berta, Somogyi Lukács, Szunogi Miklós és Varga Miklós szállását.) Ezek a szállások egyfajta majorságok voltak, ahol földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkoztak.⁵ 1730-ban Móra halma birtoklására kapott Szeged város adománylevelet⁶, jellelhet e területet már korábban is a város illetve egyes polgárai használták.

Elmondható tehát, hogy csak a XVIII. század közepére jutott nyugvópontra a középkorban már szegedi polgárok által használt számos pusztája – Móra halma, Kistelek, Zákány – tulajdonjoga.⁷

Mórahalom területén 1728–33 között Bite János és Börcsök István kért építkezési engedélyt, amit meg is kaptak. A török utáni évtizedekből ez az első írott adalék a Mórahalma körül fekvő kaszáló illetve szállás birtoklásáról. A mezőgazdaság és a határhasználat török utáni újjászerveződésétől az 1770-es évekig a következő családok birtokoltak kisebb-nagyobb földet Mórahalom, Madarásztó és Széksós környékén: Bite, Börcsök, Farkas, Pálfi, Szűcs, Rózsa, Kósó, Vér, Kraller, Wagner, de így sem ismert az összes birtokos neve.⁸

A tanyavilág benépesedését nagyban előmozdította az a körülmény is, hogy 1854-ben Szeged részben a növekvő mezőgazdasági konjunktúrának engedve, részben pedig a városi túlnépesedés szociális veszélyeinek leküzdésére 12 ezer hold járásföldet, legelőt parcelláztak fel kishérletek formájában. Ez többek között a mai Mórahalom és környékének területére esett. Ide a már tanyán élőket második nemzedéke települt be, de magából az anyavárosból is sokan kívándoroltak. Ezek a kívándorlók már leginkább a szegényparaszti társadalmi kategóriájába tartoztak.⁹

Gyarapodni kezdtek a tanyaházak, rohamosan megindult az építkezés is, főleg a semlyékek közelében, hiszen ez kitűnő terület volt az állattenyésztéshez. Nőtt a lakosság létszáma, nem volt ritka a 8-9 gyerekes család se.¹⁰

Szükség volt már valamiféle közigazgatási egységre. Tisza Lajos szegedi kormánybiztos sürgetésére 1883-ban Szegedtől kb. 20 km távolságra Alsó- és Felsőtanyán 1-1 központot létesítettek.

1892. május 16-án nagy ünnepség keretében hivatalosan felavatták Alsóközpontot, a mai Mórahalmot. Ez alkalommal szentelték fel a mai templom helyén, a „kenyérváró” dombon épült kápolnát is. Azért hívták ezt a dombot kenyérvárónak, mert a juhaikat legeltető juhászok délidőben azon telepedtek meg, és oda várták az ebédjüket vívő feleséget vagy gyermeket is.¹¹

Alsóközpont létesítése után is azonban nagy gondot jelentett Szeged városnak a nagy kiterjedésű tanyavilág közigazgatása, mivel a lakosság újabb és újabb kívánságokkal lépett fel. A 83 000 holdat magába foglaló Alsótanyát kilenc kapitányságra osztották fel a XIX. század közepén.

A kapitányságokat a tanyai kapitány tisztét betöltő gazda nevével jelölték. A kapitányok hatásköre olyan szabálytalanságokra terjedt ki, amelyek már hatósági beavatkozást igényeltek. Közvetlen

felügyelőjük a rendőrfőkapitány volt. A tanyai kapitányságok felállítására vonatkozó szabályrendeletet miniszteri jóváhagyás után 1886. június 16-án hirdették ki és akkor lépett életbe.¹²

Tanyai kapitányságok 1886–1949 között:

Csengele	Nagyszéksós
Balástya	Királyhalom
Őszcsék	Átokháza
Szatymaz	Csorva
Gajgonya	Zákány
Fehértó Felsőtanyán	Domaszék
Feketeszél	Mórahalom Alsótanyán

Röske és Szentmihálytelek Alsótanyától rendészeti volt különválasztva. A tanyai kapitányságok szervezete az 1950-ben életbe lépő közigazgatási reformig állott fenn.

A korabeli tudósítók ún. „kültürközpontokról” beszéltek, de a kiépült külterületi központok valójában a tanyai lakosság igazgatási, rendészeti, egészségügyi és vallási igényeinek ellátására létesültek. A tanyaközpontokban termény- és borkereskedés, valamint vendéglő nyílt, 1907-ben gőzmalom létesült, iparosok telepedtek le. Alsóközponton működött az 1884-ben létesült Szeged-Alsótanyai Gazdasági Egyesület, amely igen sokat tett a korszerű mezőgazdasági ismeretek terjesztéséért és a tanyai lakosság társadalmi életének szervezéséért. Kezdetben Dobó József gazda, valamint Hajdu Antal tanító bérelt helyiséget a Kotogán tanyán, az 1900-as években pedig már önálló székházuk volt vendéglővel. Gyümölcs- és szőlőkiállítást, lófuttatásokat rendeztek. Elmondhatjuk, a század elején az alsóközponti piac egy 20 ezer lakosú mezőváros piacával vetekedett.

1926-ban épült meg a Szeged-alsótanyai keskeny nyomtávú gazdasági vasút, mely Alsóközpontot is bekapcsolta a várossal való személy- és teherforgalomba. A 80 000 hold kiterjedésű Alsótanya földrajzi középpontjában létesült Alsóközpont kicsiny közigazgatási központból tehát a környező tanyavidék közlekedési, kereskedelmi, kulturális, kisipari központjává fejlődött.¹³

A szegedi tanyai kapitányságok lélekszámát először 1900-ból ismerjük. Mórahalom területe ekkor 9373 kat. hold, a polgári népesség száma pedig 2802. 1910-ben ez a szám 3189-re emelkedett.¹⁴ A két év adatait megvizsgálva, átlagos népességnövekedési, szaporodási ütemet láthatunk. Néhány év múlva azonban kitört az első világháború, amelynek a tanyai nép is áldozatul esett. Összesen 1071 szeged-alsótanyai hősi halott tiszteletére emelték azt az emlékművet, amely még most is áll a település egyik parkjában.¹⁵ Mórahalmon 114 elesett katona nevét gyűjtötték össze.¹⁶ Ez az embervesztés a népszámlálási adatokban is megmutatkozik. 1920-ban Mórahalom kapitányság jelenlevő népessége 3051 fő.¹⁷

Ez a tíz évvel korábbi adatokhoz képest elég jelentős fogyást mutat. A csökkenés magába foglalhatja azokat is, akik elmenekültek a területről. A háború után az erőszak úgy élt tovább, hogy a Szeged–Szabadka közti határvonal kijelölése után a szerbek még visszatértek és súlyos károkat okoztak.¹⁸

Ezt követően 1930-ból rendelkezünk népszámlálási adatokkal. Az össznépesség ekkor 3873.¹⁹ Az eltelt tíz évben bekövetkező rendkívül nagy létszámnövekedés talán bevándorlással magyarázható. Tény azonban az, hogy a 20-as, 30-as években Alsóközpont valóban gazdasági, kulturális központ lett. természetesen ez is oka lehet a létszámnövekedésnek. Nagy a valószínűsége annak is, hogy visszatértek azok a lakosok, akik a világháború idején menekültek el a térségből. Az egészségügyi fejlődése is magyarázatot adhat. Sikertült ugyanis visszaszorítani a halálozást, ez pedig a védőnőknek, hatósági és magánorvosoknak köszönhető.

1950-ben új szakaszához érkezett az addig (Szeged-) Alsóközpont néven ismert belterületi központ. Ekkor alakult ugyanis a környező területekkel egyetemben önálló községgé. 1949-ben Szeged-Alsóközpont népessége túlnyomó többségben (közel 90 %-a) a mezőgazdaságból élt. A nem mezőgazdasággal foglalkozók zömmel a belterületen laktak, a 96 iparos és kereskedő közül 64, olyan megoszlásban, hogy az egyes foglalkozások művelői kizárólag a belterületen éltek. (Például az asztalos, pék, szabó, borbély, műszerész, szíjgyártó, kőműves, borkereskedő.)

Hasonló a helyzet a 79 értelmiségi kereső esetében is. (Például a tanítók mind a kül-, mind a belterületen megtalálhatók voltak.) A mezőgazdasággal foglalkozó népességen belül is megfigyelhető ilyen eltérés. A belterületen a módosabb gazdák, a külterületen inkább a kisparasztok aránya magasabb. Ennek azonban nagyon egyszerű magyarázata van. A módosabb gazdák megtehették, hogy a belterületen is (!) vegyenek vagy építsenek házat.

Móráhalom önálló községgé alakulásának körülményeit a politikai egyeduralomra szert tett kommunista párt (neve 1948 júniusától: Magyar Dolgozók Pártja) településpolitikája, elsősorban tanyapolitikája is befolyásolta. A tanyapolitika irányítására 1949-ben létrehozott Tanyai Tanács fő feladata az alföldi tanyarendszer néhány évtizeden belüli megszüntetése volt, mert a tanyákban a majdani termelőszövetkezeti táblák kialakításának akadályait látták.

Két dolog azonban súlyos árnycot vetett az önálló község megalakulására. Az egyik az, hogy a község életének irányításába a helyiek 1950-től kevésbé szólhattak bele, mint korábban; az önállóság tehát sok tekintetben inkább csak látszat volt. A másik dolog, hogy Móráhalom az 1950-ben megszervezett új járás, a szegedi járás fennhatósága alá helyezték, holott Móráhalom és tágabban az alsótanyák lakói Szeged város polgárai voltak, ezért joggal tartottak igényt arra, hogy a község igazgatási kapcsolata ne egy, a várostól független járás legyen, hanem maga Szeged város.²⁰

A továbbiakban arról szólnék, milyen változásokat hozott Móráhalom életében ez a forduló-pont (1950) és az azt követő évtizedek.

Nem vitás, hogy Európában szinte mindenütt egybeolvad a falu és a mezőgazdaság. „Amikor tehát a falvak sorsát vizsgáljuk, akkor a mezőgazdaság múltját, jövőjét elemezzük, hiszen a lakóhelyeket és környezetüket a lakosok anyagi ereje, kulturáltsága, a termelési folyamatok műszaki igényei és környezeti hatása szabja meg.”²¹

Móráhalom gazdaságát az 1950-es évek során alapvetően azok a vonások jellemezték, mint amelyek 1950 előtt. A település gazdasági életében tehát az 1950-es években is a mezőgazdaság játszott a főszerepet. Ezen belül is a növénytermesztésnek nagyobb súlya volt, mint az állattenyésztésnek. A nem mezőgazdasági ágak döntően a mezőgazdasági termeléshez kapcsolódtak, illetve a helyi lakosság alapvető szükségleteinek kielégítését szolgálták. A mezőgazdasághoz kapcsolódó ipart két hengermalom, két szeszfőzde és egy olajütő képviselte.

A szolgáltató ipar és a helyi kereskedelem az 1950-es években nemhogy fejlődött volna, de a magántulajdon durva korlátozása következtében inkább visszafejlődött. A mezőgazdasági termelők helyzetét és életkörülményeit a gyenge termelési eredmények, a rendkívül nagy adó- és beszállítási terhek, az erőszakos tsz-szervezés, tagosítási, földrendezési akciók nehezítették, és gyengítették a magángazdák biztonságérzetét.²²

Általános gyakorlat volt az is, hogy az embereket kiszakították addigi környezetükből, új munkahelyekre, más környezetbe kényszerítve őket. Kolosi Tamás egyik tanulmányában a következőket mondja: „1940 és a hatvanas évek közepe között a magyar lakosság 70 %-a más foglalkozási csoportba került, mint ahol ő korábban volt, vagy szülei voltak. Hasonló méretű munkaerő-mobilitás Ang-

liában száz évig, Németországban nyolcvan évig tartott, Magyarországon tizenöt évre torlódott össze.²³

A korabeli felfogás számára az eszményi gazdaság az, amelyet egyetlen központból, egyetlen központi terv lépcsőzetes lebontásával irányítanak. Ugyanolyan központi előírások révén próbálták helyileg is irányítani a kis parasztgazdaságok százait, mint az államosított vállalatokat. Ez azonban Mórahalmon egy teljesen új jelenség volt, a tanácsi vezetés ugyanis olyan mértékben avatkozott be a paraszti gazdálkodás rendjébe, ami eddig elképzelhetetlen volt.

Mint országszerte általában, Mórahalmon is az 1940–50-es évek fordulóján kezdték meg a termelészövetkezetek megszervezését. Az ország legtöbb pontján már 1948–49-ben megalakultak az első termelészövetkezeti csoportok.²⁴ A mezőgazdaság szocialista átszervezésének feltételei azonban távolról sem voltak azonosak Szeged környékén. A vidék egyes körzetei ugyanis olyan eltérő földrajzi adottságokkal és történelmi múlttal rendelkeztek, amelyek a mezőgazdaság szocialista átszervezését is jelentősen eltérő módon befolyásolták.^{25, 26}

Mórahalom esetében egy komoly akadály volt, hogy ezen a területen korábban sem volt nagybirtok, nem volt meg a lehetőség korábbi üzemszervezési tapasztalatokra támaszkodni, és nem használhattak fel korábban kialakított nagyüzemi táblákat sem, mivel nem is voltak ilyenek. Itt ugyanis a mezőgazdasági művelésnek a tanyás településformával összekapcsolódó és a természeti adottságokhoz alkalmazkodó olyan rendje alakult ki, hogy különböző mezőgazdasági kultúrák, szőlő és gyümölcs parcellák, kisterületű szántó, legelő rét váltogatta egymást. A másik akadály az volt, hogy a földet régóta sajátjaként használó, de telekkönyvileg csak a földreform után tulajdonossá váló helybeli parasztek igen erősen ragaszkodtak tulajdonukhoz. A termelészövetkezetesítést – természetesen nem ok nélkül – mint földjük elvesztését, elvételét fogták fel.²⁷

A fent említett adottságok figyelembevételével indokolt lett volna a térségben alacsonyabb típusú tszcs-eket létesíteni, hiszen a szétszórt szőlő- és gyümölcsös ültetvények csak igen hosszú idő alatt és komoly beruházásokkal lettek volna átalakíthatók valódi nagyüzemmé.

*„Az alacsonyabb típusú termelészövetkezeteknek két változata alakult ki: a termelészövetkezeti csoportok és a szakszövetkezetek. Az eltérés közöttük csak az, hogy az előbbieket tagjaik egész gazdasági tevékenységére kiterjedő közös tevékenységet folytatnak anélkül, hogy a termelészövetkezetekéhez hasonló közös gazdaságot hoznának létre; az utóbbiak pedig csak bizonyos ágazatokban szervezik meg a közös gazdálkodás alacsonyabb-magasabb fokát. A gyakorlatban azonban ez a különbség gyakran elmosódik.”*²⁸

1950 végén a vidéken egyetlen I. típusú tszcs sem létezett, 1952 szeptemberében viszont a 97-ből 46 volt ilyen. Taglétszámuk az össz taglétszám 37, földterületük az összes szövetkezeti földterület 33 %-a volt. 1951-től éppen az I. típusú tszcs-kbe léptek be tömegesen középparasztek is – 1952 nyarán minden negyedik tszcs-tag középparaszt volt –, de éppen nem az alacsonyabb típus vonzása miatt, hanem hogy a különféle adó- és beszolgáltatási terhektől megszabaduljanak.²⁹

Az ún. egyes szövetkezeti típus nem törekedett a föld elvételére, inkább azokkal a területekkel gyarapodott, amelyeket a paraszti gazdaságok a megváltozott körülmények miatt nem kívántak tovább művelni és beadták a tsz-nek. A szőlő, a föld jó részét meghagyták a gazdának és meghatározott tizedet, vagy ahogy az egyik okos paraszt nevezte „dézsmát” adtak be a közösbe. Ebből és a befizetett adóból növekedett a szakszövetkezet vagyona.³⁰ Az I. típusú tszcs-eket azonban nem mint tartósabban fennmaradó gazdaságokat vették számításba, hanem csupán a belépést követő átmeneti állomásként. A cél a rövid időn belüli továbbfejlesztés III. típusú tsz-ekké vagy a magasabb típusúakkal megvalósítandó fúzió volt.³¹

1950 végén Mórahalmon csupán egy kis tszcs működött, *Béke* néven. 1952–53 fordulatot hozott Mórahalmon. 1951-ben ugyanis olyan döntés született, hogy „az ellenséges államnak tekintett Jugoszláviához közel eső községeket »szocialista«, más elnevezéssel »termelőszövetkezeti községgé« alakítják.”³²

Az I. típusú tszcs-k alakítása tehát kombinálódott a termelőszövetkezeti községek kialakításával. E községeknek Szeged vidékén különösen nagy súlyuk volt. A kényszerítő eszközöket bőséggel alkalmazó átszervezési kampánynak a helyi paraszttársadalom nem tudott ellenállni. 1952 elején már 4 első és 4 harmadik típusú tszcs működött a községben, amelyekbe azonban egyelőre csak a parasztgazdaságok 25 %-át sikerült tömöríteni. 1953 elejére ezt az arányt sikerül 70 % fölé feltornáznia (ez volt a „szocialista község” kritériuma) – Mórahalom parasztságának 71 %-a írta alá a belépési nyilatkozatot. Ezután tagosítás kezdődött a községben.³³

„Ezeket a tszcs-eket erőnek erejével alakították. Főleg a földtelen vagy a kevés vagyonnal rendelkező emberek álltak rá gyorsan a szövetkezésre. Köztük sokan voltak máról holnapra élők, dolgozók, s ez az első szövetkezetek munkáján is erősen meglátszott.”³⁴ Pozitívuma az volt, hogy a tsz-tagok életkörülményeire kedvező hatással volt a viszonylagos stabilitás: az állandó munkaalkalom, s az első évben bizonyos állami segítséggel is kiegészített viszonylag stabil jövedelemforrás.

A termelőszövetkezetek helyzetét külön nehezítette, hogy növénytermelési struktúrájukban az átlagnál magasabb arányban szerepeltek a helyileg kedvezőtlen adottságú növények, így pl. a gyapot, az olajlen, de Mórahalom esetében különösen a dohány és a cukorrépa.³⁵

1953 újabb fordulópontra Mórahalom életében. A Nagy Imre által meghirdetett „új szakasz” politikája Mórahalmon is megkönnyebbülést hozott az embereknek. 1953 nyarától megszűntek az erőszakos tsz-szervezési kampányok, őstől pedig tömegessé váltak a kilépések, így az erőszakos eszközökkel felduzzasztott termelőszövetkezeti szektor összezsugorodott.³⁶

A homokvidéken, s elsősorban is annak déli, nagyszámú tsz-szel rendelkező községeiben volt a legtöbb kilépés és feloszlás. Csupán Ásotthalom és Mórahalom községben 6 tsz oszlott fel, s a megmaradókból is 1000-1200 tag lépett ki.³⁷

Összegezve és értékelve tehát a szocialista átszervezés kezdeti időszakát (1949–1956) elmondható, hogy az eredeti elgondolások adminisztratív eszközökkel és gazdaságpolitikai kényszerítő rendszabályokkal való erőltetése volt a jellemző, ez sorozatosan krízisekhez, a munkás-paraszt szövetség megrendüléséhez és kritikus helyzetekhez, végeredményben pedig visszaeséshez vezetett.³⁸

1957-től átmenetileg ugyan, de kedvező irányú, taktikai változásokat hajtott végre agrárpolitikájában a kormánypárt. Szüneteltette például a tsz-szervezést, ennek következtében Mórahalmon minimálisra csökkent a tsz-tagok száma és a közös földterület is. Átmenetileg szüneteltek a tagosítások is, és mérsékeltebbek lettek az adóterhek.

A Rákosi-rendszer idején mindenüktől megfosztott gazdák egy kormányrendelet értelmében visszaigényelhették korábbi tulajdonuk egy részét. Az agrárpolitikában nagy fordulat állt be országosan is 1958 végén, amikor is arról született határozat, hogy az ország kisparaszti gazdaságainak ezreit kolhoz jellegű termelőszövetkezetekbe szervezik. Az átszervezés azonban az agitálás ellenére sem hozott eredményt.

A mórähalmi átalakulásban 1961 januárjában következett be változás. Mivel a mezőgazdaság szocialista átszervezésének minél előbbi befejezése volt a cél, engedményeket tettek, ti. „szórvány szőlőkkel rendelkező községekben megengedhető, hogy csak a szántó-földeket művelik közösen, a szőlőket átmenetileg egyéni művelésben hagyják. Ez a határozat éppen a Mórahalomhoz hasonló adottságú községek szempontjából fontos.”³⁹

Az érintett parasztnak tehát lehetőségük volt, mint kompromisszumot elfogadni azt, hogy alacsonyabb típusú termelészövetkezeti csoportokba lépjenek be. Ezek tagjaiként földjük jelentős részét továbbra is egyénileg művelhetik. Így is történt.

A szocialista átszervezés befejező szakaszát (1957–1961) úgy jellemezhetjük, hogy a munkás-paraszt szövetség erősítése, az anyagi érdekelttség és a szövetkezeti öngazgatás növekvő érvényesülése a meghatározó. Ezen az alapon valósulhatott meg az átszervezés sikeres befejezése is.⁴⁰

Móráhalom igen jó példát adott a vállalkozó kedv megőrzésére, elsősorban a kistulajdonos parasztnak rétegének szívós továbbélésével. Az 1960-as évek végén a kisvállalkozás bizonyos mértékig még az üzemi dolgozók egy részét is jellemezte. A második gazdaságban folyó tevékenység Móráhalmon ugyanis már ekkor igen elterjedt volt. Gondolok itt például a paprikatermelőkre, akiknek jelentős hányada üzemi dolgozó volt, akik a kertjükben termelték a paprikát. Látható tehát, hogy még az üzemi dolgozók rétege sem vált azzá a vegytiszta munkássá, amivé a kor dogmái szerint válnia kellett volna.⁴¹

A következőkben egy táblázat segítségével szemléltetem a népesség, illetve az aktív keresőnépesség szerkezetének változását 1950 és 1970 között (%-ban)⁴²

Év	Mezőgazdaság	Ipar- és építőipar	Kereskedelem és közlekedés	Egyéb	Együtt
1960	78,9	7,3	5,8	8,0	100,0
1970	67,1	16,5	10,0	6,4	100,0

A mezőgazdasági népesség aránya még mindig igen magas, de ezzel párhuzamosan nő az iparban, kereskedelemben dolgozók száma is, így nem beszélhetünk elmaradottságról.

Ki gondolt volna arra 1961-ben, hogy a majdani felívelés alapja az lesz, hogy a téjesítés folyamatában az akkori hatalom ezen a vidéken átmenetinek szánt engedményekre kényszerült. A szervezés ugyanis úgy indult, hogy mindenhol „hármast” tsz-t kell kialakítani, tehát mindent be a közösbe! Ezen a vidéken azonban sok volt a tanya, nehéz volt a földeket táblásítani. Így lett végül az „egyes” típusú tszcs Móráhalmon. Az emberek dolgoztak, mert értelmet láttak benne, emelkedett az életszínvonal, volt piaci kereslet.⁴³

A hatalom azonban nehezen engedett. Hivatalosan csak a nyolcvanas években adták föl azt az elképzelést, hogy a szakszövetkezeteket, ha eljön az ideje, átalakítják termelészövetkezetekké. Az elmúlt évtizedek gazdasági felemelkedésének móráhalmi sikerszervezete a szakszövetkezet volt. Sorozatos egyesítések után 1983-ban Dobó Szilveszter elnöklétével alakult meg a későbbi egyetlen szakszövetkezet, a *Homokkultúra*, amely az egész településen összekapcsolta a kistermelők munkáját a feldolgozó iparral, termelést szervezett és gépi szolgáltatást nyújtott. A legfontosabb munkaadó volt a településen: a közös földeken és irodákban, műhelyekben mintegy 500 embernek adott munkát és megélhetést. Tény azonban az, hogy a szakszövetkezetek is kényszerrel létrehozott szervezetek, s nem a tagok szabad elhatározásából jöttek létre. Azt is sokan szóvá tették, hogy túl sok ott a fölösleges ember, alig férnek már az irodákban azok, akiknek a munkájára nincs igazán szükség, béritket pedig a kötelező vagyoni hozzájárulásokból és a tagoktól visszatartott, ún. nagyüzemi felárból fizették. Nehéz megítélni, valójában mennyi fölösleges embert tartott el a szakszövetkezet, de az nem vitás, hogy egy ésszerűen szervezett társadalomban kevesebb a bürokrácia.⁴⁴

Talán ez a túlzott bürokrácia, az ezzel együtt fellépő hatalmas kiadások, a sokasodó magánvállalkozások, a mezőgazdasági népesség csökkenése, a szakképzett munkaerő utánpótlásának nehézségei a legfőbb okai annak, hogy napjainkra ez az egykor virágzó „sikerszervezet” végnapjait éli. Nincs már földje, nincs már amivel azt megművelje, nincsenek meg az egykori épületek, üzemsarnokok, mindent eladtak. Érdekes és tanulságos lenne megvizsgálni azt is, hogyan hatottak ezek az átalakulási folyamatok a népességfejlődésre, de erre most nem térek ki.

Az 1989-ben városi rangra emelkedő Mórahalmon van azonban egy testület, amely legfőbb feladatának az agrártermelés támogatását tekinti, és ez a Mórahalmi Gazdakör.

A Gazdakör alapszabályzatba foglalt célja tagjainak érdekképviselete, részükre információ és szakmai ismeretek biztosítása. Tevékenységi körébe kertészeti, növénytermesztési, állattenyésztési, jogi, adó stb. szaktanácsadása és értékesítési információ biztosítása, szakmai képzés szervezése, bemutatók, kiállítások, tanulmányutak szervezése, nemzetközi kapcsolatok kiépítése tartozik.⁴⁵ A gyakorlati érvényesülésben fontos még megemlíteni azt, hogy széleskörű kapcsolatai révén a Gazdakör segít tagjainak a vetőmag (gabona, burgonya), műtrágya kedvező áron való beszerzésében, mezőgazdasági gépek vásárlására pályázatokat ír ki.

Tervezték egy vállalkozói géppark megalakítását, ami a tagoknak a föld megmunkálásában nyújtott volna segítséget, de ez anyagiak hiányában nem valósulhatott meg. Ettől függetlenül azért úgy érzem, egyfajta hiányt pótol, ami a szakszövetkezet elsorvadása révén következett be.

Ezt a nehézkes, buktatókkal teli utat járta tehát be ez a kisváros, rövid történelme során.

Jegyzetek

1. *Inczefi Géza*: Szeged környékének földrajzi nevei Bp., 1960. 62. p.
2. *Bálint Sándor*: A szegedi tanyavilág benépesedése a helynevek tükrében (Néprajzi dolgozatok 9.) Szeged, 1963. 7. p.
3. *Juhász Antal*: A tanyák településtörténete In.: Mórahalom (Szerk.: Juhász Antal) Mórahalom, 1992. 64. p.

A „kenyérváros” dombon felépített római katolikus templom a 60-as években

4. Kaltschmidt Ábrahám térképét *elsőként Reizner János* közölte: Szeged története. Első kötet Szeged, 1899. VI. melléklet, 320. p.
5. Juhász i. m. (1992) 63–64. p.
6. Reizner i. m. 322. p.
7. Juhász Antal: A szegedi táj tanyái In.: A Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1982/83. 2. kötet Szeged, 1989. 3. p.
8. Juhász i. m. (1992) 65–66. p.

9. Bálint Sándor: A szegedi nép. Bp., 1968. 14. p.
10. Szécsy György: Képek Mórahalom múltjából és jelenéből Mórahalom, 1967. 13. p.
11. Szegedi Napló 1892. május 18. száma Alsóközpont felállításáról.
12. Szécsy i. m. 33-34. p.
13. Juhász i. m. (1989) 103-105. p.
14. Juhász i. m. (1992) 91. p.
15. Szécsy i. m. 43. p.
16. G. Tóth Ilona: Szeged-Alsótanyától Mórahalomig. In.: Mórahalom, 1992. 109.
17. 1920. évi népszámlálás, I. Bp., 1923. 188.
18. G. Tóth i. m. 108.
19. 1930. évi népszámlálás, I. Bp., 1932. 162-163.
20. Belényi Gyula: Az önálló község megalakulása. In: Mórahalom, 1992. 137-142.
21. A falu 1994. IX. évf. 4. sz. 11.
22. Belényi i. m. (1992) 240-242.
23. Hankiss Elemér: Kelet-európai alternatívák Bp., 1989. 44-47.
24. Belényi i. m. (1992) 239-245.
25. Belényi Gyula: A termelőségvetkezeti mozgalom első kísérlete Szegeden és vidékén (1943-53) In.: Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon (1944-1962). Szerk.: Balogh Sándor és Pölöskei Ferenc Bp., 1979. 155-168.
26. „A mezőgazdaság szocialista átszervezésén azt értjük, hogy a mezőgazdaságilag hasznosítható földterületen a tőkések nagy és közepesen nagy gazdaságait, a kisáru-termelő paraszti gazdaságokat, valamint a törpebirtokokat kollektív, szocialista nagyüzemi gazdaságok váltják fel. A kollektív, szocialista nagyüzemi gazdaságokban a munkaeszközök, berendezések nagy része vagy egésze társadalmi tulajdonba kerül, a föld nagy részén vagy egészén nagyüzemi gazdálkodás alakul ki az ennek megfelelő technológiával, gazdálkodási módszerekkel és nagyüzemi munkaszervezettel.” – Simon Péter: A párt agrárpolitikája a szocializmus alapjai lerakásának időszakában In.: Agrárpolitika és agrárátalakulás Magyarországon (1944-1962). 9.
27. Belényi i. m. (1992) 244-45.
28. Erdei Ferenc: Agrárproblémák, 2. Agrárviszonyok és szövetkezetek. Szerk.: Fekete Ferenc és Dzur Magdolna. Bp., 1986. 271.
29. Belényi i. m. (1979) 161.
30. Majoros Tibor, Székely József: Mórahalmi szövetkezők... Mórahalom, 1985. 34-35.
31. Belényi i. m. (1979) 161-162.
32. Belényi i. m. (1992) 245.
33. Belényi i. m. (1992) 245-246.
34. Bóka István (szül. Mórahalom, 1935., tanár) visszaemlékezése.
35. Belényi i. m. (1979) 160.
36. Belényi i. m. (1992) 250-251.
37. Belényi i. m. (1979) 165.
38. Erdei i. m. 257.
39. Belényi i. m. (1992) 257-258.
40. Erdei i. m. 257.
41. Belényi i. m. (1992) 260.
42. Az 1960. évi népszámlálás, III. Bp., 1962. 102. és: Az 1970. évi népszámlálás I. Bp., 1971. 409.
43. Tanács István: Fordulóponton. 559-561.
44. Tanács i. m. 566.
45. Mórahalmi Gazdakör Alapszabályzata. Az anyagot Katona László, a Mórahalmi Gazdakör vezetője bocsátotta rendelkezésemre.

Egy mai kép Mórahalomról madártávlatból

Zakar Péter

Amerikából jöttem...

Jézus amerikai apostolai

1989-ben egy új, „keresztény” felekezetet jegyeztek be Magyarországon: a mormonokat, vagy hivatalos nevükön „Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyházát”. Ma hazánkban kb. 2500 mormon él és valószínű, hogy számuk a közeljövőben emelkedni fog. Ezen, európaiak számára kissé különösnek tűnő vallási közösséggel szeretnénk olvasóinkat az alábbiakban vázlatosan megismertetni.

A mormon egyház története a múlt század első felében, a nagy vallási újjáéledés korszakában vette kezdetét. Ez a megújulási mozgalom az amerikaiak többségét a protestáns felekezetek tagjává tette, de ugyanakkor nem szívtá fel a kisebb vallási közösségeket. Ekkor jelent meg Peter Cartwright, a híres metodista „vágtazó prédikátor”, hogy nagyszabású szabadtéri gyűléseken hirdesse Isten igéjét. A megújulási mozgalom legnagyobb alakjai (pl. Charles Grandison Finney) arról prédikáltak, hogy Isten meg akarja menteni a bűnösöket, akiknek ezért nincs más feladatuk, mint a végtelen szeretetnek az elfogadása. Amerikát hatalmába ejtette a vallási izgalom. William Miller tiszteletes például kiszámította Krisztus második eljövetelének időpontját. Követői lemondtak a világi javakról és a megadott időpontban összegyűltek. A Megváltó nem jött el – Miller szerint azért, mert rosszul számolt – így híveivel ismét összegyűlt 1844. október 21-én. A várt esemény ismét elmaradt, így újabb és újabb közösségek jöhettek létre. A bűntetlenség megőrzése volt a célja annak a New York-i Oneidában szerveződő közösségnek, amelyet John Humphrey Noyes hozott létre. Tagjai köztulajdonba vették ingó-, és ingatlan vagyonukat és „komplex házasság”-ban éltek. Ez a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden férfi minden nőnek a férje és minden nő minden férfinak a felesége volt. Egy másik csoport viszont (a shakerek) éppen ellenkezőleg, a nemi önmegtartóztatás segítségével célozták meg az örök boldogságot. Nehéz ebben a kavalkádban eligazodni – gondolhatta a mindössze 14 éves Joseph Smith, aki arra a kérdésre keresett választ, melyik felekezethez csatlakozzon.

Smith egy tízgyermekes szegény farmercsalád gyermeke volt. Apja egyesek szerint „részeses csavargó”, anyja sem egészen kiegyensúlyozott egyéniség: „időnként idegrohamok törtek rá”. Utóbb a mormon történészek dühösen cáfolták ezeket az állításokat. Egy bizonyos: a kis Joseph nem volt híján a vallásos élményeknek. Ezek sorában 1827. szeptember 22-én egy Moroni nevű angyal arra utasította, hogy ássa elő a Cumorah dombon (New York állam, Manchester közelében) elrejtett aranylemezeket, amelyek Isten üzenetét tartalmazzák. A lemezek fordítása 3 évet vett igénybe, ekkor látott napvilágot „The Book of Mormon” (Mormon könyve) címmel az új közösség szent könyve, amelyet a Biblia folytatásának, kiegészítésének tartanak. Hiába, ha egy üzlet beindul, akkor nincs megállás. Időközben (1829 májusában) ugyanis Smith-nek, valamint munkatársának, Oliver Cowdery-nek megjelent Keresztelő János; Péter, Jakab és János apostolok és tudatták, hogy a papi hatalmat, amelyet Jézus Krisztus halálát követően megvontak az egyháztól, most rájuk ruházzák. 1830. április 6-án megkezdték az új egyház szervezését.

Smith tehát prófétává nyilvánította magát és kialakította azt az egyházzervezetet, amelyik mind a mai napig – kisebb változtatásokkal – fennáll. A mormonok hitének két fő forrása van: Isten lejegyzett szavai, illetve a látomások. Előbbiek közé tartozik a Biblia, a már említett Mormon Könyve, a „The Doctrine and Covenants of the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints” (Az Utolsó

Amerikából jöttem...

Fejezetek az Amerikai Egyesült Államok történetéből.

Rovatvezető: Zakar Péter

Mormon templom Salt Lake Cityben

követtek tanítását és a próféták (pl. Mormon) figyelmeztetése ellenére megkeményítették szívüket. A lamaniták ekkor (i. sz. 401) megsemmisítették a hitetlenkedő nefitákat. Még szerencse, hogy utolsó ivadéuk, Mormon próféta fia, Moróni arany lemezekre véste népe szörnyű bűnhődését és a szent szövegeket, majd ezeket elásta a csatatéren. Az 1820-as években Moróni már mint feltámadt lény aktivizálta Joseph Smith-t és követőit.

A könyv, szerzőjének műveltségi szintjén, számos hatást olvaszt egybe Ethian Smith felfogásától kezdve, aki szerint az indiánok zsidó származásúak (vö. 1823-ban publikált művét: *A View of the Hebrews or the Ten Tribes of Israel in America*), a Biblián át egészen az okkultizmusig. A másik két szent könyv is eklektikus hatást kelt: A „*Doctrine and Covenants*” Smith látomásait gyűjti csokorba. Isten ugyan mindenkinek megjelenhet és személyes vagy családi körre vonatkozó utasításokat adhat, de a mormon egyház egészére vonatkozóan csak az az érvényes, amit Isten neki, Joseph Smith-nek hoz tudomására. Mindez érthető, ha figyelembe vesszük, hogy egyedül ő „a látnok, a fordító, a próféta, Jézus Krisztus apostola, az egyház vénje, Istennek, az Atyának az akaratóból, és a te uradnak, Jézus Krisztusnak a kegyelméből”. A „*Pearl of Grate Price*” Mózes látomásait és Ábrahám írásait teszi közzé, természetesen Smith tolmácsolásában.

A mormonok megtérők ezreit vonzották, de vallási elgondolásaik miatt üldözték őket, így több ízben költözniük kellett. New York, Ohio, Missouri, majd Illinois területén kerestek menedéket. 1844-ben egy Nauvoo nevű mormon telepen (Illinois állam területén) kb. 15 000 ember élt Joseph Smith szigorú teokratikus uralma alatt. Itt kapott kinyilatkoztatást „a szentek” vezetője a poligámia jóváhagyásáról (ezt maga is gyakorolta), ami később a vesztét okozta. 1844. június 27-én a feldühödött tömeg megölte őt és testvérét.

Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza tanítása és szövetségei), valamint a „*Pearl of Great Price*” (Értékes gyöngyszem).

A Mormon Könyve szerint az i. e. 5. század kezdetén egy zsidó népcsoport elhagyta Jeruzsálemet, majd átszelve az Arab-tengert és az óceánokat Amerika nyugati partjain telepedett le. Itt azután két részre szakadtak. Nefi követői (a nefiták) istenes és szorgalmas életet éltek, míg testvérének Lamannak a követői (lamaniták) bálványoknak hódoltak és egyre csak lustálkodtak. Az Úr haragjában megsötétítette bőrük színét és primitív szintre süllyesztette őket: utódaik az indiánok. Jézus feltámadása után (i. sz. 34-ben) megjelent a nefiták között és szolgálta őket. Kivonatossan ugyanazokat az igazságokat hirdette feltámadása után, mint amelyeket Palesztinában már meghirdetett. A nefiták azonban nem

A szektának ismét menekülnie kellett. Az új vallási vezető, Brigham Young, szinte katonai fegyelmet tartva Nyugat felé vezette népét, egy olyan területre, amely Mexikó része, ahol háborítatlanul élhetnek. 1847 júliusában érkeztek meg a Wasatch-helység nyugati lejtőire. Young letekintett az alant elterülő Nagy-sóstóra és kimondta a mára híressé vált szavakat: „This is the place.” (Ez az a hely.) A hely Utah volt, amely 1848-tól kezdve az USA territórium. Ami ezután következett, arra alig-alig van példa az emberiség történetében. Öntözéses gazdálkodás segítségével termővé változtatták a sivatagot, új városokat, csatornahálózatot hoztak létre, danaiták néven fegyveres testületet állítottak fel, amely megvédte őket a külső és belső veszélyektől. A territórium állami felügyelete névleges volt, valójában mindenről és mindenkiről az egyház gondoskodott. 1857-ben még egy kisebb háborúra is sor került a „kettős igazgatás” sürölődásai következtében, de a teokratikus uralmat nem sikerült megtörni. Igaz, Young sem tudta bevezetni a teljes vagyonszövetséget. Maradt a szigorú tizedfizetés, ami a mormon egyház anyagi bázisának mindmáig az alapját képezi.

Young 1851-es felhívását követően „megtértek” ezrei keltek útra „az új Sion”-ba. Sokan meghaltak, de a mormonok nem adták fel. Az egyházközösségek szociális és technikai segítséget nyújtottak a betelepülőknek. (Az első beteget és szegényeket támogató szervezetet még Smith hozta létre 1842-ben.) 1837-től kezdve Európában is térítettek, méghozzá nagyobb sikerrel mint az Újvilágban. A polgárháborút (1861–1865) követően virágzó telepeik mégis veszélybe kerültek. Utah továbbra is csak territórium volt, az unió elutasította a teokratikus hatalom államkénti elismerését. A kolonizációs sikerek (pl. 1847-1857 között 95 kolóniát alapítottak) ellenére Utah idegen test volt az unió államainak szorításában. A XIX. sz. második felében a gazdasági különállás mind kevésbé volt fenntartható. Növekedett a nem mormon bevándorlók száma, megkezdődtek a vasútépítések. A szentek egyházán belül is ellentétek feszültek: több lázadás is kitört, amelyeket csak fegyveres úton sikerült elnyomniuk. Az autarchia felszámolása irányába tett fontos lépés volt a fogyasztási és értékesítési szövetkezet (Zion's Cooperative Mercantile Institution), valamint a Brigham Young Egyetem jogelődjének a megalapítása. Miközben megalakultak az első gyárak, az amerikai közvélemény figyelme a többbnejűsre terelődött. Egyre több birtokper és törvény (pl. a

„Ha a szentek találkoznak, az égiek könnyeznek...”

többnejűséget börtönbüntetéssel sújtó Morill Act) jelezte, hogy az unió türelme véges. A fokozódó politikai-gazdasági-jogi nyomás hatására a mormon egyház negyedik elnöke Wilfred Woodruff 1890. szeptember 24-én kibocsátott manifesztumában hivatalosan szakított a többnejűség gyakorlával.

A kis egyház életében ezt követően új szakasz kezdődött: az alkalmazkodás korszaka. Az egyház kivonult a közigazgatásból és a gazdaságból, a cégeket privatizáltak, azaz megbízható mormonok kezére játszották át. Feloszlatták pártjukat az ún. Népi Pártot. Válaszul 1896-ban Utah az unió tagállama lett.

Az egyház befolyását a beilleszkedés sem törte meg. Ma tulajdonában van - többek között Salt Lake City két vezető újságjának egyike, és egy TV állomás, tőkerészesedése van egy biztosító társaságnál és számos banknál, tulajdonosa Salt Lake City legnagyobb áruházának. Erről a befolyásról tanúskodnak Utah statisztikai adatai és politikai életének legújabb fejleményei is. 1994-ben Utah lakossága kb. 1 908 000 fő volt (a lakosság több mint 90 %-a fehér, legnagyobb kisebbséget a spanyol származású bevándorlók képezik). Az egyház ösztönzi a kemény munkát és a nagy családok alapítását. Utah államban messze a legmagasabb a születési arányszám az USA-ban, a társadalom fiatal, az átlagéletkor 26,2 év. Az emberek egészségesebbek, műveltebbek, többet dolgoznak (48 óra/hét) és jobban is keresnek, mint az átlag amerikaiak. Kiemelkedő az egyház szociális szerepe is, amelyre a bevándorlók megsegítése, majd a nagy gazdasági világválság hívta fel az egyházi vezetők figyelmét. A vallási befolyás a politikai életre is kiterjed. 1989-ben Utah volt az USA utolsó állama, ahol feloldották az égetett szeszes italok nyilvános helyen való árusításának tilalmát. 1990-ben elsőként az unió tagállamai közül itt tiltották be a cigaretta automaták árusítását. 1991-ben Utah hozta a legszigorúbb abortusztörvényt az USA-ban, amely nemi erőszak, vérfertőzés, illetve az anya életének veszélyeztetésétől eltérően megtiltotta az abortuszt.

Noha Utah életének erkölcsi alapjai 50 éve változatlanok, lakosai ma alapvetően másként látják helyzetüket az unión belül, mint fél évszázaddal ezelőtt. A második világháború előtt Utah polgárai a keleti párt pénzembereinek áldozataiként és a vallási megkülönböztetés szenvedő alanyaiaként tekintettek magukra. Nemzeti jövedelmük messze elmarad az átlagos amerikai szinttől. Politikailag ez a demokratákhoz való ragaszkodásban csapódott le: a New Deal hívei az 1940-es választásokon a szavazatok 62 %-át szerezték meg. Ezzel szemben ma Utah úgy tekint magára, mint a jólét megteremtőjére, sikeres üzletek közvetítőjére és az informatikai forradalom hordozójára. Ma Kalifornia után itt található az USA második legnagyobb informatikai cikket gyártó agglomerációja. Az állam vezetői (az egyház tevékeny közreműködésével) tudatosan visszafélesztik azokat az ágazatokat (pl. idegenforgalmat), amelyek nem igényelnek tömegesen felső fokú végzettséget. A kilencvenes évek elejére Utah kiépítette a maga informatikai társadalmát. Politikailag ez a változás a republikánusok előretörésével járt együtt és ez a tendencia, egyre csökkenő mértékben, napjainkig tart. Nixon 1972-ben a szavazatok 72 %-át kapta ebben az államban, Reagan 73 %-ot majd 75 %-ot, Bush 1988-ban 66 %-ot, majd 1992-ben 43 %-ot (szemben a független Perot 27, és Clinton 25 %-al).

A mormon egyház történetének vázlatos ismertetése után érdemes röviden számbavennünk néhány ezen vallási csoportra jellemző hittételt is. A mormonok kereszténynek tartják magukat, noha vallási felfogásuk több ponton különbözik a történeti keresztény egyházak felfogásától. A mormon egyház főbb jellemzői:

- Az apostolok halálát követően az egyház elhagyta hitét és elvesztette hatalmát. A „nemzsidó nemzetek és királyságok” körében megalapított egyházat a Mormonok Könyve szerint

az ördög hozta létre. („És történt, hogy néztem ezt a nagy és förtelmes egyházat, és láttam, hogy az ördög az alapítója.” 1 Nefi 13:6) A mormonok számára valamennyi más felekezet az ördög egyházának része. („Íme, csak két egyház van; az egyik Isten Bárányának az egyháza, a másik az ördög egyháza; akik tehát nem tartoznak Isten Bárányának az egyházához, azok ahhoz a nagy egyházhoz tartoznak, amely a förtelmességek anyja és az egész föld paráznája.” 1 Nefi 14:10) Az egyház újjáépítése Joseph Smith fellépésével kezdődik.

– A házasságok örökké tartanak, a halál nem befolyásolja azokat.

– A mormonok templomaikban végzik vallási szertartásaikat. Ide csak mormonok léphetnek be, a hívőknek esküt kell tenni, hogy a szertartások titkait megőrzik. Ezeken a szertartásokon az élők helyettesítik azokat, akik anélkül haltak meg, hogy lehetőségük lett volna befogadni a mormon örömhírt földi életük során.

– Tizedfizetés, szociális segítség a rászorultaknak. Az egyházi adózás természetesen nem speciálisan mormon sajátosság. Ugyanakkor feltűnő, hogy a mormon hívek rendkívül pontosan és készségesen tesznek eleget e kötelezettségüknek.

– A boldog életben, mint az élet normális elvárásába való hit.

– A hivatásos papság hiánya. Kellő felkészülés után minden arra érdemes férfit pappá szentelnek. Az egyházat egy elnök (jelenleg Gordon B. Hinckley), az elnök két tanácsadója, valamint 12 ún. apostol irányítja.

– Csak 8 éves, vagy annál idősebb személyt keresztesznek meg.

– Az egészség törvénye tiltja a dohányzást, az alkohol, tea, kávé és egyéb egészségre káros cikkek fogyasztását.

– Hangsúlyos a nevelés és az oktatás, mint az igazság felkutatásának eszköze.

– Hit az Isten által embernek adott szabadságban.

– Tér, idő, anyag, világmindenség határtalanok és végtelenek a mormon teológiában. Isten nem a világmindenség, pusztán csak a Föld teremtménye.

– A mormon antropológia kiinduló pontja szerint Isten célja, hogy megszüntesse az erkölcsatlanságot és elhozza az embernek az örök életet. Ehhez elengedhetetlen, hogy végül létrejöjjön test és szellem szétválaszthatatlan egysége, megalkotva az ember lelkét. Ennek megfelelően:

• az ember kezdetben Istennel együtt egy végtelen fejlődési perióduson megy keresztül

• miután az ember megkapta első állapotát („first estate”), az Atya engedélyezi számára a földi létet és ehhez halandó testet kap

• az ember földi halála, majd feltámadása után halhatatlan testet kap, amely a határtalan örök élethez szükséges.

• a megváltás egyetemes lesz, Jézus Krisztus megváltása által minden ember fel fog támadni.

– A mormonok nagy gondot fordítanak az emberiség múltjának kutatására. 1895. november 13-án Salt Lake Cityben megalapították egyházuk genealógiai kutatási központját. Utah hegyeinek barlangjaiban őrzik a világ legteljesebb genealógiai gyűjteményét. A rokoni szálak felkutatásával szeretnék „halott” rokonaikra is kiterjeszteni vallási szertartásaikat. Ezek az erőfeszítések számukra Malakiás próféta látomásának szó szerinti beteljesülését jelentik:

„Nézzétek, elküldöm nektek Illés prófétát, mielőtt elérkeznék az én nagy és félelmetes napom. Ő újra fiaik felé fordítja az apák szívét, és apáik felé a fiaik szívét, nehogy elmenjek és átokkal sújtsam a földet.” (Mal. 3. 23-24.)

Mindezek figyelembevételével milyen jövőt jósolhatunk a mormonoknak Magyarországon? Hangsúlyozzuk, hogy nem futurológiáról, pusztán csak a lehetőséget számbavételéről szeretnénk

írni. Az 1980-as években a Magyar Televízió egy négyrészes sorozatot sugárzott a mormonokról. Az első megtérők (köztük egy szegedi orvos) tevékenységét Spencer Condie, a bécsi mormon misszió vezetője irányította. Említettük, hogy a mormon egyház 1989 óta hivatalosan tevékenykedik hazánkban és a hívők száma Magyarországon kb. 2500 fő. Ez a létszám feltételezésünk szerint jelentősen növekedni fog. Ennek oka részben a magyar társadalom mai válságos állapotában, részben a mormon hívők felkészültségében és szervezettségében keresendő. Megítélésünk szerint a mormon egyház valamennyi vallásos közösség közül a legteljesebb mértékben alkalmazkodott a technikailag uniformizálódó világcivilizáció kihívásaihoz. Gazdasági-technikai háttére szilárd, az egyház működik: erkölcsi elveit be tudja tartani. Hittérítői jól képzettek, udvariasak és a világ legeldugottabb sarkaiban is felbukkannak. Nyelvi felkészültségük páratlan: fiatal hittérítők néhány hónap alatt elsajátítják még a legnehezebb nyelveket is. Jólétet, boldogságot, magabiztosságot hirdetnek Magyarországon is. A korábban erősen Amerika-orientált közösség rendkívül rugalmas és alkalmazkodóképes. Nemrégiben például (1978. június 9-én) az egyház 12. elnöke, Spencer W. Kimball látomására hivatkozva a négerek pappá szentelését is lehetővé tették. A mormonok térítő munkájuk során egyre inkább alkalmazkodnak a helyi sajátosságokhoz is. Propagandájukat bármelyik amerikai vagy európai politikai párt megirigyelhetné. Vallási terjeszkedésük során az ökumenizmusból adódó lehetőségeket is messzemenően kihasználják. Legutóbb pl. Salt Lake City katolikus templomának felújításához 1 millió dollárral járultak hozzá. Mindezek alapján úgy véljük, hogy megkockáztathatjuk azt a feltételezést, hogy a XXI. század a mormonok évszázada lehet Magyarországon is.

Felhasznált irodalom

- Charles Sellers – Henry May – Neil R. McMillen: Az Egyesült Államok története. Ford: Hahner Péter. Bp., 1995.
- The Mission. Inside The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints. Intr. by Gordon B. Hinckley. Epil. by Roger Rosenblatt. New York, 1995.
- Zala Tamás: Az aranyablak népe: a mormonok. Bp. 1985.
- Encyclopaedia Britannica. Chichago etc. 1969.
- Mormon Könyve. Egy másik bizonyság Jézus Krisztusról. Kiadja: Az Utolsó Napok Szentjeinek Jézus Krisztus Egyháza. d. n.
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi szentírás. Előszó: Dr. Ijjas József. Bp. 1979.
- Hungary Political Leaders to United States March 5-17, 1996. Ed by The Americal Council of Young Political Leaders. d. n.

Mormon aktivisták Bronxban

Zakar Péter

Egy szélhámos aposztata viszontagságai az emigrációban

Történetünk főszereplője, Dudás János 1812. május 5-én született. Szabadságharc előtti tevékenységéről csak meglehetősen töredékesen tudunk beszámolni. 1836-ban szentelték pappá, ezt követően a nagyváradi egyházmegyében tevékenykedett. 1844-ben például egy kicsiny Bihar megyében fekvő falu, Bodonospaták plébánosa volt. A katonaságnál is megfordult, a 37. Máriássy-sorgyalogezred tábori papjaként teljesített szolgálatot. Innen azonban egészségügyi okokból leszerelték, s így visszatért egyházmegyéjébe. Itt érték az 1848-49-es forradalom és szabadságharc sorsfordító napjai.¹

A szabadságharc hadserege 1849 januárjában még számos lelkésznek kínált tábori lelkészi alkalmazást. Dudás tehát Debrecenbe utazott és megpályázott egy hadlelkészi állást. Mint írta „most már teljesen ép és egészséges”, s mint ilyen, minden testi és lelki erejét a magyar sereg „szellemi képzésére, vezérletére” kívánja föláldozni. Kinevezését Ferenczy Albert alezredes, a 14. Lehel-huszárezred akkori osztályparancsnoka is támogatta. Így aztán nem meglepő, hogy Mészáros Lázár hadügyminiszter 1849. február 3-án kelt rendeletében Dudást kinevezte a 14. huszárezred tábori lelkészének.²

Kinevezését követően a régi-új hadlelkész nem siette el a csatlakozást ezredéhez, februárban még nem jelent meg szolgálati helyén, Aradon, ahol alakulatának nagyobb része állomásozott. Előjáróra, Vidasics Ede tábori főlelkész február 23-án sürgette elindulását „*mivel a lelkésznek a táborban legjobb alkalom és tér nyílik magasabb egyházi hivatásának egyszermind hazafi kötelességeinek teljesítésére, lelkesítő szózatával buzdítván a harcfiakat, a csatában megsérülteket emberbaráti ápolván, vigasztalván, szívökben a vallásosság szent érzetét fölébresztve, őket az édes hazáért nyert sebeik sajnó fájdalomainak béketűrősseli elszívására készkékké tévén.*”³

Ezen fölszólítás után már nem télenkedhetett tovább. Elutazott rendeltetési helyére, Aradra, ahol csatlakozott ezredéhez. Bajtársaival együtt részt vett Arad, majd Temesvár ostromában, a szabadságharc bukásáig az V. hadtest, ezen belül a Lehel-huszárok lelkészeként teljesített szolgálatot. Mint ilyen, 1849. április 22-én Magyarai Alajos és Kornis József tábori lelkészekkel együtt mutatott be szentmisét az új-aradi mezőn. Ezen a tábori misén a szónok, Magyarai Alajos az április 14-i trónfosztás jelentőségét fejtegette.

Érzékletes képet tár elénk Dudás hadlelkészi működéséről emlékirataiban Margitay Gábor százados, az aradi ostromsereg sáncépítési munkálatainak vezetője. Ezek szerint 1849. április 29-én, egy „májusi fényben úszó vasárnapi napon” istentiszteletet tartottak Új-Arad piacán. Ennek során a teljes díszben felállított ostromseregnek „Dudás tábori pap tartott hazafias beszédet.” A beszéd során azonban nem mindennapi eseményre figyelhetett fel a hallgatóság:

„Tiszteendő Dudás páter egyike volt a legderékabb magyar honvéd-papoknak, érzelemben és szónoklatban, e mellett határtalan jovialis és élces társalgású egyén. A jelzett ünnepélyes aktusnál előlőről tartotta szónoklatát a quarrée végében felállított díszőrség közelében. Lova nem volt ily solemnitás [ünnepélyes – Z. P.] gesticulációihoz szoktatva, s a tüzes predicatio hatása miatt egyre nyugtalankodott. Dudás nem confundálta [zavartatta – Z. P.] magát egy cseppet sem, de még erősebb indulatba jöve, mind jobban gesticulált a hatalmas beszédhez, miglen lova egész a dísz-sorban álló honvédsereghez farolt. A helyzet komikumba kezdett vágni, mely közneveltséggé lett aztán e ponton akkor,

*midőn a ló egyik díszen álló honvéd lábára tapodott, ez káromkodva kiált fel fájdalomában, összehordva a B-dúrból ő tisztelendősége cathedráját! s két honvéd megfogván aztán a kantárt: úgy folytatta Dudás páter tovább s végezte minden zavarodás nélkül beszédét.*⁴

A tízes beszédek tartó páter a szabadságharc bukását követően az emigrációt választotta. Az emigrációs lét fizikai és szellemi megpróbáltatásai különösen súlyos nehézségeket okoztak a számkivetést előnyben részesítő katolikus papoknak. Mivel lázadóknak minősültek, egyházi előjáróik utasítására nem szolgáltatták ki nekik okleveleiket. Így törvényes elhelyezkedésük, papi munkájuk folytatása lehetetlenné vált. Latinos műveltségük, szellemi ismereteik Törökországban, az angolszász társadalmakban, vagy a Föld bármely más pontján csak nehezen voltak értékesíthetőek. Ebben a helyzetben választhattak a végzettségükhöz nem méltó, többnyire fizikai munkakörök és az áttérés között. Az áttérés többnyire elősegítette az adott társadalomba való beilleszkedést és az adott emigráns egzisztenciális gondjait is enyhítette. Részben ezek a tények magyarázzák a magyar politikai emigráció tagjainak viszonylag jelentős számú áttérését, legyen szó akár a mohamedán vallásról (itt természetesen a személyi biztonság kérdése, az esetleges kiadatástól való félelem sem elhanyagolható), akár a protestáns felekezetek valamelyikéről. Dudás János esetében sem lehet pontosan meghatározni, mikortól kezdve biztosította megélhetését kizárólag szélhámoskodásból. Feltehetően nem is pillanatnyi döntésről, hanem egy folyamatról van szó. Annyi bizonyos, hogy kényszerű törökországi tartózkodása után Nagy-Britanniába érkezett és Londonban anglikán prédikátorrá vált. Ez mindenestre arra utal, hogy eleinte inkább a kenyérkereső foglalkozás mellett döntött. Az Angliába érkező menekülők döntő többségét – akik anyagi függetlenségüket nem tudták bizonyítani – néhány hétig elegendő segéllyel ellátva arra kötelezték, hogy Amerikába távozzanak.⁵

Feltehetően e szíves ösztökélés hatására érkezett Dudás is az Amerikai Egyesült Államokba. Tudjuk, hogy Kossuth 1851. december 6-án valóságos diadalmenetben vonult be New Yorkba. Az ezt követő napok fogadásokkal és levelezésekkel teltek el. A függetlenségi irányzathoz tartozó Áldor Imre 1870-ben megjelent munkájában 1851. december 8-ra utalva a következő megjegyzést tette: *„A kormányzónál e nap számos magyar emigrans is jelentkezett, többi közt egy Dudás János nevű pap, kinek sajátos egyénisége és eredeti modora derült hangulatba hozta a magyar typusnak még a pró ferdésségei iránt is kiváló előszeretettel viseltető Kossuthot.*”⁶

Főszereplőnk amerikai működése nem volt túlzottan sikeres. Dancs Lajos, a 27. honvédzászlóalj egykori századosa emlékirataiban megemlíti, hogy „Dudás Amerikában egyházat is kapott”. Hol lehetett ez az egyház? Ha hihetünk a New York-i osztrák konzulátus irodaigazgatójának 1852. július 23-án kelt jelentésének, akkor a lancasteri egyházzal van szó. Ekkor még figyelemmel kísérték az emigráció belső életét is. Amikor 1852. május 7-én a „Couirer and Inquirer” című lapban Szedlák egy Kossuth-ellenes cikket tett közzé („Kossuth and his countrymen”) az amerikai emigráció jelentős része síkra szállt az egykori kormányzó elnök mellett. A Kossuthot támogatók között találjuk Dudás Jánost is. Ennek ellenére a lancasteri gyülekezetet „garázda magaviselete miatt” el kellett hagynia.⁷

Az állás nélkül maradt lelkipásztor számára új lehetőséget kínált a krími háború. Az emigráció jelentős része egy orosz-osztrák szövetség elleni katonai konfliktus kitörésében reménykedett, annak hírére, hogy Oroszország 1853. július 2-án megszállta csapataival Moldvát és Havasalföldet. Egyre több és több magyarországi emigráns utazott Törökországba, hogy a leendő konfliktusban a magyar szabadság elfojtóit ellen tetteleg is fellépjen. Ausztria „hálátlan” magatartása ugyan keresztülhúzta számításukat, de az emigránsok növekvő létszáma bizonyos pasztorációs igényeket is felvetett. Ezt használta ki Dudás, amikor Konstantinápolyba utazott és egészen 1858 tavaszáig Törökország-

ban tanyázott. Ott elvileg a magyar emigránsok református (!) lelkeseként tevékenykedett. A szomorú valóságra vet fényt Klapka bizalmasának, Karacsay Sándor grófnak Konstantinápolyban 1854. szeptember 24-én kelt levele, aki szerint Dudás „*c na pokba [n] Brussára ment szőlő kúrára és szünetre rács ürmöst készítendő*”. Ezek után nem meglepő, hogy Winkler Lajos 1858. május 5-én ugyancsak Konstantinápolyban kelt levelében örömet fejezi ki Dudás elutazása kapcsán. Mint Klapkának írja, Dudás megkapta az amerikai vízumot és elutazott. Ez annak ellenére szerencsés dolog, hogy a lelkesnek sikerült Klapkát is (Winkler közreműködésével) egy 52 frankos órával megkárosítania.⁸

Dudás azért tért vissza az Amerikai Egyesült Államokba, hogy Konstantinápolyban föllállítandó egyházának pénzt gyűjtsön. Amikor megérkezett New Yorkba, természetesen szegény volt, mint a templom egere. Partot érve felfigyelt egy másik emigránsra, Dr. Kelemen Attilára, aki még a szabadságharcot megelőzően vándorolt ki a tengeren túlra. Az egykori magyarországi szabólegény, Kelemen, New Ark városában elszegődött egy gyógyszerárba laboránsnak. Egy kolerajárvány következtében munkaadója és családja elhalálozott, így Kelemenre szállt a patika. Ő rögvést feltalálta magát. Nagy plakátokat nyomtatott, melyek szerint feltalálta a járvány biztos ellenszerét, a „Tincturus papricus” névre hallgató csodaszert. E „gyógyszer” (amely paprikás pálinka volt valójában) forgalmazása következtében úgy meggazdagodott, hogy mire az 1848-49-es emigráció képviselői Amerikába érkeztek, már gyógyszerárta és kórháza volt a New York-i Broadwayen. Az igazgató orvos természetesen ő maga volt. Szeretettel látta házában a magyar menekülteket, de mint újjazdag, szégyellte múltját. Ezért azt a mesét agyalta ki, hogy ő ezredorvos volt Magyarországon, s ezredesével történt párba miatt szökött meg hazulról. A műveltebb emigránsokat ennek ellenére nem sikerült félrevezetnie, hiszen „az orvostani latin s görög műszavakon patkós csizmával gázol”, orvosi működésére pedig „magán kívül senki sem emlékezik” – jegyezte fel naplójába Ács Gedeon.⁹

Dudás pillanatok alatt átlátta a helyzetet és mivel nem volt pénze szállásra, elhatározta, hogy kihasználja az álorvost. A nagy jelenet felidézéséhez először ismét Ács naplójából idézünk fel egy részletet: *[Dudás] „minden szertartás nélkül belépett hozzá [ti. Kelemen Attilához] s rárikkantott: Servus Kelemen! Edd meg a sz[ar]t melegen! s tenyerével egyet csapott az orvos Attila vállára. Ez pedig bámulva s zavarodottan hebegett: Kérem, kérem, mit akar ön? nem ismerem önt.”* – Kelemen nyilván bántotta Dudás kopott öltözte, a váratlan vendég tegeződése és nem akarta magát vendégei előtt kompromittálni. Hiába tiltakozott az ismeretség ellen, Dancs Lajos emlékiratai szerint, Dudás ismét megismételte: *„Servus Kelemen, kedves pajtásom!”* Kelemen ismét erélyesen tiltakozott. *„Erre Dudás egész elérzékenyülve mondja: hát nem ismeret te már Dudás regements [ezred – Z. P.] patert? Ki ved, midőn a Württemberg-husároknál Schwadronyos kapitány voltál Lembergben, egy garnisonban feküdt? Erre Kelemennek mindjárt megjött az emlékező tehetsége, összeültek, megpusztították egymást s vendégeinek bemutatta Dudás regements patert, mint legjobb barátját s csak azon csodálkozott, hogy rögtön fel nem ismerte”* – fejezi be Dancs a jelenet leírását.¹⁰

Dudás ezt követően – kihasználva Kelemen hiúságát – több ezer dollárt zsarolt ki ugyancsak szélhámos áldozatától. Ha ugyanis az álorvos nem akart neki pénzt adni, akkor megfenyegette, hogy leleplezi, s erre a „doktor” ismét fizetett. Közben mellékesen a misszió céljaira is gyűjtött, így anyagiilag megerősödve utazott vissza Konstantinápolyba. Egészségtelen életmódja azonban megbosszulta magát. Ekkoriban már a mértéktelen alkoholfogyasztáson túlmenően kábítószerélvező is volt. Koós Ferenc 1860-ban, röviddel halála előtt találkozott vele. Visszaemlékezésében így emlékezik meg e rendkívüli szélhámosról:

„Dudás János ev. ref. táborigazgató, Konstantinápolyból látogatott volt át Bukarestbe 1860 nyarán. A »Hunniá«-ban ismerkedtem meg e termécs, élete delén lévő férfiúval. Feltűnt azonnal gondola-

tainak minden összefüggés nélküli kifejezése, szórakozottsága, mit eleintén az út fáradalmainak tulajdonítottam. Szembeszökő volt ezenkívül rendkívüli étvágya. Egyedül megevett annyit, mint mi hárman, kik vele vacsoráztunk. Az italhoz is ugyancsak nekilátott. Ezután valami nyolc nappal hallottam, hogy az utcán megőrült, elfogták s az örültek házába (balamuk) vitték, de ott szerencséjére hamar el is halt. Úgy hallottam, hogy ő is a basis túlzott élvezetének lett az áldozata."¹¹

Dudás János a magyar szabadságharc kedvelt, noha kissé egzaltált tábori lelkésze volt. Emigrációba vonulását követően nem tudott beilleszkedni az amerikai társadalomba, így fokozatosan előtérbe kerültek személyiségének negatív vonásai. Életpályája csak a nehézségek tekintetében tekinthető tipikusnak. Szélhámosként is megmaradt szellemes és nagystílű embernek. Önpusztító életmódja logikusan vezetett tragikus halálához. Halálos ágyán egy világos pillanatában belátta tévedését, megbánta bűneit és visszatért a katolikus hitre.¹²

Rövidítések

- ÁCS-BOGÁTI 1989. Ács Gedeon: Mihelyt gyertyámat eloltom... Bostoni jegyzetek 1856–1863. Vál. előszó és jegyz.: Bogáti Péter. Bp., 1989.
- ÁLDOR 1870. Áldor Imre: Vázlatok a magyar emigratív életéből. Pest, 1870.
- BONA 1988. Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai, Bp. 1988.
- DANCS 1890. Dancs Lajos: Töredékek tíz éves emigrationalis élményeimből. Nagy-Szöllös, 1890.
- HM Hadügyminisztérium
- JÁNOSSY 1944. A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában 1851–1852. S. a. r.: Jánossy Dénes. II/1. Bp. 1944.
- KERTBENY 1864. Alfabetische Namenliste ungarischer Emigration 1848–1864. Redigiert von K. M. Kerbeny Brüssel – Leipzig, 1864.
- LAKATOS 1881. Lakatos Ottó: Arad története I–III.k. Arad, 1881.
- LUKÁCS 1984. Lukács Lajos: Magyar politikai emigráció 1849–1867. Bp. 1984.
- MARGITAY 1890. Aradi vésznapok. Margitfalvy Margitay Gábor 1848–49. honvédmérnök-kari őrnagy emlékiratai. S. a. r. Nagy Izsó. Bp. 1890.
- MÁRKI 1895. Aradvármegye és Arad szabad királyi város monográfiája. Szerk.: Jancsó Benedek. II. k. (Második és befejező rész.) A török hódítástól napjainkig. Írta: Márki Sándor. Arad, 1895.
- OL Magyar Országos Levéltár.
- SCHEM. M. V. 1844. Schematismus venerabilis cleri dioecesis M. Varadiensis latini ritus pro-anno MDCCCXLIV. Posonii, d. n.
- VERESS 1878. Veress Sándor: A magyar emigratio a keleten. I–II. k. Bp., 1878.

Jegyzetek

1. Schem. M.V. 1844. 47. o.
2. Dudás János – HM. Debrecen, 1849. január 17. OL H 75 1849: 628.; Vidasics Ede - Szabó Richárd: Debrecen, 1849. január 31. OL H 75 1849: 1908.; Közlöny 1849. február 6. 70. o. (Fogalmazványa OL H 75 1849: 2117.)
3. OL H 75 1849: 4201

4. Lakatos 1881. I. k. 190-191. o.; Közlöny 1849. április 29. 339. o.; Margitay 1890. 98-99. o. Megjegyzendő, hogy a szerző művének címében jogtalanul címzi magát „1848-49. honvédmérnök-kari őrnagy”-nak, mert őrnagyi rangra való felterjesztését a HM nem hagyta jóvá. (Bona 1988. 390. o.) Márki Sándor pedig egyik művében (Márki 1895. 583. o.) összekeveri az 1849. április 22-i és az április 29-i tábori istentiszteleteket.
5. Kertbeny 1864. 12. o.; Lukács 1984. 65. o.
6. Áldor 1870. 115. o.
7. Dancs 1890. 66. o.; Áldor 1870. 163. o.; Jánossy 1944. II/ 1. 962. o.; Ács Gedcon: New Yorki jegyzetek 1859 és 1860. Móra Ferenc Múzeum. Történeti Gyűjtemény. 66. 92/1. Ezúton is szeretnék köszönetet mondani Zombori István igazgató úrnak a kutatás során nyújtott segítségért.
8. Karacsay – Klapka. Konstantinápoly, 1854. szeptember 24. OL R 295 22. tétel; Winkler – Klapka. Konstantinápoly, 1858. május 5. OL R 295 22. tétel; Veress 1878. I.k. 240. o.
9. Ács Gedcon naplójára vonatkozóan ld. a 7. sz. jegyzetet.
10. Ács naplóján (7. sz. jegyzet) kívül a jelenetet megörökítette még Dancs 1890. 66-67. o. Bogáti Péter ezt a részletet nem jelentette meg, ld. Ács-Bogáti 1989. 342-343. o.
11. 1848/49. Történelmi Lapok 1894. december 1d. 204. o.
12. Kertbeny 1864. 12. o.

Siket Zoltán

Rágógumi, McDonalds, Dallas és ... szcientológia

„A világ leggyorsabban növekvő egyháza”

A Szcientológia Egyház (a dianetika tanainak terjesztője) Amerikából érkezett és az egész világon elterjedt vallási irányzat, alapítója L. R. Hubbard. A világ leggyorsabban növekvő egyháza – ahogyan hirdetik magukat – a világ 74 országában 74 millió fő követővel rendelkezett 1992-ben. Az egyház története botrányok krónikája: a világsajtó kifosztott, becsapott hívekről, pszichiáterek elleni perekéről, übermensch-ideológiáról ír. A szekta ugyanakkor narkósok, alkoholisták, depressziótól szenvedők meggyógyításáról számol be, olyan hírességek népszerűsítik, mint Chick Corea és John Travolta. Vajon hogyan tudott alig 50 év alatt egy szekta ekkora karriert befutni?

Ki volt L. Ronald Hubbard?

Hubbard az USA-ban született 1911-ben, egy haditengerész fiaként, így alkalma volt 14 és 18 éves kora között bebarangolnia Kelet-Ázsiát, Kínát, Indiát, megismernie a keleti filozófiákat. Visszatérve Washingtonba az ottani egyetemen tanul magfizikát és matematikát. Eközben sci-fi regények írásával tesz szert némi ismertségre. A második világháború alatt tengerésztiszt a Csendes-óceánon, 1942-ben megsebesül, 1945-re megbénul (csípő- és hátsérülés miatt), és megvakul (látóideg-sérülés miatt). Két év alatt meggyógyítja saját magát az általa felfedezett *dianetika* segítségével. 1950-ben adja ki *Dianetika: a szellemi egészség modern tudománya* című könyvét, melynek hatására az USA-ban dianetika-csoportok alakulnak. Ekkorra

második házassága is felbomlik, felesége szerint férje gyógyíthatatlan elmebajos (paranoid-skizofrén). Az USA-ban a hivatalos orvostudomány eléri, hogy bezárják az Institutes of Dianetics-et, ezért azt Scientology Church-re kereszteli át, amely világhódító útra indul. A székhelyét átteszi Angliába (Saint Hill Manor, Sussex). Az alapító hivatalosan 1966 óta nem vesz részt a vezetőség munkájában, ezt 3. felesége veszi át. 1968-ban a brit Parlament megtiltja Hubbard és az összes szcientológus beutazását a Királyságba. Az alapító ekkor a központját egy hajóflottára helyezi át, amely állandóan a tengeren cirkál. 1971-ben Hubbard orvosi megállapításait egy amerikai bíróság csalásnak minősítette, aki az amerikai alkotmány vallásszabadságra vonatkozó passzusára hivatkozva próbálja menteni a szcientológia különös tanait. Harmadik feleségét, Mary Sue-t 1977-ben egy Los Angeles-i bíróság különböző bűncselekményekért 5 évi fegyházzal sújtja. 1978-ban az alapító Hubbardot csalás miatt börtön- és pénzbüntetésre ítélik Párizsban. Ezután már alig lép nyilvánosságra, 1986-ban halt meg Los Angelesben, utóda Herber Jentzsch.

Hogyan szabadulhatunk meg agyunk káros „zárványaitól”?

A dianetika szó a dia + nusz görög szavakból áll jelentésük: által + értelem, érzék, összevonva a szellemi egészség tudománya. A szcientológia a szcio (legteljesebb tudás) + logosz (tanulmányozás) szavakból tevődik össze. A vallási mozgalom a szcientológusok szerint a világ bölcsességkincséből, a hinduizmus védáiból, Buddha tanaiból és a kínai lámakolostorok tudásanyagából valamint Kant, Nietzsche és Schopenhauer filozófiájából jött létre. A tanításban nagy szerepe van az ún. engramoknak (negatív emlékképeknek), ezek olyan pillanatnyi negatív élmények, amelyek elraktározódnak az elmében és hirtelen aktivizálódnak (pl. a félelem, amely meghatározza az ember pillanatnyi gondolkodását és magatartását), ezek okozzák az aberrációt (eltévelyedést). Léteznek pozitív emlékképek, vagyis facsimilék is. Emlékképeink születésünk előtt is keletkezhetnek, sőt előző életeinkben is (!), a dianetika segítségével évmilliókat utazhatunk vissza az időben. A szcientológusok fő célja, hogy a világot *clear*-ré, tisztává tegyék, olyanná ahol nincs háború, bűnözés és elmebetegség, mentes a neurózisoktól, elfojtásoktól (ezért is utasítják vissza pszichológusok munkáját). Minden szcientológus clear szeretne lenni, aki totális szabadságban él, 135-öt meghaladó IQ-val rendelkezik. A *clearség*hez vezető úthoz azonban tanfolyamokra van szükség, amelyek 8 szint után juttatják el az embert a tökéletes tudásig (OT-fokok ~ Operating Thetan ~ „a thetan teljes működése”, a thetan a halhatatlan és újjászületésre képes emberi szellem). A szcientológusok többféle néven hirdetik tanfolyamaikat, sőt az egyház is több néven fut egyszerre, gyakran ugyanazokkal a tagokkal (Magyarországon pl. Dianetika Központ valamint Állampolgári Bizottság az Emberi Jogokért Alapítvány néven jegyezték be őket, szót sem ejtve egyházzal, szcientológiáról). Az elnevezések szigorú amerikai szabványokat követnek, könnyen megtévesztve a potenciális tanfolyamhallgatókat ill. szektatagokat. A tanfolyamok szervezéséhez, eladásához a legmodernebb marketing-módszereket használják. A tagtoborzás legtöbbször az utcán történik. A megszólított járókelőhöz közvélemény-kutatás ürügyén kérdéseket tesznek fel, majd egy otthon kitöltendő 200 kérdéses kérdőívet nyújtanak át neki, amelynek visszaküldése után a kiértékelésre meghívják. A válaszok alapján készült diagramokból legtöbbször „egyértelműen” kiderül, hogy lelki segítségnyújtásra van szükség, s rögtön egy kommunikációs tanfolyamot ajánlanak neki. Ez az

alapfokú tanfolyam ma Magyarországon 5-6 ezer forint, s pontosan ezáltal válnak hitelessé, a teszteltben fel sem merül, hogy egy szekta próbálja beszervezni. A teljes képzés 1-től 8-as szintig 1986-ban Angliában kb. 5 millió forintba került, de volt, aki (egy amerikai fogorvos és felesége 1988-ban) 15 hónap alatt 130 ezer dollárt költött el egy szemináriumra és különböző szolgáltatásokra. A tanfolyamok az ún. auditing módszeren alapulnak (a latin *audire* ~ hallgatni szóból), gyakorlatilag két ember, az auditor és a preclear (a megtisztulni vágyó) beszélget, céljuk az engramok megtalálása és ismételt, egyre pontosabb felidézése, melynek hatására csökken a fájdalom. Az auditálás a dianetika-központokban kis hangszigetelt bokszokban zajlik, erre azért van szükség, mert az auditor gyakran kiabálva próbálja előhozni azokat a fránya „zárványokat”. Néhány hónapos képzés után a preclear is auditor lehet, s ő maga is auditál.

Miért nincs szükség az elmeorvosok munkájára ?

Ott ahol megjelennek, gyakran lépnek fel ellenük, elsősorban szülők gyermekeiket védve a szerintük destruktív (családromboló) szekta ellen, bár itt a szektatag külsőségeiben, életvitelében nem különbözik az átlagembertől, hagyományos életet él legalábbis kívülről nézve. Németországban 1993-ban az állami ifjúságvédelem külön listán hozta nyilvánosságra azokat a pszichokultuszokat, melyektől meg kell védeni a fiatalokat – közöttük van a szcientológia is. Észak-Rajna-Weszfália belügyminisztere megbízásából egy politológus tanulmányt készített a szcientológusokról, ebből idézek: *„A Szcientológia Egyház hosszabb távon alkotmányellenes célokat követ, totalitárius szervezatként működik. A világszerte fellépő pszichoszekta sem a bal-, sem a jobboldali szélsőséghez nem sorolható be. A politikai extrémizmus egy új formáját testesíti meg, amely az abszolút hűséges übermensch ideája felé orientálódik, aki úton a világuralom felé leveti a liberalizmus és a demokrácia zavaró béklyóit. Elitista, kizárólagos képviselői elvre épül. A kritikusokkal és az állami intézményekkel szemben erőszakra kész stratégiák is a Szcientológia Egyház antidemokratikus voltát bizonyítják.”* A Time magazin 1991. május 8-án az egyház nemzetközi tevékenységét bíráló cikket közölt, ezt vette át a Reader's Digest, ennek svájci német és svájci francia számát a szekta betiltatta. A magyar kiadás azonban megjelenhetett, ebből idézek. *„... az egyház fantasztikusan jól jövedelmező nemzetközi panama, amely a maffiánál alkalmazott módszerekkel tartja félelemben tagjait és ellenfeleit, és így biztosítja fennmaradását... Legalább egy tucat Hubbard-könyv szerepelt a bestsellerlistán 1985 óta. A szcientológia azt állítja, hogy több mint kilencvenmillió példányt adtak el ezekből a könyvekből világszerte. Ezzel szemben az igazság az, hogy a szekta jelentős mennyiségben vásárolja saját könyveit, hogy a bestsellerlistára kerülhessenek... Az az elektromos eszköz, amely az engramok felidézésében segít, s Franciaországban 35 ezer frankba kerül, egy rendőrségi vizsgálat megállapítása szerint 1500 frankot sem ér.”*

Magyarországon a már említett Állampolgári Bizottság... kis híján elérte, hogy iskolai tananyag legyen a dianetika, a közismert DADA-program részeként. A szervezet egy mentálhigiénés iskolai programcsomagot postázott a Népjóléti Minisztériumnak. Az anyag Veér András, az Országos Pszichiátriai és Neurológiai intézet (*Lipótmező*) főigazgatója elé került, aki a téma jó ismerőjeként azonnal megakadályozta a szcientológusok tervét. Veér András szerint a szervezet célja egy olyan világ létrehozása, ahol nincs háború, elmebaj és bűnözés. A mentális betegségek csak vallási úton kezelhetők. Ezért támadják az elmeorvosokat, azt állítva,

hogy segítségével gyors eredmény érhető el. Vadásznak a gyenge pszichés állapotú emberekre, akik könnyen feloldódnak egy vallási színezetű szervezetben, ők azok, akik könnyen válnak vallásossá, önismeretük radikálisan megváltozik.

Harcolnak az elmebetegek kezelésében időnként használt elektrosokk (RES) betiltásáért, mert az ideiglenesen kitöröl néhány emlékképet. Hasonlóképpen fellépnek bizonyos gyógyszerek, így például a Prozac ellen. A depresszió elleni szer piaci részesedése a kampányszerű sajtótámadás után 25 %-ról 20 %-ra esett vissza. A háttérben nyilván kemény harc folyik egyrészt az orvosok és a gyógyszergyári lobbik, másrészt a szcientológusok között, akik gyors és fájdalommentes gyógyulást ígérnek. Amerikai szórólapjaikon tízezer dollárt ajánlanak föl annak, aki műhibát elkövető orvosra hívja fel az egyház figyelmét, ötezret annak, aki akarata ellenére elektrosokkolt emberről ad hírt, s ötszáz jár egy szcientológusok ellen nyilatkozó feladásáért.

De mit is állít Fishman?

Legújabbán egy volt szektagat leleplező nyilatkozata okozott botrányt. Ez az ún. Fishman-vallomás. Stevan Fishman ideggyógyászati kezelés alatt állt, mielőtt belépett a Szcientogia Egyházba, amikor kilépett onnan a szekta dianetikáról hangoztatott véleménye miatt bírósági eljárást kezdeményezett ellene. A vallomás azonban időközben felkerült az INTERNET-re, és rövid idő alatt bejárta a világot, noha a szekta mindent elkövetett a terjesztők ellen, megpróbálta letiltatni az egész hírterületet, a szerzői jogokra hivatkozva. De mit is állít Fishman? A szekta arra utasította, hoy végezzen pszichiáterével, majd kövessen el öngyilkosságot. Állításának alátámasztására felolvasta Hubbard titkos tanításainak részleteit, melyeket az alapító mondott diktafonra 1986-ban, halála előtt. Ezeket már csak a magasabb fokozatokat elvégzők ismerhetik meg. Ilyenek szerepelnek benne: az emberek manipulálásának egyetlen módja, ha hazudnak nekik. Soha ne védekezz, mindig támadj!

A szcientológia a rendszerváltás után megjelent Kelet-Európában is. Különösen erős pozíciókkal rendelkezik Oroszországban: 19 városban vannak szervezeteik. Közép-Európát müncheni irodájuk felügyeli. Ez év márciusában a számítógépes világújságon, a World Wide Webben is megjelentek, megelőzve a római pápát: 30 ezer oldalon angol, német, olasz, francia és spanyol nyelven népszerűsítik magukat. Az érdeklődés rekordmértéti: már az első héten egymillió látogató nézett be a virtuális egyház eme szentélyébe.

Irodalom

Bellinger, G. J.: Nagy Valláskalauz. Bp., 1993. 350-353.

Egy kis szcientológia. In: Magyar Narancs, 1996/6. sz. 23-27.

INTERNET: <http://www.scientology.org>

Ostromlott egyház? Szcientológia és dianetika. In: Népszabadság, 1992. 02. 01 (27.) 10.

Hegyi Dóra

Magyarok az amerikai függetlenségi háborúban**„Fidelissimus ad mortem”**

A XVIII. századi dinasztikus háborúk időszakában válik népszerűvé Európa-szerte a huszárság – mint csapatnem. Meghonosítói mindenütt azok a magyar katonák, akik a Rákóczi-szabadságharc után az emigrációt választották, vagy akiket később a kalandvágy, a katonai siker lehetősége, a szabadság szeretete csábított porosz, francia, esetünkben amerikai szolgálatra. Az amerikai függetlenségi háború két magyar hőse is – *Kováts Mihály* ezredes és *Polereczky János László* őrnagy – természetesen könnyűlovas szolgálatot teljesített az Újvilágban. Kováts Mihály emléke az Egyesült Államokban köztisztvisletnek örvend, emlékét elevenen ápolják, bár neve századunk elejéig a magyar kutatók számára teljesen ismeretlen volt. Polereczky János László amerikai tevékenysége még inkább feltáratlan. Kováts Mihály alakját elsőként *Pivány Jenő* fedezte fel. Az amerikai tiszti nyilvántartásokban szereplő Cowatch névben a magyar Kováts angolos formáját gyanította. Kutatásai megvilágították Kováts Mihály pályafutását a függetlenségi háborúban. Kalandos életútját pedig Póka-Pivny Aladár kitartó kutatómunkája fedte fel. Erre figyelt fel Vasváry Ödön Washingtonban élő református lelkipásztor, aki élete végéig kutatta és gyűjtötte az amerikai magyarság, köztük Kováts Mihály életének dokumentumait. Hagyatéka időközben hazakerült és Szegeden a Somogyi Könyvtárban önálló gyűjteményként megtalálható.

Kováts Mihály útja Amerikáig valóban nagyon kalandos és nehezen nyomon követhető. Szolgált a Habsburg-, a porosz, valószínűleg a francia hadseregben is. Születésének, ifjúkorának körülményeit homály borítja, egyetlen ismert adat, hogy Karcagon született, és később nemesi származásúnak vallotta magát. Állítását nem sikerült bebizonyítani, de kézírása, latin nyelvű levelei iskolázottnak mutatják. 1740-ben állt be huszárnak a Hávor-huszárezredben, hogy Mária Terézia hadseregeiben harcoljon a poroszok ellen. Feladata, mint a huszárságnak általában, portyázás volt Sziléziában. Ezredét később Itáliába vezényelték, Kováts Mihály bizonyára nem tartott velük, elhagyta ezredét és hősiünkkel csak 1745-ben találkozunk ismét Passauban, ahol Habsburg fogságba esett. Valószínűleg megpróbált francia szolgálatba állni, de nem alkalmazták, ezért visszatért. Nagyon hamar, 1746-ban szolgálaton kívülé válik. A porosz hadseregben pedig csak 1752-ben tűnik fel a neve a Székely-huszárezredben. A két időpont között valószínűsíthetően ténylegesen is szolgált a francia hadseregben, de ezt csak közvetett bizonyítékok tudják alátámasztani. Székely Mihály őbester előterjesztésére hamar tiszti rangot kapott, kométássá léptették elő. Feladata a portyázás, hadisarcok behajtása, felderítés volt. Később másodhadnaggyá nevezték ki és felelősségteljes beosztást is kapott: a kiképző-mester feladatát látta el. Az 1758-as hadjáratban már hadnagyként szerepel a porosz Kleist-huszárezredben Szászországban, egy önálló szabadcsapat parancsnokaként. Már II. Frigyes is felfigyelt Kleist őbester jelentései alapján a tehetséges Kováts kapitányra és azzal a külön feladattal bízta meg, hogy megtorló akciókat hajtson végre, és szedjen túszoikat osztrák területen. Mühehansen magisztrátusa szerint emberségesen bánt a foglyával, nem fogadott el ajándékokat sem. Ez felvillanthatja előttünk jellemét, miszerint nem igazán lehetett kedvére a hálátlan feladat. 1760-ban el is szakadt alakulatától és Lengyelországba szökött. Magyarországra hazakerülve elfogták, és hazaárulás vádjára miatt Bécsbe szállították. Az elhúzódozó per végeredményeként Mária Terézia 1762. június 10-én mentette fel. Szolgálaton kívüli főstrázsamesteri (huszárőrnagy) rangra emelte és kegydíjat ítél neki.

Hazatérve feleségül vette Szinnyi Merse Franciskát, a Sáros megyei alispán lányát. Eperjesen telepedtek le 1763-ban. Házassága politikai természetű lehetett, nem is éltek sokáig együtt, közös gyermekük pedig korán elhunyt. Eközben tovább ápolta lengyel kapcsolatait, illegális toborzást végzett a beri konföderáció számára. 1767-től 1772-ig nem találkozunk vele, valószínűleg valamelyik lengyel katonai táborban lehetett. A lengyel szabadságharc és Lengyelország első felosztása után is tartotta velük a kapcsolatot. Többször utazott ez ügyben Lipszébe. 1775-ben útlevelet kért egy római zarándoklatra.

1776-ban Genovában bukkan fel, következő állomása Párizs lehetett, majd Bordeaux-ban találkozunk vele ismét. Bordeaux volt az a kikötő, ahonnan önkéntesek indultak Amerikába, hogy az amerikai angol gyarmatok függetlenségi harcát segítsék. A háború híre valószínűleg eljutott Kováts Mihályhoz is Magyarországra. Szándéka immár nyilvánvalóan az, hogy áthajózzon az óceánon és harcoljon az amerikai függetlenségért. *Benjamin Franklin* franciaországi megjelenése igencsak fokozta az érdeklődést Amerika iránt, és nagyon hamar megindult az önkéntesek áramlása a Kontinentális Hadseregbe, amelynek főparancsnoka a fiatal *George Washington* volt. Bordeaux-ból 1777. január 13-án Kováts írt egy levelet Benjamin Franklinnak ékes latin nyelven, melyben útlevelet és hitlevelet kért magának, hogy minél előbb hajóra szállhasson. Franklin válaszában azonban nem volt türelme kívánni, és már 1777 február 26-án a *Catherine Froom Dartmouth* fedélzetén útra kelt az Újvilágba. Kiutazása egy bizonyos Fädevill úr segítségével sikerülhetett ilyen gyorsan, aki cserébe egy jelentés átadását kérte Joseph Spencer amerikai tábornok számára a brit csapatmozgatásokról. Április végén teljesítette feladatát a Rhode Island állambeli Providence-ben Spencer tábornok a jelentéseket továbbküldte a Kontinentális Hadsereg főparancsnokának. Washingtonnak egyúttal figyelmébe ajánlotta „*Colonel Michael Fabriczy de Kovátsot*” is. Washingtonnal így tehát sikerült személyesen találkoznia, de eredményt nem ért el nála. Az európai önkéntesek ekkor már túl nagy számban áramolhattak át Amerikába és nagyrészt tisztok voltak, akiknek nem tudtak megfelelő alkalmazást nyújtani. A főparancsnok Kováts Mihály érdemeiről sem volt teljes mértékben meggyőződve. Éppen ezért a II. Kontinentális Kongresszus 1777. május 23-án úgy döntött, hogy nem fogadja el Kováts ajánlkozását.

A britek azt a taktikát választották az amerikai szabadságharc leverésére, hogy észak felől támadva szétszabdalgják a Kontinentális Hadsereget. Ennek megfelelően 1777 tavaszán (épp, mikor hőstünket elutasították) Kanada felől átkaroló hadműveleteket intéztek az északi erők ellen. Washingtonnak viszont sikerült helytállnia. A kezdeti sikerek pedig nagyon jó hatással voltak a helyi önkéntes milíciák szervezésére. Kováts Mihály, nem törődve az elutasítással, jelentkezett egy ilyen szabad századba Philadelphiában. Tapasztalatai alapján újoncsozó tisztnek nevezték ki. 1777 szeptemberében már be is vetették ezt a századot a híres Brandwyne melletti csatában. Itt sikerült az angoloknak először nyílt összecsapásra kényszeríteni az amerikaiakat, és végül angol győzelem született. Kováts Mihály sorsában is fordulóponthoz ért a csata, és az utána következő germantowni állomásozás. Itt találkozott ugyanis *Kazimierz Putaski* gróffal. A lengyel Putaski nevére méltán büszkék az amerikai lengyelek, mert ő volt az, aki felismerte és Washington tudomására hozta a könnyűlovasság fontosságát. A brandwine-i csatában példátlan bátorsággal ezt be is bizonyította. Korábban a Kontinentális Hadseregben nem alkalmaztak önálló könnyűlovas ezredet, csak alárendelve a gyalogosezredeknek kiegészítő feladatok alapján tett javaslatot Washingtonnak egy önálló könnyűlovascsapat felállítására. A főparancsnoknak tetszett az ötlet és Putaskit ki is nevezte brigádérossá. Az új fegyvernem fejlesztése azonban lassan ment, így Putaski többször fordult beadvánnyal a főparancsnokhoz.

Javasataiból az derült ki, hogy Kováts Mihály ekkor már mellette lehetett. Jóval idősebb és tapasztaltabb volt ugyanis, mint Putaski brigadéros. A kiképzőtiszti beosztás felállításának kérelmezése is az ő hatását tükrözi. Putaski egyáltalán nem szolgált porosz hadseregben, ám Kováts Mihály annál inkább. 1778-ban ismételten beadványt nyújtott be Putaski, és itt már meg is nevezi Kovátsot, mint kiképző mestert, akinek ezredesi kinevezést is kért. Washington azonban Putaski meleg hangú ajánlása sem hatotta meg. Attól félt, hogy a sok külföldi alkalmazása nehézségeket okozhat. Ezért néhány hónapos próbaidőt javasolt. Kováts eközben nem tétlenkedett, segített felszerelni és kiképezni a lovasezredet. A brigadéros ezt ismételten jelentette, ám Washington idegenkedése az eredmények láttán sem szűnt meg a lovassággal szemben, újabb alakulatok felállítását sem engedte.

Az 1778-as év az amerikai erők tényverését mutatta. Megkötötték az amerikai-francia szövetséget és a segélyflotta is megérkezett a Kontinentális Hadsereg támogatására. Közben Kováts Mihály megbízatása is lejárt, de ő továbbra is Putaski mellett maradt. Az állandó elutasítás és javaslatainak figyelmen kívül hagyása Putaski brigadérosban megértelték azt a gondolatot, hogy önálló légiót szervez. A Kongresszus elfogadta ezt a javaslatát és 1778. április 18-án kinevezte *Michael de Kowatz*ot ezredparancsnokká Putaski brigadéros mellé. A híres légio 3 lovasszakaszból és két könnyűgyalogos századból állt. A fennmaradt névsor tanúsága szerint más magyar nem volt a légióban. Főhadiszállásnak Baltimore-ban lett kijelölve. 1778 júniusában összetűzés robbant ki a légio huszárai és az eastoni invalidusezred között. Az incidensről Kováts ezredes írt igazoló jelentést a főparancsnoknak, amit a következőképpen fejezett be:

„Bizonyára kegyetlen valami, ha azok az emberek, akik külföldi országokból azért jönnek ide, hogy éljenek és meghaljanak ennek az országnak a szabadságáért, barátaik részéről ilyen barbár módon kezeltetnek.” Washington tábornok ebben az időben gyakran vezényelte ki kisebb feladatok ellátására, így megfordultak a New Jersey állambeli Princetonban, Great Egy Harbourban, Stonffordban. Október közepén egy jelentősebb összetűzésbe keveredtek a britekkel. Egy Little Egy Harbour nevű kikötőt kellett védeniük, mikor október 15-én a britek rajtaütöttek a légión. Putaski jelentése szerint 400 ember támadta meg először a gyalogságot. A lovasság hamarosan a segítségükre sietett és visszaverték a brit támadást. Üldözni nem tudták őket, mert egy lerombolt híd megakadályozta. Veszteségük körülbelül 25 fő volt. Tél idejére a légiót a brigadéros kérésére Philadelphiába vezényelték és Kováts ezredes gondjaira bízta. Az amerikai erőfölény hatására a brit hadvezetés úgy döntött, hogy inkább délre csoportosítja át seregeit, és innen próbálja az amerikai hadsereget megosztani. Hadműveletük sikerrel indult. 1778 decemberének végén elfoglalták Savannaht, Georgina fővárosát és észak felé indultak Dél-Karolinát fenyegetve. Charleston, a főváros, igen fontos helyen található: egy félszigeten, két folyó között fekszik és a legjelentősebb déli kikötőnek számított. A déli amerikai erők parancsnoka Benjamin Lincoln tábornok volt. Az ő támogatására vezényelte délre a Kontinentális Kongresszus az északi csapatokat, köztük a Putaski légiót.

A parancsot a légio 1779. február 8-án kapta meg, de csak a létszám pótlása és a szükséges felszerelések megszerzése után indultak útnak március végén. Körülbelül 1200 kilométert kellett megtenniük, hogy Dél-Karolinába érkezzenek. Érthető tehát, hogy fáradtan, elcsigázottan és himlőtől megtizedelten érkeztek Charleston alá május elején. A brit seregek Prevost és Campbelle tábornokok vezetésével már átkeltek a Savannah folyón és Charleston alá érkeztek. Az amerikai hadvezetésnek fel kellett adnia korábbi taktikáját, hogy kerüljük a nyílt összecsapásokat és inkább váratlanul ütnek rajta az ellenségnek. Most kénytelenek voltak minden lehetséges erőt Charleston védelmére összehívni, hogy megakadályozzák a brit előrenyomulást.

Május 11-én érkezett a brit hadsereg a város alá. Tábornokuk teljesen biztos volt abban, hogy Charleston megadja magát. A város tanácsa is a könnyebbik megoldás mellett voksolt. Egyedül Putaski légiója merete felvenni a harcot. Éppen csak megérkezett légiójával kivonult a brit csapatok elé és rögtön meg is támadta őket alig 120-160 főnyi kis csapatával. Tervében arra épített, hogy a 900 fős angol seregben nagyon kevés lovas volt, akik között az ő jól képzett huszárai zavart tudtak kelteni. Ezt kihasználva az elrejtett gyalogság visszaszoríthatta őket.

Az összecsapásban a lovasság élére maga Putaski brigadéros állt, Kováts ezredest pedig a gyalogosok élére állította. Kirohanásukkal végül is annyi eredményt sikerült elérni, hogy a britek megtorpantak és visszavonultak. Putaski a megmaradt emberekkel visszavonult a városba. Az alig 80 fős gyalogság a roham alatt szinte teljesen összeomlott az óriási túlerővel szemben. Hősünk súlyosan megsebesülve lebukott lováról – és ott, a csatamezőn halt hősi halált. Az angolok ott temették el, halálának helyszínén. Egy helyi orvos beszámolója szerint Kováts nagyon bátor és tapasztalt katonatiszt volt. A légió lovasságát pedig maguk a britek nevezték a „legjobb lovasságnak, amellyel a lázadók valaha is rendelkeztek”. Ez a kijelentés pedig Kováts Mihály érdemeit igazolja, hiszen az ő feladata volt a könnyűlovasság kiképzése és felszerelése. Joggal nevezik tehát az amerikai lovasság alapító atyjának. Emlékfa, róla elnevezett társaság, induló, bronzplakettek és egyre nagyobb mértékű érdeklődés jelzi, hogy szerepe az amerikai függetlenségi háborúban mennyire fontos volt.

A forradalom másik magyar hőse Polereczky János László. Már francia emigrációban született 1748-ban, az elzászi Molsheimben. Nagypapa, apja és bátyja is katona volt, érthető tehát, hogy a családi hagyományt követve ő is katonai pályára lépett. Hamarosan hadnagyi rangot szerzett és a Chamborant-huszárezredbe került. 1774-ben léptették elő kapitánnyá. Az 1778. február 6-i francia-amerikai követség gyökeres változást hozott Polereczky kapitány életében. Habozás nélkül lemondott beosztásáról a Chamborant-huszárezredben és jelentkezett az expedíciós segélyhadseregbe. Lauzun herceg önkéntesekből önálló légiót szervezett, ide került Polereczky is. Főstrázsamesterré léptették elő és Lauzun kinevezte a lovasság parancsnokává. Két huszár- és két dzsidás-századot kellett szerveznie. A huszárok közé főleg magyarok, a dzsidásokhoz pedig lengyelek jelentkeztek. Ezért bízhatta valószínűleg egy magyar huszárra a könnyűlovasság vezetését.

Itt említhetjük meg *Benyovszky Ferenc* nevét, Benyovszky Móric öccsét, aki Polereczkyvel együtt szolgált a Lauzun-légióban, de életéről sajnos közelebbi adatok nem nagyon állnak rendelkezésünkre. A Lauzun-légió áthajózásaira azonban még majd egy évet kellett várni. 1780. április 12-én indulhattak el Amerikába. Newportban (Rhode Island) szálltak partra hosszú tengeri út után 1780. július 12-én. De még Amerikában is türelemmel kellett lenniük mielőtt végre bevetették őket. A Rochambean gróf által vezetett francia segélyhadak 1781 tavaszán a Hudson folyó partjára vonultak, miközben a Lauzun-légió fedezte fel őket. Washington kérésére a légió külön feladatokat kapott. New York irányában végeztek felderítő portyázásokat. Az amerikai és a francia erők White Plaens mellett egyesültek és Philadelphiához vonultak. A menetet ismét elkülönített Lauzun-légió biztosította. Washington tábornok nem egyszer kiemelte és dicséretben részesítette a feladatukat kiválóan végző huszárokat. Továbbra is biztosítási feladatokat láttak el a délre vonuló had mellett. Ősszel már Yorktownnál kellett biztosítani az angolok bekerítését. Az október 6-tól 19-ig tartó ostromban is részt vehettek Polereczky huszárai és az a megítéltetés érte őket, hogy Cornwallis tábornok október 19-én előttük vette le a fegyvert. A fegyverletétel és az 1782. november 30-i fegyverszünet után már nem sok dolguk akadt a légió huszárainak és Bostonban téli szállásra tértek.

1783. január 20-án a francia segélyhad hazarendelésére vonatkozó megállapodásra került sor. A légió 1783 márciusában indult útnak Európába. De nem mindenki tért haza. Polereczky János

László is azok között volt, akik az Amerikai Egyesült Államokban telepedtek le. 1785-ben költözött Pownalboronghba (később Dresden), Maine államba. Felvette az amerikai állampolgárságot és farmerként kezdett dolgozni. Egy francia polgár lányát vette feleségül és protestáns hitre tért. 1794-ben a város főjegyzőjévé választották, ami arra utal, hogy tekintélyes polgárnak számított. Később egy világítótorony őrének feladatát látta el a Sequin-szigeten. Anyagi helyzetében gyakran álltak be változások. Mikor újra vagyonos lett, 1805-ben ismét főjegyzővé választották. Tisztségét 1828-ig látta el. 5 fia és 4 lánya született, de gyermekeinek sorsa nem ismert. Eltartásukra többször kért az amerikai kormányzattól kegydíjat. Kérvénye eljutott a Kongresszushoz, de csak 1830. május 20-án ítélték meg neki az évi 240 dollár kegydíjat. Polereczky Jánosnak ez már elkésett intézkedés volt, ugyanis 1830. június 8-án 82 éves korában elhunyt.

Az ő emlékét is híven őrzik Amerikában, bár először a lengyel, majd a szlovák emigránsok tartották saját hősiüknek. G. Kabdebó Györgyi viszont hosszas kutatómunka után bebizonyította, hogy Polereczky János László magyar hős volt. Kutatási eredményei szintén a szegedi Vasváry-gyűjteményben találhatók.

Felhasznált irodalom

1. *Eszenyi László*: Híven Mindhalálig. Az Amerikai Függetlenségi Háború Magyar Hőseinek, Fabriczy Kováts Mihály Huszárezredesnek Élete és Hősi Halála. Washington D.C. 1975.
2. *Fabriczy Kováts Mihály*: Almanach. A Clevelandi Kováts Emlékbizottság kiadása, 1979.
3. *Póka-Pivny Aladár*: Az Amerikai Egyesült Államok lovasságának első kiképzőrmestere magyar volt. Hadtörténeti Közlemények 1942/3-4.
4. *Póka-Pivny Aladár – Zachor József*: Az amerikai függetlenségi háború magyar hőse. Bp.
5. *Révész Károly*: Colonel-Commandant Michael Kováts, Drillmaster of Washington's Cavalry Pittsburg, ún.
6. *Vasváry Ödön*: Kováts Mihály kinevezésének története. Amerikai Magyar Világ 1976. okt. 31.
7. *Vasváry Ödön*: Hogyan halt meg nemes Kováts Mihály, Washington ezrede? Református Újság, 1939. március.
8. *Zachar József*: Idegen hadakban. Bp., 1984.
9. *Zachar József*: Kováts Mihály levele Benjamin Franklinnek, 1777. jan. 13. Hadtörténeti Közlemények 1979/2.
10. *Zachar József*: Pollereczky János őrnagy az amerikai forradalmi függetlenségi háborúban. Hadtörténeti Közlemények 1980/2.

Tudomány Attila

Több mint egy utazás Amerikában

A Kor Szelleme

Magyarországon a történetírás hagyományosan Gróf Széchenyi István megajánlásától (1825) számítja a reformkor kezdetét. Újabb nézet szerint célszerű inkább 1830-at, a párizsi, brüsszeli és varsói forradalmak, felkelések évét tekintenünk a magyar reformkor kezdetének, hiszen – a jelentős külpolitikai eseményeken kívül – ebben az évben jelent meg Széchenyi Hitel című munkája, mely a magyar társadalmi és gazdasági reformok programját tartalmazta. Magyarországot és Erdélyt ebben

az időszakban az ún. *korszakváltó évek* jellemzik. A korszakváltó évek kifejezés magában foglalja a magyar nemzetté válás elméletét, melynek középpontjában az újfajta, nem kiváltságokra alapozott közösség, a nemzet megteremtése állot, és híven tükrözi a kor uralkodó szellemi irányzatát a liberalizmust. Mi a liberalizmus? „Az európai liberalizmus ideológiája humanisztikus, természetjogi felvilágosodási gyökerekből táplálkozott. Politikai eszménye a polgárok szabad alkotmányos állama, akik az általuk választott parlament révén juttatják kifejezésre akarataikat, ellenőrzik a végrehajtó hatalmat. Az egyén szabadságát, a törvény előtti egyenlőséget, a kereskedelem, az iparítás, a tulajdonszerzés szabadságát hirdette. Nem ismert különbséget származás, nemzetiség vallási hovatartozás tekintetében. Kettős jelszava szabadság és tulajdon.”¹

A liberalizmus valamennyi országban a helyi viszonyoknak megfelelő módosult formákat öltött. Nálunk az új eszmék elsősorban külföldi tapasztalatszerzés vagy külföldi olvasmányok útján találhattak utat az országba. Magyarországot így érte angol hatás, melynek legjelesebb „hírmondója” Széchenyi István, aki a Casino (1827) és a lóverseny játékok (1827) elindításával a társasági életet szervezte meg.

Beszélhetünk francia hatásról, melyet elsősorban Lammenais abbé *Les Paroles d'un croyant* című, Európát meghódító könyve adta. A magyar liberálisok közül Pulszky Ferencre volt különösen nagy hatással. Francia hatás Lamartine, Mignet és Victor Hugo eszméi, írásaik. A német hatást főként Heine és Börne személye jelentette. A tengeren túli hatást, az amerikaiat pedig Bölöni Farkas Sándor könyve, az *Utazás Észak-Amerikában* jelentette.

Ki volt Bölöni Farkas Sándor?

Az egykönyvű író – ahogy Mikó Imre nevezi – 1795. január 15-én Háromszéken született, Bölönben mely egy falu Brassótól nem messze. Apja Farkas Zsigmond székely kisnemes (1809-ben halt meg), anyja Kandal Judit (1830-ban halt meg), bátyja Elek fiatalon elhunyt, húgának Klárának ma is élnek leszármazói Bölönben. Bölöni Farkas Sándor fiatalságát a kötelező katonai szolgálat keserítette meg. Erről később így írt: „... a már sok székely ifjaktól könnyekkel, bánattal s átokkal szankcionált törvények szerint senki ki nem szabadulhat, hanem ha szokik s pappá lesz, s pappá csak úgy lehet, ha a familia sokból áll, s a regiment szabadságot ad.”²

Hol a színészkedés, hol a katonai behívás zavarta tanulóéveit. Kazinczyval levelezett, aki megpróbálta bejuttatni a bécsi testőrgárdába, a határőrszolgálatot elkerülendő. Kérését többször elutasították. 1815-ben a kolozsvári királyi Liceumban végezte el a jogot kitűnő eredménnyel. 1817. április 26-án felesküszik – mint írta tréfából – tiszteletbeli jegyzőnek a kolozsvári főkormányshézen. 1819-től kezdve lefordítja Schiller Don Carlosát, Goethétől Az ifjú Werther gyötrelmeit és Une de Staeltől a Corinne-t, de kiadót nem talál. 1825-ben ötödosztályú írnok. 1825 júliusában két hivatalnok társával megalapítja a Gondviselő Társaságot, amely a tagok havi hozzájárulásából gyűjti tőkét, és önszegélyezéssel foglalkozik, tehát ez az első erdélyi magyar hitelszövetkezet. Száztizenkilenc évig állott fenn. 1828-ban nekifogott Erdély történetének megírásához, de 63 oldal után abbahagyta. 1830-ban negyedosztályú írnok. Ekkor Kolozsvár már szűk neki. Ekkor a város tizennyolcezer lakosával Erdély fővárosa, az országgyűlést közel két évtizede nem hívták össze. A fejedelemséget hivatali szobákból igazgatják. A szellemet csak a három kollégium és a színház tartja ébren. Bölöni utazni akar, világot akar látni. A liberalizmus szabadság eszméjéről „átfűtött” Bölöni ingatlan vagyontát pénzé teszi, és Kőrösi Csoma Sándor szelleme nyomán indul először kelet felé, Ogyesszába, a magyarok őshazáját felkutatni, de nem kap beutazási engedélyt. Így veszi útját nyugat felé és figyelme egyre inkább az „Új Világ”, Amerika felé fordul.

Az utazás

Farkas Sándor főúri barátjával, Béli Ferencsel állapodik meg az utazásról. Tanulmányozza a nyugati világ országainak földrajzát, történelmét, jogrendjét. Harmincöt éves, amikor 1830. november 30-án Bélivel útnak indul. Az utazás több mint egy évig tart. Nagyobb része Nyugat-Európában (1830. novemberétől 1831. júliusáig) telik el: Ausztriában, Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában és Angliában „mulatják” idejüket. Utazásának erről a részéről naplószerű feljegyzéseket is hagyott hátra. 1831. július 27-én vágnak neki a tengeren túli útnak. Ekkor lépett fel a Columbia fedélzetére, hogy 39 nap óceáni hajózás és a tengeri betegség gyötrelmeitől szenvedve 1831. szeptember 4-én partra szálljon New York kikötőjében.

Bölonit meglepi New York színes forgataga, maga az első nap óráit tündéralomként lefolyt eseményként emlegeti. Meglepve tapasztalja, hogy a beutazóktól nem kéri *passzusukat* „... a vámháznál az utazók becsületszavát elégségesnek tartják portékáikra nézve, senki azt fel nem bontja, s nem hányja ki darabonként ha vajon igazat mondott-e az utazó: s a kereskedők portékáit is csupán hitök szerint feladottakról vámolják.”³ Végigmegy magában az európai políciákon és nem győz csodálkozni: „Az Amerika törvénye azt állítja, hogy minden ember egyforma jussokkal s egyformán becsületesnek születik. Az amerikai polícia azt teszi fel, hogy az utazóknak nagyobb része becsületes emberekből áll, s személyes szabadságok megbántása lenne őket mindnyájon azon sértő szabályok alá vetni, melyek csak egynéhány rossz emberért találtattak fel. Amerikában minden ember szabadon bémehet és kijöhet, mikor tetszik.”⁴ – írja Böloni. Már az első napokban megtapasztalta hazája emlékének súlyát, melyet magával kell vinnie. Elragadtatással, ugyanakkor réalisan írja le tapasztalatait: „Hiába keresi az idegen a nagyrangú embereket, a hatalmas előljárókat, a fénylő tisztviselőket, azok mind csak közönséges polgárok! Hiába kérdezi a jobb familiákat, a fő és alsóbb nemességet, azok is mind csak polgárok! Negyvennyolc vallás között egyik sem uralkodó, hanem egyforma jussal bíró vallás! Nincsen privilegium, nemesség! Nincsenek titulusok, ordók, célok! Nincs titkos polícia! Mely fontos tárgyak ezek egyenként az idegennek!”⁵ – írja munkájában. Szeptember 9-én a Cinderella gőzhajóval észak felé a Hudson folyón New Yorkból Albanyba megy. Útközben megtekintik a „státus” híres fogházát, a Singsinget. A Montgomery, majd a Philadelphia nevű gőzhajóval West Pointba érkezik, ahol az Egyesült Státusok katonai akadémiáját tekintik meg. West Pointból érkeznek meg Albanyba, New York állam fővárosába, melyet 1612-ben holland telepesek alapítottak. Megnézi a Capitoliumot a státus házat. „A státus főítélőszéke éppen ülést tartott, s mivel Amerikában minden ítélőszékek nyitva állanak, s akárki szabadon bémehet, hallgattuk egy ideig a perek folyamatát.”⁶ – jegyzi meg Böloni. Albanyból New Lebanonba ment hogy a shakerek és methodisták istentiszteletét megnézzék. Böloni, aki utazása előtt az egyes országok történelmét is áttanulmányozta, röviden ismerteti az észak-amerikai függetlenségi háború (1775–1783) történetét, emléket állítva Lafayette-nek és a lengyel Tadeusz Kosciuszónak. New Lebanonból Massachusettsen keresztül utazik tovább – Amherst, Belchertown, Brookfield, Spencer, Leicester és Worcester az állomások. Az amerikai fogadók jól ellátottsága, kényelme, magas színvonala ismét csodálkoztatásra készíti. Az egyik fogadóban egy különös írás vonja magára Böloni figyelmét, mely a falon függesztve lóg. Szinte minden fogadóban, pompás aranyozott rámában, jól észrevehető helyen, virágokkal megkoszorúzva lóg ez – mint írta – az „Amerika függetlensége kinyilatkoztatásának” aktája. Az amerikai kongresszus Franklint, Jeffersont és Adamsot nevezte ki a javaslat kidolgozására. Többségi szavazat eredményeként Thomas Jefferson által kidolgozott nyilatkozat vált elfogadottá, melyet 1776. július 4-én előbb hét, majd később tizenhárom állam követte fogadott el és írt alá. Böloni rövidítve idézi a Függetlenségi Nyilatkozatot. Massachusetts államban utazásának végcélja Boston, itt a Malborough Hotelben

vett ki szállást. Bostonról írja, hogy míg New York és New Orleans a kereskedésben, úgy Boston és Philadelphia a tudományosság és a közintézetek alapításában a központok. Bostonból Charlestownba megy a pennsylvaniai állami fogházat megnézni. Leírja, hogy az Európából áthozott angol büntetőtörvény-könyvet Pennsylvániában, Penn William angol politikus és Guaker társai miként módosították; törölték el a halálos ítéletek nagy részét, s az csak a szándékos gyilkosokra és a méregkeverőkre maradt fenn. A testi fenytést a foglyoknak munkára fordíttatásával váltották fel. Ezt a többi állam 1793-ban fogadta el. Bölöni Farkas Sándor a hét akkor érvényben lévő büntetőrendszert említi: a pennsylvaniait, amely lényege, hogy a fogoly éjjel-nappal magányos elzárásban, munka közt vagy anélkül, de örökösen társaság nélkül van; és így nemcsak hazájából, de a világból is kizáratik. Ezen elzárás erkölcsi tanítással köttetik egybe, s a munka a fogoly jóviselete megjutalmazásával adatik. Az auburni rendszert New York államában kezdeményezték, majd az Auburnban épített fogházban 1817-ben vezették be. Itt is a magányos elzárás a fő alap, de a munka örökös, társaságban dolgoznak, de semminemű társalgás vagy közeledés a fogolytársakhoz nem megengedett és tilos. Pennsylvánian kívül minden államban az auburni rendszert vezették be. Bölönit kánosan érintette, midőn egy bostoni teapartin hazája felől érdeklődtek. Ezt írta: *„Feltűnt előttem hazánk állapota, literatúránk, tudományunk, művelődésünk állása, minden előítéletek, s hazánknek ily ismeretlensége a külföldön, s szívem elfogódott.”*⁷ Bölöni a művelődés tárgyköréből az újságok kapcsán megdöbbenő adatot közöl: az 1831-es adatok szerint az Egyesült Státusokban egy év alatt 1015 újság és „folyóírás” jelenik meg. New York államban 237, magában a városban 54. Erdélyben, melynek népessége közel egyforma a New York állambeliéhez, egy újság adatik ki. Cambridge és a Harvard kollégiumok megtekintése után New Hampshirebe utazik, s művében közli az amerikai konstitúciók rövid történetét és példaként hozza magát, a New Hampshire-it. Azután Kanada felé veszi útját: Montpelier, Middleseey, Waterbury, Richmond, Dartmouth, Willinston, Burlington, mely a Champlain-tó partján fekszik és a végső település a vermonti államban, közvetlenül Kanada előtt – az útirány.

St. Johnis az első kanadai város ahol kiszálltak – és mivel ez már angol terület – előkerülnek az európai „normák”, s mint Bölöni is írja, éppen harminc vizsgálat volt.

Kanadába érkezve Montreal után nagy célja és gyermekkori álma a Szent Lőrincen eljutni a Niagara vízeséshez. 1831. október 4-én Queenstownból szekéren indul a vízeséshez. Két napot töltött itt, s így írt a Niagaráról: *„Tekintettünk fel a folyóra, miként mint a zsílip zuhanása, mely a nézést is ragadja maga után, zúdult a temérdek megkékiült víztömeg a sziklaormáig, hol toronymagasságú oszlopformákban s más ezer változatokban ömlik a mély örvénybe, akarat ellen megint ragadván magával a szem nézését. Tekintettünk a mélységbe, hol már pezsgő tejhabbá vált a fenn égkék víz; tekintettünk e borzasztó örvénybe, hol mint mikor benn dörög a közel zivatart jelentő ég, mely zúgás s mormolás közt forrnak és zubognak az egymásba sodródó kerengők, s egymást elnyelni küzdenek.”*⁸ A Niagarától Buffalón viszi útja, a hajdani irokéz nemzetek területére, ezek: Oneida, Cayuga, Mohaik, Seneca, Tuscarosa és Onondoga. Bölöni rossz szemmel nézi az „indusoknak” a „fejérek” ravaszságától való visszaszorítást. Sajnálja azt a „nemzetet”, mely kitaszítottá vált saját hazájában. Az 1831-es adatok szerint mintegy 49 törzs élt akkor 77 402 318 hold földön. A legnagyobb törzsek a Cherdeas és a Choktan. Buffalóból Erie városába megy, ahol a vallási sokféleség ragadta meg, és természetesen az öt fő vidéke: az Erie, a Felső-tó, a Huron, Ontario és a Michigan tava. A vallási egyenlőséget és szabadságot fennköltlen hirdeti. Utazásának további állomásai: Springfield, Sconomy, Pittsburg. Pittsburgben tapasztalta a „szerecsenek” helyzetét, és erről így írt: *„Hogy fáj az Egyesült státusbelieknek a rabszolgaság szemrehányása, azt hiszem és éreztem is, mert az európai nyugati országokban kö-*

zönségesen elterjedt hiedelem az, hogy Európában még csak Muszka és Magyarországon divatoz a rabszolgaság, s ezen hiedelem mindig mélyen fáj nekem is." Pittsburg után Baltimore, Mount Vernon, Washington, a Delaware-i „státus” Philadelphia és ismét New York az útvonal. Itt száll fel az éppen akkor keresztelt Albanyra és vette útját hazája felé.

Búcsúzóul így írt: „Isten hozzát tehát még egyszer, dicső haza! Légy az emberiség jussainak örökös védője és menedéke! Állj te örökösen igazsító példánnyul a despoták lelke előtt! Állj te örökösen buzdító példánnyul az elnyomottak lelke előtt!”⁹

1831. december 15-én lép partra Európában, a franciaországi Havre de Grace-ban.

Hogyan hatott a mérég?

Bölöni Farkas Sándor visszaérkezvén Kolozsvárra barátai biztatására írta meg 1832-ben az *Utazás Észak-Amerikában* című munkáját. Miként vélekedett a hazai konzervativizmus az akkori Amerikáról, jól példázzák ezt La Motte Károly gróf az országgyűlésen elhangzott szavai: „... mit ér nekem a szabadság, ha minden ember szabad? Aristocratia nélkül pedig boldog ország nem is létezhet, sőt Észak-Amerikát kivéve, aristocratia nélkül szabad országot nem is mutat a história. America pedig még nagyon fiatal, például nem szolgálhat.”¹⁰

A hazai liberalizmus, a liberális politikusok részben Bölöninek köszönhetően egészen másképp ítélték meg a társadalmi viszonyokat. Széchenyi István levelében Bölöni Farkas Sándorhoz így ír: „Mely kimondhatatlan kellemes pillanatot éltem Amerikai utazásának olvastában, nem magyarázhatom. Bár lettek volna órák, napok! De kezembe véve a drága könyvet többé nem tettem félre. Hála a Mindenhatónak, hogy ezen könyv napvilágra jött; haszna honosinkra nézve felszámíthatatlan...”¹¹

Wesselényi Miklós így ír: „E drága honból hozta ön nekünk a polgári egyenlőségnek, az emberhez illő emberi igazgatásnak hív rajzolatát, egy boldog társasági lét emberi igaz képét. E három isteni növénynek nem szárogatott, fonnyadt példányát hozta ön haza számunkra, hanem gondos kézzel szedte meg azok magvát, s mély emberismerettel s kellemes írásmódja vonzó erejével hintette közénk. E magvak máris csíráznak, s egykor bizonyára óriási fákká növekednek.”¹² Deák Ferenc Amerikáról ezt mondja: „Az észak-amerikai államok törvényhozása... azon elvből indult ki, hogy az állam a kultuszok dolgába minél kevesebbet avatkozzék. Körülbelül csekély módosítással úgy tekintette a kultuszokat is a statusszal szemben, mint asszociációkat, és valamint minden asszociációra nézve, úgy a kultuszokra nézve is, ha tanaik vagy eljárásuk a státusra veszélyesek voltak, az ellen föl szólalt, föllépett, minden más egyebekben pedig szabad kezet engedett nekik. ...Európában a civilizációt a kereszténység terjesztette. ...Ennélfogva a kereszténységnek vagy a vallásnak érdekeit összeszőtték a status minden intézményével, és annak gyökerei minden intézménnyel összenőttek... Az én nézetem – a magam elvéről szólók – az, hogy a két rendszer közt jobbnak, ésszerűbbnek és célszerűbbnek tekintem az amerikaiat. ...De ha ezt egyszerre el nem érhetem, a célt mindig szem előtt tartom, és minden lépést, a mely affélé vezet pártolok, de nem pártolok semmi olyan lépést, a mely attól eltávolít.”¹³

A könyv első kiadása 1834-ben jelent meg Kolozsvárt. A második 1835-ben. Mire megérkezett a tiltott könyvek jegyzéke Bécsből az *Utazás Észak-Amerikában* két kiadása ezer-ezer példányban elfogyott. 1835. szeptember 23-án, mikor betiltották Farkas Sándor ezt írta naplójába: „Ez nagy megtisztelése munkámnak! Mégiscsak van abban valami, ami behatást tett. De már késő, azt hiszem hatott a mérég, s a tiltással csak ingereltetik.”¹⁴ Mi volt az a mérég? Az akkor új és fiatal polgári társadalom és államberendezkedés bemutatása ez volt az a mérég, amely a kortásokra hatott. Ezért tiltották be a könyv terjesztését Erdélyben, ahol szinte megállt az idő II. József rendeleteinek visszavonása óta. Bűncselekménynek számított az, amit Bölöni Farkas Sándor is csak naplójában ismert be:

„Terjesztettem minden demokratai elvet.” A méreg annál is inkább hatott, mivel nem csak a szűk értelmiség, hanem a szélesebb olvasó közönség is forgatta. Bölöni jól tudta az amerikai rendszer sem tökéletes, Manyland államban például rabszolgákkal találkozott. Nem értette a szabadság és rabszolgaság együttes jelenlétét. Ám ezen negatív észrevételeit magyarázkodással próbálta elhessegetni magától, felhozva a hazai állapotokat, miszerint Erdélyben is csak II. József vetett véget a jobbágyságnak. Élete hátralévő részében alkotó munkába fekteti erejét. 1833. január 13-án kezdeményezésére megalakul Kolozsvárt a Nemzeti Casinó. 1834. április 6-án javaslatára megindul a Vasárnapi újság. Vívó Intézetet, Asszonyi Olvasó Egyletet alapított.

1842. február 2-án halt meg. 1843. február 4-én temették el Bölöni Farkas Sándort Kolozsvárt. Azt, aki elsőként ismertette magyarul a magyar nép számára Észak-Amerikát, 24 fáklya lángja mellett kísérte a sokaság a köztemetőbe.

Jegyzetek

1. A bibliográfiából: Magyarország története 1790–1848. 5/2. Főszerk.: Mérei Gyula. Szerk.: Vörös Károly. Akadémiai Kiadó Bp. 1983. 2–9.; Bölöni Farkas Sándor: Utazás Észak-Amerikában. Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár–Napoca, 1975.; Hóman Bálint – Szekfű Gyula: Magyar történet V. Írta: Szekfű Gyula. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp. 1936. 306–307. p.; Bertényi Iván–Gyapay Gábor: Magyarország rövid története. Maecenas, 1993. 331–332. p.
2. Bölöni 6. p.
3. Bölöni, 52. p.
4. Bölöni, 53. p.
5. Bölöni, 61–62. p.
6. Bölöni, 76–77. p.
7. Bölöni, 124. p.
8. Bölöni, 174. p.
9. Bölöni, 301. p.
10. Magyarország története 1790–1848. 709. p.
11. Bölöni, 326. p.
12. Bölöni Farkas Sándor és kora. Keresztény Magvető V. k. 4. füzet, 1870. 298–299. p.
13. Deák Ferenc a liberális politikus. TWINS, Konferencia füzetek 4. Sor.szerk.: Ambrus János. T-TWINS Kiadó 1994. 32. p.
14. Bölöni, 5. p.
15. KAPU 1991. IV/ 10. 80. p.

Egyházi Dóra

„Ah Amerikába, csak ott túl a tengeren, ott van az élet”

Az újkori népvándorlásnak is szokták nevezni azt a tömeges vándorlási jelenséget, amely által több millió ember vándorolt ki Európából Amerikába. A kivándorlás okai mélyen gyökerező gazdasági és társadalmi problémák voltak. A kivándorlók célja az volt, hogy könnyebb, jobb életet és munkát találjanak maguknak és családjuknak. A mozgalom még a XIX. század közepén, az amerikai polgárháború után indult. Sok szabad földterület állt rendelkezésre – mindenki az új lehetőségek

földjének látta Amerikát. Ez a megítélés a későbbiekben sem változott, de már nem jelentette azt, amit a század közepén. Fokozatosan elfogytak a szabad földek, az amerikai nagyvárosokban éppúgy felhalmozódott a sok szegény, mint itthon.

Nagy hatással voltak a kivándorolni szándékozókra azok az útibeszámolók, amelyek olyasvalakitől származtak, akik már jártak a tengerentúlról. Ezek a beszámolók Amerikát Eldorádónak mutatják be. *„Amerika a gyümölcsök Eldorádója, az áruházból a kosár a levegőben száll vissza a csomagolóhoz, s a terem közepén tó van szelídített vadkacsákkal, márványsztalok, székek az édeset evők számára (...) virággal díszített hentesüzletek, hús, kenyér, hulladékhégyek. Mindenütt hangyaszorgalom, ember-, állatszeretet, fény, pompa és gázvilágítás.”* (Komáromi Gizella kisasszony-cseléd New Yorkban, 1903.) Ez a beszámoló kicsit idealizált, az viszont tény volt, hogy Amerikában az egyszerű munkások magasabb életszínvonalon éltek. Jobb kereseti lehetőségek voltak, napi nyolc óra munkával többet kerestek a munkások, mint Európában. Megbecsülték a munkaerőt, szükség volt rá az ország fejlesztéséhez. A mezőgazdaság terén is hasonló volt a helyzet: míg voltak szabad földterületek könnyen lehetett hozzájutni, sőt a farmer állami támogatást is kapott pl. tejgazdaság és gyümölcsös létrehozásához.

Az amerikai állapotokról szóló beszámolók mellett azonban sokkal súlyosabb dolgok segítettek elő a kivándorlási hullám fellendülését. Magyarországon ekkor, az ország egyes területein különösen súlyos gazdasági nehézségekkel küzdött a parasztság és a kisiparos polgárság. Nem volt elegendő föld, a népesség megszaporodott, a paraszti földek aprózódtak. Az egyes családok kezén 3-4 hold szántóterület volt. Ekkora területen nem tudták előteremteni a megélhetéshez szükséges anyagi javakat. Ehhez járult a nyers termények árának alacsonyossága, félépvnél tovább elegendő jövedelmet nem tudtak termelni. Kénytelenek voltak hiteleket felvenni, idővel pedig eladósodtak, a végrehajtók pedig kíméletlenül elárverezték mindenüket. A kisiparosok a gyáripar, a külföldi nagyipar előretörése miatt nem tudtak fejlődni, ők is fokozatosan eladósodtak. Ilyen gazdasági- és életkörülmények között csak egy út kínálkozott: új hazát keresve jobb megélhetési lehetőséget keresni. A kivándorlók legnagyobb része a felvidéki megyékből pl. Szabolcs, Sáros, Abaúj, illetve a déli alföldi sűrűn lakott körzetekből származtak. Egy részük nem akart végleg kint letelepedni, csak dolgozni, és annyi pénzt megtakarítani, amivel néhány év múlva hazatérve biztosítani tudta itthoni megélhetését. Földet vásárolt, kifizette adósságait. Volt, akinek sikerült; volt, akinek ismét vissza kellett mennie, hogy újabb néhány évre válót összeszedjen.

Az 1870-es, 80-as években még jó kereseti lehetőségeket kínált Amerikában, az 1890-es években azonban ott is telítődött a munkaerőpiac. Amerika nem tudta felszívni maradéktalanul a beáramló embertömegeket. A bevándorlókkal rendszerint a legnehezebb fizikai munkákat végeztették, részük bányatelepekre, gyárakba, kohóüzemekbe került rossz egészségügyi viszonyok közé. Ebben persze az is közre játszott, hogy a kivándorlók 70-80 %-a tanulatlan paraszt vagy ipari munkás volt,

Kivándorlók a fedélzeten

aki csak testi erejét tudta munkaerőként áruba bocsátani. A kivándorlasi mozgalom több hullámban zajlott. Az 1890-es évektől kezdett igazán nagy méreteket ölteni. 1892-ben már megközelítően 33 000-en vándoroltak ki. 1861 és 1890 között pedig kb. 240 000. A kivándoroltak nagy része 20-34 év közötti, zömében egyedülálló, családtalan férfi volt, de voltak családosok is, akik az otthoniak megélhetése miatt vándoroltak ki, illetve volt olyan is, aki teljes családjával költözött el. A magyar hatóságok kezdetben nem igen törődtek a kivándorlással. Mindenki mehetett, ha akart, ha nem állt büntető eljárás alatt. Útlevéllal látták el őket, tanácsokkal, a kivándorolni szándékozókat. Csak az 1900-as évek elején, amikor a mozgalom kezdett ijesztő méreteket ölteni, próbálták szigorításokkal megakadályozni a kivándorlást, anélkül hogy valódi okait kutatták volna. A visszatelepültek útbeszámolóit felforgató tetteknek minősítették.

Fedélzeti nyomorúság:

„Isten veled Magyarország, nem gyűvök többet vissza!”

„Még idáig nem bántam meg, hogy kijöttem, mert itt legalább megfizetik az embert, ha dolgozik.” (Barabás Mihály, 1903)

Megpróbálták nehezíteni az útlevéllhez való hozzájutást, szigorú egészségügyi feltételekhez kötötték.

„Nyílt utasítás Krajcsovics Rezső rendőrbiztos részére

Másolatban áttett jelentés alapján utasítom, hogy a csendőrség igénybevételével akadályozza meg az útlevél nélküli egyének kivándorlását, esetleg tartóztassa le, szállíttassa hivatalom elé és tegyen eljárásáról jelentést.

Kelt: Bártfa, 1906. febr. 22. Azonnal
H. széli rendőrkapitány”

Nyomozást, eljárást indítottak a kivándorlasi ügynökök zugügynökök ellen.

„Tisztelettel tudósítom Önt, hogy mért nincsenek Bodrogközön meg a hadkötelesek. Azért mert Káponya községben van egy Kőcze Zsigmond nevű kivándorlasi ügynök, aki a hadköteles fiatalok között avval a hírmondással jár, hogy nagy háború lesz, utazzatok ki Amerikába! (...) 10-12-t visz egy bandába, és még féljeggyel szállítja őket, mert márkás igazolványokat állít ki kivándorlók számára.”

Mégsem sikerült a „kivándorlasi kedvet” csökkenteni. Így a kormánysegítő intézkedéseket is kénytelen volt hozni. Szerződést kötöttek a Cunard Hajózási Társasággal, amely kizárólag Fiuméből szállította az utasokat New York-ig. Az ország egész területén Cunard-jegyirodákat, ügynökségeket állítottak fel, ezzel legalább a zugügynökök tevékenységét szorították vissza valamelyest. Ezek az ügynökök nehéz fizikai munkára szerveztek be embereket, ha nem volt elég pénzük, uzsorakamatra hajójegyvet és előleget is adtak. Amerika szintén tétlenül engedte be a tömegeket, mindaddig, míg nagy méreteket nem öltött a bevándorlasi hullám. Később szigorító törvényekkel igyekeztek megakadályozni, hogy szegények, munkaképtelenek előzőnljék az országot. Aki kivándorolt min. 30 dollár vagyonnal kellett, hogy rendelkezzen, 1894-től pedig egy dollár fejadót kellett fizetniük. A betegeket, a munkaképteleneket és azokat, akik ügynökök útján előre munkára szegődtek, visszatoloncolták. Ha valaki mégis arra az elhatározásra jutott, hogy elhagyja az országot, Fiumén keresztül lehetett a legkönnyebben. Az indulást sokféle hatósági és orvosi vizsgálat előzte meg. Akinak nem vol-

tak rendben az iratai, illetve nem volt egészséges, nem engedték hajóra szállni. Aki mégis megkapta az engedélyt, legalább két napig várnia kellett, két nappal az indulás előtt nem hagyhatta el a kikötő körzetét. Igaz, a hatóságok nem gondoskodtak a kivándorlók kellő ellátásáról. A hajók is inkább úszó nyomortelepekre emlékeztettek, mint utasszállító eszközökre. Egyébként sem személyszállításra készültek, hanem teherszállításra, mint pl. az *Ultonia*, az angol-búr háború idején marhszállításra.

„Indulás: 1907. nov. 26.

Az egész fedélzet piszkos volt a sok berakott árutól. Néhol mintha liszttel lett volna beszórva, mássutt kiömlött olaj és víz, az egész pedig tele volt szórva citrom- és narancshéjjal. Nyomban lehajtottak bennünket a hálólhelyiségekbe, hogy elfoglaljuk a helyünket. A bűzös, sötét hálótermek pedig még barátságatlanabbnak látszottak a komor novemberi napon.” (Tonelli Sándor, 1907)

Külön volt női és férfi szakasz. Az úton később felvett embereknek (olaszoknak, horvátoknak) már csak a hajó fenekében jutott hely. Nem biztosítottak sem megfelelő étkezést, sem megfelelő tisztálkodási lehetőséget.

„A „szalonban» a nagy kecskelábas asztalok körül 200 embernek volt helye. A közönség tehát rátkban étkezett. Hogy valaki kétszer ne fogyaszthassa a Gunár Lina reggelijét, ebédjét, vacsoráját, evés után kiparancsolták a fedélzetre. Az étkezéseket mindig dulakodások előzték meg. Mindenki tolakodott, hogy lehetőség szerint az első turnusba kerüljön. Ennek nagyon egyszerű volt a magyarázata. A harmadik turnusban már nagyon sokszor felhígították a levest, főzelékekből kifogyott a hús. Még kellemetlenebb volt, hogy az egyes turnusok után nem mosták el a csajkákat és táányérokot, hanem a pincérek újrahozták a kondérokat, és az előző csoport által meghagyott maradékokra csapkodták bele a nagy merőkanalakkal a friss ételt.” (Tonelli Sándor, 1907)

A megérkezettek New Yorkban az Ellis Islandon kötöttek ki előbb.

„Megkezdődött a leszállás a kikötőállomás nagy termébe. Innen megint át kellett szállnunk kis hajókra, amelyek elvittek bennünket a mindenki által emlegetett Kászé Gárdóba (Castle Garden), igazán mondhatni annak, mert körül van véve vízzel. Akit ide befognak, inend nem szabadulhat meg másképpen, mint hajóval.” (Konczos Pál naplójából.)

A kikötőben Bevándorló Ellenőrző Hivatal működött. A megérkezőket ismét hosszadalmas vizsgálatoknak vetették alá, de csak a 2-3-ad osztályon utazókat. A betegeket, munkaképteleneket, szegényeket, 16 évnél idősebb analfabétákat visszaküldték.

„Ide, Ellis Islandra szállítják az összes harmadosztályú, fedélközi utasokat. A kis szigeten már több mint 500 amerikai hivatalnok dolgozik, ami szükséges is, tekintve, hogy van olyan nap, amelyen 3-4000 kivándorló kerül Ellis Islandra. A vizsgálatot teljesítő hivatalnokok mind több nyelven beszélnek, s ezenkívül tolmácsok is vannak alkalmazva.” (A kivándorlók zsebkönyve)

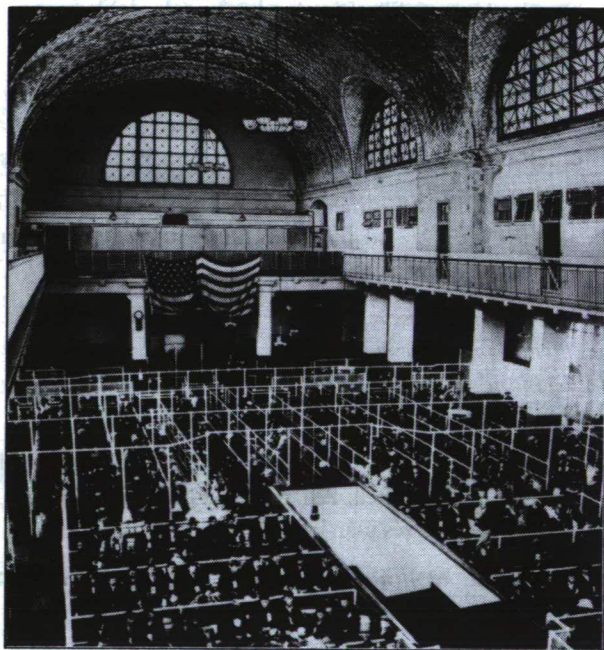
Ellenőrizték anyagi helyzetüket is, 30 dollárnál kevesebb vagyonnal rendelkezőket, előre le szerződött munkásokat szintén visszaküldték. Aki mégis kint maradt, először is munka és szállás után kellett néznie. Egy részük megérkezés után bányatelepekre került.

„Pencelvéniába (Pennsylvania) kerültk, Kingstonba, az egy nagy bánya pléz.” (Kollár Imréné).

Aki New Yorkban maradt, az a „magyar fertályban” (little Hungary, Hungarian town) lakott. Ez volt az egyik legszegényebb városrész az olasz és zsidó negyedek mellett. A Houston Streettől a 12. utcáig tartott. Zajos, piszkos utcák, zsúfolt lakások jellemezték. Furcsa lakóközösség volt a

„burdosház” – a *boarding house*. A bevándorolt házaspárok gyakran fogadtak lakókat a házukba. A szállásadó a burdosgazda volt, a felesége a burdosasszony – a miszisz. A burdosok havi bért fizettek lakásért, ellátásért, tisztálkodásért stb. Kompania kosztot fogyasztottak, kompaniakönyvet vezettek kiadásaikról. A kommuna jellegű együttélésben meghatározó szerepet játszott a főburdos, aki félhivatalosan a burdosasszony szeretőjének számított. A lakásviszonyok rendkívül egészségtelenek voltak. Rövid időn belül kialakult a tüdőbaj, csontrendszeri és emésztési bajok. Az Amerikából visszatérőknél nagyrésze betegen, rokkantan tért haza. A kivándorlókat korábban áttelepült honfitársaik igyekeztek segíteni. Sorra alakultak a magyar egyletek. Ezek elsősorban önszegélyező, betegségegyező, szegényszegélyező egyletek voltak. Betegségegyet, haláleseti segélyt biztosítottak. Fontos szerepet töltek be a közösségi, kulturális életben. Megünnepezték a nemzeti ünnepeket, színjátszó köröket, könyvtárakat szerveztek. A keleti partvidéken kb. 250 egylet működött. Fontos összetartó kapocs volt a vallás is és a magyar nyelvű sajtó is. Alapításuk óta, 1911-től 105-féle magyar nyelvű újság jelent meg. Pl. *Bevándorló, Otthon, Amerikai Magyar Népszava, Garabonciás*.

A kivándoroltak nagy része a keleti partot részesítette előnyben. A leggyakoribb végcélnak New York, Philadelphia és New Jersey számítottak. A kijutottak helyzete nehéz volt, aki nem akart végleg kint letelepedni, annak is három, négy évig kint kellett dolgoznia. Az első keresetet elvitte a jegy útiköltség-törlesztése. A másodikat az otthoniak adósságának rendezése, és csak ezután lehetett hozzájárulni a gyűjtögetéshez. A kint dolgozók zöme csekken küldte haza keresetét. Valakinek sikerült annyit összeszednie, hogy meg tudta alapozni további életét otthon; volt, akinek többször vissza kellett jönnie. A kivándorlás legnagyobb hatása, a népességsökkenés mellett a munkaerőhiány lett. Ez azonban együtt járt a munkabérek emelkedésével, és fokozatosan emelkedett a munkások élet-színvonala az Óhazában, a megnövekedett munkaerőkereslet miatt.

A kétségekkel teli végállomás: Ellis Island

Kiss Gábor

„Légigangszterek” Szeged felett Mennyből a bomba...

A történelem folyamán amerikai fegyveres erők egyszer harcoltak hazánk „földjén”, éspedig a második világháború folyamán. A két ország között a levegőben folyt véres háború, melynek résztvevői: a Magyar Királyi Honvéd Légierő és az Egyesült Államok Légierője (USAF). Az amerikai légi-erő kezdetben csak átrepült az ország fölött, majd 1944 tavaszán megkezdte a magyarországi célpontok bombázását. A hatalmas túlerő ellenére a magyar légvédelem hőiesen felvette a harcot a támadó légi kötelékekkel. Kezdetben főleg dunántúli és budapesti célokat támadtak, de lassan az ország egész területe célponttá vált. Szeged városa is felkerült a bombázandó célpontok listájára. A hely jelentőségét nem ipari vagy katonai létesítményei adták, hanem a közlekedésben, hadiszállásban elfoglalt helyzete. A keleti font déli szárnyán harcoló tengely csapatok számára hatalmas élelmiszerraktárak voltak a városban, emellett a Dél-Ukrajna Hadseregcsoporthoz utánpótlási vonalai haladtak rajta keresztül. Az első légiriadót április 2-án élte át a város, ekkor még nem érte támadás. A város összesen 72 légiriadót élt át a szeptember 19-iki utolsó átrepülésig.

A 72 riadóból szerencsére „csak” hét végződött bombázással, és még négy környező település – Felsőtanya (a mai Szatymaz) május 5-én, Domaszék augusztus 5-én, Királyhalma szeptember 5-én és Csorva (a mai Ruzsa) szeptember 11-én – szenvedett, feltehetően tévedésből, légítámadást.

A Szeged elleni első amerikai légítámadásokra a *Frantic Joe* fedőnevű hadművelet keretében került sor. A *Frantic Joe* során alkalmazták az ún. ingabombázás taktikáját. Ennek lényege hogy a támadó bombázó kötelékek nem repültek vissza olaszországi támaszpontjaikra, hanem közelebbi szovjet légibázisokat vesznek igénybe. A szovjet repülőtereken leszállva pihent a személyzet, újratöltötték a repülőgépeket üzemanyaggal, lőszerrel és bombával, majd a visszaút során is bombáztak ellenséges célpontokat.

Az első valós légiriadó, az első bombázás június 2-án érte Szeged városát. Először 7.55-kor jelentették a budapesti Légórtalmi Központba a kötelék észlelését, a légialarmot 8.12-kor rendelték el Szegeden a kötelék azonban elvonult, a riadót lefűjták. Mintegy két óra múlva újra elrendelték a riadót, s 10.20-kor megkezdődött a bombázás, melyet a 304. bombázóezred 454. bombázócsoportja hajtott végre, 38 db B-24 típusú nehézbombázó bevetésével. A Vezérkari Főnökség 1. osztályának jelentése szerint: „*Szeged: rendező pályaudvar több találat. Részletes jelentés nincs*” –, de ezen kívül az Alsóvárost érte komolyabb rombolás. Találatot kapott az utáslaktanya és a szennyvíztelep,

A Tisza teherpályaudvar a bombázás után

A híres szegedi vasúti híd a bombázások után

58 ház tönkrement, 212 meg-rongálódott, 32 polgári személy életét veszítette. A támadás sokkhatásszerűen érte a lakosságot, hiszen ezelőtt még nem élt át ilyesmit. A felkészületlenség, az óvóhelyek hiánya miatt az Alsóváros lakossága a Tisza vízeseiben keresett menedéket. Budapest április 3-iki légitámadása után megkezdték az óvóhelyek – főleg pincék átalakításával – építését, de június 2-ra, mint láttuk, nem bizonyultak elegendőnek. A romeltakarításban a mentőcsoportokon kívül részt vettek polgári munkások, katonák, 200 fős zsidó munkaszolgálatos század, sőt még a Csillag börtön rabjait is kivezényelték. Másnap, június 3-án elrendelték a kitelepítést. Az üzemek nyersanyag készletét, félkész termékeit, tartalék berendezéseit, műkincseket, könyveket a környező településekre – Mórahalom, Balástya, Szatymaz – szállították. Később, augusztus 5–18. között pedig a gyerekeket, tanulókat telepítették ki a környező falvakra. Ezután majd egy hónapig tartó viszonylagos légicsend következett, leszámítva néhány zavaró- ill. átrepülést. A kibombázottak s egyéb bombakárosultak részére gyűjtést indítottak, amelyhez széles körök járultak hozzá, pl. a Belvárosi Mozi a június 2-án tartott előadásával (ahol az *Édes ellenfél* című magyar filmet vetítették, Szelezky Zita, Kiss Manyi és Latabár Kálmán szereplésével), amelynek teljes bevételét az alap számára ajánlották fel.

Július 3-án délelőtt a szirénák újra valós veszedelemre hívták fel a figyelmet. Aznap 600 bombából álló amerikai kötelék indult romániai és jugoszláviai olaj létesítmények lerombolására. Ebből a kötelékből vált ki 4 B-17 bombázó és 10.30-kor bombáit a városra dobta. A támadást három rárepüléssel hajtották végre. Az első rárepüléskor 2-2 bombát dobtak, majd 10-15 perc múlva tértek vissza hasonló bombamennyiséget ledobva, majd a harmadik rácsapás során ejtették ki maradék bombaterhüket. Az újságok által „légi-gangsztereknek”, „terrorbombázóknak” hívott repülőket vasúti hidat célozzák meg, de a híd sértetlen marad. A ledobott 20 bombából csak 14 robbant fel, 4 befuladt, 2 pedig a Tiszába hullott. Megsérültek az egyetemi épületek, a Horthy Kollégium, az OTI székház, a püspöki palota és a klinikák felől a légnyomás betörte a székesegyház ablakait, kisebb károk érték a piarista gimnáziumot, a bőrgyógyászati klinikát és a Közraktárak Rt. egyik raktárát. Hat találatot kapott a jutagyár, emiatt 5 hétre kénytelen volt leállni. A légiháború miatt egyes békés árucikkek hadi feladatot kapnak: az elsötétítés miatt szükségessé váltak különböző redőnyök és „Légvédelmi elsötétítő fekete papírfüggönyök”. A hirdetésekben nagybetűvel írják ki: „*Elsötétítő (légő) papír érkezett*”. Az újságban minden számban többször is közzé tették az alábbi mondatot vastag, fekete betűkkel nyomtatva: „*Légiriadó esetén mindenki saját érdekében azonnal menjen le az óvóhelyre*”. A város 29 kibombázott családot részesített segélyben, s ebédet is kaptak. A város vezetői, Magyar-Kossa Aladár főispán és dr. Tóth Béla helyettes polgármester még a légiriadó lefújása előtt a bombázás helyszínére siettek és intézkedtek. Légtalmi rendelkezések keretében, a tűzvesztek elkerülése érdekében szabályozták az aratást. A közzétett adatok szerint a károsultak javára július 3-ig 106 668 pengő gyűlt össze. Másnapra ez az összeg 116 265 pengőre emelkedett. Július 6-ig mintegy hetven bombakárosult család jelentett be lakásigénylést, de a más lakásigénylők nagy száma miatt nehezen kerültek sorra. Ezért a város vezetése úgy rendelkezett, hogy elsősorban a bombakárosultakat kell lakáshoz juttatni. Ezenkívül még elrendelték, hogy a munkahelyeken a munkát a légiriadó kezdetéig kell folytatni. Erre az utóbbi rendeletre azért volt szükség, mivel sokan már a riadó előtt óvóhelyre menekültek.

A július 3-i támadás után újra hosszabb szünet, átrepülésekkel tarkítva. Az újabb bombázás augusztus 20-án kapta a város. Az előbbihez hasonlóan ezt szintén egy kisebb kötelék hajtotta végre, mely egy, lengyel és cseh olajipari létesítmények ellen támadó kötelékből váltak ki. A 6 db gép 50 rombolóbombát dobott ki, melyek a laktanyában okoztak súlyos veszteséget, valamint eltalálták a Faludi Testvérek Gőzhenger- és Paprikalmát, a Szabadsajtó utca 26. szám alatt pedig telibe talál-

tak egy óvóhelyet, ahol 10 polgári személy életét veszítette. Az augusztus 22-i keddi főispáni nyilatkozat szerint a mentés már a légiriadó alatt megkezdődött, és kijelentette, hogy az elkövetkező 10 napban kizárólag csak a bombakárosultak lakásigénylését intézik. Az áldozatok temetésére délután 6 órakor került sor. A város koszorújára az alábbi szövege írták: „*Hősi halottainknak kegyelettel – Szeged város közönsége*”. Az óvóhelyek beomlásai miatt pedig a város légoltalmi parancsnoka felhívta a lakosság figyelmét az óvóhelyek alátámasztására. Ekkor kezdték meg az új riasztási rendszer bevezetését, melynek fontos eleme, hogy az óvóhelyeket ellátják rádióval, így folyamatosan tájékozódhatnak a légi helyzetről. Csataj Lajos honvédelmi miniszter Budapesten kiosztotta az első légő jelvényeket, s e napon Szegeden is kitiintették az arra érdemeseket. Megkapta a jelvényt többek között Magyar-Kossa Aladár főispán, Tóth Béla helyettes polgármester, Horváth József rendőr főtanácsos és Horváth István tűzoltó parancsnok. Az ügyintézés megkönnyítése érdekében a városi tanács elrendelte, hogy légiriádós napokon egy órával tovább tartson a hivatalos idő a városházán.

Az augusztus 24 -én támadó amerikai kötelék fő célpontjává a vasúti híd szolgált. A támadást a 47. repülőezred két bombázó csoportja hajtotta végre 49 nehézbombázóval, melyek mind B24 típusúak voltak. 9.45-kor 190 db romboló- és gyújtóbombát dobtak le a városra. A híd sértetlen maradt, közvetlen találat nem érte, bár összesen 58 becsapódás fogta körül. A jutagvár 40 találatot kapott, s teljesen elpusztult. További működésének biztosítása érdekében megmaradt felszerelését Nagymarosra telepítették át. Találat érte a Közraktárak Rt., a Futura és a Hangya gabonaraktaikat, a Sylvánia fátalepet, a Mezőgazdasági Közraktárt. A raktárakban jelentős mennyiségű gabona veszett oda. Romba dőlt a Tisza pályaudvar emeleti vámháza, súlyosan megrongálódott a piarista gimnázium és a szennyvíztelep.

A bevetett gépek és a ledobott bombamennyiség számarányát tekintve legnagyobb légitámadás augusztus 29-én délelőtt érte a várost. 77 nehézbombázó 400 bombát dobott le, 169.4 tonna tömegben. 10.25 -kor kezdődő bombázás fő céljai a Szeged pályaudvar, Tisza pályaudvar, Hangya raktárak, Közraktárak Rt., valamint a Petróleum Rt. voltak, és továbbra is támadták a vasúti hidat. A Nagyállomáson telibe találtak egy sorozatvető löszrel megrakott német tehervonatot, s az így bekövetkező sorozatos robbanások miatt a bombázók elvonulása után csak két órával lehetett lefűjni a légiriadót. Ennél a támadásnál használtak először időzített bombákat, melyek az ejtés után akár napokig várakozva robbantak. Nagy kár érte az Országos Raktárházak Rt. nyersanyag- és élelmiszer-raktárait. A MÁV raktárházban 160 vagon termény semmisült meg, a raktárak környékét vastagon borította a robbanások által szétvetett gabonátömeg. A kárelhárító csapatok napokig mentették az égő és a szétszórott terményt. Az összes gabonaveszteség elérte 40 000 mázsát (400 vagon). A megmaradt szemeket biztonságosabb helyekre szállították. A vasutakat ért károk miatt kénytelenek voltak az egész személy- és teherforgalmat Szeged-Rókus pályaudvarra bízni.

Augusztus 31-én a városi kereskedelmi- és iparkamara közleményt tett közzé, amelyben szabályozta a munkavállalók fizetési viszonyait a légitámadások miatt előállt munkaidőkiegészések miatt. Úgy rendelkeztek, hogy 1.) ha a munkavállaló a légitámadás következtében elrendelt riasztás miatt a rendes munkáját nem végezheti, a munkaadó az elmulasztott munkaidőt úgy pótolta, hogy a riasztás miatt a munkavállaló a javadalmazásában ne rövidüljön meg; 2.) ha a munkavállaló a rendes munkáját a légitámadás által veszélyeztetett munkahelyen a riasztás tartama alatt is tovább folytatni köteles, 30 %-kal magasabb bér fizetendő neki; 3.) a légoltalomnál dolgozóakra is vonatkoznak a 2. pontban leírtak.

Szeptember 3-án újra a 304. ezred bombázócsoportjai hajtották végre a Szeged elleni legpusztítóbb légitámadást. A bombázásnak három epicentruma volt. Támadták az Alsóvárost, hol ki-

sebb károk keletkeztek. Második centrum a vasúti híd és környéke volt. A híd 8 találatot kapott, aminek következtében a 2. és 3. pillér között a Tiszába omlott. (A hidat a forgalom céljára provizórikus jelleggel helyreállították, ám a súlyos sérülések és a Trianon óta pangó forgalom nem tette szükségessé teljes felújítását. Ezért a háború után elbontották, és ma már csak a két parton álló hídfő – és az újszegedin az emléktábla – emlékeztet Magyarország első fémszerkezetű hídjára...) A gyermekklinika 7 találat érte, és az teljesen romba dőlt. Szerencse a szerencsétlenségben, hogy épp az előző nap költöztették ki belőle a gyerekeket. Harmadsorban súlyos támadás érte a Csillag tér környékét, ahol 150 ház romba dőlt, 158 pedig megsérült. Valószínű, hogy az utóbbi esetben a bombázógépek igazi célja a német hadsereg 727. számú katonai rádióállomása lehetett, mely a tér környékén működött, és balkáni német csapatok és a németországi főhadiszállás között biztosította az összeköttetést.

Az utolsó légitbombázást szeptember 18-án élte át a város. Ekkor 51 db bombázó 112,2 tonna bombát oldott a város felett.

A légítámadások során 146 személy életét veszítette és 122 megsebesült. Lakhatatlanná vált 29 köz- és 181 magánépület, s ezeken kívül 1237 épület rongálódott. A károk mértékéről néhány adat:

A város ingó és ingatlan kára	5 973 360
A közületek ingó és ingatlan kára	89 007 000
MÁV ingó és ingatlan kára	2 408 000
Magánosok ingatlan kára	21 459 320
Magánosok ingó kára	6 834 152
Az összes anyagi kár értéke	125 681 132 pengő

A károkat jelentősen növelte, hogy a polgári és katonai légoltalmi szolgálat nem volt teljesen felkészülve, gyenge volt Szeged légvédelme is. Vadászpilóták nem védtek a város légterét, mivel a Dunántúlon koncentrálták őket a terület védelmére. Nem rendelkeztek nehéz légvédelmi ütegekkel, a bevetett lövegek pedig gyenge hatásfokúak voltak a nagy magasságban repülő bombázókkal szemben. Így a város csak a passzív védekezésre szorítkozhatott. A hadiüzemeket bunkerek építésére kötelezték, a tűzoltóságot pedig megerősítették, létszámát kétszeresére emelték. Az 1944. február 9-i közgyűlési határozat intézkedett a híradó-, figyelő- és riasztószolgálatról, a tűz- és gázvédelemről, az egészségügyi- és mentőszolgálatról, valamint az elsötétítés rendjéről. A légoltalmi szolgálatot április 21-én átszervezték, állománya 480 főből állt. A szolgálat központját a városház pincéjében helyezték el, ahonnan összeköttetésben állt a figyelőszolgálattal és a légő alközpontokkal, amik saját mentőegységekkel rendelkeztek. Légvédelmi figyelőpontok voltak Algyőn, Kübekháza, Ferencszálláson és Rösztén, melyek az országos hálózatba tartoztak, de a város még telepített két saját figyelőállást: a városháza tornyára és a Fehér tóhoz. Az intézkedések ellenére nem sikerült teljesen kiépíteni a város védelmi rendszerét. A riasztási rendszer szirénái csak Belvárosban voltak kiépítve, a külkerületekben kézi- (harang, gong) riasztás működött.

Felhasznált Irodalom

- ▣ Jancsák Csaba: A magyar vasúti hídépítés történetének vázlata. A szolnoki fahídtól a sinkai vasbeton viaduktig. In: Belvedere Meridionale 94/VI. 1-2. 23-26. p.
- ▣ Pataky Iván – Rozsos László – Sárhidai Gyula: Légi háború Magyarország felett I-II. kötet.
- ▣ Szeged története 4. kötet. Szerk.: Serfőző Lajos. Szeged, 1994.
- ▣ Szegedi Új Nemzedék 1944. évi évfolyam, VII. 1., 2., 4., 5., 6., 8.; VIII. 22., 23., 30., 31. sz.

Döbör András

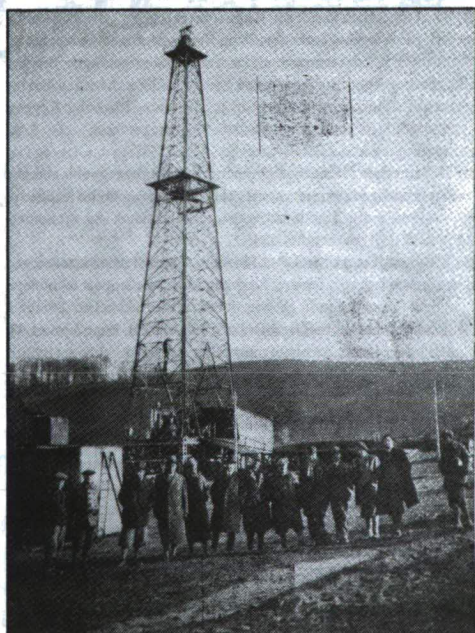
A MAORT-per**I. A magyar szénhidrogénbányászat vázlatos története a MAORT-perig**

A XIX. század közepén beinduló első szénhidrogénkutatások ipari mérettűvé válását akadályozta a bányajog rendezetlensége, a szakértelem hiánya, és persze nem utolsósorban a vállalkozók tőkeszegénysége. 1905-ig mindössze 55 500 tonna Magyarország kőolajtermelése. 1906-ban *Böckh János*, a Földtani Intézet igazgatójának javaslatára a kormány vette kézbe a kutatás megszervezését. Hosszas szakértői tárgyalások és egyeztetések után az országgyűlés elfogadta az 1911. évi VI. törvénycikket, mely kimondta a kőolaj- és földgázkutatás valamint a termelés állami monopóliumát, de lehetővé tette e jog átadását hazai vagy külföldi vállalkozóknak. A Pénzügyminisztérium fel is állított egy kincstári kutatóvállalatot, melynek eredményességét az erdélyi földgázmező, majd 1914-ben az egbeli olajmező sikeres feltárása mutatja.

A szépen fejlődő magyar olajipart is katasztrofálisan érintette a trianoni békeszerződés. Az új határokon kívül kerültek az eddig feltárt gazdag lelőhelyek, s az ország pénzügyi stabilizálása előtt nem akadt hazai vállalkozó, aki folytatta volna a kutatást. Ezért a kormány az 1911. VI. tc. alapján 1920-ban az *Anglo-Persian Oil Company*-nak adott lehetőséget kőolaj- és földgázkutatásokra, és 1921-ben megalapították a *Hungarian Oil Syndicate Ltd.* nevű vállalatot, mely több évi eredménytelen dunántúli kutatás után 1927-ben megszűnt, s az angol tőke visszavonult Magyarországról.

1933-ban *Lóczy Lajos* földrajztudós kutatásaira alapozva a kincstári kutatások színterét az Alföld északi részére helyezték át, és 1933–1938 között mintegy 50 fúrás mélyítették. E munkát 1837-ben koronázta igazán siker a bíztató *Bükkszéki* jelű fúrással. A fúrás kezdetben napi 5-6, majd napi 10 tonna olajat termelt ki, s termelési maximumát 1938-ban érte el évi 5559 tonnával.

1932-ben jelentkezett a Pénzügyminisztériumnál az angol-amerikai tőke kezében levő *European Gas and Electric Company* (EUROGASCO), kutatási és bányászati jogot kérve. 1933. július 8-án írták alá ezen állami monopóliumot az egész Dunántúl területére vonatkozóan átruházó *Egyezmény és Szerződést*. Az EUROGASCO 1933 szeptemberében kezdte meg a geológiai kutatásokat a kor legmagasabb technikai színvonalán álló eszközeivel, és 1934. november 21-én elkezdték a kutatófúrási munkálatokat is. Az EUROGASCO korszerűbb kutatási módszerei és technikái, és persze nagyobb befektetett tőkéje hamarosan szép eredményeket hozott, például a *mihályi* szénsavmező feltárása. Bíztató olajnyomokat, jó minőségű földgázt találtak Zala megyében, *Budafapuszta* határában telepített B-1 jelű fúrás révén. A *Papp Simon* által kijelölt helyen mélyített 2.

Budafapuszta, 1937

számú kút először 1937. november 21-én termelt olajat. A B-2 jelű kút termelési eredményeire alapozva alakult meg 1938. július 15-én a magyarországi EUROGASCO cég jogutódaként a *Magyar Amerikai Olajipari Részvénytársaság* (MAORT) 14 357 000 pengős részvénytőkével, s a részvények 90 %-át a *Standard Oil Co. of New Jersey* tartotta kezében. A MAORT gyorsan és ésszerűen terjeszkedve a piacon 1939-ben az ország kőolajszükségletének 80 %-át, 1940-ben 100 %-át fedezte. Magyarország a MAORT révén már nem szorult többé kőolajimportra, sőt kőolajtermelő országgá lépett elő! A MAORT tevékenysége persze ezután sem merült ki a feltárt mezők kiaknázásában, tovább folytatták az utánpótlást biztosító kutatást, melynek eredménye 1940-ben a *lovászi*, 1941-ben a *lendvaiújfalui* mező feltárása és termelésbe állítása. 1941-ben az olaj finomítókba szállításának gyorsabbá és hosszú távon olcsóbbá tétele érdekében megépítették a *Bázakerettyét* Budapesttel összekötő kőolajvezetékét, mely akkoriban a leghosszabb volt Európában. Gyorsan kiépítették a MAORT magyarországi szervezetét: központja Budapesten volt, Nagykanizsán területi központot hoztak létre, és központi laboratóriumot építettek a vegyészeti munkák elvégzésére. Ezenkívül Bázakerettyén műhelyt létesítettek a gépi berendezések javítása és alkatrészutánpótlás biztosítása céljából, s felállították a Tervezési és Építési Osztályt, melynek feladata a gyors ütemű üzem-, lakás-, út-, és hídépítés szervezése volt.

Horthy Miklós látogatása
Budafapusztán 1938-ban

A bükkzségi kincstári olajmező termelése 1939 után gyorsan apadt, s az államnak nem volt több pénze a további kutatásokra, ezért az Alföld, a Duna-Dráva sark és a Muraköz területére egy német vállalat kapott kutatási és bányászati jogot. A cég rövidesen megalapította magyarországi leányvállalatát, a *Magyar-Német Ásványolajművek Kft.-t* (MANÁT). A MANÁT a háború végéig 22 kutatófúrást mélyített, ezeknek azonban inkább tudományos értéke volt nagy, mivel bizonyították, hogy az Alföld alatt is találhatók szénhidrogén-felhalmozódások.

A második világháború kitörése, a mennyiségi igények növekedése fellendítő hatást gyakorolt a magyar szénhidrogénbányászatra, és e folyamatot az újabb (pozitív) területi változások is erősítették (pl. észak-erdélyi földgázmezők magyar kézre kerülése). A kincstár az 1911:VI. tc. alapján újabb koncessziókat adott. 1942. szeptember 10-én hatmillió pengős alaptőkével megalakult a *Magyar-Olasz Ásványolajipari Rt.* (MOLÁRT), melyben a magyar kincstár 55 %-kal, az olasz *Azienda Generali Italiana Petroli* (AGIP) 45 %-kal részesedett. A MOLÁRT kutatási és bányászati joga az ország északkeleti részére terjedt ki, a Munkács, Nagybánya, Ungvár, Huszt és Körösmező között elterülő 20 620 km²-es területre. A háborús események azonban megakasztották a reményteljes *Izsaacsai* környéki kutatásokat. A déli területek egyedüli kedvezményezettje az 1943-ban egyesülő német-olasz tőkéjű *Olasz-Német Muravidéki Ásványolajipari Rt.* (ONÁRT) lett. Az AGIP és a MANÁT tőkeegyesítő vállalkozása 1943-ban feltárta a *petesházi* előfordulást.

Észak-Erdélyben a MAORT bér munkában végezte a kutatófúrásokat (1940-1944 között 31 fúrás mélyült), és a kitermelést a kormány az 1943. augusztus 18-án alakult Erdélyi Földgáz Rt.-re bízta. A háború folyamán a MAORT egyre növelte a stratégiai fontosságúvá vált, jó piaci lehetőségekkel bíró kőolaj kitermelését (1941-ben 421 660, 1942-ben 665 200, 1943-ban 837 710, 1944-ben 809 969 tonna), s terméke egy minden mennyiséget felemészthető piacra lett. Jól ment az üzlet te-

hát, pedig 1941. december 20-án a MAORT üzemait az USA-nak küldött hadüzenet után kincstári használatba vették, és az amerikai vezetőknek el kellett hagyniuk az országot, így a cég zavartalan működéséről természetesen nem beszélhetünk.

A magyar kőolajipar súlyos károkat szenvedett a világháború utolsó szakaszában. A helyreállítás a harcok után azonnal megkezdődött. A kitermelés a Dunántúlon változatlan szervezeti keretek között zajlott, a MAORT-hoz visszatértek az amerikai vezetők. Az Alföldön tevékenykedő MANÁT, mint német tulajdon, a Magyarországgal kötött fegyverszüneti szerződés, és a potsdami egyezmény értelmében a Szovjetunió tulajdonába került. Az 1946. április 8-án a Szovjetunió és Magyarország által megkötött *gazdasági együttműködési egyezmény* (1945) értelmében létrejött a *Magyar-Szovjet Nyersolaj Rt.* (MASZOVOL), amely a MANÁT és a magyar állam egykori kutatási területén folytatta a kutatást és a termelést. A MASZOVOL 50-50 %-os magyar-szovjet tőkerészesedésű vegyesvállalat volt, első sikere a *Biharnagybajom-1.* számú fúrás volt, mely 1947. február 8-án tárta fel az első alföldi kőolajmezőt. E területen 1953-ig 42 mélyfúrást végeztek, és ezek közül 17 lett termelő kút. A MASZOVOL rövid fennállásának ideje alatt (1949-ben szűnt meg) még egy földgázmezőt is feltárt Kaba közelében. A MAORT mezőin a „felszabadulás” után egyből megindult a helyreállítás és a termelés. 1945. április 10-én indult meg a termelés a *Lovási-38.* és 100. sz. kutakból, majd április 11-én a budafapusztai mezőt, 14-én a *hahót-pusztaszentlászlói* mezőt is termelésbe állították. Júliusban elérték az előző évi azonos időszak termelésének 80 %-át, és novemberben a termelő üzemek kincstári használatba vételének törlesztését is végrehajtották. Ezzel a MAORT működésének jogi feltételei megteremtődtek, de az infláció, az alacsonyan megszabott olajár, egyes állami tisztségviselők ellenérzése zavarta a békés munkát. A szovjet hadsereg ellátása, a jóvátétel és az ország teherbíró képességét túlbecsülő magyar-szovjet gazdasági és kereskedelmi egyezményekből következő kőolajszállítási kötelezettségek egyre inkább megoldhatatlan feladat elé állították a céget. Emellett a zalai olajmezők természetes hozamapadása, s a MAORT gazdasági nehézségei is hozzájárultak a kőolajtermelés csökkenéséhez. E csökkenő tendencia, s a MAORT vezetőinek ragaszkodása a tudományosan megalapozott termelési elvekhez, a vállalat és az állami szervek között súlyos viszályokat szült.

II. A per

1948-ra döntő szakaszához érkezett a magántőke és a vállalati önállóság ellen indított kommunista hadjárat. Kemény diónak ígérkezett a MAORT, ugyanis államosításához bizonyítani kellett a vezetők szabotálását vagy a szerződésszegést. A per furcsasága az, hogy a cég 15 éves fennállása alatt nem ekkor hangzottak el először szabotázs-vádak: először 1944-ben a nyilaskeresztes párt részéről hangzott el e vád. Mint mondták, „*az ország e szabotázs miatt nem tudja teljesíteni a szövetségségeivel szemben vállalt kötelezettségeit*”. Nem véletlenül mondja a közmondás, hogy a történelem ismétli önmagát...

Az 1945–1962 közötti perek nem csupán a politikai élet résztvevőit tizedelték meg, hanem lefejezték a magyar gazdasági és műszaki értelmiséget is. A politikai perek csak a jéghegy csúcsát képezik, azok java része a Párton belüli csaták hadszíntere volt. Sokkal nagyobb jelentőségűek a gazdasági koncepciók perek. 1948-tól Magyarországon egy irracionális gazdasági rendszer működött, mely nem tudta teljesíteni a rá kirótt feladatot, a politikai rendszer pedig elemi emberi jogokat sem vett figyelembe. A nagy gazdasági koncepciók pereknek, ugyanúgy, mint a sztálini Szovjetunióban, politikai céljuk volt, az ítélezést politikai elképzelésekhez igazították. Már a vizsgálati szakaszban eldöntötték, hogy ki, milyen cselekményt és miért követett el. Az ítélet alapját képező tényeket pedig

vagy elferdítették, vagy azok nem is léteztek. A MAORT, a *Standard*, a *Nitrokémia* és más koncepciók pereknek nem az volt tehát a feladata, hogy embereket ítéljenek el bűneikért, hanem hogy kommunista dogmákat, politikai tételeket igazoljanak („mindig résen kell lenni, nem szabad megbízni senkiben”, „fokozni kell az éberséget, az ellenség befurakodott sorainkba” vagy „a nyugati imperializmus aknamunkát végez hazánkban” stb.). A politikai mondanivaló mellett e pereknek „praktikus” céljai is voltak: a tökéletes tervgazdaság megvalósításának alapfeltétele a külföldi tulajdon kisajátítása. Nem véletlenül találtak szinte minden részben nyugati kézben lévő cégnél szabotázsra, összeesküvésre utaló jeleket, s nem véletlenül leplezték le ilyen ügyeket szinte minden fontosabb minisztériumban. Ezzel ugyanis könnyűszerrel eltávolíthatták a régi szakembergárdát. Magyarországon 1948-tól a jogállamiság elemi kritériumai is hiányoztak. Olyan törvények születtek, melyekbe eleve beleépítették a politikai koncepciót, s ha probléma merült fel a politikai rendszerben vagy a gazdaságban, akkor automatikusan bizonyítani lehetett, hogy „személyek, szervezett csoportok akadályozzák a cél elérését”. Az soha sem merülhetett fel senkiben, hogy esetleg az előírás teljesíthetetlen, a terv, vagy netán az egész rendszer úgy rossz, ahogyan van!

Az 1945-től a perig tartó korszakon végighúzódik a MAORT és a kormány árvitája. A MAORT szerette volna olaját világpiaci áron értékesíteni, ezt diktálta volna a szabadverseny és a nemzet érdeke is! Ugyanis a jóvátételi szállításokban így az olaj magasabb áron erőteljesebben esett volna latba. A kormánynak azonban fontosabb volt, hogy a centralizálási tervek mielőbbi végrehajtásának érdekében a kiszemelt vállalatok ne legyenek rentábilisak, kénytelenek legyenek gazdasági ellehetetlenüléseiket bejelenteni. A központilag megállapított olajár 1947-ben már nem fedezte a MAORT kitermelési költségeit sem, s az állami olajfinomítók sokszor nem fizettek időben, vagy még ezt az alacsonyabb árat sem fizették ki! A gazdasági vezetés célja tehát az volt, hogy a MAORT betagozódjon a centralizálódó gazdasági rendszerbe, s lévén szó magántulajdonról, ez csak államosítással érhető el. Ez azonban a várható amerikai tiltakozás miatt nem volt egy egyszerű adminisztratív lépéssel keresztülvihető. Az államosításhoz bűnügyet kellett kreálni, szabotázst vagy szerződésszegést „bebizonyítani”, becsületesen dolgozó és élő embereket megalázni, bemocskolni! S bár a MAORT mindvégig teljesítette írásban vállalt kötelezettségeit, ez nem zavarta *Gombosi Zoltán*ot, az ásványgazdálkodás miniszteri biztosát abban, hogy 1947. szeptember 4-én feljelentést tegyen az ÁVH-nál a MAORT vezetését szabotázzsal vádolva. Ezzel egy időben *Rákosi Máttyás* is e váddal illette a főleg szociáldemokratákból álló, s a céggel szemben támasztott irreális követelések miatt tiltakozó üzemi bizottságot. A MAORT-hoz ezután egyre gyakrabban érkeztek ellenőrök, akik azonban még 1948 elején is kénytelenek voltak azt jelenteni, hogy nem találtak szabotázsra utaló jeleket, sőt néhány valószínűleg „ideológiailag nem elég képzett elvtárs” még szót is emelt a kitermelés ütemének csökkentése érdekében, nemzetgazdasági érdekekre hivatkozva. A drámai fordulat 1948 májusában következett be, mikor az MKP vezetőinek bizalmát élvező Székely Pál személyében széles jogkörrel felruházott állami ellenőrt neveztek ki a MAORT-hoz, akinek ténykedése azt mutatta, hogy a dráma új felvonása hamarosan kezdődik...

1948. augusztus 12-én *Papp Simon*, a MAORT vezérigazgatója pár napos balatonföldvári üdüléséből tért haza Budapestre, mikor Siófokon egy, az út közepén álló rendőr megállította, s megkérte, hogy vigye be Székesfehérvárra. Ezt készséggel meg is tette. Mikor hazaért, a szobalány azzal a hírral várta, hogy előző este a lakásán keresték az ÁVO emberei. Erre Papp Simon felkereste ügyvédét, majd a MAORT-székházba ment, s beszélt *Paul Ruedemannel*, a MAORT elnökével, s megkérte, hogy feleségével együtt vigye őt az amerikai nagykövetségre, mert az az érzése, hogy őt ma este letartóztatják. Ezt Ruedemann nem akarta megtenni, azt mondta Papp Simonnak, hogy túl

sötéten látja a helyzetet. Visszamenve a lakására felesége azzal fogadta, hogy *Faller Gusztáv* barátja, miniszteri tanácsos kereste telefonon az Iparügyi Minisztériumból. Mikor visszahívta, ő persze nem tudott a dologról: ez is csak egy ávós trükk volt, akár a siófoki rendőr. Fél óra múlva pedig megjelent lakásán *Princz Gyula* ÁVH-örnag és Torda Ferenc főhadnagy civilben, s közölték, hogy házkutatást kell tartaniuk. A házkutatásról jegyzőkönyvet írtak alá, majd egy koffernyi iratot lefoglaltak, s megkérték Papp Simont, hogy kövesse őket, de azt nem mondták meg, hogy hova. Az utcán fogtak egy autót, s azzal vitték az Andrássy út 60-ba, s még aznap éjjel *dr. Váradi György* ÁVH-százados megkezdte kihallgatását. A kihallgatás után Váradi közölte vele, hogy Ausztriában és Romániában már felgöngyölték az angol, amerikai és holland olajérdekeltségeket, s ők nem fogják hagyni, hogy „a MAORT szabotáljon, s akadályozza a Magyar Köztársaság gyors gazdasági talpraállását”. Majd kifejtette, hogy milyen jó fogást csináltak vele, hiszen ő egyetemi tanár, elismert geológus és vezérigazgató, milyen nagyszerű szabotázs-pert lehet rá alapozni. Ezután cellájába vezették, s Torda Ferenc felszólította, hogy írjon véleményt egyes munkatársairól. Mikor Papp Simon ezt becsületesen megtette, mindenkiről az igazat írva, a főhadnagy dühében a galuskává összegyúrt papírt megetette vele! „Ezután elvittek a fogdába. Ott elsedték a szemüvegemet. Majd levittek a pincébe...belöktek egy zárkába, amelyben deszka-priccs volt deszkapárnákkal. Szalmaszák és takaró nélkül. Reggel kizavartak a folyosóra, ahol vas vályuk voltak, amelyekben mosakodni lehetett. Sem sza ppan, sem törölköző nem volt. Tíz óra felé egy alumínium csajkában zsiradék nélküli, sáfránnnyal és paprikával színezett langyos vizet adtak reggelire egy darab borzalmas, rossz kenyérrel. Ezután visszaadták az éjjel elvett szemüvegemet, s felkísértek abba a szobába, ahol az éj első felében voltam. Itt tartottak 1948. november 24-ig...” (PAPP 196. p.)

Szeptemberben letartóztatták Paul Ruedemannt és helyettesét, *Georg Bannantine*-t, valamint *Ábel Bódogot*, a MAORTGÁZ Rt. igazgatóját, *Binder Béla* bányamérnököt, a termelés vezetőjét, *dr. Barnabás Kálmánt*, a MAORT főgeológusát, *dr. Kertai Györgyöt*, a MAORT geológusát és feleségét, *dr. Pözel Istvánt*, a MAORT ügyvédjét, *Derék Lajosnát*, Ruedemann titkárnőjét, *Faller Gusztáv* miniszteri tanácsost, a MASZOVOL Rt. elnökét, *Angyal Ferencet*, a MASZOVOL fűrómérnökét. „Mire Ruedemannékat behozták az Andrássy út 60-ba, már elkészültek az én vallomásom jegyzőkönyvei, amely vallomásokat nem én tettem, hanem *dr. Váradi György* ávós százados és *Kecskés Ferenc* ávós örnagy komponáltak... Amikor őket behozták az Andrássy út 60-ba, már tisztában voltam azzal, hogy engemet teljesen tönkre fognak tenni...” (PAPP 198. p.)

A letartóztatások után szeptember 24-én állami kezelésbe vették a MAORT-ot, vezérigazgatóvá Székely Pált nevezték ki. A vádat és az erőszakkal kicsikart vallomásokat „A Magyar Belügyminisztérium közlése a MAORT szabotázsügyről” című kiadványban jelentették meg (ezt nevezték *Szürke könyvnek*), s nagyrészt a Székely által összegyűjtött és félremagyarázott adatokból, illetve a korábbi ellenőri jelentések kiragadott részleteiből állt. A vád először háborús bűnősként (!) kívánta Papp Simont bíróság elé állítani, de ezt később elvetették, s maradt a „népi demokrácia megdöntésére irányuló szabotázs” vádja. A két amerikai állampolgár ezt gyorsan beismerte, és kitoloncolták őket az országból. A per nagy nyilvánosság előtt zajlott, fejleményeit az összes napilap címdoldalon közölte, a főtárgyalást egyenes adásban közvetítette a rádió, és a nagy per „tapasztalatait” az egész országban külön „szemináriumokon” dolgozták fel.

Kiemelt figyelmet szenteltek Papp Simon személyének, hiszen őt ismertsége, tudományos tevékenysége és társadalmi rangja szinte „predesztinálta” a fővádolt szerepének eljátszására. Bűnét igyekeztek a sajtón keresztül az emberek agyába sulykolni: „Az amerikai politikai érdekek kiszolgálójaként utasítást adott a termelés csökkentésére, és szándékosan olyan helyre tűzött ki fűrészi pontokat,

ahol nem található kőolaj!” Papp Simon a rajta esett testi és lelki sérelmek hatása alatt öngyilkosságot kísérelt meg a börtönben, de az örök ébersége miatt az általa az órazsebében becsimpészett ciánkálit nem tudta teljesen lenyelni, s így az orvos még meg tudta menteni életét. A tárgyaláson „tanúkat” és „szakértőket” sorakoztattak fel a vád igazolására. A főtárgyalás „szakértője” Forgács László volt, akinek nevét hiába keresnénk a Műszaki Egyetem hallgatói között. Eredetileg Feuersteinnek hívták, Nagyváradon dolgozott egy kocsi-kerékpár-gyárban, majd Hajdúszoboszlón poloskairattal foglalkozkodott. 1948-ban már az Ipartügyi Minisztériumban az olajbányászat és a finomítás volt a foglalkozási köre. Szakmai végzettsége ugyan nem volt, de párttagsági igazolványa igen... Papp Simon szakértői dr. Vadász Elemér és dr. Vendl Aladár műegyetemi tanárok voltak, persze őket meg sem hallgatták, pedig szakvéleményük elutasította a vádakat. Önként jelentkezett tanúnak Székely Pál újonstölt MAORT vezérigazgató, aki beszédében „bebizonyította”, hogy a termelés csökkenése csakis szabotázs eredménye lehet, mert a kőolajtermelés rövid idő alatt 100 %-kal növelhető jelentősebb beruházás nélkül. Sajnos nagyszabású terveit nem sikerült a későbbiekben megvalósítania, de akkor már senki sem foglalkozott e témával...

Papp Simon a vádiratot november 24-én kapta meg, mikor átszállították erős őrizettel a Markó utcába. Mint kiderült az ÁVH attól tartott, hogy az amerikaiak megpróbálják elrabolni szállítás közben a Nyugati pályaudvarnál.

„A főtárgyalás november 26-án kezdődött, és december 9-én fejeződött be. A főtárgyalás előtti napon ... felkerestek ávós tisztek az Andrássy út 60-ból, és örökösen arra figyelmeztettek, hogy meg ne kíséreljem megtagadni az ávó által írt jegyzőkönyvben foglaltakat, mert annak nagyon szomorú vége lenne ... Ekkor határoztam el, hogy az ávó szájaíze szerint fogok vallani. Azért jutottam erre az elhatározásra, mert az amerikaiak mindent elismertek a nyilvánosság előtt ... nem gondoltak arra, hogy elismerő vallomásaikkal engem romlásba döntenek ... Hiába kísérelték meg legalább eleinte az igazmondást, ha ki akartak abból a pokolból jutni, fel kellett hogy engem áldozzanak. A hazugságokat még tódítottam is, csak azért, hogy többé ne kínozzanak. Ezért mindazok, akik az én gondolkodásomat ismerték, megrökönyödéssel hallgatták a tárgyalóteremben és a rádióban, hogy én miként beszélek. De nem volt más utam, ha nem akartam magam tesztileg összetöretni. Úgy gondoltam, hogy a lelki tönkremenetelt jobban elviselem, különösen ez esetben, ... amikor a terror hatása alatt senki nem mer ügyvédemen kívül védeni.” (PAPP, 209–210. p.)

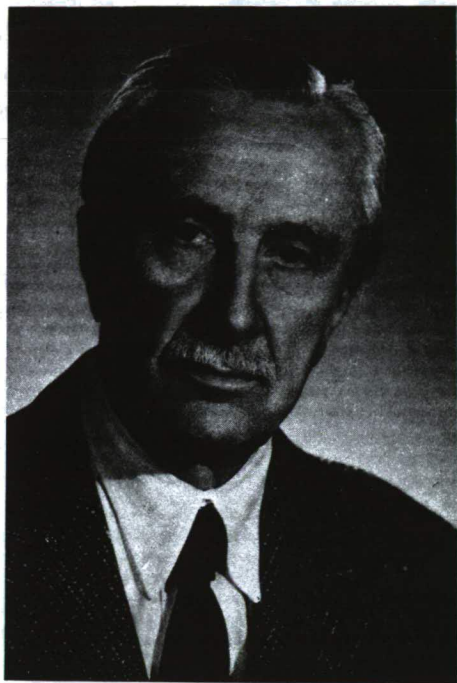
Az Olty Vilmos elnökleivel működő különutasítás a demokratikus államrend és a köztársaság védelméről szóló 1946: VII. tc. és az 1947: XXXIV. tc. alapján hozott ítéletet: „Ipari szabotázs formájában megnyilvánuló, a demokratikus államrend megdöntésére irányuló bűncselekményért” Papp Simont halálra, Ábel Bódogot 15 évi fegyházra, Binder Bélát 4 évi börtönbüntetésre ítélték. Barnabás Kálmánt felmentették a vád alól. A védők semmisségi kérelmére a másodfokon eljáró Népbíróságok Országos Tanácsa 1949. február 20-án kissé enyhítette az ítéleteket: Papp Simon halálbüntetését életfogytiglani fegyházra, Ábel Bódog büntetését 10 évi fegyházra változtatta, Binder Béla esetében pedig eltekintett a vagyonelkobzásra és joghátrányokra vonatkozó kitételektől.

Így ért véget a magyar történelem egyik legnagyobb és legsötétebb gazdasági koncepciók pere, s kiagyalói szemszögéből fényes sikert aratott. A per hangsúlyozta, hogy a „tökéletes jövő” felé rohanó Magyarország e szabotázs miatt nem tudta teljesíteni jóvátételi és exportkötelezettségeit, és az „amerikai imperializmus magyarországi ügyműkei segítségével a népi demokratikus rendet igyekszik megdönteni”. A perben „bizonyított” szabotázs alkalmas volt arra, hogy megdöbbenést keltsen az emberek körében, s bizonyítsa a külső és belső ellenség meglétét, s ezzel igazolja az államosítás és a diktatúra szükségességét. A per fő céljait ezzel elérte. Azzal már senki sem törődött, hogy a szakem-

berek számára már 1949-re bebizonyosodott, hogy a MAORT gazdaságpolitikája helyes volt és tudományosan megalapozott. A perben meghurcoltak rehabilitálása azonban szóba sem jöhetett. Binder Béla 1951-ben szabadult, Ábel Bódog 1953-ban a fegyház falai között lelte halálát, Papp Simont pedig 1955. június 3-án feltételeesen szabadlábra helyezték, büntetése hátralevő részét kegyelemből elengedték...

1950-ben a MAORT, illetve a dunántúli kőolajipar szervezetét decentralizálták több kisebb vállalatra, majd 1952 októberében mindet hozzácsatolták az 1949. december 31-én létrejött *Magyar-Szovjet Olaj Rt.*-hez, mely így már a magyar kőolajtermelés teljes vertikumát fogta össze. Igaz, e cég rövid életűnek bizonyult, s 1954. december 31-ével megszűnt, de rövid decentralizálás után a magyar kőolajipar ismét egységes szervezetbe tömörült: 1957. január elsején létrehozták a *Kőolajipart Trösztöt*, melyhez 1960-ban csatlakozott a gázipar is. Neve ettől kezdve *Országos Kőolaj- és Gázipari Tröszt* lett.

Dr. Papp Simonnak, a magyar kőolajipar megalapítójának „utóélete” is bővelkedik fordulatokban. Temetése 1970. augusztus 7-én politikai és szakmai demonstrációnak számított. Mivel a sajtó még a nyolcvanas években is torz formában értékelte a MAORT-per eseményeit, 1984-ben óriási vihart kavart *Galgóczi Erzsébet* „Vidraas” című regénye, mely a tényszerű visszatekintés jegyében született, megváltoztatott nevekkel. Az ellentábor persze a sajtón keresztül próbálta cáfolni a nyilvánosságra került tényeket. Papp Simont a Magyar Tudományos Akadémia, amelynek tagja volt, 1989-ben rehabilitálta. Az 1990: XXV. tc. az 1945 utáni perekben hozott ítéleteket semmisnek nyilvánította. 1990-ben érdemei elismeréséül Papp Simon posztumusz *Széchenyi-díj*at kapott. Temetési gyászbeszédében így búcsúztatták: „...*míg kőolajról beszélnek Magyarországon, Papp Simon professzor nevét nem lehet kitörölni az emlékezetből*”.

Papp Simon, a meghurcolt szakember – szabadulása után

Felhasznált irodalom

- ☐ Magyar Életrajzi Lexikon I–III. kötet, Bp., 1967–1981.
- ☐ Magyar Életrajzi Lexikon (1978–1991), Bp., 1994.
- ☐ Magyarország története 1918–1990. Egyetemi tankönyv. Szerk.: Pölöskei Ferenc [et all.], Bp., 1995.
- ☐ Officina Egyetemes Lexikon. Főszerk.: Markó László, Bp., 1994.
- ☐ *Papp Simon* : Életem. Zalaegerszeg, 1996.
- ☐ *Srágfi Lajos* : Az olajcsapda. In: HVG XI. évf. 15. (516.) szám, 1989. IV. 15. 73–74. p.
- ☐ Válaszol egy történész. „Az ítéleteket egységesen semmisnek kell tekinteni.” In: HVG XI. évf. 12. (513.) szám, 1989. III. 25. 62. p.

Kláben Gyula Born in Storyville

Pihenő

Mi a jazz? – Meghatározás adódna, nem is egy. A baj csak az, hogy egyik sem az igazi. Általában persze mondhatjuk a jazzra, hogy műfaj, de nem árt hozzátenni: ez esetben kicsit másról, és egy kicsit többről van szó, mint amit e műfaj kifejezésen értünk. A szimfonikus zenét a zeneszerző megkomponálja, „meghangszereli”, lekottázza. Azután következik a zenekar és a karmester, és közös erővel megszólaltatják a művet.

A jazznek azonban más az „előállítási módja”. A jazzmuzikus vesz egy témát – operett-dallam vagy sláger, de lehet a muzikus saját szerzeménye is – és elkezd játszani. Mindez persze a gyakorlatban nem ilyen egyszerű, hiszen a jazz-zenész többnyire nem egyedül játszik, hanem zenekarban. Az egyik muzikus játssza a dallamot, a másik kíséri, a harmadik hozza a basszusokat, a negyedik pedig – mondjuk a dobos –, csak a ritmussal foglalkozik.

A jazz a négerek amerikai népzenejéből alakult ki. Ezt a népzénet – mivel a négereket Afrikából szállították Amerikába – „afro-amerikai” folklórnak is nevezik. A kialakulás színhelye az Egyesült Államok déli vidéke, kis falusi települések éppen úgy mint a nagyobb városok: Memphis, Kenses City, Dallas. A jazz megindulása azonban egyetlen város, sőt egyetlen kerület nevéhez kapcsolódik. A város neve *New Orleans*, a Mississippi torkolatánál fekvő nagy forgalmú kikötő. Lakói mindenfajta nemzetiségű és színű emberek, köztük az óvilágból ideáramló munkát keresők, de kalandorok és bűnözők is, franciák, spanyolok, olaszok, négerek és kreolok. A kerület neve *Storyville*, New Orleans szórakozónegyede: innen indult el a jazz a századforduló táján világhódító útjára.

Hasonlóan az afro-amerikai folklór formáihoz, a jazz kialakulásában is fontos szerepe volt

a nyugati zenének. Európában, különösen Franciaországban Napóleon idejében éli fénykorát a *katonazene*. A kolóniák átveszik a napóleoni idők európai zenéjét és gyorsan elterjednek az új kontinensen a fúvószenekarok is. A francia katonazenével való kapcsolat nyilvánvaló: az együttesekben gyakran szerepel oboa és klarinét. Amikor 1865-ben befejeződik a polgárháború, New Orleansban és másutt is sok katonazenekart felosztatnak. A hangszereket olcsón árúsítják ki, így ezekhez most a négerek is hozzájuthatnak. Megalakítják saját fúvóegyütteseket, amelyek javarészt népes táncdarabokat, indulókat játszanak. A New Orleans-i archaikus jazz gyökerei tehát közvetlenül visszavezethetők a néger népzenehez.

Louis Armstrong

New Orleans

A XI. század elején fedezik fel a spanyolok azt a területet, ahol a mai város fekszik. 1680 körül azonban a franciák tártják fel és kezdik gyarmatosítani a Mississippi folyó déli vidékét. Sorra megalapítják St. Louist, Fort Arkansast, majd 1718-ban a kereskedelmi szempontból különösen fontos fekvésű „Nouvelle Orleans”-t.

1763-ban befejeződik a gyarmati háború, és ennek eredményeképpen a franciák kénytelenek a spanyoloknak átengedni a várost. 1800-ban Napóleon visszaköveteli a spanyoloktól, de eladja az amerikaiaknak 1803-ban. A város lakosságának a fele európai származású, a másik fele afrikai. Az amerikai csatlakozás után New Orleans hallatlan fejlődésnek indul, kiindulópontja lesz a folyami hajózásnak („riverboats”). A város az Újvilág „Párizsává” válik. A nagy

gazdasági fellendülés következtében élete pezsgő és vidám volt. Évente megrendezték a hagyományos karneváli ünnepségeket, az utcákon egymást érték a fűvősegyüttesek felvonulásai.

Az amerikai néger folklór és a jazz útja akkor válik el, amikor New Orleansnak kialakul az önálló szórakozónegyede, a híres Storyville. Az amatőr fűvősenekarok tagjai közül sokan szerződtek ebben az időben Storyville-be. A jazz korai korszakának legendás alakja, Buddy Bolden például borbély volt.

A jazz „hősi korszakát” az „első generáció”, *Buddy Bolden*, *Tony Jackson*, *Oscar Celestin* és *Emanuel Perez* képviselte. Ezt követte az ún. „második generáció”, amelynek működése már a hanglemezzgyártás kezdetének korszakára esett. Ez a generáció képviseli a klasszikus korszakot – hogy csak a legjelentősebbeket említ-

Az Original Dixieland Jazz Band

sem: King Oliver, Louis Armstrong, Jelly Roll Morton. Ők azok, akik megalapozták és elindították hódító útjára a XX. századi jazz-zenét.

Mint említettem Buddy Bolden az ún. „első generációt” képviselte. Hangszerének hangja – a többi New Orleans-i kornettoséhoz (a trombita egyik válfaja) hasonlóan – erős és átható volt. Egy régi történet szerint, ha ő játszott zenekarával (Buddy Bolden's Ragtime Band) a Lincoln Parkban, ezt úgy tudatta az emberekkel, hogy felment a pódiumra és jó hangosan eljátszott egy bluest; a fáma szerint ezt az egész városban meghallották.

A New Orleans-i jazz jellegzetes játékmódjában a „klasszikus triumvirátus”: a *klarinét*, *kornett* és *pozán* dominál. A dallamvivő hangszerek csoportjában egyszer-egyszer a hegedű is feltűnik. A rugalmas és telt hangú *bőgő* a jazz-zenekar ideális basszushangszere. A jazz-zenészek majdnem mindig pengetve játszanak rajta. Azután itt van a mai formájában ismert dobkészlet. A jazzdobos, kezében faverőket tart; csak később jelenik meg a fémzáras seprű. A harmóniai „töltés” a *bendzsó* feladata. Gyakran – az idő múlásával egyre gyakrabban – találkozunk a bendzsó rokon hangszerével, a *gitárral* is. Feltűnik az indulózenekarokban használhatatlan, a szórakoztató zenében azonban igen divatos *zongora*, vagy annak kisebb alakú változata, a *pianínó* is.

A legjobb néger muzikusok New Orleansban nagy megbecsülést és népszerűséget vívtak ki. Érthető, hogy a fehérek is megpróbálták utánózni a négerek zenéjét és játékmódját. 1913-ban a legjobb fehér muzikusok megalapították az *Original Dixieland Jazz Bandet*.

Az O. D. J. B. már a fehérek önálló, tízes években kialakult jazz-stílusát, a *dixielandet* képviseli. A dixieland szó eredetére vonatkozó magyarázatok közül a legérdekesebbet lehet megemlíteni. Eszerint Louisianában – New Orleans is ehhez az államhoz tartozik – a század elején a kreolok mellett mások is ragaszkodtak a francia nyelvhez. Ezért a tízdolláros bankón a

„ten” mellett a francia „dix” szócskát is feltüntették. Ez annyira imponált az északi jeniknek, hogy elnevezték az országnak ezt a részét *Dixie Land*-nek, később pedig az innen származó zenét „dixieland jazz”-nek.

Miután megismerkedtünk New Orleans-szal, a város jazz-életével, a legjelentősebb néger és fehér együttesekkel, nézzük hogyan terjedt el az új zene a többi városban.

Észak felé

1917-et írunk, az Egyesült Államok belép a világháborúba. New Orleans-t hadikikötővé minősítik, a város vezetősége elrendeli Storyville bezárását. Sokan maradnak munka nélkül, akik idáig a szórakozónegyedben vagy másutt dolgoztak. Északon azonban, a nagy gazdasági fellendülés következtében virágzik az ipar, s így Chicago, Detroit, Cleveland hamarosan felszívja Dél munkaerő-feleslegét.

Természetesen a zenészek is csatlakoznak az észak felé irányuló áramlathoz. Blues-énekesek, ragtime-játékosok és jazz bandek nagy számban érkeznek Chicagóba, ahol kávéházakban, kabarékban és lokálokban helyezkednek el. Chicago először csodálja, végül utánózni kezdi a déli muzikusok sodró lendületű játékát. A „jazz” szó, a zenét meghatározó jelzőként ekkor tűnik fel, és kezd elterjedni. A jazz történetének valóságos aranykora kezdődik most. Mintegy tíz esztendőn át ez a város jelenti a jazz fő centrumát: alig akad jelentősebb jazz-zenész, aki ne játszana 1917 és 1928 között Chicagóban. Ekkor kristályosodik ki a New Orleans-i néger jazz és a fehérek dixieland stílusa, Chicagóban éri el tetőpontját és éli nagyszerű fénykorát a klasszikus jazz.

A jazz hatósugarának bővülését mindenél jobban segítette elő maga a nagy forgalmú víziút, a Mississippi. Már a múlt században is igen népszerűek voltak a hétvégi, esetleg egészhetes, a mai St. Paulig tartó hajókirándulások. 1900-tól kezdődően a „riverboat”-okon meghonosodtak a jazz-zenekarok. Az üdülő kirándulók és a kereskedelmi utazók számára ez a ze-

ne jelentette a legfőbb szórakozást. A hajók gyakran megálltak kisebb-nagyobb folyami városoknál, ahol a riverboat bandek kisebb hangversenyeket adtak a fehérékből és feketékből álló közösségnek.

A „swing” korszaka

A húszas évek vége felé a nagy gazdasági válság kitörésekor a jazz korábbi, egyenesen felfelé ívelő fejlődési vonala törést szenved, s lezárul az első nagy stíluskorszak, a *klasszikus jazz*. A világ legnagyobb részét sújtó hatalmas gazdasági megrázkódtatás hatása természetesen azonnal érezhetővé válik a kulturális életben is.

A New Orleans-i és chicagói muzsikuskok nagy része marad munka nélkül. Még szerencsének számít, ha valaki más munkakörben tud elhelyezkedni: Sidney Bechet például cipőtisztítónak csap fel.

Míndez persze csak az érem egyik oldala. A menedzserek, a zene üzletemberei jól tudják, hogy van, amivel a nehéz időkben is lehet pénzt keresni. A jazz népszerűség tekintetében sohasem kelhetett versenyre a *tánczenével*. A legjobb tánczenekarok mesébe illő összegeket keresnek - és ugyanebben az időben *Johnny Dadd*s, az egyik legjobb New Orleans-i klarinétos taxit vezet a New York-i utcákon.

Végül is a swing-stílus, a nagyzenekar jazz szerves folytatása volt mindannak, ami idáig történt. A törés igazi oka abban rejlett, aminek előjelei már a chicagói korszakban jelentkeztek. A jellegzetesen délvidéki, spontán néger zenei forma került szembe az amerikai szórakoztatózenei ipar hatalmas üzleti gépezetével.

Ejtsünk néhány szót a swing-korszak hangszereiről is. A komettet egyre inkább kiszorítja a hozzá igen közel álló *trombita*. Nagyobb jelentőségű változást jelent a szaxofon nagyméretű előretörése. Ez a hangszer, amelyet manapság a jazztól szinte elválaszthatatlannak érzünk, csak a húszas években kezdett tért hódítani, majd a swing-korszakban válik domináns, jellegzetesen jazzes fúvóshangszerré. Ebben az

időszakban még a *klarinét* is népszerű hangszer marad. Éles, magas, hajlékony hangja és furcsasága különösen szólójátékra teszi kiválóan alkalmassá. A *gitár* végérvényesen átveszi a bendzsó helyét; így tehát a ritmus szekcióban a mindig jelenlévő *dob*, *bőgő*, *zongora* mellett a negyedik hangszer a gitár.

A félreértések elkerülése végett tisztázni kell a swing kifejezés jelentését is. Stílusmeghatározói jelentéskörét már ismerjük: a „swing-korszak” a húszas évek végétől a negyvenes évek elejéig tartott. A „swing” legáltalánosabb értelmezésében a jazz legbensőbb ritmikai sajátosságát fejezi ki. Ha például egy muzikus játékára ezt mondják, hogy „nincs benne swing”, akkor rendszerint a jazzben oly fontos elengedett ritmizálást hiányolják.

Armstrong, aki sokak szemében mindig az „igazi” – vagyis a klasszikus – jazzt képviselte, így nyilatkozik a kérdésre: *„Összintén szólva nem szerettem az ilyen vitákat. A swing és a jazz egész életemben ugyanazt jelentette számomra. Ha valakit érdekel: az ember minden témára játszhat szólót, és azt nevezheti jazznek vagy swingnek”. Kép.*

A swing-zene legfőbb jellegzetessége a nagyzenekar (ún. big band) kialakulása. A nagyzenekarok leghíresebbje Duke Ellington zenekara volt. Ellington azon kevesek közé tartozott, akit ugyanúgy a „jazz halhatatlanjai” közé sorolhatunk, mint Armstrongot, bár az utóbbi pályája a klasszikus korban gyökerezik, míg Ellington neve a swinges nagyzenekari jazzt fémjelzi. Személyében egy igazi big band komponista jelent meg, akinek zenekari kompozíciói és hangszerelései kifogástalanul csak saját együttesével és muzsikusaival adhatók elő. Kép.

A „modern” jazz

A negyvenes évek elején igen jelentős és sokak számára váratlan fordulat következik be a jazz történetében. Váratlan, hiszen a big bandek nemcsak Amerikát, hanem lassan az egész világot meghódítják. A nagy televíziós és rádiós adók szinte ontják a swing-zenét.

Van azonban a tehetséges és kísérletező kedvű muzsikuskoknak egy viszonylag szűk csoportja, amely kikívánczik az egyre szokványosabbá váló swing-világ bűvköréből. Ez a csoport nem egyszerűen változást, hanem forradalmat akar, egyszer és mindenkorra szakítani a swing-zene harmónia- és dallamvilágával.

Felvetődik a kérdés: miért zárult le ilyen hirtelen a big band-korszak? Erre a kérdésre csak egyetlen válasz adható: a jazz-muzsikuskok széles tábora és a közönség is érezte, hogy a swing-zene eljutott lehetőségeinek határaihoz. Igaz, a II. világháború fel is gyorsította a szét-esés folyamatát. A katonai behívások például sok zenekarban okoztak személyi, összeállítási gondokat.

Az „új hullám” legnevesebb zenészei – *Charlie Parker* (alt-szaxofon), *Dizzy Gillespie* (trombita) és *Kenny Clarke* (dob) – éjszakánként New York négyermezedében, a *Harlemben* lévő kávéház, a híres *Minton's Playhouse* hátsó termeiben találkoztak. Új stílus, a *bebop* létrejöttét eredményezték Parker, Gillespie és a többiek találkozásai, olyan stílusét, amely alapjaiban megváltoztatta a jazz hangzásvilágát, meghatározta a modern jazz egész fejlődésvonalát.

Hangszeres tekintetben a klasszikus korszakban oly fontos szerepet játszó klarinét háttérbe szorult, viszont rohamosan tör előre a korábban ritkaságszámba menő fúvola. A trombita megtartja jelentőségét, a modern jazz első számú fúvóshanszere azonban a *szaxofon*.

Valamennyi muzsikusk feljebb, a piramis magasabb fokára kívánczik, ez azonban csak keveseknek sikerül. Az, akinek nincs, vagy nincs elég alkalmuk a nyilvánosság előtt szerepelni, elveszti a közösséggel való kapcsolatát, többnyire a zenész-társadalomtól is elszigetelődik, magára

Duke Ellington

marad. A muzsikusk tehát mindent elkövet a pódiumra kerülés érdekében.

A jazz előadói, ha nem is máról holnapra, de kívívják az ennek megfelelő társadalmi megbecsülést és elismerést.

Irodalom

Gonda János: Mi a jazz? Zeneműkiadó, Bp., 1982.

Gonda János: Jazz. Történet – elmélet – gyakorlat. Zeneműkiadó, Budapest 1979. 9-92. o.

Brockhaus, Riemann: Zenei lexikon. Bp., 1983. 237-240. o.

Nyíri Anett

A Vízöntő gyermekei**A hippikről**

Ha a Vízöntő korának hajnalán találkoztál volna egy hippivel és nekszegezted volna a szót: „hatalom”, azt felelte volna rá: „szerelem”, a „féhére” azt, hogy „indian” az „erőse” azt, hogy „virág”... Van, aki nem érti, elítéli; van, aki irigylő és csodálja... De mindenkiben nyomot hagyott a hippimozgalom.

A hippimozgalom előzménye, a beatmozgalom 1957-ben született San Franciscóban. Az irányzat a 60-as évek elején keltett a legnagyobb érdeklődést, a 60-as évek második felére elenyészett, magányos írókban élt tovább. Mint áramlat, a beat helyét a hippie foglalta el. A 60-as évek második felétől a tömegtájékoztatói eszközök lépten-nyomon ezzel a szóval jelölik az új mozgalom tagjait és ez az elnevezés rájuk ragadt. Az első hippiközösségek ekkor jelentek meg Amerika területén szétszórva, leginkább a nyugati tengerparton. 1966-69 között, a fénykorban, a mozgalom áttért Európába és szinte minden nyugat-európai nagyváros megteremtí a maga hippigyülekezetét. Aztán továbbterjed: a hippisejtek elindulnak ázsiai zarándokútra, Nepálba, Indiába, egyre keletebbre terjesztve az irányzatot.

Ami az elnevezést illeti, többféle magyarázatot találtam. Berry Nicholson szociológus szerint a »hippi« eredetileg a néger dzsessz műszo-va, tapasztaltat, előrelátót jelent. Lewis Yoblon-sky véleménye, hogy »hip«-nek lenni az 50-es évektől azt jelentette, hogy az illető *menő*.¹ A Bakos Ferenc által szerkesztett idegen szavak szótárában pedig a következő áll: „Az elidegenedett fogyasztói társadalom ellen anarchisztikusan és feltűnősködően lázadó, abba beilleszkedni és dolgozni nem akaró fiatal.” Néhány éve pedig a munkakerülő, randalírozó, torzonborz hajú ifjakat is hippinek nevezik a „csöves” szinonimájaként.

A hippiség nem külső ismertetőjelek sorát jelenti, de tagadhatatlan, hogy külsőségekben is kifejeződik a (mosott vagy mosatlan) hosszú

haj, az érdekes, talán ápolatlannak tűnő viselet azt jelképezi, hogy ők elutasítják a bevett szokásokat. Nekik így jó. Kapjon bele a szél a hajukba, és ha piszkosnak érzik magukat, vár rájuk számtalan folyó.

A hippiség valahol belülről indul, a külvilág, a társadalom és államszerkezet elutasításával, a bevett értékrend tagadásával és feltétlenül a Szabadság igényével, ami az adott világban megszerezhetetlen. Ezért kilép belőle és létrehozza a „saját” társadalmát, amelyben nincs alá- és fölérendeltség, a közösség minden tagja egyenlő. Párkapcsolat helyett „csoport-házasságokban” élnek, ami annyit jelent, hogy a közösségen belül egyenként és csoportosan felelősséget vállalnak egymásért és születendő gyermekeikért. (A „gyakorlatban” ez annyit tesz, hogy bárki bárkivel tarthat fenn szexuális kapcsolatot a csoporton belül.)

Alapvető „szabály” az, általuk teremtet kis világban a szegénység. Szegénynek lenni annyi, mint szabadnak lenni. A világ „legutálatosabb” embere szemükben az átlagpolgár, aki szorgalmasan végzi a munkáját, mintaférj, rendszeresen cseréli egyre jobb márkára az autóját, bérletéből – a megszokott séma szerint – kertesházba, majd Floridába költözik, engedelmesen szolgálja főnökeit, feletteseit... Egyszerűen irtóznak ettől az életformától, mely csak kö-töttségek, megszokott dolgok kapcsolata. Próbálj ki mindent! – hangoztatják. Hisz amíg nem próbáltad, nem mondatsz róla véleményt. Ne éld le úgy az életed, hogy legalább egyszer meg ne fürödj ruhátlanul egy folyóban, hogy egy kicsit megérezd az ízt a Szabadságnak. A hippik rengeteg szabadidővel rendelkeznek, ami abból adódik, hogy épp csak annyi munkát vállalnak, amennyiből fenn tudják tartani magukat. Hogy mivel töltik ezt ki? Hát, lássuk a nagy „mintát”, Haight-Ashburyt, fénykorában!

A hippivilág egyik fele a parkokban, az utcákon zajlik, a másik a közös „kéglikben”. A

Golden Gate Park egy jókora részét Hippidombnak hívják. Folyamatos találkák színhelye ez. Az egyik szegletben marihuána füstjébe burkolózva elmélkedés folyik arról, hogy mi a rossz Amerikában. A másikban egy gitárvirtuóz elmélyülten zenél több órán keresztül. Látszólag tudomást sem vesz a körülötte lévőkről, utazik közben. Játéka azonban előcsal egy virágkoszorús lányt, aki kígyótáncba kezd és teljesen belefeledkezik a mozdulatokba... Aztán megjelenik egy félmeztelen fiú és néhány lépés után a szeretkezés mozdulatait kezdik utánózni. Jellegzetes kép ez. Beszélgetés a „világ nagy dolgairól”, az ürtügyet mindig találó tánc, a megunhatatlan gitár – vagy szájharmonika-zene, a kábítószeres utazás, az összebújás és az összetartozás csendje alkotja ezeket az együttléteket.

A másik színhelye a hippik életének a közös „kégli”. Van ugyan állandó lakója, de nincs olyan éjszaka, amikor ne telne meg átutazó vendégekkel, társakkal. Szívesen befogadnak, mert úgy gondolják, ha náluk keresel szállást, te is közéjük tartozol. Bármeddig maradhatsz, feltéve, ha nem követsz el hibát a közösséggel szemben. Ez a felszín, amit majdnem mindenki ismer, aki látott néhány filmet vagy egy-két újságcikket a 60-as, 70-es évek Amerikájáról.

A hippik ideológiailag elszakadnak az őket körülvevő társadalomból, de tudják, a gyakorlatban nagyon is részei annak. (Még hozzá problémás részei.) Létrehozzák ezért a saját szervezeteiket a saját érdekükben. A diggerek ingyenboltokat szerveznek, ételmezt osztanak a parkokban. Közben kifejtik nézeteiket a pénzről, a társadalomról, a szeretetről. Adományokból tartják fenn magukat, de csak szeretettel adott adományt fogadnak el. Közszájon forog egy történet, mely szerint amikor egy idős, tehetős hölgy lenéző arccal nyújtott át egy tízdollárost, mintha nagy kegyet gyakorolna; az egyik digger meggyújtotta a pénzt, mondván, hogy „csak szeretettel adott adományokat fogadunk el.”² Létezik itt HIP Munkaközvetítő, amely több ezer félállásról vezet jegyzéket; és van jogi védelmet nyújtó szervezet is, hiszen majd mind-

egyiküknek volt bírósági ügye. (Ha másért nem, letartóztatják őket kábítószertartózkodás vádjával.)

Az idő múlt és Haight-Ashbury – amit egyszerűen csak Hashburynek neveztek és ami rövid időre hippie- és popmekkává változott – mint minta bomlani kezdett. Utódai azonban elszaporodtak a kontinensen és azon túl is. Azután, a 60-as évek végén, a hippimozgalom, mint egységes irányzat bomlani kezdett. 1967-ben Jerry Rubin vezetésével kivált a másik „legvastagabb” ág, a yippiág, akik radikálisabban, tevékenyebben akarták megváltoztatni a társadalmat.

Van még egy dolog, amit szeretnék megemlíteni: a tüntetések. Az amerikai fiatalok, elsősorban a diákok, elégedetlenek az „amerikai életformával” és ez heves mozgalomhullámot idéz elő. Megmozdulásaikban tiltakoznak a szegénység ellen – ld. a szegények menete New Jerseyben. (Csak zárójelben jegyzem meg, hogy az amerikai statisztika szerint 1964/65-ben az ország lakosságának egyötöde él szegénységben és a szegénysorban lévők több mint a fele fiatal.)³ Tiltakoznak a katonai agresszió, a „Halál” ellen, megtagadják a katonai szolgálatot, elégetik a behívókat, eltűnnek a sorozóirodák előtt. Harcolnak az iskolarendszer reformjáért, a rasszizmus ellen. Ezekhez a megmozdulásokhoz csatlakoznak a hippiközösségek is, sőt így részüik jólfestilt diák volt egykoron, de ezek mégis elsősorban diákmozgalmak. Lehetne még írni a hippimozgalom zenei háttéréről, Woodstockról, de ez egy következő cikk témája.

A hippik számát a 70-es évek elején félmilliónál többre becsülték az USA-ban.⁴ Létszámuk innentől kezdve folyamatosan csökkent, majd a 70-es évek végére megszűnik társadalmi irányzatnak lenni. Hippik ma is vannak, Amerikában, másutt, nálunk is, de a mozgalom véget ért.

Jegyzetek

1. *Sükösd Mihály*: Beat – hippie – punk. Bp., 1985.
2. *A. Brisco*: A fiatal Amerika. Bp., 1973.
3. *Alan Clayson*: A rock története Bp. 1994.
4. *Sükösd*, 1985.

Star Spangles Banner

Téka

Ch. Sellers – H. May – N. R. McMillen:

Az Egyesült Államok története.

Maecenas, Bp., 1995. 450 p.

* * *

A Maecenas kiadó országtörténeti sorozatának talán legsikerültebb munkájaként minősíthetjük az elmúlt évben napvilágot látott, az Egyesült Államok történetével foglalkozó monográfiát. A magyar kiadás egy újabb és újabb – folyamatosan bővített – kiadást megérő „szinopszis” legutóbbi, 1992-es publikációja alapján készült.

Négyszázötven oldalba nagy vonalakban belefér egy nemzet történelme. Különösen akkor, ha a Kolumbusz előtti évezred és azt közvetlenül követő évszázad eseményeivel a szerzők kevéssé foglalkozniak. Az események fonalát az angol gyarmatosítástól, I. Erzsébet és a Stuartok korától veszik fel. Három fejezet tárgyalja a kontinens benépesülését, az új-angliai gyarmat társadalmi-gazdasági viszonyait, és egy fejezet előlegezi meg a függetlenségi háborút. Önálló fejezeteket kapott a háború és az alkotmányozás. A polgárháborúig 5 politika- és 2 társadalom-, művelődéstörténeti fejezet következik. A 14. fejezet szakítja ketté az államokat, a 15. a polgárháborúé. Innen az első világháborúig megint 7 fejezet olvasható, ezek, az egy szem gazdaságtörténeti részt (17.) leszámítva, meglehetősen komplexek. Évtizedes bontásban kapott két fejezetet a világháborúk közötti korszak; megint kettőt a második világháború. Öt kimerítő fejezet tárgyalja azt, ami azóta történt: egy hidegháborús politikai, egy társadalomtörténeti 1916-ig, és három a legutóbbi három évtizedről.

Belpolitika és külpolitika, gazdaság- és társadalomtörténet meglehetősen arányos felvonultatása. Rendkívül közérthetőek azok a részek, amelyek a jelentős politikai események (a függetlenségi háború, a polgárháború, az izolacionalizmusból a gyarmatosításba való átmenet stb.) okait, előzményeit tárják fel. Éppen ez a hagyományos felfogás – miszerint az Egyesült Államok „kibeküldte” a XIX. századot, egyetlen nagy európai konfliktusban sem vett részt, majd a polgárháború utáni gazdasági progressziójával lekörözte az Óvilágot – kap a kötetben új, realisabb megítélést. A kanadai érdeklentétek 1812-ben sodorták az Államokat Angliával szemben háborúba, és a britek – Napóleon fenyegető jelenléte ellenére – rendesen elpáholták Jacksonékat. A „biztonság évszázada” csak annyiból volt a nyugalomé is, hogy az Egyesült Államokat nem fenyegette *komolyabb külső veszély*. A biztonságérzetbe belefért a Monroe-elv és a „nyilvánvaló elhivatottság” tana: terjeszkedni mindenáron. Az Államok Anglia ellenében diplomáciai kötélhúzással, Mexikóval szemben fegyverrel is kikényszeríthette a területi engedményeket. Másrészt a XIX. század húszas-negyvenes éveiben már lejátszódott Amerika első ipari forradalma. Ezekben az években a termelés az ipari és mezőgazdasági ágazatokban évenként 60-100 %-kal nőtt, megépültek a legfontosabb vasútvonalak. Ebből a gazdasági nívóból tudta kitombolni magát a polgárháború négy éve – az amerikai történelem leg súlyosabb véráldozattal járó háborúja –, hogy azután a fejlődés újabb sebességfokozatot kapjon.

A két világháborúban inkább a katonapolitikai és külpolitikai viszonyok és a hátsó ország gazdasági, társadalmi életének a be-

mutatása az elsődleges –, és nem a hadászati eseményeké. A valóságnak megfelelő szerepet kap a közvélemény ábrázolása: 1915 májusában a Lusitania 1198 utasából „mindössze” 128 volt amerikai, de ez a százhuszonnyolc meghatározta az amerikaiak későbbi szövetségi pozícióját. 1939-ben az USA még elítélte a polgári lakosság elleni légi támadást. Aztán a RAF-fal végigpusztították a német városokat Kölnytől Drezdáig (300 000 polgári áldozat); majd Japánban Tokiót, végül – az atombombával – Hirosimát és Nagaszakit: közel félmillió polgári halott! A nyilvánvaló elhivatottság a demokratikus világbékéért...

A meghatározó történelmi személyiségek, elsősorban az elnökök bemutatása nem egységes. Ebben vélhetőleg a szerzők előadásmódjának egyik különbségére tapintathatunk. Szinte semmit sem tudunk meg Washington és Jefferson életéről, pályafutásáról. Jackson, Polk és Lincoln már „erős”, féldolgalas portrét kapnak indulásukkor, utóbbi még ugyanennyit – nekrológgént. Századunk nagy vagy híres elnökei, Woodrow Wilson, Rooseveltt és Kennedy bár lényegesen sokoldalúbb jellemzésben részesülnek, mint akár múlt századi elődeik, akár szürkébb kortársaik, mégis – a jelenkor történetével kevésbé foglalkozó, Amerikától rendkívüli messzeségben élő olvasó számára nagy meglepetésként – a legösszetettebb és valószínűleg legkedvezőbb megítélésben a közelmúlt republikánus főhőse, a westernhős-filmsztárból lett politikus, Ronald Reagan kapja. A szerzők a nyolcéves kül- és belpolitikai pályafutást és annak következményeit – az elnök ellentétes személyiségéről szóló rengeteg negatív beállítás ellenére – *forradalomnak* tartják Amerika jelenkori történetében.

A társadalomtörténeti részek alaposak. A speciálisan amerikai munkásmozgalmi viszonyok, a fekete és női polgárjogi küzdel-

mek valamint a társadalmi reform-követelő szervezetek történetének bemutatása különösen értékes. A „világszédítő” egyházi szervezeteknek azonban csak XIX. századi történetéjükbe kapunk betekintést, az e századi hisztérikusoktól sikerült megkímélni az olvasót.

Az amerikai történelem tipikus fogalmai, így abolíció, izoláció, Missouri-kompromisszum stb. közérthető értelmezést kapnak. Több politikai szlogen, belpolitikai vagy bírósági ügy eredeti angol alakjával és a fordítással szerepel, viszont a „fizess és vidd”-vagy kölcsönbérleti törvény kifejezéseknél ez sajnálatosan hiányzik. A kötetet az angolszász történetírás sajátosságai határozzák meg: nagyvonalú, elegáns szerkesztés, frappáns fordulatok és szellemes humor. A szerzők azonban néha alapvető eseményekről vagy az azokhoz tartozó időpontokról feledkeznek meg.

Ha valami nagyon hiányzik ebből a kötetből, az egy igényes irodalomjegyzék, a magyar és idegen nyelvű szakirodalom áttekintése. Különösen a magyar kiadásnál lett volna ez szerencsés. A szövegben elhelyezett képes és térképes illusztrációkról szintén kevés jót mondhatunk. A 9 térképet vélhetőleg az eredeti kiadásból vették át. Felirataiban azonban pocsékul elmosódtak. A földrajzi és történelmi nevek és események magyar alakja miatt ezeket átirták, a többi „piszok” azonban olvashatatlanul szomorong a tablókön. A képek száma kevés, négy tablót kapott az új köztársaság (ennek utolsó képe 1812-ből való); ugyanennyit a polgárháború és nagy a gazdasági világválság kora. Az ez utáni ami történelemnek illusztrálandó részlete, úgy tűnik, nem volt...

Nagy Tamás

Anekdotalincs

Adomagazda: Kotecki István

Kováts Mihály halálának története

Kováts Mihály ezredes neve már középiskolai tanulmányaink idejéből ismerősen cseng: akkor annyit tudhattunk meg róla, hogy 1779. május 11-én Charlestownnál elesett. Ideje megismerkednünk az eset részleteivel.

Az ezredes a Pulaski-légióban szolgált. Ez a csapat néhány száz emberből állt, lovassággal és gyalogsággal rendelkezett. 1779. február 2-án kapták a parancsot, hogy vonuljanak délre, Charleston védelmének erősítésére, ahol támadás volt várható. A különítmény májusban érkezett meg a városba. Egy nappal később megjelent az ellenség is. Pulaski északon terepszemléltartva megállapította, hogy megfelelő taktikával megállítható. A terve az lehetett, hogy a támadó hadsereg élén haladó dragonyosokat leszakítsa a többiektől. Ennek érdekében gyalogosait egy közeli mélyedésben elrejtette, megparancsolta nekik, hogy csak a megbeszélt jelre jöjjenek elő. Ő maga a lovasok élére állt. Az ütközet megkezdése előtt Pulaski látta, hogy csapatában többen túlságosan is idegesek, ami nem csoda, hiszen a légio jórészt újoncokból állt. Hogy példát mutasson, nekirontott a dragonyosoknak, akik közül hármat rövidesen le is terített. A példa túlságosan jó hatással volt az embereire, mert nemcsak lovasai teremtek mellette, hanem gyalogosai is, ahelyett, hogy a jelre vártak volna. Így azonban annyira összekeveredtek, hogy csak akadályozták egymást. Az ellen persze ezt azonnal kihasználta, s az amúgy is kisebb csapatot gyorsan szétszórta.

Kováts ezredes, aki az első perctől Pulaski mellett volt; már a harc idején megsebesült. Mikor a légio hátrálni kezdett, még a lován ült, de később eszméletét veszítve zuhant le a földre. Mire az ellenség birtokába jutott a terep, Kováts már halott volt. Az angolok a nemes ellenfelet ott temették el, ahol holtan megtalálták. Dr. Joseph Johso charlestonei orvos írta meg róla először, hogy magyar volt, ki Nagy Frigyes seregében szolgált: „Nagy érdemekkel és tapasztalattal rendelkező tiszt volt.”

Kosztka Márton esete

A következő történet azt példázza, milyen „rámenősek” voltak az osztrák hatóságok a szabadságharc után, ha valakit el akartak fogni.

Kosztka Márton honvédszázadosként harcolt az 1848-as szabadságharcban. A világosi fegyverletétel után a Balkánra menekült, majd Londonba ment. Innen 1851–52 fordulóján érkezett Amerikába. 1852. július 31-én kapta meg az amerikai állampolgárságot igazoló papírjait, s hamarosan a kis-ázsiai Szmymniába utazott.

1853. június 22-én Szmymniában egy tengerparti kávézóban üldögélt, amikor vagy fél tucat ember megtámadta, s a kikötőbe horganyzó Hussar osztrák hadihajó fedélzetére vitték. A parancsnok, Schwartz kapitány Kosztkát vasra verve a hajófenékben elzáratta. A diplomáciai levelezés szinte azonnal megindult. Egymást érték a jegyzékek, fenyegető táviratok a két fél közt, s a városban is mindennaposak voltak a rokon-szenv-, illetve az ellentüntetések. Július 2-án megjelent a Hussaron a szintén a kikötőben horgonyzó St. Louis amerikai csatahajó kapitánya, Ingraham. Kérdésre, miszerint Kosztka, mint amerikai állampolgár igényli-e az Egyesült Államok védelmét, a fogoly igennel válaszolt. A kapitány erre csak ennyit mondott: „Meglesz.” Aznap négy órakor a partra vitték Kosztkát, ahol a francia konzul vette védelmébe. Október 15-én hagyta el Szmymniát, s novemberben végén érkezett meg Bostonba. December 3-án levelet küldött Franklin Pierce elnöknek, megköszönve az amerikai nemzeti jóságát.

Kosztka Márton további sorsáról keveset tudunk, Guatemalában halt meg 1858-ban.

A piedmonti győző

Stahel-Számwald Gyula honvédtiszt volt a szabadságharc idején, a bukás után rögtön külföldre menekült. Barátai elintézték, hogy visszatérhessen Magyarországra. Stahel 1857-ben elhagyta másodsor is az országot, immáron véglegesen. Az Egyesült Államokba emigrált, ahol 1861-ben folytatta katonai pályafutását. Nagy

szerepe volt a bullruni ütközet után visszavonuló északiak biztosításánál. Stahel-Számwald Gyulát 1863-ban Lincoln kinevezte a Washingtont védő katonaság parancsnokává, s megkapta a Major-General rangot is.

A Major-General 1864. június 5-én a virginiai Staunton mellett foglalt állást a déliekkel szemben. Az ellenség megtámadta előretolt csapatait, de Stahel nemcsak megállította, két mérföldnyire vissza is szorította őket. Itt szembeállkozott a déliek főserégével, melyet Piedmontig kergetett. Itt kénytelen volt bevárni Hunter tábornokot, mivel gyalogsága nem lévén, nem tudta megtámadni Jones tábornok csapatait ezen a megerősített helyen. Hunger tábornok megérkezése után azonnal támadásba lendültek, s a déliek seregét teljesen szétszórták. Az ellenség vezére Jones tábornok is elesett.

A csatában Stahel is megsebesült, emiatt június 9-én ideiglenesen felmentették. Győzelmenek elismeréseképpen megkapta az Egyesült Államok legmagasabb kitüntetését, a Kongresszusi Érdemrendet. Stahel-Számwald Gyula 88 évesen, 1912-ben halt meg New Yorkban magányos emberként.

Golyó a fejben

Ez történt a magyar amerikai emigráns Asbóth Sándorral, aki 53 évesen kapta sebeit Floridánál, a Marianne melletti csatában. Ugyanakkor több golyó a bal karját is széttroncsolta, mely egész életére csaknem teljesen béna maradt. Sebei miatt nem maradhatott aktív szolgálatban, 1866 márciusában leszerelték.

Asbóth Sándort egy év múlva kinevezték az Egyesült Államok argentinai és paraguayi követének. Mielőtt hivatalba lépett volna, felkereste Európában Nelatont, a híres sebészt, hogy a fejéből eltávolíttassa a golyót. Az operáció azonban nem járt eredménnyel, a lövedék bent maradt. Asbóth békességgel viselte sorsát, hivatali munkáját pontosan ellátta, bár iszonyúan szenvedett hátralévő éveiben a sebesülés miatt.

Asbóth Sándor 1868. január 21-én halt meg, 57 évesen.

Amerikai magyar milliomosok

Fejérváry Miklós 1850-ben érkezett az Egyesült Államokba, s ott is maradt haláláig. Davenportban üzleti vállalkozásokba kezdett,

ingatlanokat vett, s adott el. Eközben igen tekintélyes vagyonra tett szert. Köztisztletben álló, abszolút becsületességéről híres emberként ismerték a városban és környékén. Fejérváry Miklós 1895-ben halt meg, 84 éves korában.

Kundtz Tivadar a Szepességéből került Amerikába, mint fiatal asztalossegéd. Többféle munkát is végzett, végül a famunkánál állapodott meg. Gyára hatalmas vállalatá alakult, ahol főleg magyarok dolgoztak. Bankokat, klubokat, segélyegyleteket alapított, melyek azonban nem váltak be a gazdasági élet erős változásai miatt. Kundtz egyszerű, szerény ember maradt mindvégig, munkásait kivétel nélkül tegezte, mind-egyikkel magyarul beszélgetett.

Sperling Miklós nincstelen bevándorlóként érkezett az Államokba 1926-ban. Diplomás mémök volt, de eleinte másféle munkákból próbált megélni. Mikor megtalálta igazi munkaterületét, pár évtizeden belül többszörös milliomos lett. Politikával is foglalkozott, Birch Bayh Indiana állam szenátora az ő pártfogásának köszönhetette politikai sikereit. Sperling, aki kiváló műgyűjtő is volt, 1971-ben hunyt el.

Egy anekdota Vasváry Ödön életéből

Alig pár hete volt Amerikában – minimális angoltudással – amikor egy bányásztelepülésre kellett mennie temetni. (Vasváry „polgári foglalkozására nézve” pap volt.) A temetésrendezővel történt megbeszélés alatt igyekezett titokban tartani valódi angoltudásának mértékét. Egészen addig nem is volt probléma míg a halottaskocsiról nem kezdtek tárgyalni. A temetésrendező a „hörsz” (hearse – halottaskocsi) iránt érdeklődött, Vasváry ezt a szót teljes lelki békéjével egyetemben lefordította „horsz”-nak (horse – ló). Némi tájszólásról lehet szó – gondolta. S mivel Magyarországon legalább négy lovas halottaskocsival temetnek, Vasváry – a bányászcsaládot nem akarván túl nagy költségekbe keverni – úgy döntött, hogy két hörsz is elég. Ekkor jött a nagyon is logikus kérdés, vagyis: minek ide két hörsz? A temetésrendező nem nagyon értette Vasváry elgondolását, de rájött, hogy szegény hazánkfia Shakespeare nyelvével kapcsolatban bizony elég komoly hiányosságokat szenved, így nem vitázott.

A temetés végül is tökéletes rendben lezajlott, két horsszal és egy hörszszel.

In memoriam Szabó János Győző

Tíz évvel ezelőtt, 1986. június 15-én, életének 57. évében hunyt el Szabó János Győző, aki a jelenlegi régészgeneráció emlékeztében Gioni becenéven él tovább. 1924. július 27-én született Budapesten, értelmiségi család gyermekeként. Középiskolai tanulmányait a budapesti bencés gimnáziumban végezte jeles eredménnyel, és 1948–1953 között a Pázmány Péter (Eötvös Lóránd) Tudományegyetem bölcsészkarára járt. Gyakorló évét a Nemzeti Múzeumban töltötte, és jeles eredménnyel államvizsgázott őskori és népvándorlás kori régészetből. Szakdolgozatának témáját László Gyula professzortól kapta.¹ Ekkorra már több nyelven beszélt és olvasott, és szinte minden humán tudomány rajongója és értője volt.

1953–1954 között a szentesi múzeum igazgatója volt, majd 1957-ig a szolnoki múzeumban dolgozott. 1958. augusztus 15-étől haláláig az egri múzeum régésze, igazgatója volt. Terepmunkáit nagy odaadással végezte, a 60-as években évente tíz ásatást és leletmentést végzett. Heves megye valódi régész-gazdája volt, egyforma lelkesedéssel végezte ásatásait a neolitikumtól a barokk korig. Hárminc év alatt mintegy százötíz ásatást és leletmentést végzett közismerten precíz dokumentációval. Fontosnak tartotta a megismételhetetlen régészeti emlékek megmentését, akár tudományos munkáinak lassú megírás üteme árán is. Heves megye történelme iránti érdeklődése vezette oda, hogy évenként változtatva hol régészeti kutatásainak eredményeit dolgozta fel, hol történeti munkát írt. Bízást mondhatók, hogy általa született meg a régészetet akkoriban még mostohagyerekként kezelő Heves megye modern régészete. Azonban nem nagyon szerette az országos nyilvánosságot, sokszor még felkérésre sem publikált régészeti szaklapjaink-

ban, és húzódozott a hazai nyilvános szerepléstől is, hiába unszolták erre barátai, kollégái. Fő művei kevés kivétellel a megyében jelentek meg, magyarul, rövid idegen nyelvű kivonattal.

A széles időbeli skálán mozgó ásatásai ellenére szíve az avar és a honfoglalás kori ásatásokért égett. Tízéves gyűjtőmunkája eredményeként a 60–70-es évek fordulóján egymás után jelentek meg településtörténeti munkái. Dolgozatok egész sorát írta az egri várról², az 1552. évi ostromról, a vár hadiútjáról³, az egri vár főkapitányairól⁴, az alapot szolgáltató végvári szervezetről⁵, Eger XVI. századi egyháztörténetéről⁶, és Dobó Istvánról⁷, akinek családtörténetét, életét és halálát nála alaposabban eddig senki sem dolgozta fel. Elsőként ismerte fel, hogy a szármata kori sáncrendszer, a „Csörsz-árok” jelentette i. sz. 456 és 567 között a Tisza-vidéki gepida királyság északi és keleti határait. Feldolgozta a megye I. évezredbeli településtörténetét, s következtetett az avar-szláv etnikai határra. 1951 őszén végzett fenékpusztai ásatása óta különös gonddal figyelt az avarság IX. századi továbbélésének lehetőségeire, és élete végéig foglalkoztatták a bélapátfalvai kis családi temetőben észlelt IX. századi kronológiai bizonyítékok. Szerencsére az avarokkal kapcsolatos gondolatait és kutatásainak eredményeit papírra vetette, és azok hozzáférhetővé váltak⁸.

Érdeklődésének másik fő területe a honfoglalás és államalapítás régészetének és történetének kutatása volt. Sajnos, legtöbb ásatása teljes közlésére nem jutott ideje a minden kis részletre kiterjedő alaposága miatt, mivel egy honfoglalás-kori temető sokszor ötven, vagy még ennél is több értékelendő jelenséget tartalmaz, melyek teljes igényű feldolgozására

csak ritkán volt ideje. Szerencsére a sarudi Árpád-kori falu és temető monográfiája teljes egészében elkészült, és négy folytatásban meg is jelent.⁹

E munkája alapvető kézikönyv lett, mely szép példája klasszikus feldolgozási módszerének. Megalapozása Dél-Heves XII–XIV. századi történeti földrajzának mesterei rekonstrukciója, erre épül a középkori Báb, Magyarad és Ráboly falvak leleteinek publikációja, majd a 64 síros sarudi temető ismertetése a rendellenes testhelyzeteknek szentelt kismonográfiával kiegészítve), végül a leletek részletes időrendi elemzésén át a falu benépesülését és korai elhagyását tárgyalja.

Szabó János Győző meg nem írott munkái az avar és honfoglalás kori régészeti és

történeti kutatás súlyos veszteségei. S bár életében utoljára megjelent munkája¹⁰ életművének koronája lett, és elmondható, hogy sokoldalúbb életművet ilyen rövid idő alatt nemigen hagyott maga után régész, nem hiába mondta halála előtt: „...tíz esztendőm hiányzik, hogy befejezhettem volna azt, ami adósságom a régészet felé.” E tíz esztendő hiányzott neki, hogy betakarítsa harminc esztendő fanatikus gyűjtőmunkájának termését, s életműve a vitathatatlan értékei ellenére sem maradjon torzó.

Most lapunk hasábjain egy a halála előtt nem sokkal írt tanulmány értékű két recenziójának közlésével tisztelgünk emléke előtt...

Jegyzetek

1. A pilismarót-öregkeddlői avar temető. Egyetemi diplomamunka, ELTE 1953. Kézirat. MNM Adattára.
2. A Dobó-bástya elpusztulásának története In: Az Egri Vár Híradója (EVH) 13–14., 1977. 59–75.; Az egri vár élete. Kiállítás az egri vár gótikus palotájában – Leben in der Burg von Eger. Eine Ausstellung im gotischen Palast der Burg von Eger. Eger, 1965., 63.; Az egri vár története I. (Eger a honfoglalás korában) In: EVH 1, 1960. 12–17.; Irodalmi figyelőnk 1.: Heves megye műemlékei II. Eger vára In: EVH 9–10, 1973. 61–64.
3. Az egri vár XVI. századi hadiútja. In: EVH 1, 1960., 18–20.
4. Az egri vár főkapitányainak rövid életrajza. In: EVH 17., 1982. 5–33.
5. Felső-Magyarország eltűnt végvárai In: EVH 18., 1983. 26–45.; A végvári szervezet néhány kérdése Eger tükrében. In: Magyarországi végvárak a XVI–XVII. században. Eger, 1983. 133–146.
6. Adatok Eger XVI. századi egyháztörténetéhez – Daten zur Kirchengeschichte von Eger im XVI. Jahrhundert. Agria 18., 1981. 65–83.; Az egyház és a reformáció Egerben (1553–1595) – La chiesa e la riforma in Eger (1553–1595). In: EMÉ 15., 1977. 103–165.
7. Adatok Dobó István élettörténetéhez. A családi keretek és hagyományok alakulása a XIII–XV. században. In: EMÉ 10., 1972. 19–64.; Dobó István utolsó éveit és halála I. A krónikások tanúsága. In: EVH 9–10., 1973. 5–28.; Dobó István utolsó éveit és halála II. Szendy György levelei Göncről. In: EVH 11., 1975. 41–55.
8. A bánhalmi avar sírleletek. In: Jászkutság 3., 1956. 166–174., 235–242.; Az egri múzeum avar kori emlékei I. Kora avar kori sírleletek Tarnaméráról. In: EMÉ 3, 1965. 29–71.; Az egri múzeum avar kori emlékei II. Sírleletek Dormánd-Hanyipusztáról In: EMÉ 4, 1966. 29–69.; Az egri múzeum avar kori emlékei III. Sírleletek Nagyréde-Ragyogóparton In: EMÉ 6,

1968. 29-67.; Glasmosaikstücker in einem awarenzeitlichen Grab. Acta AntetArch. 10, 1966. 89-98.; A gyöngyöspatai avar temető (Kézirat); A Mátra-vidéki avar-kori temetők állatsontleleteinek néhány tanulsága In: A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 1981. 65-70.; The Pilismarót Cemetery. Cemeteries of the Avar Period (567-829) in Hungary. Vol. 1. Bp., 1975. 241-281.
9. Árpád-kori falu és temetője Sarud határában I. A történeti földrajzi kép In: EMÉ 11-12, 1974. 21-73.; Árpád kori

falu és temetője Sarud határában II. A település. In: EMÉ 13, 1975. 19-68.; Árpád kori falu és temetője Sarud határában III. A temető leírása és rendelkezéseinek párhuzamai In: EMÉ 14, 1976. 17-89.; Árpád kori falu és temetője Sarud határában IV. A sírok relatív és abszolút kronológiája. A temető jellege In: EMÉ 16-17., 1980. 43-136.

10. A keleti kereszténység egyik ismertetőjegye temetkezéseinkben. In: JPMÉ 23, 1983. (1984.) 83-97.

Balhiedelmek az egri várról az 1984. év két sikerkönyvének a tükrében

Illyés György:

Várak dicsérete. Magyarországi királyi várak. Bp., Móra, 1984.

A szép kiállítású mű igazi karácsonyi bestseller volt, amely a hetedik fejezetében („Ahol tanulni lehet a hazafiságot. Eger”) a 71-78. oldalakon foglalkozik Eger várával. Valamennyi várnál, így itt is a fejezet elején kurzív szedéssel a vár történetének tartalmi foglalata olvasható. Íme: „*A nyugati Bükk egyik legutolsó lejtőkapujára épült a vár, azon a ponton, ahol az Eger patak a hegyek közül a síkságra ér.*”

„A jelenlegi vár elődjét I. István alapította¹, amikor Egert megyeközponttá² és érseki székhellyé³ tette. A hagyomány és a krónikák szerint itt temették el 1204-ben Imre királyt. Ezt az első erősséget a tatárok könnyűszerrel feldúlták, ezek szerint az még nem lehetett vár⁴. A tatárjárás tapasztalatai alapján kőfalat építettek a város köré⁵, a Várdombra pedig bástyákkal megerősített várat emeltek.

1552-ben került sor a vár legendás védelmére. A török 38 napi sikertelen ostrom után kénytelen volt elvonulni. Nem sokkal ezután az egri várban élte a végvári vitézek kemény életét

Balassi Bálint is. Az 1500-as évek vége felé azonban a vitézek élete egyre nehezebbé vált, megfáradtak, megfogyatkoztak. Eger fokozatosan külföldi zsoldosok fészkévé vált⁶, akik csak a környék fosztogatásával, saját vagyonuk gyarapításával törődtek. 1596-ban a vár 1100 fős őrsége az erősítésükre küldött 6000 idegen zsoldossal⁷ is csak hat napig tudta tartani a várat.⁸ III. Mohamed megtörte az ellenállást.

Eger várából 91 év múlva, 1687. december 17-én távozott el végleg a török, miután a felmentő seregek kiéheztették őket. Az egri vár ezután elvesztette katonai jelentőségét.”

Észrevételek

1. I. István király Egerben nem várat alapított, hanem püspökséget. További indoklás, hivatkozás itt szükséges.

2. Eger csak a középkor legvégén vált megyeközponttá. A XI. század első felében Gyöngyöspatán, ezután Abaújtúróban volt a megye központja, az alispán (*comes curialis*) pedig Heves várában lakott. Heves megye a XIII. század folyamán fokozatosan önállósult. A XIV. század közepétől több mint 50 éven át a megyegyűlések, törvénykezések székhelye Verpelét volt, mivel a megyei főispánok Sirok

vármagyai voltak. (Vö. Györffy György 1963. 39-48.; Szabó János Győző 1984. 21-36.; Havassy Péter 1984. 176-185.)

3. Az egri püspökséget érsekséggé az 1802. évi országgyűlés folyamodványára VII. Pius pápa 1804. augusztus 9-én kelt bullája emelte, a szatmárnémeti és a kassai püspökség egyidejű létesítésével. (Vö. Bartakovics Béla Emlékkönyv, Eger 1865, 243.; Nagy József 1978. 269.)

4. A XIII. században egy erősség a vár fogalmától nem volt elválasztható.

5. Eger városa köré a kőfalakat 1578-1593 között építették meg. Előtte palánk fogta körül. 1550 előtt pedig kerítetlen volt. (Vö. Sugár István 1969. 177-204.)

Egerben 1568-tól bár lassan, de fokozatosan emelkedett a nem magyar zsoldosok száma. 1576-ra elérte az 1596 nyarán is pontosan kimutatott ilyen nagyságú létszámot: 350-en voltak 700 magyar katonával szemben. A cseh és német tüzérekkel és puskás lovasokkal (archibuserekkel) időnként ez a szám 400 körülre emelkedett. De például 1588-ban 1050 magyar szolgált a várban 330 külföldi zsoldossal szemben. Az idegen zsoldosok az 1596 szeptember-októberi várostromig mindvégig kisebbségben voltak, Eger nem vált a „külföldi zsoldosok fészekévé”. (Vö. Szabó János Győző 1977. 150., 171.)

7. A nagyon tárgyilagos és tájékozott szemtanú, Claudius Cogonara főhadmérnök szerint szeptember 14-én a vár parancsnoka azt közölte vele, hogy a várban 3400 katona tartózkodik. Valamennyi megbízható forrásadat egyeztetése is egy 3500 körüli összlétszámmal enged következtetni. (Vö. Kovács Béla 1965. 15-21.; Sugár István 1979. 15-44., Uő. (azonos szöveggel: 1981. 11-40.)

8. 1596. szeptember 23-án foglalta el a kiűrt várost a török, ekkor zárta körül a várat és kezdte meg az ágyúzást. Október 12-én szünetelt először mindennemű harci cselekmény, mi-

vel ekkor tárgyaltak a vár feladásáról, ahová 13-án vonult be a török. Az ostrom tehát 20 napig tartott. (Vö. Sugár István 1979. 5-44. Uő. 1981. 11-40.)

A fenti vártörténeti összefoglalás a nyolc tárgyi tévedésével terjedelemben 1568 betűhely, azaz mindössze 18 n-nel, tehát alig néhány szóval haladja meg a szabványos kéziratot oldal tükrét.

A következő „Vitézlő iskola” című rész a vár 1552. évi ostromával foglalkozik Tinódi krónikája, illetve Gárdonyi Géza regénye nyomán, s ettől csak a végén tér el – kárára – hiszen a szerző állítása szerint az ostrom után Dobó „tisztjei lemondtak, szétszéledtek.” Továbbá, hogy a romokban heverő vár „újjaépítése több mint negyven évig tartott.” – E fogalmazások pontatlanságát mi sem bizonyíthatja jobban, minthogy Dobó utódja Bormemissza Gergely lett, s a várban maradt Zolthay István, Fígedy János, hogy csupán az „Egri Csillagokból” leginkább ismert neveket említsem. Egyes egyedül Mekcsey mondott le, s Dobóval egy időben eltávozott Egerből. – A várostrom ütötte sebeinek gyógyítása, a renoválás 1560-ra teljesen befejeződött. A vár szinte teljes átépítése tartott közel negyven évig, egy lényegében új erődítmény létrehozása.

Ezután „Eger a dicsőséges ostrom után” című fejezet már több meglepetést tartogat számunkra. Mutatóul most az első két bekezdés szövegét közöljük, amely terjedelmileg 1292 n, azaz még egy egész sorral sem több, mint a szabványos kéziratot oldal.

„Dobó István hőstette után az egri vár a magyarság „vitézlő iskolája” lett. Ifjú vitézeket küldtek ide, hogy megtanulják a fegyverforgatás minden csínját-bínját. Édesapja kérésére a fiatal Balassi Bálint is Egerbe került. Szülei katonának szánták. Nagy költőnk itt tanult meg vívni, lovagolni, hadakozni.¹ Négy boldog évet töltött a várban, ahol apja még Dobó alatt katonáskodott.²

Az egri napok mindig kedves emléket jelentettek számára. Sok verset írt az egri vitézek életéről. Az egyikben így emlékezik: *Eger vitézeknek ékes iskolája, / jó katonaságnak nevelő dajkája*

Sajnos nem sokáig maradt Eger »vitézlo iskola«. A várat ugyanis megtöltötték idegen zsoldosokkal, de ezek fizetést nem kaptak.³ Kapitányuk a gyenge kezű Ungnád Kristóf lett.⁴ Felesége elsikkasztotta a zsoldpénzt.⁵ A soknemzetiségű őrség fellázadt. Egy bizottság kevés pénzzel lecsillapította őket. Ezután a vár a gyáva Nyáry Pál kezébe került.⁶ Katonái portyázni jártak a török hódoltság falvaiba, de a krónikák inkább fosztogatásról szólnak, mint hősi harcokról. A falvak lakói szívesebben tűrték már a török urakat, mint azoknak a zsoldos hadaknak haramiavezéreit, akik csapataikkal betörték a falvakba, rabolva, égetve, pusztítva mindenütt.⁷

Észrevételek

1. Balassi Bálint, amikor 24 évesen először az egri vár szolgálatába állt (1578 tavaszán) 50 lovas vitéz parancsnoka volt. Nyilvánvaló, hogy nem akkor tanult meg lovagolni, vívni. Balassi egyébként már 21 évesen részt vett egy erdélyi hadjáratban, Báthory István ellen. (Vö. Szabó János Győző 1977. 152., 191. j.)

2. Balassi Bálint édesapja, Balassi János sohasem katonáskodott Dobó István keze alatt. Mielőtt 1550-ben Zay Ferenc mellé másodvárnagyként Szolnokra küldték, Diósgyőrben parancsnokolt. 1552-ben pedig Genuába utazott királyi kiküldetésbe. 1554-től 1562-ig a bányavárosok főkapitánya (Zólyom központtal); ez utóbbi tisztségben éppen Dobó volt az utódja. (Vö. Gyárfás István 1879. 43-45.; Matunák Mihály 1899. 424-630.; Diósgyőre forrásadat: Ferdinánd parancslevele Balassi Jánosnak 1511. február 4-én Augsburgból: OL P 707. 216 et D.)

3. A zsoldosok Egerben ha késve is, de végül a legtöbb esetben megkapták fizetségüket. Ennek a pénznek (és a természetbeni juttatások-

nak) az előteremtése volt a provizorok fő gondja, amelyről sok száz kamarai levél tájékoztat.

4. Az idegen zsoldosok kapitánya nem Ungnád Kristóf volt. Ungnád, mint az egri vár főkapitánya (*supremus capitaneus*) a magyar és a külföldi csapatok felett egyként parancsnokolt. A külföldi zsoldosok kapitánya Ungnád második főkapitánysága idején (1584-87) Zakarias Lang volt, aki ezt a tisztséget egészen 1593-ig betöltötte. (Vö. Szabó János Győző 1981. 39. 18. j.)

5. Hogy Ungnádné Losonczy Anna elsikkasztotta volna a zsoldpénzt, ez teljesen új adat. A szerző talán arra céloz, hogy mivel Ungnád 1587-ben haláláig az egri vár provizori feladatait is magára vállalta, a Szepesi Kamara az özvegyére testálta a provizori gazdasági terheket, aki ugyan a vár jövedelméből szívesen részesedett volna, de kötelezettségek nélkül. A Kamara azt remélte, hogy az Ungnád vagyont a zsoldpénzekkel megterhelheti anélkül, hogy akár ideiglenesen is provizort nevezzen ki. A Kamara ezért 1587 decemberében az Ungnád vagyont zárolta. (Vö. Eckhardt Sándor 1972. 37-78.)

6. A szövegösszefüggésből az derül ki, hogy Ungnád után Nyári Pál lett a vár főkapitánya. Ungnád 1587. november 4-én halt meg. Nyári Pál 1594. szeptember 30-tól volt egri főkapitány. Elődjei Prépostvári Bálint, illetve Rákóczi Zsigmond voltak.

7. A „krónikák” mit sem tudnak arról, hogy Nyári katonái magyar falvakat felégettek, elpusztítottak volna. Nyári külföldi zsoldosainak a kapitánya Cristoforo Stella olasz származású kiváló építész volt, aki 1596-ban Egerben az életét adta a vár megtartásáért vívott harcban. „Haramiavezérnek” aligha nevezhető. (Vö. Szabó János Győző 1981. 41. 54. j.)

E második (utolsó) alfejezet többi oldalán olykor kedvezőbb hibaátlag-értékeket kapunk. A mai várral kapcsolatos, egy 0,72 szabványoldalnyi terjedelmű résszel bizonyíthatjuk:

„A hatalmas várudvarban, ahol valamikor valóságos városka állt, ma csak romokat találunk. Itt vannak a hajdani erőd romjai, amely a tatárjárás előtt épült.¹ Az egrit egyik legelső királyi várunknak tekinthetjük.² Az I. István alapította püspökséget először fából, majd kőből épült vár védte.³ Hogy mikor épült? Pontos adatokat nem tudunk, szinte lehetetlen dönteni ebben a kérdésben, mert nem maradtak ránk írásos dokumentumok.

Száz éven át sokat turkáltak és robbantgattak itt a kincskeresők. Nem egy közülük ott veszett a robbantásnál leomló romok alatt. Tudományos ásatás csupán a múlt század végén kezdődött.⁴

A föld alatti folyosókba, az úgynevezett kazamatákba csak vezetővel szabad belépni. Az egyik folyosó oldalfülkéje⁵ az egrí vár kétszáz harcosának tömegsírban megtalált csontjait őrzi.⁶ Az egrí tanulók minden évben október 18-án megkoszorúzzák. (Eger dicsőséges védelme 1552. október 18-án fejeződött be.)”

Észrevételek

1. A várudvarban „a hajdani erőd romjai, amely a tatárjárás előtt épült” nem láthatók, mivel ilyenek feltárása nem történt.

2. Eger püspöki vár volt és nem királyi.

3. Püspökséget körülkeríteni nem lehet csak püspöki székhelyet. Ez a XI. században így is történt, ha az történetesen királyi székvárosban vagy megyei ispáni központ területén volt; a leginkább palánkkal, igen ritkán kőfallal. Eger nem lévén még ispáni székhely sem, István kori váráról mit sem tudunk. Volt azonban Egernek erőssége már a korai időkben: Felsőtárkány-Várhegyen, ahol az őskori földvár sáncába már a XII. században falakat építettek. (Vö. Kovács Béla – Szabó János Győző 1972. 11).

4. Tudományos kutatás (ásatás) az egrí várban a múlt században csupán 1862 nyári hónapjaiban folyt. 1862 ugye nem a „század vége” (Vö. Lénárt Andor 1982. 9–18.).

5. Az „egyik folyosó” valójában kaszárnyaterem volt.

6. A szóban forgó oldalfülkében tárolt, az 1930. évben (a volt székesegyház egyik oldalkápolnájában) feltárt tömegsír csontjait csak 1964-ig őrizte itt a Vármúzeum. Ekkor átkerültek a gótikus palota egyik földszinti termébe (műikből készült szarkofágokba).

Felhívjuk a figyelmet a 6. észrevételünkre. Ebből ugyanis kiderül, hogy a könyv szerzője több mint 20 éve nem járt az egrí várban. Súlyos kijelentéstünkét más oldalról is alátámaszthatjuk. A szóban forgó mű 76. oldalán egy kép látható, amely Dobó István vörösmárvány tumbájának a fedőlapját ábrázolja: ezt a követ gróf Buttler János hozatta 1832-ben Egerbe. A vár Sötétkapujának előterébe került. A Sötétkapuból 1964-ben vitték a mai helyére, a gótikus palota földszinti termébe. Oda, ahol a képen látható négyszögű műmárvány kockákkal 1964-ben vitték a mai helyére, a gótikus palota földszinti termébe. Oda, ahol a képen látható négyszögű műmárvány kockákkal 1964-ben burkolták be a padozatot. Borbás János fotóművész úgy látszik nem tájékozta a szerzőt a helyszínről, ahol a felvételt készítette, s így kerülhetett a szóban forgó fénykép alá a felirat: „Dobó István vörösmárvány síkőve a Sötét-kapu mögötti belső térben.”

Természetesen vannak eme alfejezetben is hibátlan bekezdések és olyanok ahol a szerző olvasottságát az adatok érdekes csoportosítása is dicséri és szinte elfeledtetni az apró pontatlanságokat. Ez utóbbiakra legyen példa az alábbi 0,25 oldalnyi terjedelmű rész:

„Siralmas volt akkor látni Egert, a »török« várost. Kilenc utcájában kilenc mecset meredt az ég felé.¹ A város körül felperzselt táj. A környező lakott helységek: Almagyar, Tihamér, Felnémet, Szögliget, Szőlőcske mind elpusztultak, kihaltak.²

Az elvonuló törökök közül hatszázan visszafordultak.³ Ők lettek az újjászülötő város

első telepesei. Leszármazottai ma is Egerben élnek, Ali, Bajzáth, Bassa, Hamza, Hassán, Hatira, Kavasz, Noszvaji nevezetűek, akiknek már csak a nevük árulkodik származásukról.⁴ⁿ

Észrevételek

1. Sohasem gondoltam ebben a vonatkozásban erre az érdekes számmágiára. Végére lehetséges, hogy a kutatások a későbbiekben igazolják. Egyelőre annyit tudunk, hogy a XVI. században Egernek legalább 11 keresztény temploma volt (Szt. János evangélista, Szt. István vértanú, Szt. Péter apostol, Szt. Mihály, Szt. Demeter, Szt. Miklós, Szt. Erzsébet, Szt. Katalin, Szt. László (kórházi kápolna) és a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére felszentelve. 1690-ben Eger házainak összeírásánál a kiküldött biztосok 8 (részben romos) templomról tettek említést. Ugyanebben az összeírásban 7 utca (platea) és egy tér (forum) szerepel. Itt az utcák alatt a hosszabbak, a jelentősebbek értendők (nem a mellékutcák, zsákutcák, sikátorok). A forum a mai Dobó tér. (Vö. Kovács Béla 1965. 73-92.; Uő. 1966. 74-76.; Szabó János Győző 1984. 68.; Iványi Béla 1960. 177-199. és DL. 38 104 – a Szt. László kórházra vonatkozó adat).

2. A szerző csaknem mindegyik Egert környező falu nevét felsorolta, kivéve Ciglédet, Kistályát (Magyartályát), Felemért és Ugtelket (ez utóbbiak már a török idő előtt kihaltak). Viszont Szögliget sem Heves, sem Borsod megyében nem létezett, ez talán sajtóhiba és a szerző Ciglédre gondolt. Szőlőcske helyesen Szöllőcske. (Vö. Szabó János Győző 1984. 62.).

3. 1687. december 17-én a Gyöngyösről Egerbe érkező ferences házfőnök 40 török családfőt keresztelt meg. Az 1687. évi két jegyzék szerint 39 törökök által lakott ház volt Egerben; háromban nő volt a tulajdonos, illetve csak nők lakták. Mindez csaknem egyezik a ferencrendiek adatával. 1690-ben készült egri házösszeírás 49 újkeresztény házárról tud. (Ugyanis 1699-ig

az Egerbe visszaszivárgó törökök száma egyre emelkedett; s a XVIII. században pedig balkáni kereskedőkkel tovább szaporodott, bár késői eltávozókra is van példa.) A szokásos ötös demográfiai szorzószámmal így 200-250 fős kezdeti török polgári létszám valószínűsíthető. 1906-ban Ali pasa az Egerben maradt törökök számát 300-ra becsülte. Ez tendenciózus szépítés és a felső határt jelentheti a tudományos kutatás számára. Valamennyi más szavahihető megnyilatkozás hasonló számadatok körül mozog, pl. Fischer kamarai tanácsos 53 török háztartásról tudott, de 13-ban magános férfiak éltek. (Vö. Soós Imre 1975. 137-142.; Vass Előd 1975. 137-142.; Sugár István 1980. 183-213.).

4. A Bajzát, Hamza családnevek az egri anyakönyvekben csak a XVIII. század második felében jelentkeznek, a legkorábbi időkben csak a Noszvaji név igazolható. (Vö. az előbbi irodalommal).

A szerzőnek az egri várral szorosan kapcsolatos utolsó bekezdése a fejezet kezdeti bekezdéséhez hasonló súlyú eltévelyedéseket tartalmaz:

„A rendkívüli hosszúságú föld alatti járatok nagy szolgálatot tettek a vár védelmében. Bárhol támadtak a törökök, a maroknyi védőcsereg percekben belül átcsoportosította embereit a föld alatt, és így a törökök mindig kemény ellenállásba ütköztek. Csakis így érthetjük meg, hogyan tudta Dobó kétezer emberével visszaszorítani a százötvenezer törököt.”

A szerző minden bizonnyal az épen ránk maradt, helyreállított füles bástyára („Baldigara bástya”) illetve a falai alatti és a Zárkándy bástya alá vivő folyosókra (controminakra) céloz. Ezek megépítését Észak-Magyarország főépítésze, Ottavio Baldigara tervének köszönhetjük, amelyek megvalósításában 1569-ben fogtak bele. Hol volt akkor már Dobó István és kétezer katonája? (Vö. Gerő László, 1968. 246.) – Az egri általános iskolák hagyományos vetélkedőin ilyen kérdé-

sen el sem lehet vérezni, mivel az induló csapatok ennél már felkészültebbek.

Kiss Gábor:

Várak, várkastélyok, várhelyek Magyarországon.

Panoráma, Bp., 1984.

A szerző művére méltán várakozással tekintettek. A témát részleteiben tárgyaló ilyen zsebkönyv ugyanis valóban hiánypótló. Míg véletlen, hogy az év egyik sikerkönyve lett, s 1984 karácsonya előtt is már alig volt kapható. Míg az előbb tárgyalt művet elsősorban az ifjúságnak szánták (s alig van ismerősöm, aki gyermekének nem vette meg), ez a kézikönyv-zsebkönyv elsősorban az országjárók, a túravezetők szinte kötelező olvasmánya lett. Az egri várról szóló rész a 218–225. oldalakon található és 9 kéziratos oldalt tesz ki, azaz lényegében csak kevéssel több, mint egynegyed-kéziratos ív.

Tervezési okokból – az eredeti tervünktől eltérőleg – mégsem mutathatjuk be az egész fejezetet. Sőt, közel 40 tárgyi tévedésének mindössze egy részére reflektálhatunk. Módunkban volt összefüggően az első kéziratos oldal felét és az utolsó felét újra közölni a beszámozott észrevételeinkkel.

Előljáróban még célszerű néhány szóval elemezni az Egerről szóló rész után feltüntetett irodalmat. A szerző 11 művet sorol fel, amelyekből mindössze kettő az 1945 után megjelent: Gerő László: Eger. Bp., 1957. és Sugár István: Az egri vár és viadala. Bp., 1971. – Ez az arány azért érthetetlen, mivel az egri várról sokszorosan több könyv és tanulmány látott napvilágot a felszabadulás utáni négy évtizedben, mint előtte. Sajnos, a szerző az egri vár történetét tárgyalva egészen a XVI. századig jóformán egyetlen műre támaszkodott, Soós Elemér honvédezés 1914-ben megjelent tanulmányára. Nagyon sokszor ott is szó szerint idézve őt, ahol nem hivatkozik rá. Egyébként ugyanez figyelhető meg Soós Elemérmél is: szinte folyamatosan idézi

Balogh János főhadnagy 1881-ben megjelent könyvét, de csak ritkán hivatkozik rá. S ahol mint forráshelyet őt nevezi meg, ott Balogh azokra a jegyzeteire és rajzaira hivatkozik, amelyeket nem tud idézni, bemutatni, forrásadatait ugyanis elvitte – állítólag – az egri árvíz. Balogh az 1870-es években az egri várban szolgált és módja nyílt a föld alatti járatokba bebújni. Óriási erőfeszítéssel szerzett élményeiről jegyzeteket, vázlatokat készített, amelyekről megfelelő előképzettség nélkül számolt be; fantáziájával és a kezeihez került olvasmányai feldolgozásával átírta Eger történelmét. Az 1880-as években Munkácsra helyezték. Ott is a föld alatt kutatgatott, keresve az Ungvár felé vezető alagutat. – Lényegében most ezt a tudásanyagot kínálja a huszadik század vége olvasóinak Kiss Gábor, illetve a Panoráma Könyvkiadó.

„Eger

A Longobárdok történetírója, Pál deák¹ a gepidáknak tulajdonítja Eger várának első építkezéseit², akik 526-ban foglalták el egész Pannóniát³, a vár a királyuké volt.⁴ Soós Elemér szerint a vár építőanyaga kő volt, és az építkezésnél mészhabarcsot is használtak.⁵ A gepidákat Baján Khagán vezetésével az avarok igázták le, akik valószínű, hogy a várat földvárrá alakították át.⁶

A honfoglaláskor Arnulf német császár Szvatopluk ellen Árpádtól kért segítséget, aki a Mátra alatti táborból nagyszámú sereget küldött Huba, Szoárd, Kadocsa és Bors vezérek vezetésével, míg maga az önként meghódolt Eger várát foglalta el.⁷

Észrevételek

1. Paulus diaconus Pál deákra fordítani nem lehet. Diaconus első jelentése szerpap (Bartal Antal 1901. 212), elfogadható még a káplán, egyházi szolga jelentés is (Pápai-Páriz Ferenc 1801. 205.). Maga Nagy Károly az udvari költőt, a tudós szerzetest diaconusnak nevezte, s így emlékezett meg róla a montecassinói kolos-

tor nekrológia is. A diaconus jelző itt nyilván a felszentetlen papként élő egyházi személyt jelenti. Paulus egyszer „levita”-ként is szerepelt, a sírfeliratán (Gombos F. Albin 1901. 43., 60.).

2. A Langobárdok Történetében (Historia Langobardorum) Eger váráról, egyáltalán Egerről sehol nem olvashatunk. Nem hihető, hogy a szerző birtokában egy eddig ismeretlen kézíratos variáns lenne, s abban ilyen passzusok szerepelnének.

3. 526 után az egész Dunántúlt, amely fogalom akkor, területileg jóval kevesebbet jelentett Pannóniánál, a langobárdok foglalták el, s nem a gepidák.

4. Eger, illetve Eger vára márcsak azért sem lehetett a gepidáké, mivel a gepidák szállásterületéhez a római sáncoktól („Csörsz”-árkoktól) északra eső vidék nem tartozott, eddigi régészeti topográfiai ismereteink szerint. (Vö. Szabó János Győző 1970. 30–33.; Bóna István 1974. 25–27.; Uő. 1984. 24. térkép.)

5. Soós Elemér véleményét forráshelyül itt felhasználni aligha lehet; hiszen soha nem végzett feltárást az egri várban. A kitűnő hadtörténésznek sem régészeti, sem építészeti szaktudása nem volt.

6. Az avarság szállásterület a VII. század második feléig északon csak a római sáncokig terjed a régészeti emléanyag tanúsága szerint; azaz csupán Gepidiát szállták meg (és a langobárdok országát). Más kérdés a politikai befolyási körzetük. Röviden: Egerben, Baján kagán magának várat nem épített. Határvárra sem volt itt szüksége; Kelet-Szlovákia vagy a Bükk és a Mátra irtásföldjein lakó szlávok nem fenyegették hatalmát. Vö. Szabó János Győző 1970. 30–33.; Kleb Béla 1978. 35–41.; Bóna István 1984. 25. térkép).

7. A szerző nyilvánvalóan Anonymus: Gesta Hungarorumra támaszkodik, mivel más krónikák e vidékről a magyar honfoglalással kapcsolatosan nem emlékeztek meg. De ha a Gesta idevonatkozó részeit (Cap. 32–36.) el is olvasta

volna (az utóbbi két évtizedben többféle kiadásban jelent meg magyar fordításban), akkor világossá vált volna előtte, hogy csak az Eger vize nyert említést; másrészt nincs szó ebben a vonatkozásban Arnulf német császár kéréséről. A szerző „igazi forrása” ismét Soós Elemér tanulmánya, amelyet hosszan és csaknem szó szerint idézett, csak éppen itt elfelejtett hivatkozni rá. (Vö. Anonymus Gesta Hungarorum, Budapest 1975, 106–109.).

A szerző, illetve Soós ezredes lázálmai a kései középkorig tovább folytatódnak. Az avarok „önként meghódolt vára” a honfoglalás korában „ismeretlen körülmények között elpusztult” és „sokáig romokban hevert” majd „ma még meg nem állapítható időben újjáépítették” (a szövegösszefüggésből világos, hogy még a X. században). Az új és nagyobb vár udvara 300 méter hosszú és 150 méter széles téglalap alakú, de a tulajdonképpeni erősséget az Almagyar tetejére építették Sánc néven fűrészes alakban ... – idézve (csak éppen nem említve) Balogh főhadnagy szavait, 1881-ben megjelent művének 19–20. oldalain. I. István király az építményt továbbfejlesztette, a várost is körülvéve falakkal. „Ez az építkezés 1047-ig tartott, amikor a fellázadt nép Vata vezetésével a még befejezetlen várat megromgálta.” A nagy építkezések ellenére a vár „hadicélokra még nem volt megfelelő” 1241-ben sem, ezért a tatárok elfoglalták, lerombolták. Újabb renoválások következtek, de az „1261 körül elkészült várat IV. László király kedvelt kunjai 1271-ben feldúlták.” Ezután lett 1275-ben, a szerző szerint, királyi várból püspöki vár.

A szerző történeti forrásadatai általában Balogh főhadnagy leírásainál korábbra nyúlnak vissza (ha ezekről nem is tud), például az 1271. évi kun dúlásról írtak Vályi András 1796. I. 545. soraira, amelyekről már 1865-ben Ipolyi Arnold megsemmisítő kritikát írt. (Vö. Ipolyi Arnold 1865. 133.).

Nehogy azt gondolja az olvasó, hogy a kései középkorban a szerző végre teljesen a való-

ság talajára creszkedett. Jó példa erre a szerzőnek azon kijelentése, hogy 1514-ben a vár őrsége „Dózsa György vezérének, Barabásnak serege előtt a vár kapuit önként megnyitotta.” – Az előbbiekkal szemben idézem Nagy József 1975. 27–28.: „*Június közepére Heves környékén mintegy 7000 paraszt felkelő gyűlt össze, s június 20-án elhatározták Eger elfoglalását. Feldebrő mellett azonban június 21-én a megyei nemesség Drágffy János vezetésével megtámadta és szétszórta őket. Ez a vereség még nem lehetett döntő jelentőségű, mert pár nappal később már Makkárnál gyülekeztek, hogy Eger ellen vonuljanak... A felkelő seregek kísérletét azonban itt sem kísérte szerencse. Július elején Bonzagno di Reggio püspöki jószágkormányzó az uradalom zsoldosaival és a helyi nemesek segítségével Maklárnál megverte őket.*” – Ha a szerző nem hisz egy Egerben írt könyvnek, talán hitelt ad a Nemeskürty István 1974-es művében a 176. oldalon leközölteknek: „*Balszerencsésen végződött viszont a Pásztó–Eger környéki felkelés. A gubacsi vereség hatott-e rájuk... tény azonban, hogy június hónapban Pásztó mellett és az Eger alatti Feldebrőnél Drágffy János, Ulászló király egyik legkedvesebb híve (mint zászlótartó esik majd el a mohácsi csatában, illetve Gianbonzagno di Regno, Ippolito D'Este egri püspök csapatainak parancsnoka verte szét a kurucok hadait.*”

Megtévesztők lehetnek a szerző igen konkrét, tárgyyszerű adatait közlő bekezdések, mintha ezeket tudományos kézikönyvekből, netán forrásművekből másolta volna ki, de sajnos túlnyomó részük hibás. Példának erre, a XV–XVI. századra vonatkozólag, 10 helyet idézek.

1. Eger „*várnagyját első ízben egy 1424-ben kelt oklevél Sebestyén néven említi.*” – Valójában az első név szerint (oklevelesen) említett várnagyot Balázs névvel illették és az okmány 1414-ből kelt. 1422-ben pedig Vasperi Péter várnagyról történik említés, s csak ezután Sebestyénről. (Vö. Engel Pál 1977. 83. és DL 57108: Havassy Péter 1984. 82.)

2. A XV. század első felében „*Rozgonyi a vár déli oldalfalának közepe táján egy különálló 20 m magas bástyát, a Szépbástyát építette meg, ahol a hadi felszereléseket tárolták.*” – Valójában a Szépbástyát a törökök a XVII. században építették meg, előtte itt palánkkal védett ágyúdomb állt. (Vö. Kozák Károly 1970. 183–184.)

3. „*Rozgonyit – aki 1444-ben a várnai csatában életét veszttette – Héderváry László, majd őt Dóczi Orbán, Mátyás király kincstárnoka, helytartó és koronaőr követte a püspökségben.*” – Valójában Héderváry Lászlót Bekensloer János követte az egri püspökségben (1468–1474). Neki köszönhető, hogy megépült a vár máig fennmaradt gótikus palotája, amelyről a palotakiállítás három kiadásban megjelent katalógusa kiemelten emlékezik meg.

4. Varkoch Tamás várkapitánysága idejében „*Jerombolták a Dóczi Orbán által megkezdett templomot, a Szépbástyára megépítették a híres Töltés- vagy Szentély-bástyát*” – A szerző szerint tehát a Szépbástya és a Szentély-bástya azonos területen épült, hiszen csak így építhették egymásra. Valójában a Szentély-bástya és a Szépbástya egymástól közel 100 méterre fekvő különböző objektumok. A szerző itt olyan topográfiai ismereteket árul el, amelyek felvetik a kérdést, hogy járt-e egyáltalán a helyszínen.

5. „*Dobó megépítette a belső vár nyugati oldalán az ólász rendszerű Dobó-bástyát, a nyugati falnál egy hosszabb épületet a vártisztek és az apródok részére.*” – Valójában Dobó a vár nyugati falánál semmilyen hosszabb épületet nem emeltett. A szerző talán az itt található kanonoki házsorra gondolt. Ezekben egyébként Dobó idejében sem a vártisztek, sem az apródok nem laktak.

6. Bornemissza „*helyére, a várka pitánynak kinevezett Zolthay István folytatta a helyreállítási munkálatokat.*” – Valójában Bornemissza helyére várnagyutárs, Zárkándy Pál lépett 1554 novemberében és egészen 1558 áprilisáig ő parancsno-

kolt, egy ideig Figedy János másodkapitánnyal. (Ld. Szederkényi Nándor 1890. 186.)

7. „Néhány év múlva, 1560-61 között Paulo Mirandola tervei alapján a Huszárvárban elkészül a Csáby-, a Zárkándy- és a belső várban a Gergely bástya.” – Valójában a Gergely-bástya Bornemissza Gergely tervei szerint 1553-54-ben épült meg. 1555-ben már a bástya kemencéit is elkészítették. (Vö. Détsky Mihály – Kozák Károly 1978. 117.)

8. „Ezután 1572-1583-ban Ottavio Baldigara vezette az építkezéseket. Őt bástyát tervezett, amelyből azonban csak egy készült el teljesen, egy pedig félíg. A Huszárvár felé eső új övező fal és bástyarendszer 1596-ig épült meg.” – Valójában Ottavio Baldigara, Felső-Magyarország főépítésze, 1568 végén érkezett Egerbe és végleg 1584-ben távozott onnan. A kivitelező munkák vezetője (*prefectus coementariorum*) Jacobus Lobersee alias Falubrese volt. Baldigara a belső várnál 5 fülesbástyát tervezett, a külsőhöz pedig kettőt. 1588-ban egy bizottság a külső vár kettő és a belső vár három fülesbástyáját lényegében késznek találta. Más kérdés, hogy a Zárkándy-bástyánál lévő, a korábbi előzményeket figyelembe véve nem kapott teljes, klasszikus formát, s hogy a földbástya fülei palánkból készültek el. A Dobó-bástya átépítésére és a Varkoch-kapu melletti fülesbástya megépítésére nem került sor. (Ld. Révay Ferenc jelentését 1588-ban: Történelmi Tár 1894.)

9. „Dobót alaptalan vádakkal 1556. december 3-án börtönbe zárták”. – Valójában december 6-án vették őrizetbe Kolozsvárt, és börtönbe csak a következő héten szállították, december 11-én, Szamosújvár várába. (Kivételesen itt csak levéltári forrásra hivatkozhatom: lásd Dobó Istvánnak Vízkelety Györgyhez írt levelét december 9-én Kolozsvárról: OL. P-707 f. 212 N° 38.)

10. Dobó „1572-ben nyerte vissza (t.i. szabadságát), de ez év májusában Magyarország egyik legnagyobb hőse 70 éves korában Szerednyén

meghalt.” – Dobó 1572 májusi haláláról írt adat Gyárfás István kitűnő tanulmányában előforduló sajtóhibára megy vissza, aki a Dobó halálával kapcsolatos királyi utasítás keltét június 2-ával jelezte. Az eredeti oklevélén világosan olvasható június 22 (*vigesimo secundo*). Másrészt Dobó bizonyosan nem volt még ekkor hetvenéves. (Ld. minderről Szabó János Győző 1973. 38. és 337. jegyzet.)

Eger török ostromaira vonatkozólag a Szerző hál' istennek megfelelő pontosságú adatokat közölt. De a Rákóczi-szabadságharc ostromainak dátumaival már nem volt szerencséje: „II. Rákóczi Ferenc szabadságharca idején 408 napig tartó ostromgyűrű után 1704-ben a vár őrsége a kurucoknak megadta magát. A szabadságharc bukása után 1710. október 24-én Cuseni tábornok vezetésével a császáriak szállták meg.” – Valójában itt szinte megint alig egyezik valami. 1. Eger városában miután október 30-án (1703-ban) bevonultak a kuruc csapatok, s vár köré csak 1704-ben vontak ostromgyűrűt, március 19-én kezdték ágyúzni. 1704. április 16-án a várpáncsnokkal megegyeztek a megadási feltételekben, s mivel a felmentő sereg nem érkezett, a labancok 1705. január 2-án vonultak ki az egeri várból. 2. Cusani tábornok az egeri várba 1710. december 8-án vonult be. (Vö. Szántó Imre 1963. 263-295.)

Befejezésül következze az összefüggően a szerző Egerrel kapcsolatos fejezetének utolsó oldala (annak is második fele):

„1871-ben Bartakovics Béla érsek a várat a kincstár részére adta át laktanya céljaira, s 1945-ig a katonaságé volt.¹ Az egeri várat a katonaság 1945 után gyógyszerraktárrá akarta felhasználni, amihez a vármegállótól vasúti leágazásra lett volna szükség.² Ehhez az OMF nem járult hozzá,³ mire a katonaság a várról lemondott⁴, és azt a városnak engedte át. A város a várat múzeumi célra kívánta felhasználni. Ennek megfelelően kezdte meg az OMF a vár feltárását, ami azóta is folyik Kozák Károly régész irányításával. Ugyan-

akkor a helyreállítások is folyamatban vannak, Sedlmayr János építész tervei alapján.⁵

Időközben, 1976-ban a Dobó-bástya magától leomlott, ezért szükségessé vált megmaradt részeinek⁶ felrobbantása is. A bástya helyreállítása az elkövetkező évek feladata.”

Észrevételek

1. A vár Bartakovics érsek 1871. évi átadási aktusától 1957 őszéig volt a honvédség tulajdonában. (Vö. Bakó Ferenc 1963. 19.)

2. Nemcsak akarta, hanem meg is valósította a honvédség az egri várban a gyógyszerraktárt, amihez tehát vasúti clágazás építésére nem volt szüksége. A gyógyszerraktárt 1957 őszén számolta fel; a hozzá tartozó alakulat Jászberénybe költözött.

3. Az OMF (Országos Műemléki Felügyelőség) 1957-ben alakult, s így a szerző által jelzett időszakban nem nyílt módja adminisztratív intézkedésekre, mivel nem létezett.

Irodalom

BALOGH János 1881. Eger vár története. Eger, 1881.

BAKÓ Ferenc 1963. Az egri műgyűjtemények története. Az Egri Múzeum Évkönyve I. Eger 1963.

BARTAL Antal 1901. A magyarországi latinság szótára. Bp., 1901.

BÓNA István 1974. A középkor hajnala. Hereditas. Bp., 1974.

BÓNA István 1984. A népvándorlás kora és a korai középkor története Magyarországon. Magyarország története I/1. Bp., 1984.

DÉTSZY Mihály – KOZÁK Károly 1972. Eger vára. Heves megye műemlékei II. Bp., 1972.

ECKHARDT Sándor 1972. Balassi tanulmányok. Bp., 1972.

ENGEL Pál 1977. Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437) Bp., 1977.

GERŐ László 1968. Magyar várak, Bp., 1968.

4. A honvédség lemondásának az oka az egri vár területéről (illetve ennek előzménye) a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányának az egész országot átfogó intézkedéseivel kapcsolatos.

5. Az OMF első tervező memóikét, Détszy Mihályt Ferenczy Károly követte az egri várral kapcsolatos helyreállítási feladatok tervezésében, majd Sedlmayr János folytatta ezt a munkát és jelenleg (a már hét éve) Horváthné Nándori Klára vezeti a vár belső helyreállító tervező munkáját. Sedlmayr János nevének kiragadása a sorból nem indokolt.

6. A Dobó-bástya igen csekély része omlott le 1976-ban, de nagy repedések keletkeztek, s ezért nem a „megmaradt részeinek” felrobbantása következett be, hanem a bástyafalak túlnyomó részét távolították el robbantásokkal. (Vö. Szabó János Győző 1977. 59–75.).

GOMBOS F. Albin 1901. Paulus Diac. A longobardok története (Historia langobardorum) Középkori krónikások I. Brassó, 1901.

GYÁRFÁS István 1879. Dobó István Egerben. Értekezések a történelmi tudományok köréből VIII/V. Bp., 1879.

GYÖRFFY György 1963. Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. Bp., 1963.

HAVASSY Péter 1984. Heves megye ispánjai Nagy Lajos korában. Magyar Herold 1. Budapest 1984.

HAVASSY Péter 1984a. Heves megye Mohács előtti világi archontológiája. Bölcsész-doktori disszertáció. Bp., 1984.

ITOLYI Arnold 1865. Az egri megye Szt. János apostol és evangélistáról nevezett régi székesegyháza az egri várban. Emlékkönyv Kis-Apponyi Bartkovics Béla egri érsek aranyminőségének ünnepére. Egerben, 1865.

IVÁNYI Béla 1960. Eger múltjára vonatkozó mohácsi vész utáni oklevelek másolatai és ki-vonatai. Eger 1960. (Kézirat).

KLEB Béla 1978. Eger múltja a jelenben. Bp., 1978.

KOVÁCS Béla 1965a. Claudio Cogonara em-lékirata. Az Egri Vár Híradója 6. Eger, 1965.

KOVÁCS Béla 1966. Elpusztult kolostorok He-ves megyében. Az Egri Múzeum Évkönyve IV. Eger, 1966.

KOVÁCS Béla – SZABÓ János Győző 1972. Az egri vár élete. Kiállítás az egri vár gótikus palo-tájában. Eger, 1972.

KOZÁK Károly 1970. Az egri vár feltárása (1957–68) VI. Az Egri Múzeum Évkönyve VII. Eger, 1970.

LÉNÁRT Andor 1982. Az egri vár feltárásának története 1949-ig. Studia Agriensia 2. Eger, 1982.

MATUNÁK Mihály 1899. A szécsényi csata. Katholikus Szemle 1899.

NAGY József 1978. Eger története. Bp., 1978.

NEMESKÜRTY István 1974. Krónika Dózsa György tetteiről. Bp., 1974.

PÁPAI-PÁRIZ Ferenc 1801. Dictionarium latino-hungaricim. Posonii et Cibinii 1801.

SOÓS Elemér 1914. Eger vár-város története, hadi és műleírása. Eger, 1914.

SOÓS Imre 1975. Válasz Katona Imrének (A habánok Egerben). Az Egri Múzeum Évköny-ve XIII. Eger, 1975. –

SUGÁR István 1969. Eger városkapuinak és kapuinak története. Az Egri Múzeum Év-könyve VI. Eger, 1969.

SUGÁR István 1979. Miként jutott török kézre Eger vára? III. Mohamed szultán 1596. évi hadjárata. Az Egri Vár Híradója 15. Eger, 1979.

SUGÁR István 1981. Az egri vár cleste 1596-ban. Hadtörténeti Közlemények XXVIII/1. Bp., 1981.

SZABÓ János Győző 1970. Heves megye nép-vándorlás kori történetének néhány kérdése. Dolgozatok Heves megye múltjából. Eger, 1970.

SZABÓ János Győző 1973a. Dobó István utol-só évei és halála I. A krónikások tanúsága. Az Egri Vár Híradója 9–10. Eger, 1973.

SZABÓ János Győző 1977. Az egyház és a re-formáció Egerben (1553–95). Az Egri Múze-um Évkönyve XV. Eger, 1977.

SZABÓ János Győző 1977a. A Dobó-bástya és elpusztulásának története. Az Egri Vár Hír-adója 13–14. Eger 1977.

SZABÓ János Győző 1981. Rákóczi Zsigmond egri főkapitányi instrukciója és kinevezésének körülményei. Archivum 10. Eger, 1981.

SZABÓ János Győző 1984. Adatok a patai fő-esperesség korai történetéhez. Tanulmányok Gyöngyösről. Gyöngyös, 1984.

SZÁNTÓ Imre 1963. Eger a Rákóczi-szabadságharc korában. Az Egri Múzeum Év-könyve I. Eger, 1963.

SZEDERKÉNYI Nándor 1890. Heves vármegye története II. Eger, 1890.

VÁLYI András 1796. Magyarországnak leírása I. Budán, 1796.

VASS Előd 1975. Az Egeren maradt törökök két 1687. évi jegyzéke. Az Egri Vár Híradója 11. Eger, 1975.

Számunk szerzői

Baricz Árpád,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Bereczki Sándor dr.,	ny. főiskolai docens, (JGyTF);
Bóka Zita,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Csóka Gabriella,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Döbör András,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Egyházi Dóra,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Forró Lajos,	tanár, főiskolai hallgató (JGyTF);
Hegyi Dóra,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Hóbe Judit,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Jancsák Csaba,	tanár, főiskolai hallgató (JGyTF);
Kákonyi Gellért,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Kiss Gábor,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Kláben Gyula,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Kotecki István,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Mészáros Anikó,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Nagy Tamás,	középiskolai tanár (Tatabánya);
Nyíri Anett,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Siket Zoltán,	főiskolai hallgató (JGyTF);

Szabó János Győző dr.

Szabó Pál Csaba dr.,	vasúttörténész, tudományos főmunkatárs (JATE BTK)
Szegfű László dr.,	tanszékvezető főiskolai tanár (JGyTF);
Tudomány Attila,	főiskolai hallgató (JGyTF);
Zakar Péter dr.,	főiskolai adjunktus (JGyTF).

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNESZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: DÖBÖR ANDRÁS

Szerkesztők: FORRÓ LAJOS, KISS GÁBOR, KÁKONYI GELLÉRT

Főmunkatársak: NAGY TAMÁS, JANCSÁK CSABA

Kiadja a JGyTF Történettudományi Tanszéke.

Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.

Lapengedély: B/KUL/523/SS/1993.

A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Telefon: 62/456-090.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel: szeptember–október, november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

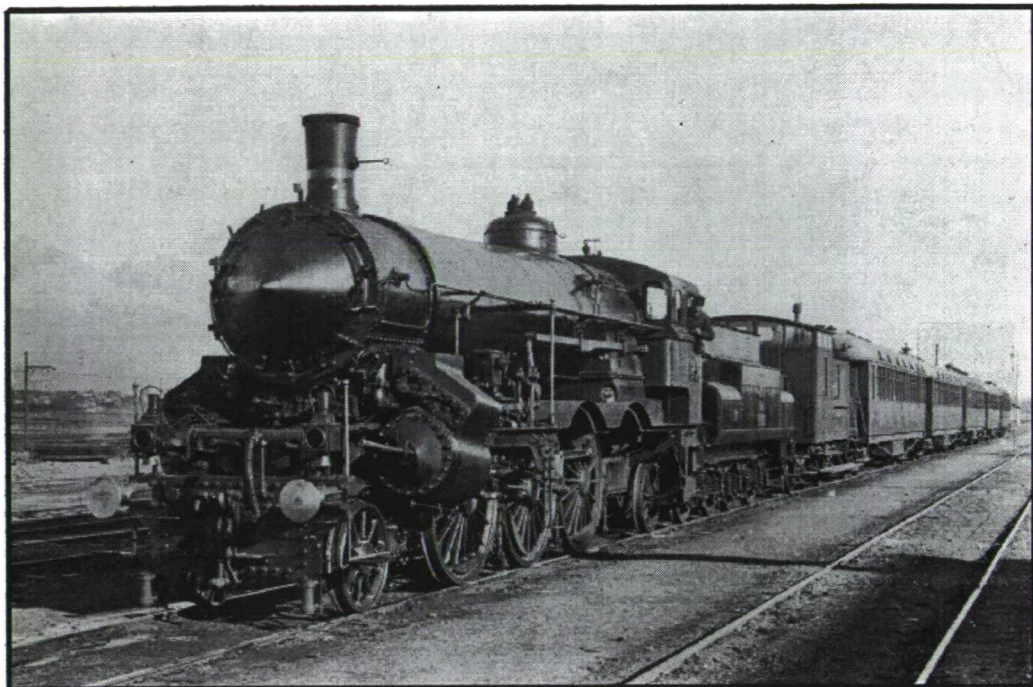
A főiskola Történettudományi Tanszékén
megrendezett konferenciák előadásai
a **BELVEDERE** Kiskönyvtár
sorozatban jelennek meg.

A Kassa–Oderbergi Vasút rövid története

*„A Kassa–Oderbergi Vasút nem szimpla közlekedési vállalat,
amelyik iparcikket vitt és köszönet hozott.*

A Felvidéknek gazdasági és kulturális fellendítője volt.”

(Szigeti János nyugalmazott vasúti igazgató, a KsOd-nyugdíjasok egyesületének elnöke a vasút emléktáblájának 1932. okt. 3-i leleplezésekor tartott beszédéből. Nagy Tamás tanulmánya lapunk 44–64. oldalakon olvasható.)

Gyorsvonat érkezett Oderberg felől Poprád-Felka elágazó állomásra 1910 körül. A korszerű, négytengelyes, forgóvázas kocsikból álló szerelvényt a híres 1p oszt. gőzmozdony vontatja.

Ez az Ausztriában tervezett, de Budapesten gyártott mozdonytípus a vasút technikai teljesítményének csúcspontja volt. A háttérben a Magas-Tátra bércei, a vágányokon túl a tátrai villamosvasút vonalának felsővezeték tartóoszlopai láthatóak. Ez a különleges vaspálya az állomás előtti térről indult hálózatának központjába, Tátrafüredre.